

Պ. Մ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԽՈՍՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ
ԵՎ ՈՃԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Խոսքի տեսություն

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ուսումնաօժանդակ ձեռնարկ

ԳՄԴ 81.2 Հ-7
Պ 790

Գրախոս՝ բանաս. գիտ. դոկ. պրոֆ. Բ. ՎԵՐՈՂՅԱՆ

Պողոսյան Գ. Մ.

Խոսքի մշակույթի և ռազմագիտության ճիմունքները (խոսքի տեսարյան), գիրք երկրորդ: Ուսումնաօժանդակ ձեռնարկ բուհերի բանասիրական ֆակուլտետների համար (Երևանի պետական համալս.), Եր.: Երևանի համալս. Հրատ., 1991.— 396 էջ:

Զեռնարկում նոր համակարգով ներկայացվում են ռնարանական Ռիմ-անական համացությունները, այսինքն՝ ռնական արտահայտամիջոցները (զորացման տեսակները, փոխակերպությունները և ճարտասանական ձևելուրք), քննվում է հայերենի առածարանությունը (խոսքային բանաձևերը և պատրաստի խոսքերը), տրվում է խոսքի տիպերի և ոճեցի տեսությունը, խոսվում է խոսքի արժանիքների և թերությունների մասին, շղշափվում են բանավեճի արվեստի մի քանի հայցեր:

4602020100
Պ 704(02)-81 10-81

ԳՄԴ 81.2 Հ-7

ISBN 5-8084-0167-4

ПОГОСЯՅ ՊԵՐԵՍ ՄԻԿԱԼԵՎԻЧ
ОСНОВЫ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ И СТИЛИСТИКИ
(Теория речи)
КНИГА ВТОРАЯ
(На армянском языке)
Издательство Ереванского университета
Ереван—1991

© Պողոսյան Գ. Մ., 1991

ՈՃԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏԱՄԻՋՈՑՆԵՐ

Ոճական արտահայտամիջոցները (կոչվում են նաև ճարտասանական կամ ոճական հնարիներ, հնարանքներ) մտքերն արտահայտելու հատուկ, ոչ սովորական միջոցներ ու եղանակներ են, որոնք ծառայում են միտքն ու գաղափարն ուժեղացնելու, դրանք գեղեցիկ, զարդարուն, առավել պատշաճ, դիպուկ ու նպատակասլաց արտահայտելու խնդրին և կամ ասվածին հուզականություն, զգացմունքայնություն տալու, նրա մեջ կիրք ու կամք դնելու և ունկնդրի կամքի ու զգայությունների վրա ներգործելու նպատակին:

Ոճական արտահայտամիջոցները բաժանում ենք երեք խըմբի՝ զգացմամ, փոխակերպություններ և ձեեր: Ոճական արտահայտամիջոցների այսպիսի բաժանման հիմքը բառերի, կապակցությունների ու նախադասությունների գործածության ու մտքի արտահայտման զանազան եղանակներն են: Հստ որում, եթե վերոհիշյալ նպատակներով լեզվական այս միավորները խոսքի մեջ գործածված են լեզվում ունեցած իրենց ուղղակի նշանակություններով, ուրեմն գործ ունենք ձևերի հետ, եթե դրանք գործածված են փոխարանորեն, այսինքն՝ ոչ այն նշանակություններով, որ ունեն տվյալ լեզվում, ուրեմն փոխակերպություններ են, իսկ եթե նույն խնդրին ծառայում են, բայց ոչ ձև են, ոչ էլ փոխակերպություն, ապա զորացման միջոց են:

Ճարտասանական գրականության մեջ ոճական արտահայտամիջոցներից հանգամանորեն ուսումնասիրվել են միայն փոխակերպություններն ու ձևերը, որոնք լայն կիրառություն են ունեցել դատաստանական պերճախոսության մեջ: Զորացումն իրեն ճարտասանական հնարանք, ոճական արտահայտամիջոց ընդհանուր առմամբ լավ չի ուսումնասիրված: Զորացման տեսակները լեզվում թեև համեմատաբար շատ են, բայց դրանցից մի երկուսն են միայն, որ ոճական արտահայտամիջոց են դառնում: Այսպես, օրինակ, մեր լեզվում գաղափարը զորացնող միջոց են հարադրությունների մի զգալի մասը (ինչպես՝ արագագագ, առաք-փառք, ուսած-փելված, լաց ու կոծ, սուզ ու շի-

վան, շենք ու շնորհի, շոր ու ցամաք, օր ու գիշեր, ուղին ու ծուծը), ինքս, ինքդ, ինքը, ինքներս, ինքներդ, իրենք զերանունների գործածությունը ես, դու, նա, մենք, դուք, նրանք զերանունների և առարկայական իմաստ ունեցող բառերի հետ՝ իրութարմատար (ինչպես՝ ես ինքս, նա ինքը, նեղինակն ինքը, ասողն ինքը), ս ստացական հոդի գործածությունը ստացականության իմաստ ունեցող իմ սեռականի հետ (ինչպես՝ Քեզ եմ ուղարկում, իմ հեռավորս, իմ հարազատս...) և այլն, սակայն սրանք մնում են բառագիտության կամ քերականության մակարդակներում և ոճական հնարանք շեն դառնում, որովհետև դրանք չեն կապված՝ մաքի արտահայտման ոչ սովորական, հատուկ եղանակի հետ, մի բան, որ ոճական հնարանք դարձնող եթե ոչ միակ, ապա հիմնական պայմանն է:

Ոճական արտահայտամիջոցները մտքերի արտահայտման ոչ սովորական, արվեստական, ժամամբ փոխարանական ու այլարանական և կամ հնարամտական եղանակներ են:

ԶՈՐԱՑՈՒՄ

(լատ. Amplificatio— մեծացում, ծավալում, ընդլայնում)

Հին ճարտասանության ամենամեծ հեղինակությունը՝ Կվինտիլիանոսը, փոխակերպություններից և ձեւերից առանձնացրել և առանձին քննել է զորացման շորս տեսակ՝ նամակուտակում, նամադատում, նամազետեղում և նամեմատություն, որոնցից հետագա դարերում միայն համեմատությունն է (բազդատություն), որ ինչպես օտար, այնպես էլ հայ ճարտասանների կողմից ճարտասանական-ոճական գիտակարգ է դիտվել։ Տօղաքածանումն ու կարգափռխությունն իրու զորացման տեսակներ առաջին անգամ ներկայացնում ենք մենք:

ՀԱՄԱԿՈՒՏԱԿՈՒՄ

Համակուտակումը մաքին ուժգնություն հաղորդելու միջոց է։ Համակուտակում է լինում, երբ խոսքի մեջ միմյանց մոտ են դրվում միենույն գաղափարի տարբեր աստիճանավորումները

(թույլ-ուժեղ, մեծ-փոքր, անարժեք-արժեքավոր և այլն) սրտահայտող բառեր, կապակցություններ և նախագումարություններ՝ գաղափարն ավելի ուժեղ ու ներգործուն դարձնելու նպատակով։ Այսպիսի համակուտակման օրինակ է Ցիցերոնի հետևյալ արտահայտությունը Վերբեսի դաժանության մասին, որը կախաղան էր Հանել Միանգամայն արդար մի մարդու՝ «Հանցագործություն» Երան գանաճարելը, համարյա հայրասպանություն՝ Երան սպանելը, իսկ ի՞նչ անուն տամ կախաղանին։ Ահա մ՛ օրինակ էլ Նար-Դոսից. «Եղբայրդ ասում էր, թե դու քրիստոնյա ես։ Ոչ, դու ավելին ես, քան քրիստոնյա, դու նույր ես, դու երաշգործ ես, դու իմ կոտքն ես»։

Այս օրինակներում առարկան բնութագրելու համար համարված են թույլից ավելի ուժեղը գնացող հասկացությունները։

Սակայն սա համակուտակման մի եղանակ է։ Դոյություն ունի համակուտակման մի այլ եղանակ էլ, որը ի պատճեն մեր գրականության մեջ դրա ամենաշատ կիրառողի, կոչում ենք նարեկյան համակուտակում։ Նարեկյան համակուտակման մեջ բնութագրող հասկացություններն իրեն կանոն լինում են տարբերական, այսինքն՝ տարբեր կողմերից են բնութագրում առարկան կամ երեսութը և նույն գաղափարի թույլ ու ուժեղ աստիճանավորումները չեն։ Նարեկացին իր «Մատյանի» բնույթին համապատասխան ոճական այս հնարանքին է դիմում, երրաստծուն բնութագրում է մակադրություններով և կոչական նախաղասություններով։ Ահա երկու օրինակ։

Եւ քանզի կարող ես զայս ամենայն զայրտս թողու եւ զիայրուած մահու բժշկու, տէր ողորմութեանց, աստուած բոլորից, Քրիստոս բազաւոր, բարձրեալ Հայր Որդի, ստեղծիչ, գքած, բարերար, աւրենալ, առատ, հարուստ, ահաւոր, հզար, ողորմած, տեսուչ, ձեռնունակ, հաստիչ, ապրեցուցիչ, դարմանիչ, կեցուցիչ, երկայնամիտ, անոխակալ, ապաւեն, բժիշկ, գովեալ, երկնաւոր, անձառ, լոյս, կեամբ, լարութին, նորոգութին, քատութին, եթէ հայեսցին մարդասիրութեամբ, ըստ որում քոյն են սովորութիւնք, նայեցեալ ի քեզ՝ կողկողիմ եւ ես։ (Բամ Խ.)

Տէ՛ր իմ, տէ՛ր տուիչ պարգևեաց, իմքնարուն բարի, ամենից տիրող հիասարապէս, միայն արարից զբանս լոչէից, փառաւորեալ, անքմին, ամեղ, ամարկու, սուկալի, հզար, սաստիկ, անտանելի, անմերձնանպի, անըրաննպի, անիմանալի, անորոննպի, անսկիզբն, անժամամակ, անշա-

մանրազ գիտութիւն, ամերկեան տեսութիւն, ճշմարիս էականութիւն, բարձր եւ խօսարի, արքնարանելի գոյութիւն, անսատութ ծագումն, ուժենափազ ճառագայք, խոստովանեալ լոյս, անսարակըս վատանութիւն, անտարասմ ճանգիստ, ամյելի կըիր, անսահմանելի տեսիլ, վկայեալ տնտես, ճաշակ բաղցրութեան, բաժակ բերկութեան, նասաիչ նազոց հաց, աստար մթուրեանց սէր, ամերկրայ խոստումն, ծանկութ ցանկալի, զգեստ անկապուտ, աւրոց բազմալի, զարդ փառաց, ձեռնկազմ մեծ, ապաւն գովեազ, աննուազելի շնորի, անպակասելի գունէ, անտական ամձրե, արփիացնցուց ցաւի, ամենատեղաց դեղ, ձրի թջկութիւն, կրկնաձիր առազութիւն, վեհագոյն խրախոյս, անպատիր կաշամն, համարէն աւետիս, սարկամնեար թագաւոր, ադրատասէր պաշտպան, մշտամարուստ տուիչ, անխափամ դիմեցումն, աննանանցելի բրաման, անհամառաւստ յոյս, երկար տեսուդութիւն, անզջական տուր, ամենաբարացի աշ, արդարակշիր ձեռն, անշառաւտս ակն, միմիթարութեամ ձայն, սփոփանաց լուր, բերկութեան բերումն, անուն կենդանի, նախախամուղ մատն, անզարակղելի ելք, անխարդախ ընթացք, կենդենարար կամք, անննանցելի խրատ, աննախանձելի պատիւ, լայնական հնարք, անձնական պայման, անզտանելի հետք, աններեւոյշ շահիս, անշափազիր պատկեր, որքանութիւն անսահման, աննմանական տիպ, անզուգական գուր, ողորմութիւն բազմազեղ, խոնարհութիւն տաւնելի, նամբեց փրկուկամ: (Բան Գ)

Ոճական այս Հայարանքին հաճախ է դիմում Խ. Արովյանը և Կերպ Հայաստանի վեպում՝ առավել ստեղծելով բայի դիմավոր ձեռների կուտակումներ: Ահա մեկ օրինակ.

Սարերի սաղը բուքը, ձորերի դառնաշշունչ քամին էնպես էր մեղդան բաց արել, գոռում, ֆշում, հնասա անում, ձնի թեփն իրար զվարվ տապիս, որ ճամփորդի քիթն ու պոռոնզը կացնում, ճաքացնում, երեսը պատուում, գլխին, երեսին հազար անզամ խփում, աշը ու բերան լցոնում, շատին կամ ձորերն էր բցում խեղդում, կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փետացրած ճամփից խոկում, սար ու չոլ բցում, խեղդում կամ քարեքար տալիս:

Րաֆֆին ևս առավել հաճախ դիմում է բայերի կուտակման, ըստ որում թե՛ դիմավոր, թե՛ անդեմ, և այն առանձնահատկությամբ, որ դիմավոր բայերով կուտակման դիմելիս գաղափարի ուժգնությունն ընդգծելու նպատակով նա օժանդակ բայերը չի գեղցում, այլ յուրաքանչյուր դերբայի հետ դնում է իբրև թարմատար: Ահա մեկ օրինակ.

Կարմիր քամին խնձագարի նման մոնշում էր, փորորկվում էր, բարձրացնելով օդի մեջ բանձր, ավազախառն փոշի: Մրրկածուփ հորիզոնը պատած էր մուգ աղյուսագույն մոայլով, որ մթնեցնում էր արևի երեկոյան ճառագայթները: Քամու ուժգին հոսանքի ներքո դալար թը-

փերը, վշալի մացառները մեծեղով, հառաչեղով կաշում էին գետնին և դարձյալ վեր էին բարձրացնում իրենց հողմակոծ գորիսները: Մայր-վաճ, շփորփած ծուերը հակառակ իրենց կամքի տարվում էին օդի մեջ, որպես բամբակի փոքրիկ պատպոներ: ... Մրինկը մետզիւտն ասաւ կամում էր, մարդ և անատուն, սողուն և թոշուն թաքչեղու տեղ էին որոնում: «Ենշանաց կողին» դողում էր, սարսափում էր ամսիի կո-հակներից, որ ամեն բույս պատրաստ էին կրամեղու և անհնտացնեղու նրան:

Ընդհանրապես համակուտակումը յուրօրինակ թվարկում է (հին ճարտասանության մեջ համակուտակման որոշ արտահայտություններ կոչվել են թվարկումն մասանց), թվարկում այնպիսի գաղափարների, որոնք միասնաբար թողնում են շատի և ուժեղի տպավորություն: Այդ երևում է հենց «Սամվելից» բերված հատվածից: Սակայն ամեն թվարկում համակուտակում չէ, քանի որ ամեն թվարկում չէ, ոզ նպաստում է գաղափարի գորացմանը: Ահա այսպիսի մի թվարկման օրինակ.

Ես մայր Արաքսն եմ, մի ափս զմրուխտ,
Մեկս ամայի, մեկս վարդ թւ տուղտ:
Մի աչքս տիտոր, մի աչքս ուրախ,
Մեկս՝ գլխավեհ, մեկս՝ գլխակախ:
Մի-աչքս ձմեռ, մի աչքս գարուն,
Մի աչքս մոտիկ, մի աչքս մեռուն:
Մի աչքս լույս է, մի աչքս՝ խալար,
Մի աչքս տանն է, մի աչքս՝ ավար:
Մի աչքս ողբ է, մի աչքս՝ խնդում,
Մի աչքս վերն է, մեկս՝ անդնդում:
Մի աչքս ամպ է, մեկս՝ ծիածան,
Մի աչքս լուռ է, մեկս՝ հույսի ձայն... (Հ. Շիրազ)

ՀԱՄԱՁԵՏԵՂՈՒՄ

Համազետեղումը¹ զորացման այն տեսակն է, որն առաջանում է միենույն միտքը տարբեր նախադասություններով, լեզվական տարբեր միջոցներով կամ փաստերով ու փաստարկներով արտահայտելու հետեանքով: Սա ժողովրդական առօրյա խոսքում հաճախ գործածվող ոճական միջոցներից է, որին սի-

¹ Միքայել Սալլամթյանը «Հրահանգ ճարտասանութեան կամ ճառապանութեան» աշխատության մեջ (Սոսկով, 1888) ոճական այս հնարանքը համարում է ձև և կոչում թագմարանույոյն (Exergasia):

րում էր գիմել Խ. Արովյանը: Օրինակ, որպեսզի ասեր, թե գյուղացին ունեռ կյանքով էր ապրում, նա իր վեպով հետևյալ յոթ նախագասությունները դնում է միմյանց մոտ:

‘Տոնն ու շիրախանեն հազար բարությունով լիքը՝ տրաքում էիմ, ու սաստոծ հոգի կար մեջներում, մեկ օձի ձուն էր պակաս նրանց տանիցը: Հգիճին կարասներով շարած, ամբարը հացով լիքը, կրի կովն ու գոմեշները ֆորք ու ձագը տակըներին՝ գոմումը կապած, բյոհիան ձին թափումը, գուրանը դուանը լծած, մառանը եմիշով, կախանով, տանձ ու խնձորով խլթիւթում և մտնողին հոտը տեղնուտեղը բռնում, շշմացնում էր: ‘Նորահարան ու փեսեն կամ մեկ ազիզ դոնաղ՝ որ գույնը բարձին չէր դնում էս անմահական բարության մեջը, ենակե իմանում էր՝ թե դրախտումն ա աչքը խիտում կամ բաց անում: ‘Որը երկու, որը իրեք բաղ ուներ, նորաք, հոդաղ դուանը հազիք, ու տան ներսն ու պուճախը դրմբում էր: ‘Կարասներով լողակ, կճուներով պանիր ու դափուրմա, աքաշերով գրիս, բոխ, ողորմակոր, բղյներով եղ ու կարաք, մոթալերով պանիր— ծով, ի՞նչ տուն: ‘Տասը դոնաղ՝ որ էն սքիաթը նրա դուանը վեր գային, սաղ ամս ուտեին, խմեին, կոտրեին, ջարդեին, փշացնեին, նրա տան խերն ու բարաքյաթը հա՛ կար, հա՛ կար...’

‘Հավ գործածվելու դեպքում համագետեղումը կարող է դառնալ խոսքի ուժգնության միջոց, ինչպես տեսնում ենք հետևյալ հատվածի վերջին երկու տողերում.

Ժամանակը իր վախճանին կհասմի,
Եվ արեւ մի բուռ մոխիր կդառնա,
Բայց իմ սերը վախճան չունի, մուն չունի,
Նա նավերծ է, նա անշնչ է, նա անմահ: (Ա. Խարակյան)

ՀԱՄԱԴԱՏՈՒՄ

Համադատումը ևս ասվածի տպավորությունն ուժնեցնելու ոճական հնարանք է, որի հիմքը բաղդատությունն է, սակայն առանց ուղղակի համեմատության: Երկույթին կարևորություն ու կշիռ տալու նպատակով մեծացված, բնդգծված ու կարևորված ենք ցույց տալիս դրա հետ առնչվող (առավել դրան հակադրվող) մի ուրիշը, որից այն հետևությունն է մակարերվում, թե մյուսը, որի մասին խոսք չի եղել, նույնական կամ գուցե առավել կարևոր է, ուժեղ, մեծ կամ նշանակալից: Այսպես, որպեսզի մեկի հերոսությունն ընդգծենք, մեծացված, շափանցված ենք ցույց տալիս նրա հակառակորդի ուժը, հնարած

վորությանները և կամ դժվարացնում ենք հաղթության համար անհրաժեշտ հանգամանքները։ Հոմերոսն «իլիականում» համարյա ողինչ չի ասում Հելինեի գեղեցկության մասին, սակայն առավոր ճակատամարտերի ու գոտեմարտերի պատկերման միջոցով մեզ է թողնում պատկերացնելու, թե ինչպիսի գեղեցկութիւնի պիտի եղած լիներ նա՝ կրվի պատճառը։ Նույն միջոցին է դիմում Մոռլացանը «Գեորգ Մարզպետունի» վեպում։ Նա համարյա չի պատկերում Ասպրամին, սակայն նրա գեղեցկության ու հրապույրի մասին մենք գաղափար ենք կազմում մի կողմից Ցլիկ Ամրամի, և մյուս կողմից՝ Աշոտ Երկաթի տառապանքներից։ Համադատման հիանալի օրինակներ են տալիս «Սասունցի Դավիթը» և «Շահնամե» էպոսները։

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Բուն. Ծննդյան, լատ. Comparatio)

Համեմատությունը աշխարհի ճանայողության և մեր իմացության հիմնական միջոցն է, հիմնական ուղին։ Ճանաչողությունն ինքը համեմատության գործընթաց է, բայց և միաժամանակ համեմատության հետևանք։ Համեմատությունը մեզ օգնում է երևույթների մասին իրական ու ճշմարիտ պատկերացում կազմել նույնիսկ այն դեպքում, երբ նրա եզրերը չեն համապատասխանում իրականին կամ բնականին։

Համեմատությունն իրեն խոսքի ոճական միջոց կոչված է երկու և ավելի առարկաներ կամ երևույթներ բաղդատելու ու զուգակշռելու միջոցով ասվածին կարևորություն տալ և կամ մեզ հետաքրքրող առարկայի նշանակությունն ու գեղագիտական արժեքը բարձրացնել (անհրաժեշտության դեպքում՝ ցածրացնել)։ Այս տեսանկյունից էլ պետք է տարբերել համեմատությունն իրեն զորացման ոճական միջոց և համեմատությունն իրեն մտքի գործունեության ձև ու մտքի գործառություն։ Իրեն մտքի գործառություն համեմատությունը բազմազան է և համարյա բոլոր ոճական միջոցների հիմքն է կազմում, այնինչ համեմատությունն իրեն ոճական հնարանք, զորացման տեսակ ոճական մյուս միջոցներից չի տարբերվում, այնքանով, որքանով որ խոսքի մեջ իր սահմանափակ տիրույթն ունի։ Այս պատ-

ճառով էլ մենք այստեղ քննելու ենք համեմատությունը ոչ թե իրեն մտածողության գործառություն և նրա լեզվական արտահայտություն (այս շփոթը կա լեզվաբանական-ոճաբանական գրականության մեջ), այլ սուսկ իրեն զորացման տեսակ:

Համեմատությունը² տարրեր առարկաների կամ երևոյթների մեջ եղած ընդհանուր հատկանշի հիման վրա մի առարկան կամ երևոյթը տվյալ պահի ու հանգամանքների պահանջով մյուսին նմանեցնելու, հավասարեցնելու կամ նույնացնելու երեվովակի է, որին դիմում ենք առարկային կարևորություն տալու, նրա գեղագիտական արժեքը բարձրացնելու (կամ ցածրացնելու) նպատակով: Միմյանցից հեռու և անմիատեղելի առարկաների ու երևոյթների մեջ ընդհանրություն գտնելը և դրանք զուգակշռելի դարձնելը ոչ միայն նուրբ ճաշակի, սրամտության և բանաստեղծական շնորհի, այլև իմացության արտահայտություն է:

Հստ նպատակի, այսինքն՝ համապատասխան այն բանի՝ համեմատությունն արվում է առարկային, երևոյթին կարևորություն տալու համար, թե դրանք գեղագիտորեն բարձրացնելու (կամ ցածրացնելու) համար, համեմատությունները բաժանում ենք երկու տեսակի՝ ոչ գնահատողականի և գնահատողականի:

Այս երկու տեսակի համեմատությունների համար ընդհանուրն այն է, որ բազկացած են լինում երկու կողմերից կամ եզրերից՝ այն առարկայից (կամ երևոյթից), որ պետք է համեմատենք մի ուրիշի հետ, և այն առարկայից (կամ երևոյթից), որի հետ պետք է համեմատենք: Առաջին կողմը կամ եզրը, որ տվյալ դեպքում մեզ հետաքրքրողն է, պայմանականորեն կաշում ենք համեմատելի, իսկ մյուս կողմը, որի հետ պետք է կատարվի համեմատությունը, դարձյալ պայմանականորեն կոչում ենք համեմատյալ: Իրեն ընդհանուր հատկանիշ նշենք և այն, որ երկու տեսակի համեմատություններն էլ պատկերավորության միջոց են, քանի որ երկու և ավելի առարկաների զուգադրությունը մեր մտքում պատկերի գաղափար է ծնում: Մյուս առանձ-

² Ծարտասանության պատմության մեջ ոմանց կողմից բազդառարյանը (Բամեմատություն) և նվաճությունը տարբեր ճարտասանական կարգեր են դիտվել:

Նահատկություններով դրանք տարբեր են միմյանցից, ոքանց մասին էլ խոսք կլինի ստորև:

Ոչ գնահատողական ենք կոչում այն համեմատությունը, որի մեջ համեմատելին ու համեմատյալը գեղագիտական առումով միմյանցից տարբեր շեն, այսինքն՝ գեղագիտական առումով մեկը մյուսից բարձր կամ ցածր չէ. դրանք տարբեր են իրեւ առարկաներ կամ երեւլյներ: Բերենք մի երկու օրինակ, լեզվաբան Քողունեն՝ դե Կուրտենեն լեզվի զարգացման ընթացքը պատկերավոր ու ակնառու ներկայացնելու համար կատարում է հետևյալ համեմատությունը.

Լեզվի զարգացման փուլերը միշյանց չեն փոխարինում մերով այնպես, ինչպես ժամապահն է փոխարինում ժամապահին, այլ ամեն մի փուլ ստեղծում է ինչ-որ նոր բան, որն աննկատելի կերպով անցնում է հաջորդին և դառնում միմբ հետագա զարգացման ռաֆար:

Ա. Ա. Պոտեբնյան բառի ձևի (*Հնչունային կողմ*) և արտահայտած իմաստի փոխարաբերությունը նմանեցնում է ծառի փշակի և նրա մեջ բուն դրած թռչունի հետ: Փշակը մնում է, իսկ նրանում բռն դրած թռչունին փոխարինում է մի ուրիշը: Սոսյուրը խորիմաստ կերպով լեզվի քերականական կառուցվածքը նմանեցնում է շախմատի խաղի կանոններին, իսկ լեզվագործածությունը՝ շախմատի յուրաքանչյուր խաղին, որ տեսականորեն անկրկնելի է:

Ինչպես տեսնում ենք, այս համեմատություններում համեմատվող առարկաները համեմատյալների շնորհիվ գեղագիտական արժեք շեն ստացել: Այսպիսի համեմատությունները, որ կարենոր դեր և նշանակություն ունեն գիտական, հատկապես գիտամասսայական խոռոչում, խոսքին տալիս են պատկերավորություն, իսկ համեմատելիին՝ կարենորություն (միայն կարենոր գաղափարներն են, որ խոսքում նման համեմատությամբ են ներկայացվում):

Գնահատողական համեմատությունը, ինչպես ասվել է, ունի մի կարենոր առանձնահատկություն: Համեմատությունն արվում է համեմատելին գեղագիտորեն արժեքավորելու նպատակով, ըստ որում այսպիսի համեմատությունը խոսքի առարկայի նըկտումամբ խոսողի կամ գրողի սուրյեկտիվ վերաբերմունքի արտահայտություն է: Դրականորեն տրամադրված լինելու դեպում արտահայտվողը մի կարգի առարկաների է դիմում՝ իրեւ համեմատյալ, իսկ բացասականորեն տրամադրված լինելու դեպ-

քում՝ վատ, տգեղ, սառը և նման կարգի՝ զուգորդումննը առաջ բերող առարկաների ու հասկացությունների։ Եթե անհրաժեշտ է մեղ հետաքրքրող առարկան ավելի գնդեցիկ, ավելի արժեքավոր կամ ուժեղ դարձնել, համեմատության մյուս եզրն ենք դարձնում ավելի գեղեցիկ, արժեքավոր կամ ուժեղ հատկանիշներ ունեցող առարկաներ, և ընդհակառակն։ Համեմատությունը հատուկ փայլ է ստանում հատկապես այն դեպքում, երբ առարկան, անձը, երեսով համեմատում ենք բարձր մտածվող հասկացությունների (հատկապես դիցարանական կերպարների ու երեսովիների) հետ։ Բաֆֆին Ողտունյաց օրինորդ Աշխենին այսպիս է ներկայացնում։

Գլխին դրած ուներ ոսկենկար սաղավարտ, մեջքը սեղմել էր պողովատյա զրահի մեջ, աչ ձեռքում կրում էր մի թնթե հիգակ։ Այդ գինալառության մեջ նմանում էր նա Աթենաս Պալլասին, որ կարծես եկել էր այցելություն գործելու քարացյալ Նիոբեի արտասուբներից գոյացած աղբուրին։

Դնահատողական համեմատությունները բազմազան տեսակներ ունեն։ Համեմատության եզրերի զանազան առնչությունները հիմք ընդունելով՝ մենք դրանք (գնահատողական համեմատությունները) բաժանում ենք հետեւյալ ենթատեսակներին՝ ճավասարական, եռյենական, առավելական, հաստատական, ժխտական, փոխադարձելի, անփոխադարձելի, անդրադարձ, զուգադրական, հակադրական, պարզ, բարդ, ուղղակի, այլաբանական, բացանայտ ու սեղված։

Հավասարական համեմատության դեպքում համեմատյալն իր հատկանիշներով կամ գեղագիտական առումով բարձր կամ ցածր է համեմատելից։ Համեմատության շնորհիվ համեմատելին բարձրանում կամ ցածրանում է համեմատյալի մակարդակին՝ հավասարվում նրան, որի պատճառով էլ համեմատելին համապատասխանորեն ստանում է դրական կամ բացասական բնութագրություն։ Համեմատության մեջ ընդհանրապես, և հավասարական համեմատության մեջ մասնավորապես, որքան միմյանցից հեռու են կանգնած համեմատության եզրերը, որքան անսպասելի է լինում այդ եզրերի զուգադրումը, այնքան ուժեղ, տպավորիչ կամ գեղեցիկ է լինում համեմատությունը, այնքան մեծանում է նրա գեղագիտական արժեքը։ Լավ համեմատությունն իսկական բանաստեղծական գյուտ է։ Ահա նմանական համեմատության մի օրինակ, որի մեջ համեմատելին

(Կաթնածիրը) բարձրացվել-Հավասարեցվել է ավելի գեղեցիկ
մի առարկայի մակարդակին, ավելի ճշշտ՝ նմանեցվել նրան.

Լուսնկալուս է...

Ննջում են հանգիստ լեռները խոնչած,

Ու լոկ աղբյուրն է զնգում դիմացի.

Մուգ երկնքի մեջ

Կաթնածիրն աւես ճյուղ է բողբոշած

Ու պիտի ոսկե ծաղիկներ բացի: (Վ. Պավրյան)

Հետևյալ օրինակում, ընդհակառակն, համեմատելին իշեց-
վել-Հավասարեցվել, նմանեցվել է սոոր առարկայի (որդերին).

Իսկ դուք աշխարհում կապրեք

Որդերի նման կույր ու սին,—

Զեր մասին ոչ զրոյց կասեն,

Ոչ երգեր կասեն ձեր մասին: (Մ. Գորկի)

Նույնական ենք կոչում այն համեմատությունը, որ կատար-
վում է ստորոգման միջոցով: Յուրաքանչյուր անվանաբայական
ստորոգում իր մեջ ունի թաքնված համեմատություն: Այսպիսի
ստորոգումով ստորոգվող ենթական հանգեցվում, ուստի և հա-
վասարեցվում-նույնացվում է ստորոգելիին (ստորոգելիական
վերադրին), իսկ քանի որ նույնացումը միաժամանակ համեմա-
տություն է ենթադրում, այդ պատճառով էլ սոսկական ստո-
րոգումը դառնում է համեմատության միջոց: Մեր ասածը Հաս-
տատենք հետևյալ օրինակով:

Երկու լույս էին վառ նրանք...

Երկու բոց՝ սպիտակ ու սև,

Երկու խոլ արև նուրիրան,

Երկու հուր-հրաշքներ լուսեն...

Մեկի բոյը— սեգ մինարեթ,

Սյուսինը— սև մի տոսի.

Մեկը— վառ, անմար մի արև,

Մեկը— կաթ, արծաթ մի լուսին: (Ե. Չարենց)

Այստեղ երկու կանայք համեմատված են լուսի, բոցի, ա-
րևի և հուր-հրաշքների հետ, այնուհետև՝ մեկի բոյը համեմատ-
ված է մինարեթի, մյուսինը՝ սոսու, մեկը համեմատված է արևի,
մյուսը՝ կաթի ու լուսինի հետ: Թեև ստորոգումը մեզ տալիս է
նույնության գաղափար, սակայն չությունը մնում է նմանու-
թյունը: Ասենք նաև, որ այստեղ ունենք ոչ թե մեկ համեմա-
տելի ու մեկ համեմատյալ, այլ երկու համեմատելիներ (երկու

կանայք, որոնք ի վերջո նաև միմյանց հետ են Գամեմատվում) և մի քանի համեմատյալներ: Այսպիսի համեմատությունները բարդ են:

Առավելական ենք կոչում այն համեմատությունը, որի մեջ համեմատվող՝ առարկան իր հատկանիշներով ավելի բարձր է ներկայացվում համեմատյալից (մերժողականի դեպքում՝ ավելի ցածր): Ահա առավելական համեմատության մեկ օրինակ.

Կամսարյանն, իհրակե, յուր թե՛ն էր առել շբանադ Աղելինային, որ այդ վայրկենին քննուշ էր ավելի, քան գարնան վարդը, գրավիչ ու քաղցրաբույր, քան ծաղկոցի շուշանը, և սրակու ու գեղածայթ, քան ագեծին սոխակը: (Մուրացան)

Հաստատական ենք կոչում այն համեմատությունը, որով հաստատվում է համեմատվող երկու եզրերի ընդհանրությունը կամ նմանությունը: Այսպիսին էին վերը բերված բոլոր օրինակները:

Ժխտական ենք կոչում համեմատությունը, եթե ժխտվում է համեմատության եզրերի ընդհանրությունը, համեմատելիի մեջ ժխտվում է համեմատյալի հատկանիշը: Գոյցություն ունի ժխտական համեմատության երկու նղանակ: Մի դեպքում ժխտվում է համեմատյալի և համեմատելիի միջև որևէ նմանություն կամ ընդհանրություն, և համեմատությունն էլ մնում է առկախ: Ահա այսպիսի համեմատության մի օրինակ.

Այս լուսավորության վրա կես ժամ շանցավ, և Արիստոլոս աղային ներկայացավ երիտասարդ մը, որ վաճառականի չեր նմաներ, սեղանավորի ալ չեր նմաներ, արհեստավորի ալ չեր նմաներ, գործավորի ալ չեր նմաներ, և վերջապես անանկ քանի մը կնմաներ, ողուն նմանը չկա: (Հ. Պարոնիան)

Մյուս եղանակն այն է, որ ժխտական համեմատության մեջ համեմատելին ու համեմատյալը փոխում են իրենց տեղերը, այսինքն՝ մեզ հետաքրքրուղ առարկան՝ համեմատելին, դառնում է այն եղրը, որի հետ համեմատվում է համեմատյալը, և այս ձևով գեղագիտորեն արժեքավորվում է համեմատելին: Մեր ասածը ցույց տանք հետևյալ օրինակով.

Մայիսին քացվող նշենին անգամ
Գյուլնարի բույրն ու հմայքը շուներ,
Անձրուկց հնտո յասամանն անգամ
Գյուլնարի քաղցր բուշանքը շուներ: (Գ. Սարյան)

Թեև Գյուղնարան է համեմատելին, սակայն այստեղ հառմեմատյալները՝ մայիսին բացվող նշենին և անձրկից հետո յասամանն են համեմատված Գյուղնարայի հետ՝ Գյուղնարայի գեղագիտական արժեքը մեծացնելու նպատակով։

Փօխադարձելի ենք կոչում այն համեմատությունը, որի համեմատը՝ կարող է դառնալ համեմատյալ, և համեմատյալը՝ համեմատելի։ Փօխադարձելի է, օրինակ, Պ. Սևակի հետևյալ քառատողի մեջ արված համեմատությունը։

Եվ մոմերի ու կանթեղի
Բուրուսնալից բոցն է ճյորում,
Մաղկի նման փունջ-փունջ փթռում,
Մաղկի նման վագ ու դեղին։

Այստեղ համեմատվողը մոմերի ու կանթեղների բոցն է, իսկ համեմատյալը՝ ծաղկի փթթելը։ Միանգամայն հնարավոր է ծաղկի փթթելն էլ համեմատել մոմի ու կանթեղի բոցի հետ։ Հիշենք հենց թեկուզ Պ. Սևակի «Ծրագին էլի Սեր խնձորենու ծաղկի բոցի մեջ իր ոտն է վառում» տողերը։

Անփօխագարձելի է համեմատությունը, եթե անհնար է համեմատելին ու ճամեմատյալը փոխատեղել։ Այսպես, օրինակ, հետևյալ տօղերում թաթուլ իշխանը համեմատված է առյուծի հետ։

Նա է շունչ, հոգին իշխան թաթուլի,
Նրա փրովն է հարրած էն հական,
Նրա ժային է քաշին ուժ տալի,
Որ դաշտն է իշնում առյուծի նման։ (Հ. Թումանյան)

Այս համեմատությունն անփօխագարձելի է, որովհետև առյուծը երկի հնարավոր չէ թաթուլի հետ համեմատել։

Անդրադառ ենք կոչում այն համեմատությունը, որի մեջ եզրն առնվում է մեկ իրրե համեմատելի, մեկ իրրե համեմատյալ, ինչպես տեսնում ենք հետևյալ օրինակում։

— Խիստ լավ մարդիկ են, — ասում էր նա ոգնորված, — Բնեց երեկ

³ Գ. Սևակը անդրադառ է կոչել այն համեմատությունը, որի մեջ կա թաքնված, բայց մտքով ըմբռնելի մի այլ համեմատություն։ Նա իբրև օրինակ թերում է ն. Զարյանի «Արա Գեղեցիկից» «Ավաղ», ես կախարդվել, դրդում եմ այդ սիրուց, ինչպես թշունն օձի հայացքի տակ տողերը, որտեղ երկրորդաբար Շամիրամը համեմատված է օձի հետ։

Աեթ վարձը տվեցին: Հայրն աղջկանից է լավ, աղջիկը՝ մորից: Երկուսն էլ դուրսկան են: (Ծիրվանգաղին)

Զուգաղբական ենք կոչում այն համեմատությունը, որի մեջ բաղդատությունը կատարվում է բանաստեղծական զուգահեռի ձևով, ինչպես այդ տեսնում ենք Հ. Թումանյանի «Թմկաբերդի առումը» պոեմի հետեւյալ տողերում.

Էն միին սարից արծի՛վն է իշնում,
Սարի արծիվը շնշուակի թափով:
— Էն Թմկա բերդից Թաթուլն է իշնում,
Թշնամու նոգին լցնում սարսափով:

Էն Թմկա ձորում ան ա՞մպն է գոռում,
Էն շա՞նթն է ճայթում էնպես անարկու:
— Էն Թմկա ձորում Թաթուլն է կովում,
Էն թուրն է շաչում էնպես անարկու:

Ի՞նչ սարի արծիվ կհասնի քաշին,
Ի՞նչ շահ կկանգնի նրա առաջին:

Հակադրական ենք կոչում այն համեմատությունը, որը տեղի է ունենում համեմատվող առարկաներին հակադրական հատկանիշներ վերագրելու հետեւանքով: Ահա հակադրական համեմատության երկու օրինակ.

Հասակով շատ չէին տարբերվում միմյանցից. երկուսն էլ քսանեմինգ տարեկանից ավել չէին լինի: Տարբերվում էին միայն կազմվածքով ու դեմքով: Մեկը որքան ամուր էր կազմված, մյուսը նույնքան նորակազմ էր ու թույլ: Մեկը որքան սնուկ էր դեմքով, մյուսը նույնքան ներմակ էր, և խարտյաշ գիսակները ծածանվում էին ուսերի վրա: (Պատժի)

Մեր և յասաուլ-բաշիների միջն, արդարն, կա նմանություն, բայց այդ նմանությունը ոչ թե դրական, այլ հակադրական է. օրինակ՝ նրանք հսկում էին քաղաքի արտաքին կարգապահությանը, իսկ մենք՝ ներքինին: Նրանք օգտվում էին մայուկանցից նյութապես, իսկ մենք օգտվում էինք բարոյապես: Նրանք հարգում էին ժողովրդին իերն փոքրագոյն շարիբի, իսկ մենք՝ իերն փոքրագոյն բարիբի: Նրանք ծածկում էին ճշմարտությունը, երբ շահ էին ունենում, իսկ մենք, ընդհակառակ, հաստատում ենք, երբ շահ չենք ունենում, և ծածկում, երբ ունենում ենք: Նրանք մտրալում են անհանգիստ մարդկանց, իսկ մենք՝ հանգիստ ներին... (Մուրացան)

Պարզ է համեմատությունը, եթե համեմատելին մեկն է՝ անկախ համեմատյալի քանակից: Օրինակ.

Սիրաւ կոտրվեց սափորի նման,
Սիրտաւ կոտրվեց:

Այդ ո՞վ է կտցում փայտիորի նման,—

Ծառ կտրվեց:

Օրերս անցում է և թափորի նման,—

Քո նահվան ենաք, անխի՞ղճ, այս ինչքան
Երկար կատարվեց... (Պ. Սևակ)

Թարդ է համեմատությունը, եթե համեմատելին մեկից ա-
զելի է (իբրև բարդ համեմատության օրինակ տե՛ս Զարենցից
բերված հատվածը նույնական համեմատության ենթավերնագրի
տակ):

Ալղջակի է համեմատությունը, երբ համեմատությունը այ-
լաբանական իմաստ չունի: Այդպիսին էին վերը բերված բոլոր
համեմատությունները:

Այլաբանական համեմատությունը հանդես է գալիս այլա-
բանական բռվանդակություն ունեցող խոսքում: Այսպիսի այ-
լաբանական համեմատության օրինակ է վ. Դավթյանի «Մուսա»
բանաստեղծությունը.

Քանի որ այսքան գեղեցիկ եմ ես,

Կարծում են՝ կին եմ թեթևաբարո

Ու մատշելի եմ կյանքում շատերին...

Եվ սիրահետում, դարպասում են ինձ,

Ժամադրվել են ցանկանում անգամ:

Այս, միամիտնե՛ր,

Զգիտեն նրանք,

Որ կին չեմ ես լոկ,

Այլ ճակատագիր ու բախտի խարան,

Սեր եմ առաջին ու սեր եմ վերշին,

Սեր եմ մահացու,

Թիապարտության տանջանքն եմ անլուր,

Որոնման ծարավ ու քաղց եմ գյուտի

Եվ տրվում եմ ես

Լոկ ընտրյալներին...

Այս, միամիտնե՛ր,

Զգիտեն նրանք,

Որ չեմ այցելում ժամադրությամբ,

Այլ անակնկապ ամպրոպի նման

Կայծակնահարում սիրահարներիս,

Տայիս եմ նրանց

Դողը բարձունքի, դողը անդունդի

Եվ վսեմ ցավը մարգարեւթյան:

Ու վայրկյաններ. Է իմ այցը տնում...

Իսկ մեսո՞ ծարավ,

Իսկ մեսո՞ նրաշտ

Եվ սպասում օրեք տանջայի:
 Այդպես ողջ կանքում տանջում եմ մրանց,
 Իսկ եր մոռնում են,
 Դատում եմ մանկարծ անահման բարի.
 Մազերիս սուգն ու փառքի ծիրանի՛ն
 Փոռում եմ թրանց տանջանքի վրա
 Ու տանում դեպի հավիտնություն...

Անգող է համեմատությունը, եթե համեմատվող եզրերը
 բացահայտ են: Այդպիսին են վերը բերված օրինակները, չհաշ-
 ված այլարանականը:

Սբոյված է համեմատությունը, եթե համեմատության եզ-
 րերից մեկը բացահայտ չէ, ինչպես հետեւյալ օրինակում է.

Դաշտն Արարատյան
 Իմ սեղան սինին,
 Սևանն իմ գիճին
 Լեռների մեջ լուրք,—
 Բաժակս խփեմ
 Արարատ սարին,
 Կենացդ խմեմ,
 Ռուս ժողովուրդ... (Հ. Շիրազ)

Այստեղ կա բաժակի և Արարատ սարի համեմատությունը,
 որը սբոյված համեմատություն է:

Թե ինչպիսին կլինի համեմատությունը, այդ պայմանավոր-
 ված է ոչ միայն համեմատությունը կատարողի դիտողականու-
 թյամբ, ճաշակով ու գեղագիտական ըմբռնումներով, այլև բազ-
 մաթիզ հանգամանքներով, և առաջին հերթին ժամանակաշրր-
 շանով, թեմայով, գրական ուղղությամբ, գրական ավանդույթ-
 ներով և այլն: Այլ են աստվածաշնչական համեմատություն-
 ները, այլ են հին, արևելյան ժողովությունների և եվրոպացիների
 համեմատությունները, այլ են ժողովրդական ու գրական հա-
 մեմատությունները, գրողի ու գիտնականի համեմատություն-
 ները և այլն: Ահա մի եցկու օրինակ: Սողոմոնը ծրգ երգոցում
 տալիս է համեմատության այսպիսի օրինակներ.

● Փարավոնի կառքին լծված ծիերիս նմանեցրի քեզ, ով ընկերու-
 թիս:

● Ամա գնեցիկ ես դու, ով ընկերութիս. ամա գնեցիկ ես. աշ-
 քեր աղավնիների աշքեր են:

● Մազերդ Գաղաադի սարում պառկող այծերի հոտին են նման:

● Աստամներդ լվացարանից դուրս եկող խուզած հոտի նման են, ոքոմք ամենքը երկվորյակ ծնողներ են, և ամուլ չկա նրանց մեջ:

- ማዕራፍ በመሆኑ የሚከተሉት አይነቶች ይዘጋጀል፡፡

Սիրեցյալին կենդանիների հետ համեմատելը հատուկ է հին ու արևելյան պոեզիային: Սայաթ-Նովան իր սիրուհուն արեգելյան ավանդույթով է համեմատում ձիու հետ՝ կոչելով նրան աշխաղականի: Ե. Զարենցը նույնպես կնօցը համեմատում է ձիու հետ, սակայն Արևելքի բներանգ ստեղծելու համար: Ահա մի հատված նրա «Ասպետականից»:

Բնդիկին խարույկներ էին խոլ
Սևամած աչքերը մակի,
Մյուսի աչքերը տխուր
Միրապներ էին անմեկին:
Մեկի կործքը մզկիյ էր սպիտակ,
Մյուսինը— սեգ մի տաճար,
Մեկը— թի զազկ էր կապուտաշ,
Մեկը— հուր հօռուց սևաչյա:

Բեղվինի, միրաժի, մզկիթի, գաղելի միջավայրում միանգամայն բնական է, որ կինը համեմատվի նժույգի հետ։ Ժամանակից պոեզիայում արդեն չենք հանդիպում մարալի, ջերանի, թառլանի, վարդ ու սոխակի պատկերներով կատարվող համեմատությունների, որոնցով լեցուն է արևելյան միջնադարյան և ուշ միջնադարի պոեզիան։ Միայն վաղ անցյալում էր հնարավոր, որ բանաստեղծն իր սիրած էակին համեմատեր կրոնական կյանքի հետ կապված առարկաների հետ։ ՆազաշՀովնաթանը գրում է.

Պոյշ նման ուկի շամտանի*
Թո ֆարսի զրուն նամիդանի,**
Եք բռւս բդե*, զպլում,**
Ծառ լավ խերատ է, զպում:

Հին կյանքին ու գյուղական միջավայրին համահունչ են հետեւյալ համեմատությունները.

- Բես դիզան, բետ-թև դիզան, տեսեք էն ո՞րն ա:
 - Բես դիզան, բետ-թև դիզան,— էն գեղի ուսն ա:
 - Խարխնմեր խյուսալի՛ տեսեք էն ո՞րն ա:
 - Խարխնմեր խյուսալի՛ վարդապետներ ա:

• Առաջնորդ:

**** Դու ապսսեռեն զիտես:**

*** Մի Բամբուլը տուր:

- Կագվներ գվելալիմ՝ տեսեք էն ո՞րն ա:
 - Կագվներ գվելալիմ՝ գեղի հարաներն ա:
 - Շննդներ ճշվալիմ՝ տեսեք էն ո՞րն ա:
 - Շննդներ ճշվալիմ՝ գեղի աղջիկներն ա:
 - Ծուն եկավ պարկն ի բերան՝ տեսեք էն ո՞րն ա:
 - Ծուն եկավ պարկն ի բերան՝ գեղի գջին ա:
- (Ժողովրդական)

Բնականաբար այլ պետք է լինեին Շիրվանզադեի Համեմատությունները «Քառոս» վեպում, որաեղ սկատկերված են նաև թաշխարհի մաքդիկ: Աչա մի երկուաը դրանցից.

- Երևում են ոտարօրիկ էակներ, ոտից մինչև գույս նավթու, ինչպես կենացի պատրուզմեր:
- Նրա աշքերի առջև պատկերանում էին մրուտ ու նավթու բանվորների վտիտ դեմքերը, մրին ու մոայլ, ինչպես նավթահորերի խորըր:
- Օդը բարձրացան ֆուրածկաներն ու փափախները, դեմքերը ծափացին այնպես, որպես միայն կարող է ծպտալ նավթային ծովը լուսնի շողերից:

Համեմատությունների եզրեր կարող են դառնալ ինչպես միենույն, այնպես էլ կյանքի տարրեր ոլորտների իրերն ու երկույթները, անձն ու կենդանին, ըստ որում իրը մի այլ իրի, իրը կենդանու, կենդանին իրի, կենդանին կենդանու հետ և այլն: Բերենք մի երկու օրինակ.

ա. Երկու տարրեր ոլորտների իրեր՝

Նույնն է Լաշինի խարխոլ արարան,
Արարի ամրոցն ու մարագը հին,
Բրդն քրքրված փափախի նվան
Խոսի նեզն է նոյն կտորի գլխին: (Ն. Զարյան)

բ. Իրի հատկանիշը կենդանու հատկանիշի հետ՝

Խալում էին գործարանների շոգեշունչ շվիների սուլցները, խոլ, որպես այլուծի բառացյուն, սուր որպես օձի ֆշոց: (Շիրվանզադե)

գ. Իրը կենդանու հետ՝

● Նավերն ու շոգենավերը, որ իրենց խարիսխների վրա հանգըստանում են ամառային երթևեկությունից հետո, մեղմիկ օրորվում են ծովի երեսին՝ որպես վիրտարի կարապներ: (Շիրվանզադե)

● Հանկարծ այդ կինը ձեռքը օդում թափահարեց: Կարծես քորքի միջից կինը հանեց մի սպիտակ աղավնի, որ ձյունի փոշու մեջ թաղըրտաց և նորից մասկ տաք բույնը: (Ակս. Բակումը)

դ. Անձը անձի հետ՝

Ով արհամարիս: Է փիլիսոփայությունը՝ գրադպեղով մասնավոր գիտություններով, նման է Պենելոպայի փեսացուներին, որոնք նրան ձգտելով՝ մերձենում են նրա աղախինների հետ: (**Գորգիաս**)

ե. Անձը կենդանու հետ՝

Բանաստեղծներն արջի շատ են նմանում
Լիգում են թաթը սեփական— կշտանում: (**Գյորեն**)

Ինժեներ Սուլյանը պտտում էր թուրքի շուրջը՝ ինչպես որսկան շուն: (**Ծիրվանգաղեն**)

գ. Անձը իրի հետ՝

Մի քանի րոպե անցած՝ դոմերը բացվեցին, և շնորհի վրա երևաց Մարդան պճնված, ինչպես ծաղկած նունենի: (**Ծիրվանգաղեն**)

է. Անձի հատկանիշը իրի հետ՝

Սմբատի դեմքը մոռավել էր, ինչպես աշնանային գիշեր: (**Ծիրվանգաղեն**)

Պայծառ է հայացքը Աչքերը կարծես թե
Բոցեր են հրդեհից լուած: (**Հ. Սահման**)

ը. Անձը դիցաբանական էակների հետ՝

— Լսել եմ, որ դուք միշտ օգնում եք մշակներին, և նրանք ձեզ պաշտուվ են, ինչպես մի բարի հրեշտակի, — ասաց տիկինը կես մեծ-նությամբ և կես լուրչ: (**Ծիրվանգաղեն**)

թ. Անձի հատկանիշը առարկաների հատկանշի հետ՝

— Ես քեզ սիրում եմ, այնքան եմ սիրում, որքան չի սիրում աշ-խարհն արևին, աղիակը վարդին և բույզը մողին: (**Վ. Փափազյան**)

Բազմազան են : մեմատության միջոցները: Համեմատելու գործառությունն այլ բան չէ, եթե ոչ առարկաների ու երեկույթների միջև եղած տարրերության կամ տարրեր առարկաների միջև եղած ընդհանրության հաստատումը: Եռանկյունին քառանկյունուց տարրերում ենք, որովհետև մեր միտքը հաստատում է նրանց միջև եղած տարրերությունը: Երբ ասում ենք Արարատը Հայաստանի ամենաբարձր լեռն է, Արամն ուժեղ է Սուրենից, Արախսը մեծ է, քան Ոռոտանը, Լենինգրադն ավելի մեռու է, քան Սոսկվան, Գորիսը շատ փոքր է Երևանի համեմատությամբ, Տիգրանն ուժեղագույնն էր աշխարհի շախմատիունների մեջ, Այդ ժամանակ ես խան տարեկան էի, իսկ նա՝

համառակ, ապա հաստատում ենք համեմատվող առարկաների միջև եղած տարրերությունները, իսկ երբ ասում ենք Արամե էլ Սուրենի պես ուժեղ է, Սարի մանուշակը նման է մանուշակի, ապա հաստատում ենք համեմատվող առարկաների ընդհանրությունները, հետևաբար բոլոր օրինակներում էլ, թեև տարրեր լեզվական միջոցներով են արտահայտված, կա համեմատություն։ Սակայն քանի որ այս համեմատություններից և ոչ մեկում չկա առարկայի գեղագիտական գնահատություն, այսինքն՝ համեմատությունը չի դառնում առարկան գեղագիտորներնութագրելու միջոց, այդ պատճառով էլ այս համեմատություններից ոչ մեկը չենք կարող համարել գեղարվեստական համեմատություն։ Այս համեմատությունները շունեն գեղարվեստական համեմատության երկրորդ կարենոր առանձնահատկությունը և՝ պատկերավորությունը։

Գեղարվեստական համեմատություններ կազմելու գործառությամբ են հանդես գալիս մի քանի կապեր (պես, նման, իրեն, որպես, ինչպես), եղանակավորող բառեր ու կապակցություններ (կարծես, ասես, կարծես թե, ոնց որ), դերանուններ (ինչպես, այնպես, այնպես, ինչպես), որոշ բայեր, ստորոգումք և այլն։ Այս մի քանի օրինակները.

Դարձա երազկոտ՝
Զրիորի նման,
Եվ մոտամոլոր՝
Որպես արամետ։ ♫. Սկակ
Դու՝

Երկու տառ,
Ու եր հանկարծ
Թողենում ես ինձ ու ჩեռանում,
Լրկած տան պես նեղք եմ տպիս,
Շնիփ թափում, անտերանում,
Եվ կսկիծը, ցեցի նման,
Բույն է դնում իմ սյունի մեջ,
Զեղունի մեջ ու գերանում... ♫. Սկակ

Իսկ ինչ ունեին։ Լոկ ձայն կլկան—
Մերը այնպես մեղմիկ,
Ասես թե գինով լցնում են կուլան։

Մերը այնպես զգուն,
Ասես թե կիրճում մովն է շնկշնկում,
Մերը այնպես խաղաղ,
Կարավն է ասես սաղմոսում «կղա».

**Մեղյա այնպիս հզորութ,
Ասես ընկել ևս քաղացի ջրտուն... (Պ. Սևակ)**

**Էլ չեմ շնչի արդեն խոխովով այնպիս,
Ինչպիս բուց սցոցը թաց գերանում... (Պ. Սևակ)**

**Եվ իմ տառապանքը նորից նմանվում է
Մեր լեղնային կեռնան կածաններին... (Պ. Սևակ)**

**Այս, էլ ի՞նչ կոռումկ,
Նրբ հիմա վառման բռնիր է դարձել
Թոճիրի երկիր Հայաստանն ինքը,
Ու բռնրից դրված սև խուփ էր կարծես
Հայոց երկինքը... (Պ. Սևակ)**

ՏՐՈՂԱԲԱԺԱՆՈՒՄ

**Տողաբաժանումը զորացման, սաստկացման նպատակով
շափած խոսքի մեջ կիրառվող ոճական հնարանք է: Որպեսզի
պահանջված գաղափարին հատուկ կարեաւթյուն տրվի, և կար-
դացվելիս դրանք հատուկ շեշտով արտառանցին, այս գաղա-
փարներն արտահայտող բառերն ու կազմակցությունները բա-
նաստեղծական տողից բաժանվում և գրվում են նոր, առանձին
տողում: Այս երկույթը կոչում ենք տողաբաժանում: Տողաբա-
ժանումը մեր նոր պոեզիայի երկույթներից է, որին հաճախ են
դիմել հատկապիս ե. Զարենցը և Ա. Վշտունին: Ահա տողա-
բաժանման մի երկու օրինակ,**

**Ուկելառ արքի նման
Իրամից Շնոված նաիրի,
Նաիրինց նետված Մոսկով—
Ես երգում եմ կյանքս Շիմա—
Արևո՛,
Արյունով,
Ուլով: (Փ. Զարենց)**

**Եվ թուլ-փոշին այն խարսոցի
Որ բանում է գիշեր ո՝ զօր,
Բանում ինքնին և ինքնավար,
Նո՞ւն թուլ-փոշին մնացնետն
Ամե՞ն ինչի վրա թառում,
Խառնվում է ամե՞ն ինչի՝
Հացի՛,
Երգի՛,**

Մտքի,
ԾԵՀի:
Եվ խարտվածքը հուտ կփշի
Ծուտով արդեն ամե՞ն ինչից՝
Հացի՛ց,
Երգից,
Մտքի՛ց,
ԾԵՀի՛ց: (Պ. Սևակ)

ԿԱՐԳԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Կարգափոխությունը առավել գեղարվեստական խոսքի զորացման միջոց է: Միևնույն եղանակով, միևնույն կարգով, միենույն ձևով, շափով ու հանգով ասված խոսքը կարող է շուտ հոգնեցնել, տաղտկացնել, ունկնդրի և ընթերցողի վրա շունենալ սպասված ներգործությունը: Ընդհանրապես միօրինակաւթյունն ու միապաղպությունը, առավել ևս արվեստում, ձանձրույթի պատճառ են դառնում, ուստի դրանից խօսափելու և ստեղծագործությանը աշխուժություն, կենդանություն ու թարմություն տալու համար անհրաժեշտ է լինում փոփոխություն մտցնել նրա բանակարգի ու հորինվածքի մեջ, փոխել խոսքի ընթացքը, այսինքն՝ նրա բանաստեղծական շափը, կառուցվածքը, կշռույթը, եղանակավորությունը, եղանակը (փոխաբանություն է, թե ու շարուն է, թե պարբերավոր, արձակ է, թե շափածո), մի խոսքով՝ պատումի մեջ մտցնել՝ բազմազանություն, որով և մեծանում է խոսքի արտահայտչականությունը, այն դառնում հաճելի, գրավիչ ու հետաքրքրական: Ոճական այս հնարանքը մենք կոչում ենք կարգափոխություն:

Իր ասելիքի վրա անմիջապես ուշադրություն հրավիրելու նպատակով Բաֆֆին «Սամվել» վեպի «Անուշ բերդ» գլուխն սկրսում է այսպես.

Անունը Անուշ, ինքը լի դառնություններով...
Եկրատանեց դեպի Տիգրոն տանող ճանապարհի մի կողմեամ բարձրանում է մի սեպաձն քարածայո...

Այստեղ պատումն սկսվում է ճարտասանական մի ձևով, որ կոչվում է խօհականություն (կազմված բայի գեղումով): Ճարտասանական այս ձեզ հուզականության միջոց է: Եվ հուզականություն արթնացնելուց անմիջապես հետո վիպասանն անցնում

Է պատումի խաղաղ ընթացքին, շարադրանքը տանում շզեղված պատմողական երկագմ նախադասություններով։ Ճարտասանական այս հնարանքի հետևանքով վիպասանի խոսքը ձեռք է բերել աշխուժություն ու հետաքրքրականություն։ Նույն միջոցին նա դիմել է իր հիշյալ վեպի նաև «Աշտիշատի վանքը» գլխում։

Մեր պոեզիայում կարգափոխության հիանալի օրինակներ է տալիս Հ. Թումանյանը հատկապես «Անուշ» և «Թմկաբերդի առումը» պոեմներում, որոնց մեջ նա դիմում է զանազան տեսակի կարգափոխությունների։ Այսպես, օրինակ, եթե «Անուշ» պոեմը նա սկսում է խաղաղ պատումով ու երկագմ նախադասություններով և ապա անցնում միակազմի, դիմում բացադարձության և այլն, ապա «Թմկաբերդի առումը» սկսում է ճարտասանական դիմումով և այնուհետև անցնում խաղաղ պատումի։ Այս պոեմում էլ, ինչպես և «Անուշում» նա հաճախ է փոխում բանաստեղծական տների կառուցվածքը ոչ միայն շափի ու կշռույթի, այլև եղանակավորության, այսինքն՝ մտքերը պատմողական, հարցական, հրամայական և բացականչական նախադասություններով արտահայտելու տեսակետից։ Այդ ցույց տանք մի փոքրիկ հատվածի օրինակով։

Պոտյուն է գալիս չքնաղ տիրութին,
Անցնում է, հսկում սեղաններն ամեն,
Հորդորում, խնդրում, որ ուրախ լինեն,
Որ լիբն ու առատ բաժակներ քամեն:

— Հապա լցրե՛ք, իմ քաջ հյուրե՛ք,
Բաժակներդ լիովի,
Խմնեք— աստված կտրուկ ամի
Թուրը իմ քաջ Թաթուի։

... Ու չի դադրում երգի հետ վարար
Կախերի գինին խելագար հոսել.
Խմում են տիկնոց թանել կյանքի համար,
Որ էն ծայուրին ծաղիկ է բուտել։

... Ու հանգչում է թմուկ բերդը,
Պապանձվում է ու մարում,
Հարբած, հոգնած՝ տերն ու զորքը
Մրափում են խավարում։

... Են Թոմա ճորում սև ա՞մպն է գոռում,
Են շա՞նթն է ճայրում ենակն ահարկու,
— Են Թմկա ճորում Թաթուլն է կովում,
Են թուրն է շաշում ենակն ահարկու։

Կարգափոխությունն արտահայտություն է պատմողի տքաց մադրությունների փափոխության, իսկ ոա համանման տրամադրություններ է արթնացնում ընթերցողի կամ ունկնդրի հոգում և անդրադարձորեն ազդում նրա զգայությունների վրա:

Հեակյալ օրինակում խոսքը հուզական զգալի լիցքավորում
է ստացել այն պատճառով, որ կազմված է մի այլ տեսակ կար-
գափառությամբ. ութ տողերից առաջին, երրորդ և հինգերորդ
տողերը կազմված են խոհականություն խոսքաձևով, երկրորդ,
յոթերորդ և ութերորդ տողերը՝ բայի հրամայական, իսկ չոր-
րորդ և վեցերորդ տողերը՝ պայմանական եղանակաձևերով:

Ως υποτινάχ, ης μρούνας ωφαληρ,
Σκεπασθήρ, μπορασθήρ ήδας θιαυτέαν,
Ην πιετήν μηγαν μερήν, οπαναψηρ,
Καρανική ήδακαμ δωψή πίετι:

Ոճական այս հնարանքի հետևանքով խոսքը զգացական մեծ լիցքավորում է ստանում հատկապես այն ժամանակ, երբ պատմողը՝ թողած սովորական պատումը, ինքն է միջամտում գործողություններին՝ դառնալով գործողակիցը։ Այսպես, օրինակ, Հ. Թումանյանը «Թմկաբերդի առաւմը» պոեմն սկսում է թափառական աշուղի՝ իր ունկնդիրներին ուղղված դիմում-նախերգանքով, ինքը հանդես գալով իբրև թափառական աշուղ։ Սրան հետևում է խաղաղ պատումը մինչև ութերորդ հատվածի վերջը։ Եվ այստեղ՝ գործողությունների զարգացման ամենադրամատիկ պահին, երբ պետք էր նկարագրել Թմկա տիրուհու մատնությամբ ու դավադրությամբ թշնամու կողմից բերդի գրավումը, պատմողն ինքն է դիմում Թաթուկի զինվորներին՝ նրանց կոչելով արթնության ու պահպանության.

Վե՛ր կացեք, վե՛ր, ամբողջ գիշեր
Մարդ է զնում ու զալի.
Հե՛յ, զարթնեցե՞ք, այդուժ քացեր,
Պահապաններ Թարուի:

Վե՞ր կացեք, վե՞ր, հարբեցրել է
իր հաղթական հյուրերին,
Բաց է անում դուռն ու դարպաս
Զետ ու ուշածան անորութին:

ԴաշՎ... դաշՎ... կլե՛ք... կոչնա՛կ... պահնա՛կ...
Զենք առեք շր՛ւտ... ձի հեծե՛ք, ձի՛...
Ծննչում են, դդրդում են
Դարպասները եռևաթի...

Այսպիսի կարգափախությունը, որի հետևանքով պոեմում պատմողական խոսքին փոխարինելու է գալիս բացականշական, հրամայական և ճարտասանական հարցումով խառն նախադասությաններով խոսք, զգալի չափով մեծացնում է հուզականությանը ու զգացականությունը, խոսքը դարձնում ներգործող, ազգու և հուզիչ, Այնուհետև տեղի ունեցած ոչ պակաս դրամատիկ իրադարձությունները խաղաղ տառով ներկայացնելուց հետո հեղինակն իր պոեմն ավարտում է վերստին ունկնդիրներին ուղղված փիլիսոփայական խօս-դիմումով, որը դարձյալ կարգափոխություն է: Ոչ ոք չի կարող առարկել, որ ընթերցողի վրա պոեմի թողած բացառիկ մեծ տպավորության մեջ կարգափոխությանը և կարևոր դեր ունի:

ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(նույն. Տղօպօշ— դարձ, լատ. *Tropus*)

Գոյություն ունի մտածողության երկու եղանակ՝ հասկացական-տրամաբանական (понятийно-логический) և պատկերագր-հուզական (образно-эмоциональный): Գիտությունը պարզել է, որ մտածողության երկրորդ եղանակի գոյությունը պայմանավորված է ուղեղի աջ և ձախ կիսագնդերի անհամաշափությամբ: Ուրեմն մտածողությունը կարող է արտահայտվել լեզվական այնպիսի միջոցներով, որոնք կամ առարկայորեն են արտացոլում իրերն ու երևույթները և նրանց հարաբերությունները, և կամ օբյեկտիվ իրականության իրերն ու երևույթներն արտացոլվում են պատկերների միջոցով, խոսքի ու բնական եղանակով, արվեստական կառուցվածքներով և կամ հագեցված են լինում հույզերով ու զգացմունքներով: Մտածողության առաջին եղանակի դեպքում կարեոր է դառնում հաղորդվող ինֆորմացիայի տրամաբանական կողմը և արտահայտվողի օբյեկտիվ վերաբերմունքը նրա նկատմամբ, իսկ երկրորդ եղանակի դեպքում՝ հոգեբանական կողմը և արտահայտվողի սույբեկտիվ՝ կամային ու զգացական վերաբերմունքը հաղորդվող նյութի և խոսքի առարկայի նկատմամբ:

Համապատասխան մտածողության այս երկու եղանակների

բառերը, կապակցությունները և նախադասությունները կարող են գործածվել երկու կերպ՝ իրենց բուն նշանակություններով, այսինքն՝ ինքնարանութեն, և ոչ բուն նշանակություններով, այսինքն՝ փոխարանութեն: Ինքնարանորեն գործածվելու դեպքում բառերը, կապակցություններն ու նախադասություններն ըմբռնը-վում են ուղղակի իմաստներով՝ բառն իր բառարանային նշանակությամբ, իսկ արտահայտությունն ու նախադասությունը՝ բառերի ուղղակի այդ նշանակությունների գումարով: Այդ ցուց տանք հետևյալ օրինակով.

Որտեղ է ըլմած	Ի՞ն թափառ կյանքում,
Ազն քարը թիմի,	Սարդ ինչ իմանա,
Որ հողիս վրա	Չե՞մ նստել, թախծել
Ծիրիմ պիտ լինի:	Այդ քարի վրա: (Ա. Խամբակյան)

Այս ոտանավորում բոլոր բառերն էլ գործածված են այն նշանակություններով, որ ճանաշված են հայերենում և արձանագրված բառարաններում, այսինքն և՛ ոտանավորի բանահյուսվածքում, և՛ նրանից գուրս բառերն ունեն միևնույն իմաստները (բացառություն է կազմում նող բառը, որ այստեղ ունի աճյուն իմաստը): Նախադասությունները ևս գործածված են ինքնարանորեն, որովհետև այլ բան չեն նշանակում, քան տալիս են բառերի կապակցությունները. բանահյուսվածքից հանելու դեպքում էլ դրանք կպահպանեն իրենց իմաստները: Բառերի, կապակցությունների և նախադասությունների ինքնարանական գործածությունը համապատասխանում է հասկացական-տրամադանական, այսինքն՝ առարկայական կամ բնական մտածողության եղանակին և բոլորի համար սովորական մտածողության եղանակի: Մեր մտածողությունը լինում է հասկացական-տրամադանական ոչ միայն սովորական հաղորդակցման՝ առտնին զրույցի ժամանակ, պաշտոնական գրագրությունների մեջ, այլև գիտական խոսքում, ուսուցչի և աշակերտի հաղորդակցման ժամանակ, նաև գեղարվեստական խոսքում:

Պատկերավոր-հուզական մտածողության դեպքում բառերը, բառերի կապակցությունները և նախադասությունները գործածվում են այնպես, որ խոսքը դրանից ձեռք է բերում կա՛մ պատկերավորություն, կա՛մ արտահայտչականություն, կա՛մ զգացականություն ու հուզականություն: Այս նպատակին հասնելու համար լեզվական միջոցները գործածում ենք կա՛մ իրեն փոխակերպություն և կա՛մ իրեն ձեւ:

Փոխակերպությունները խոսքի մեջ բառերի, կապակցությունների և նախադասությունների գործածությունն են այնպիսի նշանակություններով, որպիսի նշանակություններով դրանք չեն ճանաչված լեզվում: Իրոք օրինակ վերցնենք «Արուկալա Մահարիի» հետևյալ տողերը.

Եվ քարավանը Արու-Լալայի՝ աղբյուրի նման մեղմ կարկաչեավ Քայլում էր հանգիստ, Ծիրնած գիշերով, հնչում զանգերի ամուշ դողանջով:
Հավասար քայլով չափում էր ճամփան այն քարավանը ոյոր ու մոլոր,
Եվ դողանջները ծորում քաղցրալուր՝ ոզողում էին դաշտերը անդորր:

Ընդգծված բոլոր բառերն էլ այս բանահյուսվածքում գործածված են փոխաբանորեն, քանի որ ո՞չ քարավանը կարող է կարկաչել կամ շափել, ո՞չ գիշերը՝ նիրհել, ո՞չ էլ զողանջները կարող են ծորալ կամ ողողել: Այստեղ կարկաչել-ն ալևս կարկաչել չէ, ոչ էլ նիրհել-ը՝ նիրհել, շափել-ը՝ շափել, ծորալ-ը՝ ծորալ և ողողել-ը՝ ողողել: Այս բառերը բանահյուսվածքի մեջ գործածված են ոչ իրենց բառարանային իմաստներով, այսինքն՝ ոչ այն իմաստներով, որոնցով նրանք ճանաչված են մեր լեզվում:

Փոխաբանորեն գործածված բառների իմաստները մեր մըտքում հարաբերակցվելով ուղղակի իմաստներին՝ առաջ են բերում համեմատություն, սրա հետևանքով էլ՝ պատկեր, և խոսքը դառնում է պատկերավոր:

Նույն ձեռվ բառերի կապակցությունները և նախադասությունները ևս կարող են գործածվել փոխաբանորեն: Ահա մի երկու օրինակ.

Նազում ես ու շորորում զմրավստի քո շորերում,
Ծուր արած ճամփի վրա մանկության կանաչ արտի,
Քո կանչը զնգում է զիլ իմ սրտի խոր ձարերում,
Խմ մեռո՛ւ, մեռո՛ւ, մեռո՛ւ նաիրյան կանաչ բարդի:
(Հ. Սահման)

Նավը ճեղքում է ջրի հայելին,
Իր ցուրտ աշքերով ծովն է նայում իհձ: (Վ. Տերյան)

Բայց դու էլ խեղոր մի մարդ ես գիտում.
Քո բարի աշքով տեսնում ես էլի,
Տկոր ու սոված էսպես տարին բուն
Քարի-հազի մետ կոփի ներ տալի:
Թե ոք ձեռներս ել մի բան է քննկում,

Տեմբ կարողանում թիրան նասցմենք...
Եսպես տաճջվկավ քրտինը եմք տնօսմ,
Են էլ սներեսն, էլ էն սովածն ենք... (Հ. Թումանյան)

— Դու սուս ես ասում,— գոյծ նա զայրացած ամզամ:

— Ո՞չ, զուտ ճշմարտորվուն եմ ասում: Երեկ երեկոյամ երկրորդ անգամ տեսա «Անօխիա» հյուրանոցում, այսպիս ասած, թթվարդ առ տիմամատ: Աչքերը կարմրել էին ոչխարի պլոմիկի պես, ոտները զայրացած աշխարհագրական գծեր էին քաշում նատակի վրա, զույն ուսերի վրա չեր կանգնում, ապստամբվել էր մարմնի դեմ:

(Ծիրվանձագի)

Այս օրինակներում ընդգծված չրի ճայելի, զմբովախ շորեց, սրափ ձորեց կապակցությունները և բարի-ճողի մետ կրիվ ենք առլի, քե որ ձեռներս էլ մի բան է ընկնում, չենք կարգանուած թիրան ճասցնենք, քրտինք ենք անում, ոտները զանազան աշխարհագրական գծեր էին քաշում, զլուխն ուսերի վրա չէր կանգնում, ապստամբել էր մարմնի դեմ ճախադասությունները գործածված են փոխարանորեն, ոչ այն բովանդակություններով, որպիսին տալիս են բառերի սոսկական կապակցությունները:

Ինչպես դժվար չէ համոզվել, փոխարանությամբ գործածված բառերը, կապակցությունները և նախագասությունները խոսքը դարձնում են պատկերավոր, այսինքն՝ փոխարանությունը խոսքի պատկերավորության հետևաբար և խոսքի բանաստեղծականության միջոց է:

Պատկերավոր-հուզական մտածողության մյուս արտահայտության դեպքում լեզվական միջցոները՝ բառերը, կապակցությունները և նախադասությունները մոռագ դարձնում են ինքնարանորեն, այսինքն՝ իրենց բուն նշանակություններով, սակայն այնպես, որ հաղորդվող ինֆորմացիային ավելանում են հօգերանական կարգի այլ ինֆորմացիաներ, որի հետևանքով ասվածը դառնում է հուզական, արտահայտիչ, զգացական, տպավորիչ ու ազդու: Այսպես, օրինակ.

Մանուկները գոռում-գոչում,
Լալիս էին աղեկեզ.
— Նանի՛, նանի՛, հաց ենք ուզում,
Վե՛ր կաց, նանի՛, հաց տուր մեզ: (Հ. Թումանյան)

Այս քառատողում նանի բառի կրկնությունը խոսքը դարձել է խիստ հուզական ու զգացական: Բառերի այսպիսի կը ընությունը ճարտասանական ձև է (Փիգուր), որը խոսքի հուզա-

կանության և արտահայտչականության սեական մի հեարանք է՝ Այն փոխակերպությունից առըբերվում է նրանով, որ բառերը գործածված են իրենց բուն նշանակությամբ, և ճարտառատնական այս ձևը ոչ թե պատկերավորության միջոց է, այլ հուզականության և արտահայտչականության: Նույնը պետք է առենք նաև արտահայտությունների և նախադասությունների մասին, որոնք գործածվում են իրեն ձևեր: Արտահայտություններին ու նախադասություններին իրեն ձև գործածվում են իրենց ինքնարանական նշանակությամբ, սակայն այնպես, որ միաժն ու իմաստն արտահայտվում են Կույզերի ու զգացումների հետ միատեղ, կամ առվածքը ձեռք է բերում գրավչականություն, դառնում գեղեցիկ ու վայելուզ:

Փոխակերպությունները ոչ միայն պատկերավոր մտածողության, այսինքն՝ խռովը պատկերավոր դարձնելու միջոց են, այլև միջոցներ, որոնք զգալիորեն մեծացնում են լեզվի արտահայտման հնարավորությունները: Թրականության մեջ ճանաշված ամեն մի երկույթ, ամեն մի իր չէ, որ լեզվում ունենում է իր հատուկ անվանումը: Հատկապես հոգիկան ու մտավոր բնագավառների մի շարք համեստացություններ մեր լեզվում չեն ստացել հատուկ անվանումներ, և դրանց համար օգտագործվում են ֆիզիկական աշխարհի կամ այլ բնագավառների երևույթների անվանումները: Բերենք միայն մի երկու օրինակ: Անդամասիան սիրո զգացումը տիրեցնում, տառապեցնում է մարդու: Հայերենում այդ զգացման համար հատուկ բառ չի ստեղծված, սակայն այն արտահայտելու համար գործածում ենք ֆիզիկական աշխարհի համանման երկույթների անվանումներով՝ վառվել, այրվել (սիրուց վառվել, մեկի միրով այրվել, տաշրվել): Նույն բառերով մենք արտահայտում ենք նաև ստամոքսի ցավի զգացումը (սիրտս վառվում է): Սիրո զգացումը արտահայտում ենք տաքանալ (սիրար մեկի վրա տաքանալ), ոչ սիրալիր վերաբերմունքը սառչել բառով: Այսպես էլ հայացքը կարսղ է լինել սառն, վերաբերմունքը՝ ջերմ. տաքանալ, բարկանալ (բարկ տաք է նշանակում) կարսղ են նշանակել շղայնանալ, կարուր կարող է այրվել, վառվել, մխալ:

Իմ մեջ այրվում է մի անհագ կարոտ, կարեկից մի սիրտ՝ լացող հավիտյան.— գրում է Ա. Խոահակյանը, Անխոս տանշանքիս գիշերում անքուն իր հուրդ-վառեց մի պայծառ կարոտ,— գրում է Վ. Տերյանը, որոնց արտահավառություններում կարար

ոլ միայն այրվում, վառվում է, այլև անհագ է, պայծառ՝ հասկացություններ, որոնք առնված են այլ բնագավառներից։ Հայերենի բազմաթիվ բառեր, որոնցով այժմ արտահայտում ենք հոգևոր աշխարհի երևույթներ, պատմական անցյալում առնվել և գործածության մեջ են դրվել ֆիզիկական աշխարհի բնագավառից։ Այդ բառերից են, օրինակ, հասկանալ, ըմբռնել, ընկալել, պարզել, բնդվել, շլանալ, ընկնվել, նեղանալ, զլանալ, լուսավորվել և այլն։ Սրանց հակառակ ունենք ճշմարտություններ, պահանջում է (ասել), խիղնք տանջում է, սիրար վկայում է, օրենքը ասում է, կարիքը թելադրում է և այլ արտահայտություններ, որոնց մեջ բանականությունից զուրկ առարկաներին կամ հասկացություններին վերագրված են մարդուն հատուկ գործողություններ։

Սակայն փոխակերպությունների հիմնական նշանակությունն այն է, որ ոչ միայն սեփական անվանումներ շունեցող հասկացությունները կարողանանք արտահայտել, այլև անհրաժեշտության դեպքում նաև իրենց հատուկ անվանումներն ունեցող հասկացությունները կոչենք այլ բնագավառների գաղափարների ու հասկացությունների անվանումներով։ Ոչ միայն խոսքը գեղեցիկ, վայելու, զարդարուն, պատկերավոր ու հետաքրքրական դարձնելու, այլև ցանկացած առարկան ցանկացած ձևով գեղագիտորեն բնութագրելու համար։

Ասվածից հասկանալի է, որ փոխակերպությունների համար իրական հիմք են ծառայում կյանքի ամենաբազմազան բնագավառները, որոնց վրա էլ բաշխված են բառերի խմբերը։ Բառերի այսպիսի խմբերից յուրաքանչյուրն արտացույում է կյանքի բնագավառներից մեկին յուրահատուկ հասկացություններն ու գաղափարները։ Ամբողջ աշխարհն իր իրերով ու երեվույթներով մեր մտածողության մեջ բաժնավում է ոլորտների։ որ կոչում ենք իմաստային ոլորտներ։ Իմաստային մի ոլորտին հատուկ բառերի գործածությունը այլ ոլորտին հատուկ բառերի փոխարեն փոխակերպության պատճառ է դառնում։

ԽՄԱՍՏԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏ

Իմաստային ոլորտներ են գիտության, տեխնիկայի, արվեստի, արհեստների, զանազան զբաղմունքների բնագավառ-
32

Ները, ֆիզիկական ու հոգեկան, կենդանի ու անկենդան, բուսական ու կենդանական աշխարհները, մարդը՝ մտածական ու զգացական իր աշխարհով, մարդուն շրջապատող բնությունն ու տիեզերքը, ժողովուրդներն ու իրենց հայրենիքները և այլն։ Այսպիսի բաժանումներին համապատասխան էլ կազմվում են առընչակից կամ հարաբերակից բառերի խմբեր, որոնք իրենց իմաստային որոշակիությունն ստանում են համապատասխան ոլորտում։ Այսպես, անշունչ առարկաների մի խմբին կարող են հատուկ լինել մի կարգի հատկանիշներ, մի ուրիշ խմբի՝ մի այլ կարգի հատկանիշներ, կենդանիների մի խմբին՝ մի կարգի, մի ուրիշ խմբին՝ մի ուրիշ կարգի հատկանիշներ և այլն։ Օրինակ, մետաղներն ունեն զրնգալու, փայլելու, ձևվելու, թռչունները՝ թռչելու, չվելու, գեղգեղալու, ճռվողելու, կենդանիները՝ քայլելու, վագելու, ապրելու, շնչելու, խմելու, բույսերը՝ ծաղկելու, կանաչելու, թթվելու, արմատակալելու, մարդը՝ ծիծաղելու, երգելու, խոսելու, մտածելու հատկություններ ու հատկանիշներ։ Իմաստային ոլորտներ են կազմում ոչ միայն նյութական աշխարհի երևույթները, այլև վերացական հասկացությունները, ինչպես և մարդկանց գործունեության ու լեզվական հաղորդակցման բնագավառները։

Բառն իր իմաստային ոլորտում գործածվելիս ընդհանրապես ունենում է ինքնարանական նշանակություն։ Սակայն լեզուն հնաբավորություն է տալիս իմաստային մի ոլորտի բառը գործածել իմաստային այլ ոլորտի իրերն ու երևույթներն արտահայտելու համար։ Օրինակ։

Ես ե որ կա, ճիշտ ես ասում, թասդ թեր,
Ես էլ կանցնի հանց երազում, թասդ թեր,
Կյանքն անցնում է տիեզերքում զնօվեն,
Մեկն ապրում է, մեկն սպասում, թասդ թեր։

(Հ. Թումանյան)

Հողմերն անհետեր չինների նման՝ Արու-Լալայի խոժոռուն դեմքին
Քրքում էին, ծափ տալիս, ծաղրում և ապարոշից քաշքում ուժին։

(Ա. Խսահակյան)

Գարնան խոսքերով կարմիր ու կանաչ
Դու ինձ կանչեցիր դեպի քը հեռուն... (Վ. Տերյան)

Այս օրինակներում ընդգծված բառերը այլևս իրենց իմաստային ոլորտներում չեն, այդ պատճառով էլ ձեռք են բերել փոխարանական իմաստ և մեր գիտակցության մեջ իրենց բռն իմաստները պահելով հանդերձ՝ կորցրել են այդ իմաստների

որոշակիությունը և հանդես եկել նոր նշանակություններով, իր մաստային նոր նրերանգներով, որի հետևանքով էլ բերված օրինակներում խոսքերը դարձել են գունեղ, պատկերավոր, հետաքրքրական ու արտասովոր: Եվ իսկապես, թե ինչ իմաստներ են գրված գարնան խոսք կապակցության մեջ խոսք բառում, կարմիր ու կանաչ խոսքեր կապակցության մեջ կարմիր և կանաչ բառերում երեկի դժվար է այլ բառերով արտահայտել:

Նույն ձեռվ արտահայտությունը և նախադասությունը կարելի է գործածել ոչ իր իմաստային ոլորտում: Ե. Զարենցն Ավետիք Բահաթրյանի «Տաղաշափության» մասին խոսելիս գրում է.

Հաստ էության մար նոր գրականագիտությունը (Արովյանից մինչև օրս) ունի ընդամենը երկու ինքնուրույն, համարյա հանճարեղ դեմք կամ անոն:— Երանք եւ՝ Գևորգ Ախվերդյանը և ահավասիկ Ավետիք Բահաթրյանը: Երրորդը Մ. Արենյան է, բայց սա արդեն եվլոպական ուսումով մի (իհարկե, չափազանց արժեքավոր) ուսյալ գիտնական է միայն,— և Բամեմատած վերոհիշյալների հետ— մի տքնածան մշակ է միայն, որ եվրոպական գիտության խոփով ամենայն սիրով ու համառությամբ ներկում է հայրենի պարուժան հերկը՝ կատարելով խիստ օգտակար աշխատանք:— իսկ վերոհիշյալները հայրենի հանճարենը են իրենց տքնության մարզում, հանճարենը, որ ավելի կուսիւմ ու գրտում են, քան կատարում ամենօրյա տքնածան աշխատանք:— սակայն հենց սրանով էլ հանճարեղ են նրանք և, ինչպես ամեն հանճար,— անկրկնելի:

Իշարկե, միշտ չէ, որ փոխակերպություններն արդյունք են բառերի, կապակցությունների կամ նախադասությունների իմաստային ոլորտի փոփոխության, սակայն իմաստային ոլորտի ամեն մի փոփոխություն պատճառ է դառնում փոխակերպության:

Ընդհանուր առմամբ փոխակերպությունը, այսինքն՝ բառի, կապակցության կամ նախադասության գործածությունը ոչ իր ինքնարանական նշանակությամբ կատարվում է հոգերանական այնպիսի ասոցիացիաների հիման վրա, ինչպիսիք են օրինակը (հարացույց), հանգիտությունը (անալոգիա), նմանությունը (բաղդատություն), առնչակցությունը և հակադրության հարաբերությունը: Փոխակերպությունը բառի, կապակցության կամ նախադասության անցումն է սեփական նշանակությունից մի այլ նշանակության, որի համար կա երեք աղբյուր՝ առարկաների և երևույթների միջև եղած նմանություն կամ ընդհանրու-

թյուն, կապ և հակադրություն։ Նմանության հիման վրա է, օրինակ, առաջանում փոխաբերությունը, կապի հիման վրա՝ փոխանությունը, և հակադրության հիման վրա՝ հեգնանքը։

Փոխակերպությունները երկու խմբի են բաժանվում՝ բառերի փոխակերպությունների և նախադասությունների փոխակերպությունների։

ԲԱՌԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բառերի բոլոր տեսակի փոխակերպությունների համար ընդհանուրն այն է, որ փոխակերպվում է բառի (ինչպես և կապակցության) իմաստը։

Գոյություն ունեն բառերի փոխակերպությունների մի շարք տեսակներ, որոնցից քննության նյութ ենք դարձնում ամենակարևորները՝ փոխարեւությունը, մակդիրը, կրկնափոխարեւությունը, փոխանունությունը, անվանափոխությունը, խելամտությունը, փոխմականությունը, խորեղանշանը, նեգնանքը, բառախաղը, նրաբանությունը և անլակցությունը։

ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ (ԲՈՒՆ. ՄԵՏՀՓՈՂԱ, ԼԱՏ. Translatio)

Փոխաբերությունը բառերի փոխակերպության ամենակարեվոր տեսակներից է։ Այն բառի կամ բառակապակցության փոխարանական այնպիսի գործածությունն է, որի հիմքում տարբեր առարկաների և երկույթների նմանությունն է կամ համեմատական լինելը։ Այսպես, օրինակ,

Ավելի մոալլ ու ծանր են իշնում
Ամպերը ծովի հարթության վրա,
Եվ ալիքներն են երգում ու պարում
Թոշելով դեպի որառող պայթող։ (Մ. Գորկի)

Սովի ալիքների հանած ձայնը և նրանց շարժումը անվանված են երգել ու պարել բառերով այն հիմունքով, որ նմանեցված են մարդու երգելու և պարելու գործողություններին։ Քենան փեշերին փովել էր նոտը՝ նախադասության մեջ մարդու հագուստի փեշերը և լեռան՝ դեպի ստորոտը ձգվող լանջը դիրքով

Համեմատական են (կա նմանություն ևս), իսկ «Նա անցավ իշխանության գլուխ» նախադասության մեջ ոչ մի նմանություն չկա գլուխ և պաշտոնի միջն, բայց համեմատական ենք»

Փոխաբերությունները երկու տեսակ են լինում՝ խոսքային և լեզվական։ Փոխաբերությունը կոչում ենք խոսքային, եթե միայն խոսքի մեջ է, այսինքն՝ բառը կամ կապակցությունը ինքնին լեզվի մեջ չունի տվյալ փոխաբերական նշանակությունը, սակայն խոսքի բանահյուսվածքում ձեռք է բերում այդպիսի իմաստ։ Այսպես, օրինակ, փոխաբերական իմաստով են գործածված հետեւյալ հատվածի ընդգծված բառերն ու կապակցությունները.

Լծացու բարդին գան չեր երեսում սուր կացիններից.

Շեղձնենք մարդան էր կաթում,

Ծեփորուկներից՝ երկնքի կարին,

Եվ ճյունի փաթիւ՝

Ակացիաներից...

Գաբուն է, գաբուն։ (Պ. Սևակ)

Ընդգծված այս բառերն ու կապակցությունները մեր լեզվում չունեն այն իմաստները, ինչ իմաստներով որ գործածված են այս հատվածում։

Լեզվական ենք կոչում այն փոխաբերությունները, որոնք փոխաբերություն են լեզվում, այսինքն՝ բառերն ու կամակցաթյունները լեզվում ճանաչվում են իրենց փոխաբերության իմաստներով։ Մրանք այն փոխաբերություններն են, որոնք ժամանակի ընթացքում խոսքայինից վերածվել են լեզվականի։

Լեզվական փոխաբերությունները մենք բաժանում ենք երեք շերտի՝ բառերի փոխաբերություններ՝ առանձնաբար, բառերի փոխաբերություններ՝ կապակցություններում և կապակցությունների փոխաբերություններ։

ա. Առաջին շերտի մեջ են այն բառերը, որոնք առանձնաբար էլ ունեն փոխաբերական իմաստ։ Այսպես, օրինակ, գլուխ բառն ունի մի քանի իմաստներ (մարմնի մաս, գրքի բաժին, լեռան կատար, շաքարի ու պանրի։ Միակտուր զանդված, սոխի, կաղամբի զանգվածային մաս, մեխի ու պտուտակի շրջանաձև մաս և այլն), սակայն ունի նաև խելոք փոխաբերական նշանակությունը, որ ճանաչում ունի մեր լեզվում։ Մեր լեզվում աղվես, բառն ունի խորամանկ փոխաբերական իմաստը, ոչ խար-ը՝ թմրած, շշմած, էշ-ը՝ հիմար, անկիրթ, կարմրել-ը՝ ա-

մաշել, սայրաժել-ը՝ սխալ թույլ տալ, վառել-ը՝ տանջիլ փոխաբերական իմաստները և այլն:

թ. Բառերի մի մասն էլ (հատկապես ածականը և բայր, մասամբ նաև գոյականը) փոխաբերական նշանակություն է ձեռք բերում բառերի կապակցությունների մեջ: Այսպես, օրեւնակ, խոր բառը փոխաբերական տարրեր նրբիմաստներով է ճանդես գալիս խոր ծերափյան, խոր զիշեր, խոր աշուն, խոր ժույն, խոր անտառ, խոր լուսարյուն, խոր երկինք կապակցություններում: Նույն ձևով փոխաբերական տարրեր իմաստներով՝ հնգործածված կարմիր բառը կարմիր արև, կարմիր օրեր, սև բառ՝ սև օր, սև սուզ, կանաչ բառ՝ կանաչ նասակ, կանաչ զարուն, դառն բառ՝ դառն զիշեր, դառն ժրախինք, դառն օր, շար բառը՝ շար բախտ, շար աշխարհ, շար նայացք, երկար բառ՝ երկար օրեր, երկար զիշեր, երկար ժամանակ, ծանր բառը՝ ծանր ժամանակներ, ծանր նազարեր, ծանր նանցանք, ծանր նոտ, ժաղցը բառը՝ ժաղցը խոսք, ժաղցը նայացք, ժաղցը լեզու կապակցություններում և այլն: Մի խօմք գոյականներ ևս, այլ գոյականի մակդիր գառնալով, առաջ են բերել կայսեւ կապակցություններ, որոնց մեջ էլ ճանաշվամ են իրենց փոխաբերական այլեայլ իմաստներով: Օրինակ, ժար բառով են կազմված ժար լուսարյուն, ժար անտարերափյան, ժար աշխարհ, սովի բառով՝ ոսկի հասակ, սովի մարդ, սովի մատներ, ծաղիկ բառով՝ ծաղիկ նասակ, լույս բառով՝ լույս երես, լույս աշխարհ, երազ բառով՝ երազ հովիտ, երազ աշխարհ, երաշք բառով՝ երաշք աղջիկ բառակապակցությունները, որոնց մեջ են միայն հիշյալ գոյականները հանդես բերում փոխաբերական իմաստ:

Լեզվական փոխաբերության հատկապես այս տեսակը զգալիորեն հարստացնում է լեզվի արտահայտման հնարավորությունները: Այս տեսակետից լայն հնարավորություններ են հանդես բերում գոյականներն ու բայերի կապակցությունները, որոնց մեջ փոխաբերական իմաստներով են հանդես գալիս բայերը (օրինակ՝ կարիքը թելաղրզմ է, օրենքն ասում է, խիզճը տանջում է, ճշմարտությունը պահանջում է): Կապակցություններում փոխաբերական իմաստով գործածվող բայր երկու ձևեր է կապվում գոյականին. մի դեպքում միևնույն գոյականը կապվում է բազմաթիվ բայերի, իսկ մյուս դեպքում բազմաթիվ գոյականներ են կապվում միևնույն բային: Այսպես, օրինակ, հանապարհ բառը կապակցվում է այնպիսի բայերի հետ, ինչ-

պիսիք են՝ անցնել, գնալ, տանել, ձգվել, գալ, մոտենալ, ոլորվել, ծռվել, ճասնել, իշնել, բարձրանալ, թեժվել, նեռանալ (ճանագարհը տանում է, անցնում է և այլն), և բոլորն էլ ունեն փոխաբերական իմաստ, և միաժամանակ այս իմաստները լեզվում են, այդ պատճառով էլ դրանց փոխաբերական լինելը չի էլ զգացվում: Նույն ձևով՝ ժամանակը կարող է բռչել, անցնել, բերել, խլել, գործել (ի վնաս կամ հօգուտ մեկի), կորշել, սիրար կարող է ուզել, վկայել, լցվել, մղկտալ, լալ, ցավել, այրվել, վառվել, մարել, գուշակել, ասել և այլն: Այսպիսի կապակցություններին հակառակ՝ աշխատել բայց, որ մարդուն հատուկ գործողության գաղափար է, վերագրվում է նաև անշռոնչ առարկաներին և արտահայտում փոխաբերական զանազան իմաստներ՝ մեխենան (շարժիչը) աշխատում է, ժամացույցն աշխատում է, ներքայան տրամվայը զիշերն էլ է աշխատում, արդեն մետրն աշխատում է, խանութն աշխատում է, հիմնարկն աշխատում է, գործարանն աշխատում է նախադասություններից յուրաքանչյուրում աշխատել բայց փոխաբերական մի նրբիմաստով է հանդես գալիս, և սա դարձյալ լեզվի մեջ է, փոխաբերությունը լեզվական է: Լեզվական այսպիսի փոխաբերություններն անշռչությունը պատկերի հետ, խոսքին տալիս են պատկերավորություն, սակայն դրանց մենք դիմում ենք անհրաժեշտության թելադրանքով և ոչ թե գեղագիտական նպատակադրումով: Հայերենում աշխատել բայի նման կարող են բազմաթիվ գոյականների հետ կապվել և փոխարանական զանազան իմաստներ արտահայտել նաև բաշել, տանել, բերել, դնել, տալ, վեցնել, անել և մի շարք այլ բայեր:

գ. Երրորդ խումբը կազմում են գարձվածներն ու գարձվածային կապակցությունները. սրանք երկու և ավելի բառերի այնպիսի միություններ են, որոնք ամբողջությամբ առած մեկ փոխաբերական իմաստ են արտահայտում: Ահա մի քանի օրինակներ՝ երես առել (շփանալ), զլսի ընկնել (հասկանալ), զլուխ կռարել (մեծ ջանք գործադրել հառկանալու համար), զլուխն ուտել (սպանել, պատեառ դառնալ մեկի մահվան), զլուխ բերել (հաջողացնել, ավարտել մի բան հաջողացնելով. նադրանակով վերադառնալ), աշխավ աշխ շունենալ (սաստիկ ատել), լույս դառնալ (մահացած լինել), խաղ ու պար (շափազանց նեշտ), տուն ու տեղ առել (ամուսնացնել), օր ու արե շատալ (տանչել), մտքեր բիզ-բիզ կանգնել (սաստիկ ապշահար լինել), ձեռ ու ոռ

բնենել (շիմանալ, թե ինչ միջոցներով կարելի է մի բան փրկել), ծակ փիլսոփա (խելոք ձեւացող տիմար) և այլն:

Խոսքային փոխաբերությունները ճանաշվում են միայն խոսքի բանահյուսվածքում: Բառերն ու կապակցությունները, լեզվի մեջ չունենալով հանդերձ փոխաբերական ավյալ իմաստները, խոսքի մեջ գործածվում են՝ առարկան գեղագիտորեն բնութագրելու, արտահայտությանը գրավություն և ոճական այլ արժանիքներ տալու համար: Խոսքային փոխաբերությունների առաջացման հիմնական ուղին բառի անցամն է սեփական իմաստային ոլորտից այլ ոլորտի: Այդ անցումները կատարվում են հետևյալ կերպ.

ա. Անշունչ առարկայի հատկանիշը վերագրվում է այլ անշունչ առարկայի: Օրինակ՝

Ութեազն է Թմուկ քերդը
Են աղուկից խնդության,
Որոտում են տաղն ու երգը
Գոռ ձայներով հաղթական: (Հ. Թումանյան)

Այստեղ բերդին վերագրված է բնդալ, և տաղ ու երգին՝ որոտալ գործողությունները, որոնք այլ առարկաների հատկանիշներից են առնվազած: Այդպես է նաև «Հնչում է փրփրուն վտակն արծարի» տուղում հնչում է բառը, որով մետաղի հատկանիշ է վերագրված վտակին: Այս կետի տակ պետք է դնել նյութական առարկայի հատկանշի վերագրումը վերացական կամ իմացական հասկացություններին, թանձրացականի հատկանշի վերագրումը վերացականի, ֆիզիկական աշխարհի իրերի ու երևույթների հատկանիշների վերագրումը մտավորի ու իմացականի հասկացություններին և ընդհակառակն: Սրանք հեշտությամբ խոսքայինից անցնում են լեզվական փոխաբերությունների շարքը, ինչպես՝ պայծառ եթեակայարյուն, սաւ հիշաղություն, սուր լեզու, սուր խոսն, աշխատանքի պտուղ, խակ միտք, կրքերի նեղեղ, մտքի բանձրություն, կյանքի բեռ և այլն:

բ. Անշունչ առարկայի հատկանիշը վերագրվում է կենդանուն: Օրինակ՝

Ու Սաքոն անքուն
Թաց տրեխները Բանել է քերել,
Գուլպան բոխարու Վրա կախ արել
Ու թինկը տվել,
Մեն-մենակ թթվել: (Հ. Թումանյան)

Այստեղ բրվել գաղափարը, որ բռնական աշխարհին է հատուկ, վերագրված է մարդուն, որի պատճառով էլ առաջացել է փոխաբերական իմաստը: Նոյն բանն ենք տեսնում նաև «Կատաղեց», փրփրեց Մըսրա թագավոր» նախադասության մեջ, որտեղ անկենդան աշխարհի ոլորտին հատուկ փռփրել բառով բնութագրվում է մարդը:

գ. Մի տեսակ կենդանու հատկանիշը վերագրվում է մի այլ տեսակ կենդանու: Օրինակ՝

Եսպես տիկինը տվալ պատասխան,
Անհուն ցասումից մենչաց շահը... (Հ. Թումանյան)

Բարեկամն ի՞նչ է — լավիդ նախանձող, քալիդ խուզարկու,
բամբասող, ագամ,
Ծանոթ շնորշ չեն հաշում մքադ, ծանոթ մարդիկ են հաշում
քո վրա:
(Ա. Խաճակյան)

դ. Կենդանու հատկանիշը վերագրվում է անշունչ առարկային: Օրինակ՝

Ես լավության խոսք եմ ասում,
Որ ժպտում է մեր սրտին: (Հ. Թումանյան)
Եվ ո՞վ կլինի զարթուն այս ժամին,
Քեած է աշխարհ, քեած է քամին: (Հ. Թումանյան)

Մեղկ փափկության մեջ բաղդադն է միքրում շնչների շքեղ, վառ նրազներով... (Ա. Խաճակյան)

Սեղրաք աղան կձեռնարկն նոր կոշիկներն նագենելու: Կոշիկները կապստամբին: (Հ. Պարոնյան)

Բերված օրինակներից երկում է, որ փոխաբերությունները մեծ մասամբ առարկայի զանազան որակային հատկանիշների անվանումներ են՝ արտահայտված այլ իմաստային ոլորտների բառերով: Առարկան բնութագրող խոսքի մասեր են բայց, ածականը և գոյականը, որոնց վրա էլ ծանրանում է փոխաբերության գործառությունը:

Փոխաբերության երկույթը հետաքրքրական պատկեր է ներկայացնում նախադասության համակարգում: Հանգամանորեն այս հարցը լքննելով՝ անենք միայն մի քանի դիտողություններ:

ա. Գեղագիտական ուժեղ բնութագրություն է ստանում ենթական այն դեպքում, երբ նրա բաղադրյալ ստորոգյալի անվանական մասը փոխաբերական իմաստով է գործածված: Օրինակ՝

համաց է դեռ ծնորությունը Ուշիսնի: (Հոմերոս)
Մով ևն աշքերը Զավախսի դատեր: (Հ. Թումանյան)

Այսպիսի բնութագրությամբ է հանդես գալիս նաև այն ստորոգելիական վերադիրը, որը ենթակայի կրկնությունն է, ինչպես՝ «Էջը էլ էլ կմնա, թեկուզ Մեքքա նա գնա», որտեղ էլ էլ կմնա ստորոգյալի մեջ էլ բառն առնված է փոխաբերական իմաստով (հիմար, անկիրթ) և բնութագրում է ենթական նույն բանն ենք տեսնում նաև այսպիսի կառուցվածքի ժխտական նախադասություններում: Ունենք ժողովրդական Հիվանդը չէ հիվանդը, նիվանդի տերն է նիվանդը իմաստալից ասույթը, որի օրինակով Դ. Դեմիրճյանը «Վարդանանքում» ստեղծել է «Պարսիկը շէ պարսիկը, հայն է պարսիկը» խորիմաստ արտահայտությունը, և երկու ասուլիթներում էլ նույն բառով արտահայտված ստորոգելիական վերադիրը ուժեղ բնութագրություն է դառնում ենթակայի համար՝ իր փոխաբերական իմաստով:

Մեր մտածողությունն այնպիսին է, որ նախադասության մեջ ամեն ինչ արվում է ենթական բնութագրելու համար: Մտորոգելիով ենթակայի բնութագրության մասին արդեն ասվեց: Այժմ տեսնենք, թե ինչպես է բնութագրությունը կատարվում բայ-ստորոգյալով: Փոխաբերական իմաստով գործածվելիս դիմավոր բայը հաճախ միայնակ բնութագրում է ենթական: Այսպես, օրինակ,

- Գուսաններն ի՞նչ եղան,— հարցրեց Վարածը Դմիտրին:
- Եկեւ են, մառանն են,— ասաց Դմիտոն չարաճի նայելով հորը:
- Թրջվո՞ւմ են:
- Դմիտոն քրջաց:
- Թող քրջեն,— ծիծաղեց Վարածը,— գինին պիտի երգի, ոչ իրենք: (Դ. Դեմիրճյան)

Այստեղ բրցվել բայի փոխաբերական իմաստը հեշտությամբ հասկացվում է ինչպես ենթակայից, այնպես էլ խոսքային իրադրությունից, մանավանդ որ բրցվել բայի ներգործականը (թըրցել) կոկորդը բրցել կապակցության մեջ այս իմաստով դարձել է լեզվական փոխաբերություն: Նույնպես պիտի երգի բայ-ստորոգյալի փոխաբերական իմաստը հասկանալի է խոսքային իրադրությունից:

Եթե երբեմն ենթական միայն բավական է լինում ստորոգյալի փոխաբերական իմաստի համար, ապա երբեմն էլ դրա

Համար անհրաժեշտ է լինում որևէ նենարան՝ փոխաբերական իմաստը հիմնավորող գաղափար, առանց որի խոսքային փոխաբերությունը կմնա անհասկանալի: Այսպես, օրինակ, եթե մեզ տրված լիներ Յարս հարբել է և սարի լանջին մրափել նախադասությունը, ապա հարբել բայց մենք կըմբռնեինք իր բռն նշանակությամբ: Սակայն Թռւմանյանի տողերում արտահայտված մտքի մեջ ըմբռնում ենք նրա փոխաբերական իմաստը.

Զա՞ն, իմ յարն է, չանչին մեռնեմ,
Ծաղկի հոտով նա հարբել,
Սարի լանջին, հովի միջին
Մուշ-մուշ, անուշ մրափել:

Այստեղ ո՞չ ենթական և ո՞չ էլ իրադրությունը բավական չեն հարբել բայի փոխաբերական իմաստի համար: Այս բայն այսակը փոխաբերական իմաստ է ստանում հոտով (ծաղկի հոտով) հենարանի շնորհիվ: Նույն ձևով՝ եթե մեզ տրված լիներ արագիլ բռցի մեջ իր ոտն է վառում նախադասությունը, ապա և՛ վառել բառի և՛ ամբողջ նախադասության փոխաբանական նշանակությունը կմնար ըմբռնված: Այնինչ Պ. Սկակի

Արագիլն էի
Ծեր խնճորնենու ծաղկի բոցի մեջ իր ոտն է վառում

Նախադասության մեջ ոչ միայն վառել բայի, այլև ամբողջ նախադասության փոխաբանական իմաստն ենք ըմբռնում շնորհիվ ծաղկի բռցի մեջ պարագայական կապակցության, որը խոսքային փոխաբերության համար հենարան է:

Համանման պատկեր է ներկայացնում հատկացյալի խոսքային փոխաբերությունը: Օրինակի համար վերցնենք Վ. Տերյանի հետեւյալ տողերը.

Մթագին գիշերում, աշխարհում մթամած, խավարում,
Կվառենք շմոնող կրակը մեր հոգու...

Եթե լիներ նոգու հենարանը, ապա կրակ բառը չէր վերածվի խոսքային փոխաբերության և չէր ըմբռնվի իր փոխաբերական իմաստով: Հատկացյալի համար հենարան լինում է հատկացուցիչը, որը, հատկապես բանաստեղծական խոսքում, երկու դրսեւորում է ունենում:

Մի դեպքում հատկացյալի փոխաբերական իմաստի համար հենարան է դառնում հատկացուցիչը, և հատկացուցիչ-հատ-

կացյալ հարաբերությունը տրամաբանորեն պահպանվում է: Այսպես, օրինակ,

Կիմարվես մեղմորեն, կփռես, կվառես անծանոյք
Կուսական աշխարհի ծաղիկներն անթառամ...

(Վ. Տերյան)

Այստեղ ծաղիկներ բառի փոխաբերական արժեքը որոշվում է կուսական աշխարհի հենարանով, և սրանց միջև եղած հատկացուցիչ-հատկացյալ կապը տրամաբանորեն ևս պահպանվում է: Նույն բանն ենք տեսնում Ֆոնդելի հետեւյալ ասուլյուում՝ Գեղեցիկ կինը աշխի դրախտ է, նոզու դժոխի և խակի բավարարեն:

Հատկացյալի խոսքային փոխաբերության դեպքում հատկացուցիչ-հատկացյալ տրամաբանական հարաբերությունը չի փոխվում նաև այն ժամանակ, եթե հատկացուցիչն ու հատկացյալն արտահայտված են լինում միևնույն բառով: Օրինակ՝

Ո՞ւր ես փախուում, չե՞ որ աչքին աշք ես դու,

Սրտիս սիրտն ես, կանքիս կանքն ես, իմ որդիակ:

(Հ. Թիրապ)

Մյուս դեպքում ևս հատկացյալի փոխաբերական իմաստի համար հենարան է լինում հատկացուցիչը, սակայն բովանդակային պլանում, այսինքն՝ տրամաբանորեն հատկացյալն առնըվում է իրեն իր հատկացուցչի որոշիչ: Այդ ցույց տանք օրինակներով:

Ամրոցի թերակղզին մերթ աջակողմը, մերթ ձախակողմը կախվում էր անդունից այդ բացույսովի պահին: Շանապարհի բարակ շիկափառ թելք ոլորվում, տեղ-տեղ կորչում էր և նետգնեսն բարձրանում հանում ամրոցը: (Պ. Դեմքրնյան)

Ամրոցի թերակղզին կառակցության մեջ փոխաբերական իմաստով է դործածված թերակղզին բառը, որի համար հենարան է ամրոց-ը: Կապակցությունն արդյունք է թերակղզան ամրոց գաղափարի փոխակերպման, կապակցությունն, որի մեջ թերակղզին հատկացյալն ըմբռնվում է իրեն ամրոց բառի որոշիչ: Նույն ձևով էլ բարակ շիկափայլ թելք կապակցությունը, որ նանապարհ-ի հատկացյալն է, ըմբռնվում է իրեն նրա որոշիչը (բարակ շիկափայլ թելի նման ճանապարհ):

Հատկացյալի այսպիսի փոխաբերությունը խոսքի բանաստեղծականության կարևոր միջոցներից է և իսկական բանաստեղծական մտածողության ացտահայտություն: Այս է պատ-

ճառը, որ հատկացյալի այսպիսի խոսքային փոխաբերությունների հանդիպում ենք բանաստեղծական խոսքում։ Ահա երկու օրինակ։

Ես չգիտեմ՝ ուր են տանում նեռավոր
Ուղիների ժապավեններն անհամար... (Վ. Տերյան)

Վրաստան, քո դեմ բաց է իմ դուռը,
Իմ պրտի նուոր զինու քաւ է քեզ,
Թող միշտ համրուրվեն Արազն ու Քուռը,
Թող իրար պաշտեն ազգերը մեզ պես։ (Հ. Շիրազ)

Այս օրինակներում ևս փոխաբերությունն արդյունք է փոխակերպման՝ ժապավենների նման ռազիներ և նուան նման սիրա կապակցությունների շրջման։

Փոխաբերության հիմքում մեր ձտքի համեմատական գործառությունն է։ Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ անցյալի մտածողները փոխաբերությունը կոչել են կրծատ համեմատություն։

ՄԱԿԴԻԲ (հուն. Ἐπιθετον, լատ. Appositum)

Մակդիբը առարկան կամ երևույթը գեղագիտորեն ընութագրող որոշիչ է։ Այն որոշակի տեղ ունի նախադասության կառուցվածքում։ Դրվում է առարկա նշանակող բառի վրա սկզբից (բանաստեղծական խոսքում՝ նաև գոյականից հետո) և արտահայտվում է ածականով, բայով ու գոյականով, այսինքն՝ այն խոսքի մասերով, որոնք կարող են ցույց տալ առարկայի սրակային հատկանիշ։ Մեր ասածը հաստատելու համար վերցնենք հետեւյալ օրինակները։

Երկնի մովին, կամաւ ծովին, անտառներին խոր ու մթին,
Գարնան ամպին լուս ոլորտում ասում եմ ես մնաք բարով։
Ուսկեցրա իմ հուշերին, իմ գիշերին, իմ փշերին,
Արտուրունարին և այլ Արտուր ասում եմ ես մնաք բարով։
Ծաղիկներին դեռ չբացված, դեռ չկիզաք մոգիներին,
Մանուկներին վառ-խլրտում ասում եմ ես մնաք բարով։
(Վ. Տերյան)

Խորմրդավոր է երկինքն երազում.
Վարսաբառի ուրի, ուղղութեամ լոյն։

**Արքայի խոսքերով պարբուրն է խոսում,
Սիրտս կարոտով կանչում է քեզ, ե՞կ: (Վ. Տերյան)**

Հնդգծված մակդիրներն արտահայտված են ածականով (կանաչ, խոր, մթին, ոսկեցղթա, վառ-կալուտուն, երազում, վարսաթափ, դողդոջուն), գոյականով (լույս, ոսկի, արծաթ) և բայով (չկիզգած): Որքանով էլ որ մենք ընտրել ենք այնպիսի օրինակներ, որտեղ լինեն նաև գոյականով ու բայով արտահայտված մակդիրներ, այնուամենայնիվ ածականով արտահայտվածները քանակով գերազանցում են մյուսներին: Այսպիսի հարաբերություն առավել նկատելի է գեղարվեստական խոսքում: Ածականի ոճական կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ դառնա մակդիր և խոսքի համար ծառայի իբրև զարդ: Հատկապես գեղարվեստական խոսքը, երբ աղքատ է լինում ածականով արտահայտված մակդիրներով, դառնում է անգարդ, մերկ, ոչ պատկերավոր:

Եվ թեև ածականն է կոչված դառնալու մակդիր, սակայն առավել ուժեղ բնութագրող մակդիր դառնում են գոյականները: Այդ այն պատճառով, որ եթե ածականը կամ բայը մեկ հատկանիշով է բնութագրում առարկան, ապա գոյականը՝ հատկանիշների մի ամբողջ խմբով: Մեր ասածը հաստատելու համար դիտարկենք հետեւյալ օրինակները.

**Պատույտ է գալիս ծաղիկ տիրութին,
Անցնում է, հակում և դանաներն ամեն... (Հ. Թումանյան)**

Սեղան բարձրացավ և բազուկները տարածելով՝ յուր գիրկն առավ թագուհու գեղեցիկ գոյխը և սկսեց համբույրներով ծածկել նրա շուշան ճակատը: (Մուրացան)

Այս հատվածներում ծաղիկ և շուշան մակդիրները բովանդակությամբ մեկից ավելի հատկանիշների ամբողջություն են. դրանք մեր մեջ արթնացնում են քնքշության, թարմության, գեղեցկության, նրբության, անարատության և նման այլ կարգի գաղափարների գուգորդումներ: Վերը Վ. Տերյանից բերված օրինակներից մեկում արծաք մակդիրը մեր մեջ արթնացնում է հոգերանական ուրիշ կարգի գուգորդումներ՝ փայլունության, հնչունության, արժեքավորության և այլն, և մեր միտքն ընտրում է այդ հատկանիշների մեջ ամենակարևորը (գուցե և այդ բոլոր հատկանիշները միասին, միագումար):

Մակդիրներն ըստ իրենց արտահայտության, կիրառության

և գործառության առանձնահատկությունների կարելի է բաժանել հետևյալ տեսակների:

1. Փոխարեւական և ոչ փոխարեւական մակդիրներ: Մակդիրները ճնշող մեծամասնությամբ լինում են փոխարեւական: Վերը բերված բոլոր օրինակներում ընդգծված մակդիրները, բացառությամբ դողդոջուն բառի, փոխարեւական են: Եվ ընդհանրապես մակդիրը առարկայի փոխարեւական բնութագրություն է, որի հետևանքով առաջ է գալիս մի կողմից առարկայի գեղագիտական գնահատություն, մյուս կողմից՝ պատկեր ու պատկերավորություն: Սակայն պարտադիր չէ, որ մակդիրը բացառապես փոխարեւական լինի: Առարկայի բնական, տրամարանական հատկանիշ արտահայտող գաղափարը ևս կարող է առարկան գեղագիտորեն բնութագրել. այդ կախված է այն բանից, թե խոսքում ինչ դեր ու կշիռ է հատկացվել նրան: Վ. Տերյանից վերը բերված վարարափ ուժի, դողդոջուն եղեգ տողում դողդոջուն որոշիչը սոսկ որոշիչ չէ. այն միաժամանակ գեղագիտորեն է բնութագրում եղեց գոյականը, ուստի և մակդիր է, թեև բառը փոխարեւարար չի գործածված՝ նույն ձևով կանաչ դաշտեր, բարձր սարեր, խոր-խոր ձորեր, պաղ-պաղ ջրեր կապակցություններում ընդգծված բառերը որոշ գործածություններում կարող են դառնալ մակդիրներ: Պ. Սևակն ունի տաք արյուն, Վ. Դավթյանը՝ կապույտ ծուխ, փակ դուռ, տաք թոնիր, Հ. Սահյանը՝ նախրյան դալար բարդի արտահայտությունները, որոնց մեջ ընդգծվածները քերականական որոշիչ լինելուց բացի մակդիրներ են: Հատկապես մակդիր են դառնում նվազական փաղաքշական ածանցներով կազմված բառ-որոշիչները (օրինակ՝ շեկիլիկ տղա, բարալիկ աղջիկ, սիրունիկ տոտիկներ, խռոտիկ յար և այլն):

2. Խոսքային և լեզվական մակդիրներ: Վ. Տերյանից բերված օրինակներում կանաչ ծով, լույս ոլորտ, ոսկեշըրա հուզ, երազուն երկինք, արծար խոսքեր, վարսարափ և և, ունի արտկապակցություններում մակդիրները հեղինակի ստեղծածն են, պլատրաստի ձևով դրանք մեր լեզվում գոյություն չունեն: Հետեւաբար այս մակդիրները խոսքային են: Գեղարվեստական խոսքի արժանիքներից մեկն էլ կազմում են հեղինակը ստեղծած ինքնատիպ ու թարմ, նորագու անսովոր մակդիրներ: Գեղարվեստական ստեղծագործությունը շահում է համապատասխան այն բանի, թե նորաստեղծ մակդիրները ինչպիսի հաշակավ

են ընտրված, քրոբանով են հարմարում իրերի էռթյանը, գեղագիտորնեն ինչպես են գոռազգարդում առարկան:

Կան լեզվական մակդիրներ ևս, մակդիրներ, որոնք պատրաստի գոյություն տնեն լեզվում՝ կայուն կապակցություններում: Լեզվական մակդիրներ են, օրինակ, արյուն քրտինք, աղի արցունք, ու օք, կարմիր արև, կարմիր օրեր, կանաչ հասակ, ծաղիկ հասակ, բազցր խոսքեր և այլն:

Լեզվական մակդիրների շարքը կարելի է գառել զիցաբանական, պատմական և բանահյուսական մակդիրները՝ այն պատճառաբանությամբ, որ դրանք ես դարձել են լեզվի սեփականությունը և խոսքում, եթե գործածվում են, ապա առնվում են պատրաստի ձևով: Այսպիսի մակդիրներից են, օրինակ, ազատ աստված, մայր Հայաստան, վարդամատն արշալույս, բավորյան նոխաղ, Գայլ Վահան, Գող Վասիլ, Հռվհան Ոսկեբերան, անմահական ջուր, յորգիխանի հրեց և այլն:

3. Գեղարվեստական խոսքում բանաստեղծները հաճախ դիմում են, իսկ գրականագետները կարեորություն են տալիս ոյսպես կոչված գունային մակդիրներին: Ահա գունային մակդիրների օրինակներ.

Սփինքսի պես հսկայական, շեկ ծծերը դրած հողին,
Նա կտրել էր արևակամ ամրոխների կարմիր ուղին:—
Ու կայարանը հաղթանակ, իրիկնային կարմիր մուժում,
Հաղթ նատել էր նրա առաջ, որպես նրան հնադող մի շուն:
(Ե. Զարենց)

Ծերմակ մեղմությամբ է փոռում ձորն ի վար
Եվ մաքրությամբ Ծերմակ ընսապարը
Լեռնաշխարհի քարե եղջյուրներից կախված
Այս առաջին ձյունի վարագույրը:
Ծերմակ յունաբնաթրամ, Ծերմակ լոռթան մեջ
Ես լսում եմ նրա փափուկ շրջյունները,
Եվ այդ շրջյուններից արթնանում են մեկ-մեկ
Նրազներին Ծերմակ բռչունները: (Հ. Սահյան)

Ածականով արտահայտվող մակդիրների մեջ կարելի կլիներ առանձնացնել անլծակցությամբ և նրբաբանությամբ կազմվածները, այն մակդիրները, որոնք իրենց բառային իմաստներով վերադրյալ գոյականների հետ թվում են անհամատեղելի: Սակայն դրվելով գոյականի վրա՝ անլծակցական և նրբաբանական մակդիրները խօսք բովանդակություն են դնում կյապակ-

ցության արտահայտած իմաստի մեջ։ Մեր պոեզիայում այսպիսի մակդիրներ նկատելիորեն հաճախ է ստեղծում Վ. Դավթյանը։ Նրա ստեղծագործություններում հանդիպում ենք վայրի բնելչանք, բիրտ բնելչանք, սև բնելչանք, բնելուշ ցավ, ցավու բնելշություն, սև բնելշություն արտահայտությունների, որոնց մեջ մակդիրներն ստեղծված են իրրե անլծակցություն կամ նրբարանություն (այս հասկացությունների մասին տե՛ս հաջորդ էջում):

ԿՐԿՆԱՓՈԽԱԲԵՑՐՈՒԹՅՈՒՆ
(հուն. Μετάληψις, լատ. Transumptio)

Կրկնափխաբերությունը բարդ, կարելի է առել երկաստիճան փոխաբերությունը է։ Սովորական փոփառերությունից կըրկնափոխաբերությունը տարբերվում է նրանով, որ այս դեպքում փոփաքերությամբ առնված գույքափառն է առնվում փոխաբերաբար, այսինքն՝ մեկ փոխաբերության մեջ արտահայտվում է մեկը մյուսից բխող երկու փոխաբերության իմաստներ։ Այսպես, օրինակ։

Զաղացս պատիլ-սլատիկ,
Աչքերս նուան հատիկ,
Անեն մի քեզ տեսնելիս
Համ Համբարձում, համ Զատիկ։ (Ժողովրդական)

Այստեղ Համբարձում և Զատիկը բառերը կրկնափխաբերությամբ են գործածված։ Մի փոխաբերությամբ դրանք նշանակում են տոն, իսկ տոնն էլ նշանակում է ուրախություն՝ մի այլ փոխաբերությամբ։ Հետևաբար Համբարձում և Զատիկը բառերի փոխաբերական իմաստները՝ մեծ ուրախություն, հասկացվում է մի երրորդ գաղափարի (տոն) օգնությամբ, որի վրայով էլ կատարվել է իմաստի անցումը։ Ահա մի այլ օրինակ։

Լուսիններ են եկել անցել, ու կրկնն
Մեռած բամբշին ամուր գրկած Էլ-Սաման
Ծշնչում է ականջն ի վար մեղմագին... (Ա. Իսահակիամ)

Այստեղ լուսիններ բառը կրկնափխաբերությամբ նշանակում է շատ ժամանակ, որ լւանային օր և ամիս գաղափարների փոխաբերությունն է։

ԹԵԿ կրկնափոխաբերությունը փոխաբերության բարդ տեսակ է, այնուամենայնիվ ժողովրդի մեջ լայն տարածում ունի: Այսպես, ժողովուրդն ունի մեկի նաշը եփել դարձվածը, որ նշանակում է սպանել, վերջը տալ: Ճաշ բառը բելեխս բառի փոխաբերությունն է, քելեխս գաղափարը՝ մահվան: Կարմիրը կապել դարձվածում կարմիր-ը նարոտ գաղափարի փոխաբերությունն է, իսկ նարոտը՝ ամուսնության: Փորը վեց-վեց անել դարձվածում վեց-վեց անել (Յ-ի նման գալար դառնալ, ոլորվել) աղիքները գալարվել գաղափարի փոխաբերությունն է, իսկ գալարվելը՝ սոված լինելու: Ժողովուրդն ունի գարի ուսող արտահայտությունը, որ նշանակում է տգետ (անցումը կատարվում է Էշհասկացության վրայով՝ գարի ուսող → Էշ→ անհասկացող, արգ-գետ), սիրտ է խառնում արտահայտությունը գործածվում է վասարան նշանակելու համար (անցումը կատարվում է զգվել գաղափարի վրայով՝ սիրտ է խառնում → զգվելի Է→ վատ բան է), քրի ծակ չունենալ → հոտառությունից զուրկ լինել → հասկացող, կաշող շինել, խատ շնենք աւուծում → անասուն շնենք → տբ-գետ, անհասկացող շնենք և ամնա Ահա նաև դրական օրինակներ.

Հրե՛ն, հրե՛ն, մեր հրապարակախոս-կրիտիկոսը, որի առաջին արմեսոր պարտքեր անելն է չվերադարձելու պայմանով, իսկ երկրորդ արմեսոն իդեալից և հավիտենական սուրբ ճշմարտություններից բարձանելը... Իսկ մեր կողքին տես ինչքան համաստ նստած է մեր լրագրական կծոտողը: (Նար-Դու)

Նրանք հատած էին մի չներկված փայտն սեղանի մոտ, մի ճարպի ճրագի առջև և զորս դու պատվիրեցեր սղոցում էին կաղրիի վերջին կտորը: (Գոստուսկի)

Այս օրինակներում էլ անցումը կատարվում է շուն (Կծոտող→շուն→վատ բարքի տեր) և սղոցելու ձայն հանել (սղոցել→→սղոցելու ձայն հանել→վատ նվագել) գաղափարների վրայով:

ՓՈԽԱԽՈՒՏՈՒԹՅՈՒՆ (ԲՈՒՆ. ՄԵΤՈԽՄԱԼ, ԼԱՏ. Denominatio)

Փոխանունությունը փոխակերպության տեսակ է: Այն ձեւվավորվում է իրեւ մի բառի գործածություն այնպիսի բառի փոխաբեն, որի հետ ունի պատճառահետևանքային և տրամաբանական այլ կարգի իմաստային առնչություններ: Փոխանունությունը լայն տարածում ունի ինչպես առօրյա հաղորդակցման

խոսքում, այնպես էլ գրական լեզվի գործառական ոճերում՝ հատկապես գեղարվեստական գրականության և հրապարակախոսության մեջ։ Փոխանունության տեսակները շատ են և հանգամանորեն չուսումնասիրված։ Հերենիւսին նվիրված ճարտասանության ձեռնարկում անանուն հեղինակը գրում է, որ դրանք ավելի հեղտ է խոսքի մեջ տարբերելը, քան հավաքելն ու դասակարգելը։ Ստորև մենք տալիս ենք փոխանունության առաջեց հաճախ գործածվող տեսակները՝ համոզված չկնելով, որ շենք սպառում այդ տեսակների լիակատար ցանկի նկարագրությունը։

Փոխանունությունը է առաջ գալիս բառերի իմաստային հետևյալ առնչությունների հիման վրա։

— ա. Պատճառի անվանումը դրվում է հետեւանքի անվան փոխարեն կամ տրվում է նախորդող գործողության անունը, որպեսզի հասկացվի դրա պատճառով կատարվող մի ուրիշ գործողություն։ Օրինակ՝

— Ծատ աղեկ կիսուիք։

— Եվ երբ աշխատավոր մը վարձը չընդունիր յուր ազգեն, բնականաբար կը վհատի և երբեմն կը խորի երթալ ինքինքը ծովը նետել։ (Հ. Պարոնյան)

Այստեղ ինքինքը ծովը նետել կատակցությունը ունի խեղդվել, ինքնառապանուրյաւն գործել նշանակությանը և գործածված է այս բառերի փոխարեն, որի հետեւանքը ասվածը դառնում է ինքնատիպ, հետաքրքրական և պատկերավոր։

Պարոնյանը առանձնապես ընդգծում է Արիստոնի՝ անպայման պատվավոր ազգային մը՝ երևալու փառասիրությունը, որի նետեւվանքով ել նա նեշտությամբ գայլակողության է ենթարկվում մեծապատիվ մուրացկանների կողմից ու բաց է անում փողի քակը։

(Պատագիրք)

Ընդգծված կապակցությունը գործածված է վճարել, փողտալ բառերի փոխարեն, այսինքն՝ ասված է նախորդող գործողությունը՝ պատճառը, որպեսզի հասկացվի դրա հետեւանքը հանդիսացող գործողություն։ Նույն փոխակնքրապությունն ենք տեսնում նաև հետեւյալ օրինակում։

Ամեն կիտեղով հոնքերը դեղին՝

Արքան մտրակեց ձիում փնշալով,

Հարձակվեց վրան ինչպես փոթորիկ

Եվ գոռաց զրահը ցնցելով։ (Մ. Գորկի)

Արիստոն աղան առանց պատասխանելու ստակները Բամբեց և

մաշարանեն դուրս նետեց ինքզինքը՝ որոշելով, որ մեջ մայլ մաշարան չմտնեն: (Հ. Պարոնյան)

Հ. Հետևանքի անվանումը դրվում է պատճառի անվան փոխարեն, այսինքն՝ փոխանակ տալու գործողության անունը, տըրվում է այդ գործողության հետևանքը հանդիսացող մի այլ գործողության անուն: Այս փոխանունությունը կազմության եզակով լիովին հակադիր է նախորդին: Այսպիս, օրինակ՝

Կորի՞ր, չերևաս աչքիս մյուս անգամ,
Գետինը մտնի երկար հասակդ: (Հ. Թումանյան)

Այստեղ գետինը մտնի կապակցությունը գործածված է մեռի իմաստով և այն գործողության անվանումն է, որ բխում է մեռնել գաղափարից՝ իրեւ նրա հետևանքը՝ Այսպիսի փոխանունության օրինակներ են նաև հետևյալ բանագատվածներում ընդգծվածները.

Այստեղ կարող էի վերջակետ դմել, եթե ինձ վիճակված չլիներ նետագայում նորից համեյիպելու Քալիին: (Նար-Դոս)

«Տեր» են կանչում մի-մի բերան,
Մի-մի ծունը աղոթք անում,
Մատաղացոյի ուռ ու վզից
Արձակում են կապ ու պարան,
Եվ գավիթի սալարկը պատ
Զոհի արյամբ է տաքանում: (Պ. Սևակ)

Գիտու և օղու բաժնեները յատարկվեցին, դանակ-պատառաքաղ-ներն սկսեցին գործել, մետաղի և ափսեների հնչյունները խախտեցին ընդհանուր լուրջունը: (Ծիրվանզահե)

Հ. Պարուսակողի անունը դրվում է պարունակյալի անվան փոխարեն, ինչպես՝

- Եթե ձեզի գավաթ մը օդի տամ, կը տնիկե՞ք, ախտրժակ կը բանա:
- Գագար մը միայն կը խմեմ:
- Շատ լավ, հրամեցեք:

Մանուկ աղան երկնցուց գավաթն Արիսողոմ աղային, որ ի մի ումայ կլեց գայն, այսինքն օդին, գավաթը չը հասկնաք:

(Հ. Պարոնյան)

Էս մի բուռն էլ ագուալներին, ծուերին: (Պ. Աղայան)

Հ. Առարկայի անունը նրա անվան փոխարեն, որին ինքը պատկանեմ է, ինչպես՝

Ո՛՛ խորհն նը պարս, եղեմ նը շունչ,
Երջաղգեստ նը շրջեց իմ շուրջ: (Պ. Դուրյան)

Այստեղ աղջիկ ասելու փոխարեն աւալիս է նրան պատկանող շունչ, շրջագգեստ հասկացությունների անունները, որոնք պատկանում են աղջկան:

Երբ ոռու-տամնական կովում հերթական
Ռուսաց սվինը, թուրն ու բերդական
Աճճատուր արին ճամփին հանդիպող
Թուրթական բազում բերդ ու բերդակալ,—
Էլ գերմանացի,
Էլ ֆրանսիացի,
Էլ անգլիացի

Յուրաքանչյուր խիեց իր ծնկան... (Պ. Սևակ)

**Այստեղ ոռուների կամ ոռուսական դորքի փոխարեն առնը-
գած են սվին, թուր և բերդանկա առարկաների անունները:**

Իրիկվան պահին խրխինց ու քրքից...
Լցվում է հանկարծ անտառն աղմուկով.
Մոտիկ ևն գալի ձայները թիշ-թիշ...
Մոտիկ ևն գալի ծիծաղով, երգով: (Հ. Թումանյան)

**Այստեղ էլ ձայներ բառը դրվել է ձայներ հանող առարկա-
ների անունների փոխարեն:**

**Ճ. Առարկայի անունը նրան պատկանող առարկայի անվան
փոխարեն, ինչպես՝**

Սովորական օգնելու համար ճամբար մ'ալ ես կառաջարկեմ, այն
է սովալ գավառներն նեռացնել այն մարդերը, որ շատ կուտեն: Հաստ-
կապես կառաջարկեմ, որ վանահայրները Պոլիս կանչվին, մանավան
Մամբրեն եպիսկոպոսը, որ Մշո վանքը ամբողջ կերպավ:

(Հ. Գարոնյան)

**Այստեղ Մշա վանք ասելով հասկացվում է Մշո վանքին
պատկանող հարստությունը: Նույն ձևով ասվում է՝ ևե՛լ մար-
դուն կերան անպիտան ժառանգները, հասկանալով մարդու ու-
նեցվածքը:**

**Ճ. Ստեղծողի կամ հեղինակի անունը դրվում է իր ստեղ-
ծածի անվան փոխարեն, ինչպես՝**

Օսի մեջ փաթաթվելով, վերցրի Դուտուեսկին և սկսեցի կարդալ,
թեև կարդալու ամենակին ցանկություն չունեի: Ես ուզում էի մի կերպ
սպանել այդ անտանելի օրը և դրա համար պատրաստ էի ամեն բան
անել: Դուտուեսկին ես երբեք չեմ սիրել առողջապահ մի ցանի անգամ փոր-
ձել էի կարդալ և ամեն անգամ էլ մենց առաջին երեսների վրա ձանձ-
րացել ու շարտել էի մի կողմ, բայց այս անգամ, շգիստն ինչու, ցա-
գրավեց ինձ: (Նար-Դոս)

Է. Առարկան բնութագրող հատկանշի անվանումը նույն առարկայի անվան փոխարեն, ինչպես՝

Անցավ անտես ու աննման

Էն սիրունք աշխարհից,

Ինչպես ծաղիկն անցած գարնան,

Որ չի ծալկիլ է նորից:

Անցավ զալում էն մնծ արքան

Իրեն փառքով ու զորքով,

Անցավ Թաթուլն էն հաղթական

Որ իր քաջերն էն կարգով: (Հ. Թումանյան)

— Լավ ես ասում դու, ծերունի,

Ասավ Դավիթն աղեռին,

Բայց քագավորն ո՞ւր է հիմի,

Որ ևս կապես նրա օրին: (Հ. Թումանյան)

— Քանի որ իմ քագավոր-ամուսինը մեծում է Անձուշ թերդում, Հայոց աշխարհը, Վրեմյանդրության զենքը ձեռքում, կպատերազմն քեզ մնտ...

— Տեսնենք... — կատաղարար մոնշաց գագանը (այսինքն՝ Շապուհը, — Պ. Պ.) և սկսեց ցած իշնոն բերդի բարձրությունից:

(Բաժդի)

Բերված օրինակներից դժվար չէ եզրակացնել, որ փոխանունության այս տեսակը ամենատարածվածն է: Անունը տալու փոխարեն առօրյա խոսակցության ժամանակ գործածում ենք այնպիսի փոխանունություններ, ինչպիսիք են՝ հայր, մայր, եռյայր, ճարտառ, ընկեր, դասընկեր, դասղեկ, դիրեկտոր, ուսուցիչ և հազարավոր այլ անվանումներ (օրինակ, Ներս մտավ դիրեկտորը — փոխանակ նրա անունը տալու, Հրամանատարն անցավ շարքերի առջեռվ, աշակերտները կատարեցին ուսուցչի հանձնարարությունները և այլն): Անցյալում բանաստեղծ ասելով հասկացել են Հովհաննես, առաջյալ ասելով հասկացել են Պողոս առաքյալ և այլն, Այսպիսի փոխանունություն է դառնում առավել հաճախ ածականի փոխանցումը (վերը Հ. Թումանյանից բերված հատվածներում սիրուն, բազեր, ծերունի, ալեռը բառերը ածականների փոխանցումներ են, որ այստեղ գործաժված են փոխանունաբարար):

ը. Նյութի անվանումը այն առարկայի անվան փոխարեն, ինչից պատրաստված է տվյալ առարկան, ինչպես՝

* Հիսուս Քրիստոսին տրվել է 1001 մակադրություն (Փրկիչ, տեր, քագավոր, աստված, արքայի, առնենական և այլն):

Ասաց, անգութ պղինձ-սրով մորթեց զննված գառնուկներին,
Սպա գետին գցեց նրանց. Թրուացին նրանք անլյանք,
Քանզի պղինձն անգարար նրանց զրկեց զորությունից:
(Հոմերոս)

Այստեղ պղինձն բառն առնված է սուր հասկացության համար: Պղինձն բառը հայերենում ստացել է կարսա նշանակությունը, ինչպես տեմնում ենք գործածված Հ. Թումանյանի «Սուտլիկ որսկանում» (Ձուրն ածինք էդանտակ պղինձը, մեջն ածինք բաղն ու բրինձը, անկրակ եփեցինք): Նույն ձևով չուզուն բառը որոշ բարբառներում նշանակում է շուգունից (թուզ) պատրաստած թեյնիկ: Մրանք արդեն լեզվական փոխանունություններ են: Ահա փոխանունության այս տեսակի մի երկու օրինակ են.

— Աղքատը ոչինչ պատիվ չունի,— պատասխանեց Դիաչկովը,— պատիվը արծարի մեջ է, և առանց ձեր ասած կապկության չէ կարևի արծար վաստակել:

— Ուրեմն ամենայն սուրբ բան պիտի զոհել արծարի՛ն:

(Բաժդի)

Սայաթ-Նովան գրում է.

Առանց քիզ ինչ կոնիմ աշխարիս մալը.
Չիմանա քալագը, չիմանա դալը,
Կու հաքնիմ մագեղեն, կու հաքնիմ շալը,
Կնքթամ ու ման գու բամ վանքիրը մեկ-մեկ:
Աստված կու սիրիս զառ մի հաքնեն, զառնեն էրված եմ...

Կամ՝

Հարիլ իս ատլաս,
Թուրլու զար ու խաս՝
Սալբու դալ բովուն...

Այսպես է նաև՝ Ո՞վ չի հիացել հանճարեղ Այվազովսկու կտավներով:

Եթ. Արտաքին նշանի պնիվանումը դրվում է գործողության կամ առարկայի անվան փոխարեն, ինչպես՝

— Այնուեղ նայիր, այնուեղ. առաջադիմականը նստել է հետադիմականի կողքին և բիթը չի բռնել: (Նար-Դոս)

— Այդ ի՞նչ եք ասում, պարոն Նասիբյան, դուք ինձ վիրավորում եք: Անկող շեմ խոսում միայն կանանց հետ, իսկ դուք, փառք աստուծոն, մորուք ել ունիք, բեղեք է: (Նար-Դոս)

— Մեր աղեկությունը մի հարցուներ... ժամանակիս աղեկությունը... Տեր աստված զնեց համենայն փորձանաց և ի չարեն ազատ պահեսցե,

ժողովուրդն երբ աղեկ ըլլա, քահանաներուն ալ երեսը կը խնդա: (Հ. Պարոնյան)

Տեսավ՝ Կողքադիմ իրենց տան միջին
Չափում է՝ ոսկին թեղած առաջին,
Սյուդին, Չարխադին պարկերն են բռնել,
Զենով Օհանն է շինըք ծոել,
Կանգել է հեռու, ձեռները ծոցին:
Տեսավ, աչքերը արնով լցվեցին: (Հ. Թումանյան)

Ով ոռմանսով էր թրջում իր բռնկը,
Բերանն ողողում օտարի երգով,
Հիմա գրգոհի մի հապարտությամբ
Մեղան էր զցում հայ երգի ձեռքով: (Պ. Սևակ)

Բոլոր օրինակներում էլ ընդգծված կապակցություններով արտահայտված են այն արտաքին նշանները, որոնք առնված են կամ բուն գործողությունների անվանումների փոխարեն (չիբը բռնել՝ խորշել, զզվել, երեաք խնդալ՝ գոհ լինել, աշֆեռն արնով լցվել՝ սաստիկ բարկանալ և այլն) և կամ առարկացի անվան փոխարեն (մարուք և բեղ ունենալն իբրև տղամարդ մելլու նշան):

Հ. Առարկայի անվանումը դրվում է այդ առարկան գործածողի անվան փոխարեն, ինչպես՝

Թուրքական արյունոտ յարագանը կտրեց նրան արմատից, բաժանելով երկու ողբերգական մասերի՝ առանց ժողովուրդ հողի և առանց հող ժողովրդի: (Գ. Էմիր)

Ժ. Առարկայի անունը դրվում է այն մասնագիտության անվան փոխարեն, որի համար ինքը միշտ է, ինչպես՝

— Լսի՛ր, Բագրա՛տ, դու պետք է կատարես բժշկի տված խոր- թուրդը, պետք է զնաս ունի՛ր հանգստացնելու:

... — Ո՞ր միոցներով:

— Ես կտամ:

Եղբայրը կրկնակի զարմացած նայեց քրոջ դեմքին:

— Քեզ ո՞վ է տվել:

— Եմ ասեղը:

— Եվ դու ուզում ես, որ քո ասեղով... Բավական չէ, հա, որ քո ասեղով պահում ես ամբողջ ընտանիքը և դեռ ուզում ես... (Նար-Դուս)

Ժ. Սեռի անունը դրվում է տեսակի անվան փոխարեն, ինչպես՝

Բայց իմ գործերի ալժմյան որությունն այնքան էլ աջողակ չէ, որ

Ես կարողանամ տանել այդ խոշոր ծախսերը: Ուրեմն պետք է այնպես ապրենք, որ միշտ կարողանանք ապրել, թեն օտարները մեզ շատ հարուստ են կարծում, և շատ կարեի է դու ել ու քո մայրն էլ այնպես եք մոտածում, թե Ծանձնուր Իվանիչը այն հարուստ ջնուղի (Խոտշիլիդ) շափ փող ունի: (Բաժգի)

Քյարամն էլ նզովք դրեց: Երբ էրվելով իր Ասլու ետևից ման էր գալի՝ մի Վիրավորված պահորա տեսավ: Տեսավ՝ անասունը մղկտալով շունչը տալիս ա, հորդն էլ մոլորված մնացել ա կողքին կանգնած, ետևել սազն առավ ու մի խաղ ասավ: (Հ. Թումանյան)

Ժդ. *Տեսակի անունը դրվում է սեռի անվան փոխարեն, ինչ-պես՝*

— Ա՛, բարո՞վ, բարո՞վ, քեռի Խեչա՞ն: Աղջի՛, չա՛յ թերեք, Բա՛ց թերեք, արա՞ն թերեք քեռի Խեչանի համար; Է՛, խեր ըլի, քեռի Խեչան, ի՞նչ կա, ի՞նչ է պատամել, որ դու քաղաք ես եկել:

— Ի՞նչ պետք է պատամի. ձեր կարուն էինք քաշում: Ասի՛ մեռ- մի կա, ապրիլ կա, մի գնանք տեսնենք:

— Ընորհակալ ենք, շնորհակալ ենք, քեռի Խեչան:

— Քեռի Խեչանը դեսից-դենից խսելով թել խմեց, Բաց կերավ, վերջը լոեց ու սկսեց շիրուխ քաշել: (Հ. Թումանյան)

Այս օրինակում երկու անգամ Բաց բառն առնված է ընդ- հանրապես ուստի նշանակությամբ, որոնցից մեկն էլ հացն է:

Ժդ. Ժամանակը դրվում է այն գաթծողության կամ երե- վույթի անվան փոխարեն, որը տեղի է ունեցել այդ ժամանակ: Օրինակ. Փա՛ռք մեծ հոկտեմբերին:

Թրվել էր կարծես հողը բովանդակ,
Ու թաւել էին ծովերը բոլոր,
Եվ թրվածության խմորիչ մահրէն
արկ-ական էր նույն,
Որ նոր ու ջրի պղաչակներ էր պայթեցնում ամեն
դեպի վեր, երկինք,
Որտեղ Հիսուսը, նստած Հոր աջում,
Ինքնին մեծացավ արդեն մեկ տարով,
Եվ երկրագնդի կիսարյունաբամ-գունատ ճակատին
Արյունոտ մատով աղվեսագրվեց

1915 թիվը: (Պ. Սևակ)

Ես չեմ ցանկանում, որ իմ երեխաները տեսնեն այն, ինչ տեսանք մենք այն դժնակ օրերին: 1941-ը չպետք է կրկնվի: Թույլ չենք տա պայթեցնել աշխարհը: («Սովետական Հայպատառ» օրարերը):

Ժե. *Տեղի անունը դրվում է այդ տեղում գտնվող ու գործող մարդկանց անունների փոխարեն, ինչպես Հետմյալ օրինակում է.*

Բացառված չէ, որ միշտ հարցերի շուրջը համաձայնության հասնելը կդառնար սովորամերիկյան հարաբերություններում և առհասարակ ամբողջ միջազգային իրադրության մեջ խսկական քննկման սկզբը: Այսպիսի բնկում մենք կցանկանայինք: Մնացածը կախված է Վաշինգտոնից: («Սովորական Հայաստան» օրաթերթ)

Ժղ. Թիվը դրվում է նույն լափազ առարկաների (առաջին հաճախ անձանց) անունների փոխարեն, ինչպես՝

Սովորական գրականության համար որևէ դեր ունեցա՞վ երեքի դեկարացիան (փոխ. ասելու՝ Ե. Չարենցի, Գ. Արովի և Ա. Վշտունու):

Ժէ. Վերացական անունը դրվում է թանձրացականի անգան փոխարեն, ինչպես՝

Ամեն անգամ, երբ փողոցում հանդիպեն զառամյալ ծերունու, աղքատի, երեխան գրլին կնոջ, նենակներով հաշմանդամի, ծանր թեռան տակ կը քած մարդու կամ սևազգեստ ընտանիքի, քաղաքավարությամբ ճանապարհ տուր: Մենք պետք է հարգանք ծերությունը, աղքատությունը, մայրական սերը և միվանդությունը, աշխատանքը, վիշտը այն մարդկանց, ովքեր կորցրել են իրենց հարազատներին... (Պատագիրք)

Այստեղ ծերություն նշանակում է ծեփ (մարդ), աղքատություն՝ աղքատ (մարդ) և այլն:

Որբը սնուցող հայր ուներ, իսկ այրին՝ խնամող ձեռք: Ամենուրեք բագավիրում էր գրությունը, ամենուրեք տիրում էր ողորմածությունը: (Րաֆֆի)

Այսպես ունենք՝ Ռասուցչությունը նոր եռանդով լժվեց դըպրոցի վերակառուցման աշխատանքներին. Համբուրգի ուսանողաւորյունը ցույց էր կազմակերպել, Վերջապես արգարությունը հաղթեց և այլն:

Ժը. Վերացական հասկացության անունը ժամանակի անգան փոխարեն, որի հետ կապված է նաև յարանության առջնությամբ, ինչպես տեսնում ենք հետեւյալ օրինակում.

Գիրքը սնում է պատանեկությունը, զվարճացնում ծերությունը, զարդարում երջանկությունը, ոժբախտության մեջ միջիշտարում, տանը ուրախացնում, դրսում չի խանգարում: (Ցիցերոն)

Այստեղ պատանեկություն նշանակում է պատանեկության ժամանակ, պատանեկության տարիներին, ծերություն՝ ծերության ժամանակներում, ծերության օրերին և այլն:

Ժթ. Զգայող օրգանի անունը դրվում է զգայության անվան

փոխարեն, ինչպես՝ Տեսարանն աշխ է շոյում (այսինքն՝ բավար կանություն է պատճառում մեր տեսողությանը), Այս երաժշգությունն ուղղակի ականջ է սղոցում. Անջատի՛ր ուղիոն, ականջս տարավ և ալլն:

Փոխարերությունների նման փոխանունությունը ևս լինում է խոսքային և լեզվական: Խոսքային փոխանունությունների մասին խոսք եղավ վերը: Լեզվական փոխանունությունները ևս մեծ տարածում ունեն: Փոխանունաբար հաճախ են գործածվում դասանիշ և ընդհանրապես շափի գաղափար արտահայտող գործականները: Այսպես, օրինակ, փոխանակ ասելու երեք ուրիշ փող տվի և երեք կիլոգրամ շաբար գնեցի, ասում ենք՝ Երեք ուրիշ տվի և երեք կիլոգրամ շաբար գնեցի, փոխանակ ասելու Ի՞նչ արժե մեկ կիլոգրամ երշիկը, ասում ենք՝ Ի՞նչ արժե երշիկը: Լայն տարածում ունեն նաև բայական լեզվական փոխանունությունները: Օրինակ, հազնվել բայն ստացել է զարդարվել, պենվել իմաստն այն պատճառով, որ զարդարվելու համար հագնվում են (պատճառահետևանքային կապ): Նույն ձևով այրել բայն ստացել է հոգեկան ցավ պատճառել, հեռանալ բայը՝ օտարանալ նաև մահանալ, իջնել բայը՝ ստորանալ, հասնել բայը՝ դառնալ ինքնուրույն նաև օգնության գալ իմաստները և այն:

Ավելորդ է ասել, թե ինչքան մեծ է փոխանունության դերը ոչ միայն խոսքի գեղագիտության, այլև բազմազանության ու համառոտության մեջ:

ԱՆՎԱՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

(հան. Ա'նտօնու լաւ. Prénom—
Վերանվանում, անվանափոխություն)

Անվանափոխությունը (հայ ճարտասանական գրականության մեջ կոչվել է նաև դերանունություն) փոխանունության մասնավոր դեպքերից է, այդ պատճառով ճարտասանական գրականության մեջ ոմանք ներկայացնում են փոխանունության հետ: Անվանափոխությունն այն փոխակերպությունն է, որն առաջ է գալիս հատուկ անունը հասարակի, հասարակ անունը հատուկի, հատուկ անունը այլ հատուկ անվան, կոնկրետ անունն անորոշ անվան, անձի անունը բազմության փոխարեն գործածվելու հետևանքով: Առավել հաճախ հանդիպող անվանափոխության տեսակները հետևյալներն են.

ա. Հատուկ անունը գործածվում է հասարակի իմաստով, ինչպես՝

Մեծատուններն ալ կրիշեն Արխտղով աղան, երբ գուական մարդ մը անոնց մեկենասությունը խնդրեա:

— Աքիսողով աղա չենք մնանք, կըսեն: (Հ. Պարոնյան)

Այստեղ Աքիսողով աղա հատուկ անունն առնված է հասարակ անվան իմաստով, այն է՝ տգետ մարդ, որին կարելի է ճեշտությամբ խաբել և ունեցածը ձեռքից խլել: Ահա այսպիսի անվանափոխության մի երկու օրինակ են.

Եվ մեզանից ամենամեծ հաջողակին,

Որ կարող էր Բյուզանդիոնում դառնալ կեսար,

Դարձնում էր շատ-շատ... միայն խեղճ տնիկաս: (Պ. Սևակ)

Հազար Հունան ու Մատրոսով

Սշխատում են, գործում այսօր,

Քար են տաշում ու հունձ անում,

Խաղող ճնշում տաք հնձանում: (Պ. Սևակ)

Քանի՛ մահի եմ վկա,

Ո՞ւր է կրտել ու չկա

Ծով Գաբրիելս:

Ես դառնալու ճար կա՞ որ,

Տեսնես ում է հարկավոր

Այսքան ապրելս: (Հ. Սահյան)

բ. Հասարակ անունը գործածվում է հատուկ անվան փոխարեն, վերջինիս դերն ու նշանակությունը բարձրացնելու համար, ինչպես՝ Կվինտիլիանոսին կոչել են նին մատենագրության գլուխ (Խոսքի մեջ փոխակերպությունների և ձևերի դերը շատ բարձր է գնահատել նին մատենագրության գլուխը), Ցիցերոնին՝ նոռմեական նարտասանության գլուխ, Հիպոկրատին՝ բժշկության նայր (Բժշկության հայրն ասել է՝ գինի պետք է խմել, բայց օրական մեկ գավ), Հերոդոտին՝ պատմության նայր, Մ. Խորենացուն՝ քերթողահայր և այլն: Այսպիսի անվանափոխության հիանալի օրինակներ է տալիս Պարույր Սևակն իր «Անլուելի զանգակատուն» պոեմում: Ահա մի երկու հատված այսպիսի անվանափոխություններով.

Դո՞ւ— վարդապետ:

Դու Ամենայն Հայոց Երգի Վեհափառն ես,

Դու մեր երգի Մեսրոպ Մաշտոց,

Գիրն ու տառն ես Հայոց Երգի:

... Ընդումիր դո՞ւ, դո՞ւ՝ մեր երգի

Մշտահնչուն նվազարան.
 Ընդունիր դու՝ մեր ցաքուցիր
Մասունքների հավաքարար.
 Դու՝ խազերի մեր քերական,
 Դու հոգեւոր մեր շարական.
 Դու սրբազան մի ավազան,
 Որ մեր հոգին ախտահանեց.
 Դու թիրիական մի գավազան,
 Որ ուր դիպավ՝ աղբյուր հանեց.
 Դու մեր կարուտ ու մեր մորմոք,
Մեր տաղի բուրք;
Մեր խաղի մոգ,
Մեր մշտահուն ու մշտաքրուն,
Անլոկի զանգակատո՞ւն...

գ. Հատուկ անունը գործածվում է այլ հատուկ անվան փոխարեն, ինչպես՝ Ռոմեն Ռոլանը Հայաստանն անվանել է Առեվելի Խոտայիա:

Ռուսական մամուլում տպագրվել է Սիրանուշի Շկարը՝ «Հայկական Պատգե» մակագրությամբ, բայց ամենից ավելի ասել են, թե իրը նա հայկական Ստուարտ Բենեմարն է: (Ռ. Զարյան)

Իաֆֆին սիրում է այս փոխակերպությունը գործածել բացահյուտ դերում, որի պատճառով էլ անվանափոխվող անունը գործածում է անվանափոխության հետ, ինչպես՝

Այդ ձորով անցնում էր Արածանին— Բայց սիրելի Հորդանանք: Այդ գետի ջրիհական ափերի մոտ բարձրանում էր վեհապանն Նպատը— Բայց սուրբ Սիրան, որի այրերում մի ժամանակ ճգնում էր Բայց Լուսալորիչը, որի այրերում և հանգյավ նա:

Մեր երեխաների հետ կնատենք այնոնք՝ Զարգա-Ռուիի ափերի մոտ և, որպես մի ժամանակ Խորայեցք Բարեկղնում, կախ կտանք Սպահանի ոտիներից մեր սուրբ Ավետարանը և կողրանք Մասիսը՝ մեր սուրբ Սիրմը, կողրանք Արաքը՝ մեր սուրբ Հրոսադեմը, կողրանք և կանիծնենք այն ճարդում, որ մեզ տարագրեց մեր սիրելի հայրենիքից:

դ. Հատուկ անունը գործածվում է անորոշ անձի անվան փոխարեն, ինչպես՝

Ու նրբ հոգնատանջ արլորականչին
 Նա լուս ննջում է,
 Ինչ-որ մի Սոնա
 Գալիս է թերվում նրա ականջին
 Ու շշնջում է,

ԹՇ սարավանջին

Պառկած է քոյրը՝ անունը Խումար,
Ու երեսն է բաց՝ տեսնելու համար:
... Ծողերով հինգած իր գորգը թողել,
Սովոր արծաթով երեսը ցողել,
Կանգնել է ճամփին մի շողոտ Յազեր՝
Բոլոր գլոխը պատկած ծամով,
Աչքերը հման տորը աստվածամոր:

Մի խառնակ երաց տանջում է ճրան մինչև լուսադեմ:
— Նա մեկ տեսնում է, որ մի շեկ Սաքը թևնըը կանքել,
Կանգնել է իրենց կալի պոնկին... (Պ. Սևակ)

Դժրախտությունը Բոն է, որ գլոխտ ցավցնողն երբեմն այսահայր հարցում մը կը մեն, որուն պատասխանելը դժվար է, վասնզի վճիռ տալը քեզի կը թողու: Օրինակի համար, լմնցնելեն ետքը ճառն, զոր դու բնակ մտիկ ըրած չես, կը հարցունեն քեզի.

— Մարկոս առաջ իրավունք ունի, թե՞ Կիրակոս աղամ:

(Հ. Պարսնյան)

Ե. Որևէ տեղացի լինելը գործածվում է հատուկ անվան փոխարեն, ինչպես՝

Իսկ երրայնցին ասաց. «Մարդ եմ ես»
Եվ ... դարձակ աստված՝
«Մարդ եմ» ասելով... (Պ. Սևակ)

Նույն ձևով ասում ենք Մեծ Լոռեցի և հասկանում Հովհաննես թումանյան:

գ. Հատուկ անունը գործածվում է հասարակական որևէ խմբավորման (զորք, յուրայիմներ, կուտակցություն և այլն) անվան փոխարեն, որին ինքն է գլխավորում, կարգադրում, գործի դնում և այլն Օրինակ.

Խալդի աստծու զորությունը արշավեց Մենուան, որդին Խշպուինիի, Ավաճեց նա Ծերեսարիա քաղաքի երկիրը, Եվաճեց նա Խուզանա քաղաքի երկիրը, Եվաճեց նա Մուփանի երկիրը, հասավ մինչև Խարի երկիրը...

Այս արձանագրությունը նա հանուն Խալդի աստծու կանգնեցրեց Ծերեսարիա քաղաքում, նա Խալդի աստծուն մատուու կառուցեց. Խարկ վճարելու պայմանով Մելիսենա քաղաքի թագավորին նա խնայեց:

(Մենուայի արձանագրությունից՝ ըստ Մելիքիշվիլու վերծանութ.)

Հասկանալի է, որ այստեղ արշավողը, նվաճողը, արձանագրություն «կանգնեցնողը» և մատուու կառուցողը տառացիութեն Մենուան չէ, այլ նրա մարդիկ: Այս ձևով էլ ասում ենք՝

Արշակ քազավորը կառուցեց Արշակավանը, Ալեքսանդր Մահմանացին գրավեց Արևելքը՝ մինչև Հնդկաստան և այլն:

Անվանափոխությունը ևս լինում է խոսքային, որի մասին արդեն խոսեցինք, և լեզվական: Լեզվական անվանափոխությունը գոյություն ունի լեզվում: Այսպես, օրինակ, Հուկիոս Կեսարի անունը հնչունափոխվելով գարձել է ցար (Յեզար— ցար), որ հասարակ անուն է, Օգոստոս Օկտավիանոսի անունը մնացել է կրրե ամսանուն, Ցիցերոնի անունից ցիցերո (տառատեսակ), ծապոլեոնի անունից՝ նապոլեոն (քաղցրավենիք): Նույն ձևով հասարակ անուններ են դարձել օհմ, ամպեր, վալտ, աբասի, գալիֆե, նազան, խովիզան անձնանունները, շամպայն, բռդա, բռիսարա (գդակի տեսակ) քաղաքների անունները և այլն: Անվանափոխությամբ հասարակ անվան նշանակություն են սուացել նաև դիցարանական, պատմական ու գրական հատուկ անունները, ինչպես՝ էսկոլապ (թժիշկ), հերմաֆրոդիտ (Հերմեսի և Աֆրոդիտեի անուններից), մեկենաս (գրական մշակներին հովանավորող), Հուլյա (մատնիշ), Աղիատ Ղազարոս (աղքատ), Դոն-Փուան (կնամոլ), Դոն-Կիխոտ (իրական կյանքից կտրված և առմանտիկ երազներով տարված մարդ), Հարամ Թայի (տռատաձեռն մարդ), Զախորդ Փանոս, Քաջ նազար և այլն:

ԽԵՂԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Բուն. Ընունակություն, լատ. Intellectio)

Ճարտասանական գրականության մեջ խելամտությունը (տերմինն առաջին անգամ գործածում է Հովհ. Հոլովը) ևս ու մանք համարել են փոխանունության տեսակ: Այս այն փոխակերպությունն է, որի հիմքում քանակամին (մասի և ամբողջի, եղակիի և հոգնակիի և այլն) հարաբերություն է լինում: Այս պատճառով էլ խելամտություն է առաջանում, երբ ամբողջն առնվում է մասը նշանակելու համար, մասն առնվում է ամբողջը նշանակելու համար, երբ եղակին առնվում է հոգնակին նշանակելու, հոգնակին առնվում է եղակին նշանակելու համար, երբ կոնկրետ թիվն առնվում է անորոշ շատ նշանակելու համար: Ստորև տալիս ենք օրինակներ:

ա. Ամբողջի անվանումը՝ գործածված մասի նշանակությամբ.

Խրամ, Թուրամ ողջ նկել եմ,
Թաթուլն անհալթ, անճկուն... (Հ. Թումանյան)
Ողջ զյուղը կանգնեց պարսպի ճման,
Չոկվեց, բաժանեց երկու բանակի... (Հ. Թումանյան)

բ. Մասի անվանումը ամբողջի փոխարեն.

Լալով, ծածկած իր դեմքը,
Թողեց Մարոն նոր շնմքը: (Հ. Թումանյան)
Անտես զանգերի կարկաչն եմ լսում,
Իմ բացված սրտում հնչում է մի երգ.
Կարծես թե մեկը ինձ է երազում,
Կարծես կանչում է ինձ մի քնքուշ ձնքը: (Վ. Տերյան)
Վերադառնան հոգուս մեջ
Սիրելի դեմքեր,
Այս աշխարհից հեռացած
Եվ մնոած սերեր: (Ավ. Խսահակյան)

գ. Եղակին հոգնակիի փոխարեն.

Գյուղացին է եղել գրեթի հյուրը, ներօսը, համախ նաև հեղինակը:
(Գ. Էմին)

Երբ ոսւս-տամկական կովում հերթական
Ծուսաց սվինը, քուրն ու բերդանկան
Անձատուր արին ճամփին հանդիպող
Թուրքական բազում քերդ ու բերդակաղ,—
Էլ գերմանացի,
Էլ ֆրանսիացի,
Էլ անգլիացի՝
Թուրքանցյուրը խիեց իր ծնկան... (Պ. Սևակ)

Այսպես է նաև հետևյալ ասացվածքներում՝ Թուրքն ասում
է՝ գինի— էրմանն դինի: Հայր մինչև չբեղարի, չի նստի:
Խելամտությամբ են կաղմված բազմաթիվ դարձվածներ ու
անեծքներ, ինչպես՝ ոտք դնել մի տեղ, ոտքը մի տեղից կտրել,
Քիքը խորել ամեն տեղ, զլուխն ուտել, զլուխը նողեմ, բոյը
քաղեմ և այլն:

դ. Հոգնակին եղակիի փոխարեն.

Մի անգամ մոլլային խնդրեցին մի նամակ գրել:
— Ուրս ցավում է,— ասում է նա:
— Ուրքն ի՞նչ կապ ունի գրելու հետ,— զարմանում է գյուղացին:
— Որովհետև հետո գալիս են ինձ տանով, որ իմ գրածը կարդամ:
(Պարսկական)

Երբ ենթական հայտնի չէ, սովորաբար հոգնակի է գործածվում ստորոգյալը, ինչպես որ հետևյալ օրինակում է:

Զանգը տվին:

Գիբորը վեր թուավ: Աւել էին, ուն երբ զանգը առաջիս են, զանգանի՞ ով է, ինչ է ուզում: (Հ. Թումանյան)

Հոգնակի հաճախ են գործածվում նաև առաջին և երկրորդ դեմքի գերանունները՝ եղակիի նշանակությամբ, ինչպես և սըրանց հետ կապված բայ-ստորոգյալները: Օրինակ.

Ես ձեզ ասում եմ, որ քույր թեև, ճիշտ է, սիրում է ձեզ, բայց սարսափում է այդ սիրուց, որովհետև նրա կյանքը կապված է մի ուրիշ անձի հետ, որին թշվառացնելն իր խոնջի դեմ է համարում: Խակ դաւա ինձ պատասխանում եք, թե մենք բռնակալներ ենք, բարբարոսներ ենք, թե մենք ճենել, մեսցրել ենք նրա անհատական ազատությունը, նախապաշտել ենք նրա միտքը, հանել ենք նրա ուղեղն ու սիրտը և տեղը մերը դրել և այլն: (Նար-Դուս)

Ե. Կոնկրետ թիվը անորոշ շատի իմաստով.

— Էսֆ, քրտնեցա, պետա՛ն, կըսն Սեդրաք աղամ՝ երեսը թցրվեցնելով, քեզի քառասուն անգամ ապարեցինք, որ մեծ ըլլան, երկար ըլլամ...

— Չեմ ուզեր, պետամ, թույլ տվեք համեմ ուռքս, ճիշերս սրգլամք կըլլա կոր...

— Բան մը չե, կամցմի:

— Հարյուր անգամ ալ ապարեցի, որ ես մոտա չեմ ուզեր, ոտքերուս հանգստությունը կուգեմ... (Հ. Պարոնյան)

— Չեք կարող երևակալի, Արիստոդոս աղա, թե որչափ մուռահատած եմ. հազար անգամ զղացած եմ, երկու հազար անգամ անեծք կարդացած եմ թժիշկ ըլլալուս համար: (Հ. Պարոնյան)

ՓՈԽՄԱԿԱՆՈՒՆ
(լատ. Enallage)

Խոսքին բանաստեղծականություն տալու նպատակով գեղարվեստական խոսքում երբեմն գոյականի սեռական հոլովի փոխարեն առնում ենք նույն գոյականի հիմքից կաղմված ածականը, այսինքն՝ հատկացուցիչը դարձնում ենք որոշիչ, որոշիչ ածականը փոխարինում ենք նույն ածականի հիմքից կազմված գոյական հատկացուցիչով և կամ ածական որոշիչը դարձնում գոյական որոշյալ և միաժամանակ գոյական որոշյալ

դարձնում որոշիչ ածական: Այսպիսի փոխակերպությունը կոչվում է փոխմականուն: Ինչպես բացատրությունից էլ երեսում է, փոխմականվան երեք տեսակ գոյություն ունի:

ա. Գոյական հատկացուցչի փոխանցում նույն գոյականական հիմքից կազմված ածական որոշը, ինչպես՝

Օդի մեջ լողացող ջրային շիթերը արեգակի առաջին ճառագայթանից վառվում են միլիոնավոր ուլյա հուլունքների նման: Մասնաւութեանը, խոտերի ծղոտները, հովհտների նախշուն ծաղիկները, ցողված անձրևային կաթիւներով, կարծես ափոված լինեին գույնգույն գործարներով: (Թագժի)

Այս հատվածում ջրի հատկացուցչի (ջրի շիթեր) փոխարեն հեղինակը գործածել է ջրային ածական որոշիչը, իսկ անձրևի հատկացուցչի (անձրեկ կաթիլներ) փոխարեն՝ անձրևային ածական որոշիչը: Մաֆիին նույն փոխակերպությամբ ունի զիշերային խավար (փոխանակ՝ գիշերվա խավար) արտահայտությունը:

բ. Ածական որոշիչ փոխանցում նույն ածականական հիմքից կազմված գոյական հատկացուցչի (տրամաբանորեն ըմբռանվում է որոշիչ), մի փոխակերպություն, որին հազվագեց են գրողները գիմում: Գ. Նարեկացին «Մատյանի» ԶԲ բանում գրիսամ է՝ «Մի՛ մատուցաներ բածակ գառնութեան ի ժամ ծարաւու, որտեղ բաժակ դառնության նշանակում է դառն (դառնությամբ լի) բաժակ: Ա. Խաչակյանը «Սաադիի վերջին գարունը» պատմվածքում ունի «Տեսավ Հնդու խաղաղության գետերը սըրբազան լոտուներով օծուն» նախադասությունը, որտեղ խաղաղության գոյականը խաղաղ ածականի «փոխակերպությունն» է (խաղաղ ածականի որոշշապին իմաստը պարզանվում է նաև խաղաղության հատկացուցչի մեջ):

գ. Փոխմականվան երրորդ դեպքն ավելի բարդ պատկեր է ներկայացնում. գոյական որոշյալը դառնթամ է ածական որոշիչի իսկ ածական որոշիչը՝ գոյական որոշյալ: Ահա մի օրինակ Շիրվանզադեի «Քառու-ից»:

Խլացուցիչ ծխորի մեջ լսվում էին զանազան լեզուներով ամենակեղտու ածականներ, ամենազարենի հիշոցներ, որ դարերի ընթացքում կազմվել եր ցեսի ու կեղտի ծուլաբանում, ուր ապրում էին ու շնչում մարդկայն մերկությունն ու անթթությունը:

Փոխանակ ասելու «ապրում էր ու շնչում մերկ ու անոքի մարդկությունը», հեղինակը նույն գաղափարն արտահայտում է

մարդկային մերկություն ու անօքություն փոխակերպությամբ, որի հետևանքով գաղափարը հնչում է արտասովոր, թարմ ու բանաստեղծական:

ԽՈՐՀՈՂԱՆԾԱՆ

(Բուն. Ըմբօլօն, լատ. Symbolus— տարբերիչ նշան)

Խորհրդանշանը փոխակերպության հաճախ կիրառվող տեսակներից է: Խորհրդանշան է առաջանում երբ թանձրացական առարկայի պատկերով ու նրա անվանումով՝ արտահայտում ենք վերացական գաղափարը: Պատկերացին խորհրդանշաններից ենք խաչը (քրիստոնեական հավատի), կիսալուսինը (իսլամի), կըշեռքը (արդարագատության), սիրոց՝ խոցված նետով (սիրոց), գոմնդը, թագը, գայխոնը, գրոշը և գերբը (գերազույն իշխանության), գերանդիով կմախքը (մահվան), գանգը խաչաձև երկու ազդրոսկրներով (մահացու լինելու), աղավնին (խաղաղության), խարիսխը (հույսի), դափնու ճյուղը (հաշտության), շըրշանը (հավիտենականության): Պատկերային այս խորհրդանշանների անվանումները լեզվում կարող են առնվել համապատասխան գաղափարների փոխարեն: Այս դեպքում մենք գործ կունենանք խոսքային խորհրդանշանների հետ: Բերենք օրինակներ:

Թե տիրես, մեծ շահ, դու նրա սրախն,

Թաթուն էլ անզոր կընկնի ոտքիդ տակ: (Հ. Թումանյան)

Խոստացիր նրան իմ ոսկի գահը,

Խոստացիր նրան ամեն, ամեն բան... (Հ. Թումանյան)

Այս օրինակներում սիրաք սիրո խորհրդանշանն է (սիրասելով հասկացվում է սեր), իսկ գահը՝ գերազույն իշխանության (գահ ասելով հասկացվում է թագավորություն):

Հանգիստ քնզ, արդար, բարի թագավոր,

Թես մեծ որկոր ունեիր, խելք՝ հնակարկատի,

Բայց կշիռդ հավասար էր և սուրդ՝ փայտի:

(Վրբ. Փափազյան)

Այս հատվածում կշիռ արդարագատության խորհրդանշանն է (կշիռ հավասար էր նշանակում է արգարադատ էիր), իսկ սուրդ՝ պատերազմի (սուրդ փայտափ էր նշանակում է պատերազմ էիր սիրում, խաղաղասեր էիր):

Թարմ խորհրդանշան գտնելը, այսինքն սովորական բառերն իրեւ խորհրդանշան գործածելը բանաստեղծական տաղանգի արտահայտություն է: Գ. էմինը իր «Յոթ երգ Հայաստանի մասին» ստեղծագործության մեջ լրաց բառը հիանալի կերպով դարձնում է խորհրդանշան:

Մեր ժողովրդի հոգևոր կյանքի պատմությունը սկզբից ի վեր լուսի պաշտամունքի պատմություն է եղան՝ լուսի, ազնիվի, իմաստության, բարեւթյան:

Սակայն խավարի ոգին նորից ու վերջին կատաղությամբ հարձակվեց մեր՝ լուսի աղբյուրը գնացող ժողովրդի վրա:

Այլաբանական ժողովրդական ստեղծագործությունների մեջ (հեքիաթ, առակ և այլն) որոշ կենդանիների անվանումները ըստացել են խորհրդանշանի նշանակություն, ինչպես՝ առյուծը՝ ուժի և իշխանության, Էջը՝ հիմարության և համառության, աղվեսը՝ խորամանկության և հնարագիտության, գայլը՝ ագահության և շարության, խոզը՝ աղտեղասիրության և այլն:

ՀԵԳԻՆԱՆՔ

(հուն. Εἰσιδωνεια, լատ. Ironia— ծաղր, նշավակում
կամ Dissimulatio— կեղծում)

Հեգնանքն այն փոխակերպությունն է, որն արդյունք է խոսքի մեջ բառերի ու կապակցությունների այնպիսի նշանակություններով գործածվելու, որ լիովին հակառակ է դրանց ինքնարանական իմաստներին: Օրինակ,

Այդ միտքը բոլորովին վրդովեց նրան, և նա ավելացրեց ավելի ևս զայրագին.

— Հենց թեկուզ մեռնելիս ել լինի, մի՞թե ձեր տերտերը պիտի փրկի:

— Տերտերը չի փրկի, որդի, բայց տերտերի տված հաղորդը կփրկի:

— Ո՞նց չե. որ հաղորդես, Ե. իսկույն ոտի կկանգնի: (Նար-Դաս)

Այս հատվածում ընդգծված բառերը գործածված են ամենքին էլ ոչ, երբեք ռատի չի կանգնի՝ ասվածին լիովին հակառակ նշանակություններով: Փոխակերպության այս տեսակը հեգնանք անունն ստացել՝ է այն բանից, որ բառիմաստի այսպիսի փոխակերպությունը հաճախ է ուղեկցված լինում խոսակցի կամ խոս-

բյեկտի նկատմամբ արտահայտվողի ունեցած հեղնական վերաբերմունքով, ինչպես որ այս օրինակում. Հեղիների արտահայտության մեջ կա հեգնական-արհամարհական վերաբերմունք Զաքարի նկատմամբ (իր խոսակցի): Հեգնանքի փոխակերպությունը շատ հաճախ ուղեկցված է լինում հեգնական հնչերանգով, ինչպես դարձյալ այս օրինակում է՝ Ռուզ շէ, որ հաղորդես, է՛, իսկույն ոտի կիանգնի արտահայտությունն արտասանվում է հատուկ՝ հեգնական հնչերանգով: Այն պատճառով, որ հեգնանքի ժամանակ բառի և կապակցության իմաստի լիակատար շըրշում է տեղի ունենում, հույսերն այն անվանել են նաև նակարանուրյան (‘Առտօֆօրաց):

Հեգնանքի երկու հիմնական տեսակ կա՝ սովորական և սոկրատեսյան:

Հեգնանքը սովորական է այն ժամանակ, երբ ինքնաբանութեն դրական գաղափարի բառը կամ արտահայտությունը գործածվում է բացասական, ժխտական նշանակությամբ: Ահա սովորական հեգնանքի մի երկու օրինակ.

— Ա՛ բալամ, երնեկ գիտենամ՝ ինչ կա էդ տեսրակների միջին, որ տիեզե քշեր-ցերեկ ձեռքից բաց չեն բողնում:

— Դու գիտում չես, ա՛ մեր,— լսեցինք որդու պատասխանը արդեն հենվից:— սրանց միջին գանձ կա, գանձ:

Այդ գանձից մի գոհար մի փորբիկ տղայի ձեռքով հետևյալ առավոտյան ուղարկել էր մեզ... Ահա այդ գոհարը.

Պարտեզում

Մայիսյան օր էր, սիրուն եղանակ,
Կանաչ պարտեզում ես աննպատակ
Զրունում էի և կարմիր վարդից
Հուռ էի առնում սաստիկ ոգելիք....

Կարդապով այս ոտանակորը, ես ու Մարիայանը մի կուշտ ծիծաղեցինք: Հետո Մարիտանը լուրջ դեմք առավ և գլուխը դառնորեն շարժելով ասաց.

— Հիմա որ իսկապես պետք է խոճալ Խեչան ապորը: Սպամիր, մի շաբաթ օրը գա, այնպես զուգեմ քո այս բանաստեղծին, որ ասի թե հա՛...

Բայց ես չսպասեցի շաբաթ օրվան, երբ Փափախչյանը պետք է գար իր գանձարամի գոհարները բափելու մեր առջն. գործը պահանջում էր, որ մի երկու օրից վերադարձայի քաղաք, և վերադարձա:

(Նար-Դաս)

Ու երբ գիմնազիայից նրան վոնեցին իր լավ վարքի և գերազանց ընդունակությունների համար, ան այնպիսի մի անպատում թեթևություն գտաց, որպես թե մի կարևոր ծամք բեր ցած գցեց մեջքից: (Նար-Դաս)

Սեղանի ժամանակն ինքը կայողիկուսը տասը և պիտի պոմերով ոտքի վրա կանգնեցավ, բայց սարդարը մարդասիրաբար հրամայեց նրան ծունկ չորեկ լոր մոտ: (Պ. Պոռշյան)

— Մի նեղանալ, տիրացու Տաճատ, մեր Մելիք-Բադալը համար է անում, սա մեր զյուղի իշխանն ա, սրա քաղցր խոսքերը քեզ է դուր կգան, ականջներդ կվարժվին,— հասկացրեց տերտերը:

— Այժմուս կրասկնամ, որ հարգամնեար Մելիքին ըրած անմեղ կատակ մ'է:

— Տո՛, արի՛, խելոք, վախիլ մի, մենք կրադեկամանանք,— նորից շարունակեց Մելիք-Բադալը: (Պ. Պոռշյան)

Սոկրատեսյան ճեզնանքի դեպքում (Հույն փիլիսոփիա Սոկրատեսի անունով) բացասական իմաստ ունեցող բառով ու կապակցությամբ արտահայտում ենք դրական գաղափար: Այսպիս, օրինակ՝

— Գիտե՞ս ի՞նչ, Էմմա... Դու կնատես այս սնդուկի մոտ (սնդուկ անվանում էր դաշնամուրը) և մեզ համար մի երկնային բան կրթիւրիկացնես... երկայն շիտկանաս, երկնային եմ ատում, այնպիսիներից, ԵԼԻ, եսու որ գիտեմք: (Նար-Թոս)

Այս հատվածում ընդգծված բառերին Հեղինակը տվնել է դրական նշանակություն՝ արտահայտելով միաժամանակ մտերմական, սիրալիր վերաբերմունք նրա նկատմամբ, ում ուղղված է խոսքը: Նույն բանն ենք տեսնում նաև Հետեւյալ օրինակներում.

— Օրոր-շորոր ով քեզ տեսավ՝

Հաց ու ջրից կտրվի...

— Հերիք Փշեա, այ շան վիեսա,

Դալար շիվ եմ, չեմ կոտրմի: (Պ. Սևակ)

Սոկրատեսյան հեզնանքը մեր մեջ առավել ժողովրդական է իր ծագումով, սակայն ունենք նաև գրական օրինակներ: Պ. Սևակը գրում է.

Անտարքերության թշնամին եմ ես,

Անհաջում մտի ստիլը...

Անհրաժեշտ է նշել, որ սոկրատեսյան հեզնան ի դեպքում երբեմն, ինչպես վերջին օրինակում է, հեզնանքը հեզնանք է դառնում նրան կապված որևէ բացասական գաղափար արտահայտող բառի առկայությամբ միայն: Այստեղ այդպիսի բացասական գաղափար է արտահայտում անտարքերությունը, որին հակադրվող թշնամի և ոսմի հասկացությունները, լինելով ինքնին բացասական հասկացություններ, այնուամենայնիվ բանահյուսվածքում ըմբռնվում են դրական իմաստով:

Սոկրատեսյան հեգնանքը վերջերս սկսել է տարտածում գրանել հասարակական-մասսայական միջավայրերում, այս ձևով հորելլարներին, հարսանիքների և այլ տոնախմբությունների պատճառ հանդիսացող մարդկանց կոչում են օրվա մեջավոր:

Որքանով էլ որ սոկրատեսյան հեգնանքը թարմություն բերի արտահայտության մեջ, այնուամենայնիվ իր գործառությամբ զգալիորեն զիջում է սովորական հեգնանքին. մարդկի առավել հակված են ուրիշներին հեգնելու, ծաղրելու, խեթելու, իրենց քացառական այս կամ այն վերտարերմունքներն արտահայտելու, քան սիրալիրություն, բնքշանք կամ համակրանք արտահայտելու՝ այն էլ բացառական բովանդակության բառով կամ կապակցությամբ: Այս է պատճառը, որ սովորական հեգնանքն ավելի բազմազան է իր մեջ:

Սովորական հեգնանքի մի արտահայտություն է այսպես կոչված նմանումը (լատ. Mimesis), ժողովրդի արտահայտությամբ բերանը կամ լեզուն ծռելը, երբ մեկը նույն առողանությամբ և նույն արտահայտությամբ վերակրկնում է խոսակցի կամ մի ուրիշի ասածը: Ահա մի օրինակ.

Վոամշապուհ

Ռամիկը, ավա՞ն,
Պաշտում է նրան ու թաքուցանում:...
Ու քիչ է նմում ես ել հավատամ,
Որ նա հիրավի սուրբ է, մարգարեն...

Վանահայր

Սեպուիդ, քե՞զ ել նախատինք կարդամ...
Չէ, տեսնում եմ ես պարզ ու արդարն,
Որ քո հոգին ել լավ չի զորացած
Հավատովն ասածո՞:
Սուրբ է, մարգարեն...
Ինչպես չէ, իրավ, սուրբ է, մարգարեն,
Երբ աջ ու ահյակ շրջում է, ճառում,
Թե ինչու պիտի մեկը նորտ լինի,
Եվ մյուսն իշխան լինի աշխարհում: (Վ. Դավթյան)

Հեգնանքի այս ձևում անսքող կերպով է ընդգծված լինում արտահայտվողի արհամարհանքն ու անբավականությունը նրա հասցեին, ում խոսքը հեգնում է նա: Այս է պատճառը, որ ուրիշի ասածի ամեն մի կրկնություն դառնում է հեգնանք և վիրավորում նրան, ում խոսքը կրկնված է:

Սովորական հեգնանքի մի արտահայտությունն էլ նմանակերպումն է, ժողովրդի արտահայտությամբ՝ նանգն անելը, եղբ

մեկին ծաղրելու համար նրա ասածը կրկնում են՝ աշխատելով միմիկայով և այլ շարժումներով ու առոգանությամբ նմանվել երան, ում ծաղրում են, դարձյալ ասածին հակառակ բովանդակություն հաղորդելու նպատակով:

Հեգնանքի փոխակերպական իմաստը կարող է հասկացվնել մեկ նախադասության մեջ, բայց և կարող է հասկանալի լինել խոսքի հյուսվածքում: Օրինակ՝

— Հո գիտեք, ասավ, ես եւ խղճի տեր,
Չեմ ուզում ցնկնեմ արինն եւ տոի,
Դրա խղանը մենակ էս գիշեր
Պետք է որ օցի տեղը էս աղի...
Մարդը խիղճ ունի՝ եսպէս է ասում,
Սրացից ավել եւ ինչ եք ուզում.
Բայց տղամարդը, որ նամուս ունի,
Լավ է իմանում ինչ պատասխանի: (Հ. Թումանյան)

Այս բանահյուսվածքում երկրորդ քառատողի մեջ խիղճ ունի արտահայտությունը հեգնական իմաստ է ստանում նախորդ քառատողի բովանդակության հիման վրա:

Գրագոր խոսքում երրեմն անհրաժեշտություն է զգացվում հեգնանք արտահայտող բառն առնել չակերտների մեջ, որպեսզի բառը կամ արտահայտությունն իր ինքնաբանական իմաստով ըրմբոնվի, մանավանդ այն ժամանակ, երբ հեգնական հնչերանգ արտահայտող օժանդակ միջոց չի լինում: Բերենք մեկ օրինակ.

Խսկան, քանոյածն ո՞վ պիտի շիներ,
Թռն Ալեքսանդր ցարն եւ իր ներթի՛ն՝
Սուրբ խաչեղության նշանը սրտին,
Քրիստոնեական ծափտը շրթի՛ն՝
Իր «ամենագույք» ձեռքով ցարական
Հայոց պատմությունն, իրն առարկա,
Արգելեց բոլոր հայ դպրոցներում.
— Զիա, չի եքել... (Պ. Սևակ)

Հեգնանքի առաջացման երկու ուղի գոյություն ունի՝ գաղափարի շրջում, ինչպիսին էին մեր բերած բոլոր օրինակները: և հակասական հասկացությունների համատեղում: Եթե գաղափարի շրջման դեպքում ասվածն ըրմբոնում ենք հակառակ նշանակությամբ, ապա մյուս դեպքում միևնույն առարկալին վերագրվում են միմյանց հետ անհամատեղելի հատկանիշներ: Ահա այսպիսի հեգնանքի մեկ օրինակ.

Մի վրուկվեք, պատվելի ընթերցողք, այս պատկերը պատկանում է այ. Հովհանքանցի Աերժին ընտանելիքան կյանքին: Բազմության մեջ նա դարձալ երևելի հայ է և մինը այն ազգակերներից, որոնք լուրջանց ազգակրությամբ այնքան լցրել են օդը, որ բոլոր մարդկության շըմ-չառությունը դժվարացել է... Նա ազգակեր է, աստված կյանք տա, աստված հաստատ պահի, որ ազգը սիրելով կառերով ման գա, աշխարհի վայելչություններով թմրի, արքենա, մեզ հայերիս պարծաճք է և մեր ազգին մեծ օգուտ: (Մ. Նարանջյան)

Նկատենք, որ այսպիսի հեգնանքը, երբ ծավալուն է, վերածվում է այլաբանության:

Դոյդություն ունեն հեգնանքի արտահայտման գրական ժողովրդական ձևեր: Դրական խոսքում մեկին հեգնելու համար ընդունված է գործածել վայ մակադրությունը անձ նշանակող գոյականից առաջ (վայ բնինադատ, վայ պատմաբան, վայ լեզվաբան և այլն): Ժողովրդական խոսքում հեգնանքի հատուկ կադապար է ստեղծվիլ պակաս բառով (սա էր պակաս, սա էլ մարդամեջ եկավ. զլիսիս դու էիր պակաս և այլն): Ահա գրական օրինակ.

— Թող, ի սեր աստծո,— նկատեց Թնկեն:— Հիմա քեմ դարձ գալն է պակաս: (Նար-Դոս)

Կան նաև ժողովրդական հեգնական ասացվածքներ, դարձվածներ և խոսքային կաղապարներ, ինչպես՝ ձին ձիավորից ցած է բերում. նրմնեն խաղ խաղցինք, մնաց սարի սնգեն. Ենուակինդ փլավ եփի. երեսկ քո տիրոջը. գելե՛ր, եկե՛մ ինձ կերեֆ. դորք ու բեշ անել. որ շգաս (շգնաս, և այլն), ազրավները սև կհագնեն:

ԲԱՐԱԽԱԼ

(Ֆրանս. Calembour)

Բարի կամ կապակցության այնպիսի փոխակերպություն է, որը տեղի է ունենում խոսքի մեջ դրանց նոր իմաստավորման կամ արտաքին նմանության հիման վրա տարբեր գաղափարներ նույնացնելու միջոցով, որ կատարվում է սրամտության նպատակով: Այդ ցուց տանք օրինակներով:

— Դուք երևելի ճշմարտություն ասացիք, — բացականչեց Հեղինեն:— Օ՛, դուք տղամարդիկեղ... Զեզ մեկ-մեկ պետք է կախեն:

— Ի՞նչ խորամանկն եք, օրիորդ, — ասաց Վահանը՝ աշքով ամեզով

Հեղիներն,— չեք ուզում բոլորիս միանգամից կախել, որպեսզի առանց պաշարի չմնաք: (Նար-Ռու)

Այս հասվածում Հեղինեի խոսքում մեկ-մեկ գործածված է ներքով բալորին կամ առանձին-առանձին նշանակությամբ, այնինչ Վահանի խոսքում այն վերաիմաստավորվել է իրբեք ոչ միանգամից. մի բան, որ հնարավոր է դառնում մեկ-մեկ-ի ինքնարանական իմաստը ծուելով և նրան այլ նշանակություն տալով: Իմաստի այս ծռումը և շրջումը պատճառ է դառնում սրամտության համար, որ այլ բան չէ, քան դիտմամբ ասվածն այլափոխելը:

Չարունակում են նկատվել խմբնով դասերից բացակայելու դեպքեր: Մենք պետք է ամեն ինչ անենք, որ այլևս այդպիսի դեպքերը չնկատվեն: (Ուսանողական հումոր)

Այս օրինակում շարունակում են նկատվել կապակցության մեջ նկասվել բառը գործածված է տեղի ունենալ, կրկնվել իմաստով, իսկ վերջում այն գործածված է իր բուն նշանակությամբ: Սրամտությունն էլ արդյունք է այս երկու տարրեր նշանակությունների նույնացման:

Դժվար չէ տեսնել, որ երկու դեպքում էլ բառային առաջադրությունի բառերի իմաստների յուրահատուկ անցման հետևանքով, այսինքն՝ բառախաղն այլ բան չէ, եթե ոչ ներքին, ինչ-որ չափով թաքնված ստուգաբանության:

Դոյդություն ունի բառախաղի ներքին կառուցվածքի չորս հիմնական տեսակ՝ բառի կամ կապակցության վերաիմաստավորում, կեղծ ստուգաբանություն, տարրեր բառերի ու կապակցությունների արտաքին նույնացում ու միաժամանակ հակադրում և բացասում:

ա. Բառի կամ կապակցության վերաիմաստավորման դեպքում ասվում է մի բան, որ նրա մեջ ըմբռնվի ստուգաբանական այլ իմաստ: Օրինակ.

Տեսարանն է Բերայի թատրոնի մը օթյակներն մեկուն մեջ: Պատվասիր նարդու մը անպատիկ կիմն հույսի մը հետ սիրո բանակցություն կը ներ:

— Տե՛ս, ըսակ քովի օթյակի մեջ նստող մեկն յուր ընկերին, կը վայե՞; որ անանկ պատվակոր մարդու մը կիմն անհավատարիմ գտնվի յուր երկանը:

— Իրավունք ունիս. օտարասիրությունը չէ, որ մեր ազգին տունը կը փլցնե, պատասխանեց ընկերը: (Հ. Գարենյան)

Իսկապես որ օտարասիրությունն «ազգի տունը փլցնող» տրատ է, սակայն հեղինակն իր երգիծական կերպարի միջոցավ՝ մեզ տալիս է օտարասիրություն բառի մի նոր ստուգաբանություն՝ բառի նոր իմաստավորումով։ Նույն բանն ենք տեսնում նաև հետեւյալ օրինակներում։

- Հայրիկ, քերականությունն ուղիղ խոսիլ չը՝ սորվեցներ:
- Այո, տղաս:
- Ինչո՞ւ ուրեմն լրագիրներեն ոմանք ուղիղ չեն խոսիր:

(Հ. Պարոնյան)

Ցիկնորի տակ լրագիր դրեց, որ չփոշուվի... Տեսա՞ր նրա փողկապի աղամանդը, մուշտակը։ Մենք այստեղ ցրտից կաղկանձում ենք, իսկ նա քրտինքն էր սրբում... Գնացել վարժապետ և գրող եւ դառնել, վա՛, գրողը տանի քեզ, Պատրիկ շան, գրո՞ղը... (Նար-Դու)

բ. Բառախաղի մի տեսակն էլ առաջանում է կեղծ ստուգաբանությամբ։ Մերօրյա արձակագիրներից մեկը երգիծական մի պատմվածքում պատկերելով, թե ինչպես իր կինն ու աղջիկը հետզհետե գրավում են բնակարանի երկու սենյակներն իրենց պարապմանքների համար և իրեն քշում խոհանոց, որպեսզի այստեղ զբաղվի գրական աշխատանքով, ավելացնում է, որ այս աշխատատեղին, ինչպես և նրա անունն է հաստատում (խօնանոց՝ իբրև թե խօնի, խորենլու տեղ), շատ հարմար եղած գրական գործով զբաղվելու համար։ Բանաստեղծ նանսեն Միքայելյանը, ծաղրելով ինքնուրույն մտածեցու և խոսելու շնորհից զուրկ պաշտոնյային, գրում է.

Գոնե լիներ ինքնասեր,
Ինքը գրեր, ինքն ասեր։

Այստեղ ինքնասեր բառը կեղծ ստուգաբանությամբ դարձել է ինքն ասեր, որը և բառախաղը դարձրել է սրամիտ ու դիպուկ։ Բառախաղն ընդհանրապես, բայց առավել այսպիսի բառախաղը, մաքի սրություն է պահանջում։ Երբեմն այսպիսի բառախաղը դառնում է միջոց միտքը հանելուկի ձևով արտահայտելու համար։ Ահա այսպիսի բառախաղի մի օրինակ Սայաթ-Նովայից։

Սայաթ Նովեն իմ, Սայադ.
Անումս հաշվիր՝ սազ-ադ.
Տիսուր կարտուր շրողմիս,
Չասիս սա օտար, սա՝ յադ։

գ. Բառախաղի մյուս տեսակը կազմվում է արտաքին նմա-

Նություն ունեցող բառերի ու կապակցությունների նույնացման և միաժամանակ հակադրման հիմունքով՝ դարձյալ կեղծ ստուգաբանության հիմքի վրա: Բերենք մի օրինակ՝

Բօլորը գոռում էին՝ կեցն շահնշանը, իսկ վաճառականները՝ կեցն շահին շահը:

Այսպիսի բառախաղը կարելի կլիներ կոչել տարաստկան (տարասության մասին տե՛ս 99-րդ էջում), այն պատճառով, որ կեղծ ստուգաբանության հետ մեկտեղ կա նաև տարասություն (Ի հնչումնի գիտակցված հավելում): Բառախաղի այս տեսակի մեջ ենք դնում նաև բառաքերականական համանությամբ կազմվածները: Այս մի օրինակ Պ. Սևակից.

Գիտե՞մ, գիտե՞մ,

Գուշակ ել ես, կախարդ ել ես.

ԶԵ՞ որ դու ինձ ոտով-գլուզ կախարդել ես:

Մեր լեզուն մեծ հնարավորություն է տալիս բառաքերականական համանության միջոցով կազմվող բառախաղերի համար: Այսպես, օրինակ, բառախաղի համար զույգեր կարող ենք կազմել եղակի գոյականի ու էր բայաձեկի և նույն գոյականի հոգնակի բառաձեկից (ծառ էր և ծառեր, բար էր և բարեր), աթականով ու հանգույց բայով և նույն ածականի հիմքով կազմված բայի գիմավոր ձևերից (լուսավոր են և լուսավորեն, սովոր են և սովորեն, վառ են և վառեն, դժգոհ ենք և դժգոհնենք), ածականից կամ գոյականից, ել բառից ու օժանդակ բայից և նույն ածականական կամ գոյականական հիմքով կազմված բայի վաղակատար ձևից (գրչակ ել ես և գրչակել ես, կրնատ ել է և կրնատել է, գանձ ել է և գանձել է, բաց ել է և բացել է և այլն):

Գ. Բառախաղի հաջորդ տեսակը՝ բացասումը, ևս ստեղծվում է կեղծ ստուգաբանության հիմունքով: Բառախաղն այս դեպքում առաջ է գալիս որևէ գաղափար բացասարար առնվելու հետևանքով: Այսպես, օրինակ, Սա զատասխանառու խմբագիրն է, ես ել անպատասխանառու խմբագիրը, եթե կա զիսավոր բարտողար, ուրեմն կա նաև անզիսի բարտողար, եթե կա պատվավոր նախագահուրյուն, ուրեմն կա նաև անպատիվ նախագահուրյուն և այլն: Ինչպես դժվար չէ նկատել, բառախաղի այս եղանակը միջոց է տափակություններ արտահայտելու համար:

Կա բառախաղի մի տեսակ ևս, որ կարելի էր կոչել վերջ-

Նասկզբնային, քանի որ նրա հիմքը ոչ թե կեղծ ստուգաբանությունն է կամ ստուգաբանության օգնությամբ՝ հակադրաժյունք այլ վերջնասկիզբը:

Ենաւագիզբը (շուն. ԱՀԱՅԾՈՅՈՑ Բառից, որ պատկանում է հետ դառնալ, հետ շարժվել) բառերի, բառերի կապակցությունների և նախադասությունների մեջ հնչյունների (տառերի) այնպիսի դասավարություն է, որը հնարավորությունն է տալիս բառը, կազմակցությունը կամ նախադասությունը կարդալ և արտասանել թե՛ սկզբից վերջ և թե՛ վերջից սկիզբ՝ առանց արահայտության և իմաստի փոփոխության: Օրինակ՝ պայ, տառ, տոռ, պարայ, Անեա, մարդ ու դրամ, էս է, էշ է, ասա սու, Արա, սուս արա, հարս, ասա սրահ, մենակ կատաձ կանեմ, մարդ, անա դրամ: Այսպիսի վերջնասկիզբները կոչվում են լիուկատար, քանի որ և վերջից սկիզբ և սկզբից վերջ նույն բանն են նշանակում: Կա նաև թերի վերջնասկիզբ: Վերջնասկիզբը թերի է, երբ բառն սկզբից վերջ ունի մի նշանակություն, իսկ վերջից սկիզբ՝ մի այլ նշանակություն, ինչպես՝ լեզու-ուղիղ, պատ-տապ, մարդ-դրամ, թիվ-վիթ, կար-քակ, մուկ-կում, Վանենավ, քոկ-կոթ, ճամ-ման, բան-ճար, վես-սեվ և այլն երբեմն վերջնասկիզբի միջացով հնարավոր է լինում արտահայտել սուր միտք: Այսպիսի դեպքերում այն վերածվում է բառախաղի, ինչպես, օրինակ, եթե ասելու լինենք՝ Մարդն ի՞նչ է առանց փողի. մարդը շուր տաս, կդառնա դրամ (մարդ-դրամ): Մարդ-անա դրամ. Դրամ-ահա մարդ. Ի՞նչ է լեզու, եթե ոչ ուզել և այլն:

Վերջնասկիզբին մոտ է փոխատառությունը, որը ևս կարող է բառախաղի միջոց դառնալ: Փոխատառությունը բառի հնչյունների կամ տառերի այնպիսի փոփոխությունն է, որի հետեանքով ստացվում են այլ բառեր: Այսպես, օրինակ, Կյաւեղ անունը փոխառության ենթարկելով՝ կարելի է ստանալ Երկյուղ բառը, սեղան բառից կարելի է ստանալ ասեղն, բուն բառից՝ ունի, վարպետ բառից՝ պատվեր բառը և այլն: Եվ քանի որ կարելի է իմաստային կապ գտնել այսպիսի բառերի միջև, ապա հնարավոր է դառնում բառախաղ ստեղծել նաև փոխատառության միջոցով:

Ինչպես վերջնասկիզբը, այնպես էլ փոխատառությունը միջոց են նաև հանելուկների և լեզվական զանազան խաղերի համար:

Բառախաղը շատ հաճախ լեզվի բառերի կազմության յու-

բահատկությունների հետ է լինում առավա սլուց մը նախաջան բառը բառախայում վերաբերությունը է նախ ազան, հարառությունը՝ նար ստացյուն, նարստանալը՝ նար ստանալ (և այլն), այդ պատճառով էլ երբեմն այլ լեզուների բառախաղերը անհնար է լինում թարգմանել միաժամանակ պահպանել սրամտությունը:

Թառախաղը հաճելի թարմություն է մացնում խոպքի մեջ, այն դարձնում սրամիտ ու հետաքրքրական:

ՆՐԲԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (հում. Օչսմօրօն— սրամիտ-նիմար)

Նրբաբանությունը փոխակերպության այն տեսակն է, որը առաջանում է երկու միմյանց ժխտող ու հակագիր հասկացությունների կապակցությամբ: Սակայն ամեն մի միմյանց ժրխտող ու հակագիր հասկացությունների պատճական զուգորդում շի կարող դառնալ նրբաբանություն: Նրբաբանություն է ստացանում, եթե իմաստով միմյանց ժխտող բառ-հասկացություններն ընտրվում են այնպես, որ դրանց զուգորդումով արտահայտվի իմաստալից գաղափար: Օրինակ, Ծիրվանզաղեն «Քառասում» գրում է. «Ի՞նչ է նշանակում հինգ մարդկանց մահը կենդանի դիակների աշխարհում»: Ընդդժված կապակցությունը կազմված է միմյանց ժխտող հասկացություններից՝ եթե դիակ է, ապա կենդանի չէ, եթե կենդանի է, առաջ դիակ չէ, սակայն այս բառերի կապակցությամբ հեղինակը շատ մեծ բռվանդակություն է զրել իր ասածի մեջ. դա ժամանակի հասարակական կյանքի մի կարևոր կողմը բնորոշող ձևակերպում է, եթե ոչ ավելին: Բուրժուական հասարակարգում ծայրահեղ վատ պայմաններում ապրող բանվորի սոցիալական վիճակի նկարագերը, որ շատ երկար բացատրությունների միջոցով կարելի է տալ, այստեղ պատկերված է սոսկ երկու բառերի անսովոր կապակցությամբ: Սակայն սա միայն բռվանդակություն չէ, այլև պատկեր՝ տպավորիչ, անմոռանալի, անկրկնելի: Նրբաբանության մի կարևոր առանձնահատկությունն էլ համառոտությունն է. հենց այս օրինակը դրա վկայությունն է: Ահա մի ուրիշ օրինակ: Դ. Դեմիրճյանը Մատենադարանի մասին ասել է. «Տասնհինգ

⁵ Այս փոխակերպությունը Ստ. Ագոնցը կոչել է իմաստագարություն:

դարեր են լռում այս պատերի մեջ, և ես լսում եմ նրանց լռությունը»:

Իր հիշյալ առանձնահատկությունների պատճառով նրաքանությունն անհամեմատ քիչ մատշելի փոխակերպություններից է, գեղարվեստական գրականության մեջ ոչ այնքան հաճախված։ Այնուհանդերձ այս փոխակերպությանը դիմողներ էլ ունենք մեր գեղարվեստական գրականության մեջ։ Լավ օրինակներ են տալիս Պ. Սևակը և Համո Սահյանը։ Ահա երկու օրինակ Պ. Սևակից։

Այս անմիաբան միաբանության պաղ պատերի մնջ,
Չար ու փոքրոգի, խնդուկ ու շնչին այս վատերի մնջ
Էլ ինչպես պիտի դու քնզ զգայիր։

Ո՞վ էր այդ թաքրուն-մեղավոր սիրո
Անավոր դժբախտ-երջանիկ տերը,

Վարդապետ, ասա,
Զգա քեզ ազատ,
Հայր սուրբ, ինքոր ասա՝
Ո՞վ էր քո սերը,
Նորին ու տոկուն
Բախտի պես թաքրուն
Երջանիկ-անբախտ քո սիրո տերը։

Ժողովուրդը ևս հազվադեպ է դիմում այս փոխակերպությանը և այն էլ խստացման նպատակով, ինչպես՝ իմ հոռ աշխավ եմ տեսել արտահայտության մեջ է։ Գ. Սունդուկյանն՝ առնելով ժողովրդից այս կաղապարը, «Պեպոյում» գրում է. «Է՛ստումեն էլ շիս ամանշո՞ւմ, էս քու կոտրած ծիռովլ շիս գրի՞...»։

ԱՆԼԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

(Բուն. Կաւացքուց— չնրաշահում,
բառի գործածություն ոչ իր տեղում)

Այս փոխակերպությունը շատ նման է նրբաքանությանը, սակայն եթե նրբաքանությունն առաջանում է երկու հակադրական, միմյանց ժխտող բառ-հասկացությունների կապակցության հետևանքով, ապա անլծակցությունն առաջանում է երկու ոլլժակից, ոչ համատեղելի (բայց ոչ միմյանց ժխտող, միմյանց հակադիր) բառ-հասկացությունների կապակցության հետևան-

քով, ըստ որում անլժակցության դեպքում ևս արտահայտում ենք մի գաղափար, որը շատ ավելի բան է ասում, քան այդ երկու բառերի սոսկական իմաստների գումարը: Այսպես, օրինակ.

Ո՞հ, կնոջ մարմին, պագոտ, օձենեն, դիվական անոթ ոճիրների չար,
Դու, որ մսեղեն դառն հաճուքով արևը նոգու դարձնում ես խավար:

Այստեղ ընդգծված կապակցության մեջ դառն հասկացությունը հակադրական կամ ժխտական հարաբերության մեջ չէ նաևոյք հասկացության հետ, սակայն նրան լժակից էլ չէ, այսինքն՝ միմյանց հետ կապվող հասկացություններ էլ չեն, և սակայն իսահակյանը դրանք կապելով միմյանց՝ արտահայտության մեջ դրել է նոր, խոր բովանդակություն: Նույն ձևով՝

Խարխուլ մակույկով հանձնվիր ծովին, քան թե հավատա կնոջ երդաւմին. Նա·կավատ, վարար, մի չքնաղ դժոխք, նրա բերանով իրին է խոսում:

Այստեղ վարար, շենադ և դժոխք անլժակից բառերը կապելով միմյանց, հեղինակը կապակցության միջոցավ արտահայտել է մի գաղափար, որն արտահայտելու համար երկի շատ բան պետք է ասել: Ասվածից հասկանալի է, որ նրբարանության նման անլժակցությունն էլ աշքի է ընկնում երկու կարևոր առանձնահատկությամբ՝ միջոց է մտքի համառոտության, ինչպես և պատկերավորության: Այս պատճառով էլ անձակցությունը գեղարվեստական խոսքի համար կարևորություն ներկայացնող փոխակերպություններից է: Ահա անլժակցության մի երկու օրինակ ժամանակակից հայ գրականությունից.

Նրանք կգան, կավերեն, և չի մնա էլ ոչինչ՝

Ոչ դրախտող ձեր գեհեն, ոչ թախիծը ձեր ոյութիչ: Ե. Զարենց
Ախ, էլ ի՞նչ կոունկ.

Թե ճնշոցով դարպաս ու դրունք

Հայոց հույսի դեմ ուժգին փակվացին,

Թե հայոց ուխտի

Հոգնատանց ուղտի

Երկու ծնկներն էլ երեքտակվեցին—

Նորից մոլեգնեց մահվան հարսանիք (Պ. Սեսկ)

Նույն ձևով ժողովուրդն ունի անդանակ մորքել, անկրակ վառել անլժակցությունները: Կան նաև այլ լեզուներից պատճենված անլժակցություններ, ինչպես՝ անապատի նավ, սև սևի, սպիտակ ածուխ: Բանաստեղծական խոռքում հաճախ ենք հան-

դիպում այսպես կոչված գունային անլծակցությունների, ինչպես՝ դեղին քախիծ, կապույտ անդոռը, կարմիր հարսանիք, կարմիք օրեր, կարմիր գարուն և այլն:

Ինչպես ասվել է, անլծակցությունն ու նրբաբանությունը շատ նման են միմյանց, այդ պատճառով էլ հաճախ են խոսքում Հանդես գալիս միասնաբար: Այս երկու փոխակերպությունները միասնաբար գործածության հիմնալի օրինակներ է տալիս Համո Սահյանը: Ահա մի օրինակ.

Հարկավոր չեին ո՛չ ինձ, ո՛չ եւ քեզ
Ո՛չ իմ անհամեստ համեստությունը,
Ո՛չ իմ անիմաստ իմաստությունը,
Ո՛չ իմ այս անփույք զգաստությունը,
Ո՛չ այսքան փիբուն իմ խատությունը,
Ո՛չ էլ երկուսին նվաստությունը
Հարկավոր չեին ո՛չ ինձ, ո՛չ եւ քեզ:
Հարկավոր չեին ո՛չ ինձ, ո՛չ եւ քեզ
Ո՛չ մտերմական իմ խորթությունը,
Ո՛չ իմ նաջողակ ձախորդությունը,
Ո՛չ էլ ինքնիշխան իմ ճարտությունը,
Ո՛չ զոռվայի իմ օրմնությունը
Ո՛չ անօցնական իմ օգնությունը,
Ո՛չ էլ երկուսիս այս նոգնությունը
Հարկավոր չեին ոչ ինձ, ոչ եւ քեզ:
Հարկավոր չեին ոչ ինձ, ոչ եւ քեզ
Ոչ անդաշնագիր մեր դաշնությունը,
Ոչ մեր անջատված միասնությունը,
Ոչ էլ անկեսուր քո հարսնությունը,
Ոչ այդքան շիտակ քո թարսությունը,
Ոչ էլ այդքան բարդ քո պարզությունը
Հարկավոր չեին ոչ ինձ, ոչ եւ քեզ:

ՆԱԽԱԴԱՍՍՈՒԹՅՑՈՒՆԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅՑՈՒՆԵՐ

Ոչ միայն բառերը, այլև նախադասությունները խոսքի մեջ կարող են գործածվել ոչ ինքնաբանական, այսինքն՝ փոխաբանական նշանակությամբ: Այս դեպքում տարրեր են լինում նախադասության արտաքին և ներքին բովանդակությունները, որովհետև ասվում է մի բան, որպեսզի հասկացվի մի այլ բան Օրինակ.

Մի՛ լիմիր ուրագի պես՝
 Միշտ դեպի քեզ, միշտ դեպի քեզ.
 Այլ եղիր սղոցի պես՝
 Մին դեպի քեզ, մին դեպի մեզ: (Հ. Թումանյան)

Այս առակավոր խոսքի այլաբանական իմաստն արտահայտված է ոչ թե բառի կամ կապակցության, այլ ամբողջ նախադասության փոխակերպությամբ, ըստ որում բառերի ինքնաբանական նշանակությամբ արտահայտված է մի միտք, ինչ փոխաբանորեն ամբողջ նախադասությունն այլ միտք է արտահայտում:

Նախադասությունների փոխակերպությունները խոսքը բազմազան ու հետաքրքրական, պատկերավոր ու բանաստեղծական դարձնելու ոճական միջոցներ են, այդ պատճառով էլ առավել հաճախ են հանդիպում գեղարվեստական խոսքում:

Գոյություն ունեն նախադասությաւնների փոխակերպությունների մի քանի տեսակներ, որոնցից ամենակարևորներն են այլաբանությունը, շրջասուրյունը, բանաշրջումը, շափազանցությունը, եվլազարանությունը, դիմափոխությունը, ակնարկությունը, փօխակերպությունների արտահայտած իմաստները այլաբանական են, և դրանք միմյանցից տարբերվում են ոչ թե այն հիմունքով, որ այլաբանական միտք են արտահայտում, այլ նրանով, որ դրանցից յուրաքանչյուրն այլաբանությունն արտահայտում է յուրովիս:

ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

(Բուն. Ա՞լլոյօթու, լատ. Permutatio)

Բեռ նախադասությունների բոլոր փոխակերպություններն են այլաբանական իմաստի հետ են կապվում, սակայն այսպիսի իմաստ արտահայտող փոխակերպություններից մեկը վաղուց ի վեր անվանվել է հենց այլաբանության տերմինով, ուստի տնվանումը շպետք է մեզ շփոթեցնի (նույն ձևով ճարտասանական հնարանքներից մեկը՝ կրկնաւթյանը, որին պետք է հանդիպենք հետագա շարադրանքում, և ոճական ձեի անվանում է, և կրկնության երկույթի անվանումը), և շպետք է կարծել, թե այլաբանական բովանդակություն ունենում է միայն այլաբանությունը:

Այլարանությունը նախադասությունների փոխակերպության այն տեսակն է, որի հիմքը կազմում է մտքի համեմատողական գործառությունը, այսինքն՝ յուրաքանչյուր այլարանություն մեր մտքի առաջ դնում է համեմատության միայն մի եզրը և թողնում գտնելու մյուս եզրը, կատարելու համեմատությունը և տալու գնահատություն։ Այսպես, օրինակ։

Լուծ կամ լծկան պիտի լինես,
Ծշմարտություն չկա ուրիշ,
Մուր կամ զնդան պիտի լինես,
Ծշմարտություն չկա ուրիշ։ (Ա. Խաճակյան)

Այս հատվածում լնդգնված նախադասություններն այլարանություններ են, որովհենակ դրանց մեջ լրած և լնգան, մաս և զնդան կապակցությունները գործածված են փոխարակ և շեն նշանակում լրած, լծկան, մուրճ և զնդան։ Խոսքի այս հատվածում դրանք նշանակում են ճնշող ու ճնշվող, հառստահարող ու հարստահարվող, իշխող ու ենթարկվող և այլն (նայած թե տվյալ պահի ու հանդամանքների թելադրությամբ ով ինչպես է ընկալում ու մեկնարանսմ), և մեր միտքը վերը բերված խռագահատվածի բովանդակությունն ըմբռնում է ուղղակի միջոցով ասված այլարանականը։

Այլարանությունը խոսքային երեսությ է։ Այդ է պատճառը, որ այլարանարար ասված նախադասության բովանդակությունը պայմանավորված է լինում խոսքային հանգամանքներով, համապատասխան որոնց էլ նախադասությունն ստանում է այս կամ այն կոնկրետ նշանակությունը։ Բերված օրինակում մեզ պատահած լրած կամ լծկան և մուրճ կամ զնդան կապահանջությունները մեր լեզվում չունեն ճնշող ու ճնշվող և մյուս նշանակությունները. դրանք այս իմաստավորումները ստուգնել են խոսքի այս կառուցվածքում (կարող են ստանալ նաև խոսքի համանման այլ կառուցվածքներում)։ Մեր միտքը հաստատելու համար բերենք մի օրինակ ևս.

- Բայց դու գորավոր էիր մի օր ինչպես անապատի առյուծը։
- Որի մանցունք դադ էր հանում դրացի գաղանների սիրտը, — ընդհատեց նրան քագակորը։
- Այս։
- Եվ սակայն առյուծն էր տկարամում ու մեռնում է։
- Անշուշտ, բայց այն ժամանակ, երբ անցնում է նրա տարիքը, նրա նասնաւմ է ծերություն։

— Իսկ երբ որսորդի երեքթևանը հարվածում ու շախակում է երա սի՞րտը:

— Ո՞ր աննկուն որսորդն արդյոք այդպես ուժգին կարողացավ քեզ նարվածել, հարցընց թագուհին խորհրդավոր եղանակով:

— Այդ աննկուն որսորդը կնոշ սերն էր:

Ընդգծված նախադասություններն ունեն այլաբանական իմաստներ, և այս այլաբանության հիմքն այն է, որ Աշոտ Երկաթն առաջին նախադասության մեջ համեմատված է անապատի առյուծի հետ: Այնուհետև որապես և նրա երեքթևանի հանդես գալը ևս պայմանավորված է այս հանգամանքով: Անապատի առյուծի հետ, նրա մոնչալու, տկարանալու, ծերանալու, խոցվելու, ջախչախվելու և մեռնելու գործողությունների հետ մեր միտքը համեմատության մեջ է դնում Աշոտ Երկաթին և նրա կյանքի զանազան հանգամանքները, այս հիման վրա էլ մեզ ըմբռնելի են դառնում ընդգծված նախադասությունների այլաբանական նշանակությունները, որոնք բանահյուսվածքից դուրս կդառնային անհասկանալի: Ահա այլաբանության մի օրինակ էլ Պ. Պոռշյանի «Ճեցեր» վեպից:

— Հը, Գալ-ափո՛ն, քեֆի ո՞նց ա, էս ո՞ւր բարով. ա՛յ տղա, Սիսակ, դր՛ ունափի ուր, էս ինչ խորհուրդ եք կապել, ելի մի աղոն կունենաք աղալու, — հարցերն իրաք քամակից շարեց նախկին ողջունողը մեր երեք մոլորածներին:

— Ոչինչ, աղա, — դառն՝ հեզնուրյամբ, բայց համեստորեն պատահանեց Մելիք-Բադալը. — գնում ենք մեր քայաիրությունին (կարիքը հոգալու). Երեխները տկոր են, մի քանի գագ խամ կոտավ պիտի առնենք, բնդմնդրունք (վատ կարել), շինքները քցնեք. Ի՞նչ աղոն պիտի աղանք. աղոնն աղում ա շաղացի մեծ բարը, ատամները սուր, ինքը հաստ, օր ու գիշեր ծամում ա ծամում ու չի կշտանում:

— Ցորենի ջանն էլ է հանում, երան ո՞վ է ասում գա ըԵԿԾի բարի տակը, որ ճալիքի, — պատահանեց աղա կոչվածը և, երևի մեծապես գոհ յուր սուր և կծու պատախանից, սկսեց կըկշալ ձուածան հավի պես ավելի բարձր, քան գետի կարկաչյունը:

Այս բանահյուսվածքի ընդգծված նախադասությունների այլաբանական իմաստները (բացի աղոն ունենալ աղալու դարձվածքից, որի փոխաբերական իմաստը մեզ հասկանալի է առանց բանահյուսվածքի էլ) միայն կարելի է հասկանալ վեպի համապատասխան մասի բովանդակության օգնությամբ (թե ով է «զաղացը», և ով է ցորենը):

Այլաբանության համար հիմք են դառնում նաև խորհրդա-

նշանները, քանի որ հենց խորհրդանշաններս ունեն այլաբանու կան իմաստներ: Վաղուց ի վեր ոչ միայն հայ, այլև այլ ծողովով կուրդների բանավոր ու գրավոր խոսքի մշակույթում որոշ կենդանիներ ու երևույթներ ձեռք են բերել խորհրդանշական (սիմվոլիկ) նշանակություններ, ինչպես՝ առյուծ, և արծիվը եշխանության, ուժի և հզորության, օձը՝ նենգության, և նողմը՝ շարության և այլն: Այս խորհրդանշանների սպառծումով ժաղովուրդը հորինել և հորինում է առակներ, ներ, լեգենդներ և այլաբանական բնույթի այլ ստեղծագործություններ:

Այլաբանությունը խոսքային երևույթ է, սակայն կան այլաբանություններ էլ, որոնք իրենց համառոտության և լազվում հաճախ գործածվելու հետեւանքով դարձել են լեզվական: Ելուպիսի այլաբանություններ են առաջները, ինչպես՝ կո՛ւ, են ասեմ, կուկմ', դու լսիր. պառպն իր ծառից հեռու չի ընկնել և այլն:

ԾՐՁԱՍՈՒԹՅՈՒՆ (Բուն. Պերիփարետ, լատ. Circuitio կամ Circumlocutio)

Ծրջասությունը նախադասության տյն փոխակերպությունն է, որն առաջանում է միենուն բովանդակությունը ավելի ծավալուն, ընդարձակ լեզվական միջոցներով, երբեմն էլ նկարագրորեն⁸ արտահայտելու պատճառով, որն արվում է ասածն ավելի հետաքրքրական, կարևոր, պատշաճ դարձնելու և կամ հեգնելու (կեղծ կարևորություն տալու) համար: Բոլոր դեպքերում էլ շրջասությունը դառնում է խոսքի բազմազանության կարևոր միջոցներից մեկը: Ահա շրջասության մակ օրինակ.

- Եթե կուզես, բոլքա մը պարե, որ քոնդ փախչի:
- Բոլքա չեմ գիտե՞ր:
- Կը սովորիս:
- Թող տվեք զիս, աստվածնիդ սիրեք նե, անդիի սեմյակը կերթամ, կը քնանամ թիշ մը:
- Անկարելի բան է: Տոնախմբության մեջ կը քնացվի՞:

⁸ Հերեննիուսին նվիրված ճարտասանության ձևուարկում այս փոխակերպությունը կոչվում է նկարագրուկանություն:

Բոնուրյամբ պարի կը նաևն Պապիկ աղան, որ մտքնն իրարու ետև կը շարէ այն խոսքերը, զորս բարկությունն արտասանել կուտա մեզ նմանօրինակ պարագայից մեշ: (Հ. Պարոնյան)

Ինդգծված Հատվածում Պարոնյան՝ խռովի ձեմին Հետաքրքրություն տալու համար մի ամբողջ բարդ սարդարաւական հայտադասություն է դրել հայոց կազմակարի փոխարեն: **Երջասությունը** վիճում է երկու տեսակ՝ ճարտասանական կամ ոճական և լեզվական: Ծրջասությունը լեզվական է, եթե հանգես է գալիս անվանողական գերով կամ հասկացության սահմանումը՝ այսինքն՝ եթե շրջասությունը չի արված այն հավելյալ նպատակներով, որոնց մասին խոսք եղավ վերը՝ Հետաքրքրականություն, պատշաճավորություն, կարեորություն և այլն: Այսպես, օրինակ, եթե նախադասություն տերմինի փոխարեն գործածենք միայն արտահայտող լեզվական միավոր կապակցությունը, ապա մենք գործ կունենանք լեզվական շրջասության հետ: Նույն ձեռք՝ եթե Արաքս բառի փոխարեն գործածենք Հայաստանի տմենաերկար գետը կապակցությունը, պա շրջասությունը կլինի լեզվական, որովհետև այն ունի սուսկ անվանողական արժեքը: Բաֆֆին «Սամվելում» գրաւմ է. «Հայոց գետերի բազավորը վարվում էր յուր հորինած կղզիների հետ նույն կերպով, որպես հայոց երկրի թագավորը վարվում էր յուր մեջ կղզիացած նախարարությունների հետո: Այստեղ ընդգրծված կապակցությունը ոչ միայն Արաքս գետի սոսկական անվանումն է, այլև միաժամանակ նրա գեղագիտական արժեքագորությունը, նույն գաղափարն արտահայտված է ավելի պատշաճ ձեռք, առանձնահատուկ վերաբերմունքով: Հետեւար այս արտահայտությունը ոճական կամ ճարտասանական շրջասություն է:

Լեզվական շրջասությունն արդյունք է այն բանի, որ միենալուն առարկան լուսվում է ամենատարբեր ու բազմազան իրական կապերի ու հարաբերությունների մեջ այլ առարկաների համեմատությամբ՝ Այսպես, օրինակ, Գուրգենը միաժամանակ կարող է լինել իմ հարկանը, իմ ազգականը, իմ դիրեկտորը, լեռնի քեռին, Հայկի աները, Գևորգի փեսան, Աշխենի ամուսինը, Անահիտի հայրը, այսօրվա ելույթ ունեցողը, այս նախաձեռնության հեղինակը և այլն: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս, որ Գուրգեն անվան փոխարեն գործածենք ըստ անհրաժշտության այս կամ այն կապակցությունը, որը կդառնա լեզ-

վական շրջասություններում՝ կեզվական շրջասությունը, ինչպես այս օրինակից կարելի է կռահելու խոսքի մեջ մեծ տեղ ու գործառություն ունի, սակայն խոսքի համար այն զարդ չի դառնում։ Ճարտասանական կամ ոճական շրջասության ենք դիմում հետևյալ դեպքերում։

ա. Երբ անհրաժեշտ է գաղափարին տալ վեհություն կամ բանաստեղծականություն, ինչպես՝

... Ու երբ կանգնի գլխիս վերև
Հարկաթափաքն անկության, (այսինքն՝ մարդ)՝
— Բարով եկար, ուշ ես գալիս,
Արևս առ, ասեմ գնամ։ (Հ. Սահման)

բ. Երբ ցածր գաղափարին վեհություն տալով՝ այն դարձնում են երգիծական կամ տալիս են նրան կատակի բնույթ, ինչպես՝

— Ո՞ւր գնաց Հակոբը:
— Այնտեղ, ուր արքանքն է ռաքով են գնում (փոխ. զուգարան)։

գ. Երբ անհրաժեշտ է լինում հաղորդումը դարձնել հետաքրքրական կամ ինքնատիպ, ինչպես՝

Ինչի՞ մասին էին խոսում այդ երեկո երկու երիտասարդները։ Այնպիսի բամերի, որոնց մասին Ֆրանսիայում խոսում են տան շեմքին, Խապանիայում՝ երկու հարևան պատշգամբներից, Արևելքում՝ աների տանիքներից։ Նրանք խոսում էին այնպիսի բամերի մասին, որոնք թևավորում են ժամերի վազքը, կրծատում ժամանակի թոփքը։

(Ալ. Դյումա)

դ. Երբ անհրաժեշտ է լինում խոսքի ձևը դարձնել պատշաճ տեղին ու հանդամանքին, ինչպես՝

Այս միջոցին միջամասակ և գիրով երիտասարդ մը կը մտնե ճաշարամ՝ ի ձեռին ունենալով ծրար մը և ուղղակի Արխուոյն աղային առջև կուգա։

— Կարծեմ, կը սե, Արխուոյն աղան տեսնելու պատիվը կը վայելեմ։ Արխուոյն աղան մը շնասկնալով նոր եկողին երեսը կը նայի անբարբար։ Քովի բարեկամն ալ ձայն շնամեր։

— Կարծեմ, կը կրկնե, այն մեծ մարդուն առջև գտնվելու բարեբախտությունն ունիմ, որ մայրաքաղաքն եկած է մեկենաս անվանվելու համար։

Արխուոյն աղան, որ այս ձեռիուն տեղյակ չեր, գդալը կատնե կսկսի ուտել բիլավն։ (Հ. Պարոնյան)

Ե. Երբ կեղծ կարևորություն տալով՝ երևոյթը հեգնում ենք, ինչպես՝

Ֆիզիկական որ ուզենայի գործ դնել, գործ կդնեի այն ժամանակ, երբ դուք կատարելապես իրավունք տվիք ինձ այդ բանի համար՝ դրամներն օդային ճանապարհով ուղղելով դեպի ինձ։ (Նար-Դու)

գ. Երբ անհրաժեշտ է լինում գաղափարն ավելի մեծ ուժով արտահայտել, ինչպես՝

Լույսը կրացվեր, մինչև մութն ակնակիրը Խորիշխանի ոտի մաշիկը հագիցը դուրս չեր գալ. Արա նստելը միայն ճաշելու ժամանակն էր, նրա կանգնելը՝ միայն եկեղեցում։ (Պ. Պոռչան)

Այսաեղ երկու շրջասություն կա՝ լույսը կրացվեր, մինչև մութն ակնակիրը (փոխ. ամբողջ օրը) և Խորիշխանի ոտի մաշիկը նագիցը դուրս չեր գալ (փոխ. հանգիստ լուներ), երկուսն էլ գաղափարի ուժգնության համար։ Առանձնապես այս իմաստով գործածվում են թվային հատկացությունների շրջասությունները, ինչպես՝

— Այս, եթե մի ժամ, մի վայրկան դու կարողանայիր ըմբռնել այդ վշտի եռթյունը, այն ժամանակ կնասկանայիր, թե ինչու ես նրան աշխարհում փակեցի... Նրան, իմ Ասպրամին, որին սիրում էի այնպես, ինչպես որ չին կարող սիրել տասն տասն սրբեր միասին։ (Մուրացան)

է. Երբ անհրաժեշտ է լինում արտահայտվել այնպես, որ ասածը գոեհիկ կամ անպատշաճ չհնչի, ինչպես՝

Քրիստոսի թերանովն ես խոսում, ես իմ աստվածը, Գալո ջան։ Ին կողմանն ես օրվանից աստված շնորհավոր անի, — Վճռեց Ալեքսանց Բարսելը, — հալրաւ աստծու մատը կար ես բանի մեջ, մեր խնամոց աղջիկը (Կինը) տառ։ որ երկու-երեք տարի ա, մեր երեխներն իրար սիրել են։ (Պ. Պոռչան)

Ֆրառն Ֆուլերանգի պահուկում այդ ձկնորսը հետո պատմում էր, որ իբր թե կմախաց կախված է եղեք նաև հղամդական երշիկ և այնպես. է կախված եղել, որ ձկնորսը ամաչել է պատմել։ (Ա. Բակունին)

ը. Երբ անհրաժեշտ է լինում բարձր գաղափարը նսեմացնել կամ դարձնել հասարակ, ինչպես՝

— Աքա ապեր, բա դու հայ չե՞ս:

— Ա՛ քեզ մատաղ, դե ես ի՞նչ իմանամ ինչ եմ, Ե... Թողնում են ՀՀիսիս հուշ մնա, որ իմանամ, թե ես ինչ եմ... Էսպես որ գնա, չեմ իմանա, թե ես Աթան եմ, թէ էն աղբանոցում հաշող։ (Ա. Բակունին)

թ. Երբ անհրաժեշտ է լինում բանը գաղտնի ձևով ասել (սրա պատճառները բազմազան են): Շրջասությունների այս տեսակը գալիք է վաղնջական ժամանակներից: Մրա համար բավական է հիշել միայն Աստվածաշունչը, որի զանազան արտահայտությունների բացատրությունների շուրջը համաշխարհային գրականության մեջ ստեղծվել են մեկնողական բնույթի հազարավոր երկեր: Վաղ անցյալի մեր գրականության մեջ և ունենք բազմաթիվ ձեռագրեր (օրինակ՝ «Յոթնագրյանքները» և «Վեցհազարյակները»), որոնք ամբողջությամբ կամ մասամբ գրված են գաղտնի: Այս երկութիւր թափանցել է նաև գեղարվեստական գրականության ոլորտը և ունեցել իր տարբեր արտահայտությունները: Ահա տարբեր ժամանակներից երկու օրինակ:

Դրիգոր Նարեկացին գրում է.

Այլ լեղանակ ինձ ողբականաց աստուատ կնքեցի,
Փոխատրեցի սովին բարբառով կոծ կսկծելի,
Կարգադրեցի շրջաբնրութեամբ ի նոյն պայմանի՝
Անհատական թիվ խարիդական երկնակ տասնմեջի:

Հետաքրքրական է, որ Նարեկացին ինքն իր արածը հենց կոչում է շրջաբնրություն (իմա՝ շրջասություն) և փոխանակ ասելու, որ իր ողբն ու կռծը այլ եղանակով է ասում, այսինքն՝ տողերը կառուցում է այնպես, որ ավարավեն ի-ով (և իսկապես այս հատվածում տողերն ավարտվում են ի-ով), նա գրում է, թե «Կարգադրել է» (այսինքն՝ գործածության մեջ է դրել) «Երկեակ տասնեկի» խորհրդավոր թիվը (երկյակ տասնյակը հավասար է 20-ի, իսկ 20-ը մեր այբուբենում ի տառի թվային արժեքն է):

Սայաթ-Նռվան գրում է.

Մըտա էջսի քուրեն խալիս դառնալու,
Սիրտս էլավ քէ ու այիբ, երկու թեն,
Կամավ սովորն մըտա դարդըն բառնալու,
(Ել) ո՞մ բըռնիս սէ ու այիբ, երկու թեն:

Իր ասածին հետաքրքրականություն ու խորհրդավորություն տալու համար Սայաթ-Նռվան ֆարսը բառի փոխարին գործածել է իւ ու այիբ, երկու թեն, իսկ սաբար բառի փոխարին՝ սէ ու այիբ, երկու թեն կապակցությունը, որոնք այլ ինչ են,

Եթե ոչ հարաբ ու սարար բառերի մեջ եղած տառերի անվանումները:

Այն դեպքում, երբ պահպանվում են շրջասության վերը թվարկված պահանջները, ոճական շրջասությունը միաժամանակ ծառայում է գեղագիտական նպատակների և երրեմն դառնում խոսքի զարդ, իսկ երբ այն վերածվում է անհիմաստ բազմաբռության, գաղարում է զարդ լինելուց և դառնում խոսքի թերություն, որը հռոմեական ճարտասամ Կյինտիլիանոսը կոչել է պերիսուլոգիա:

ԲԱՆԱԾՐՁՈՒՄ

Բանաշրջում ենք կոչում այն փոխակերպությունը, որն ուղանում է մի իմաստային ոլորտի հասկացությունները միանգամայն այլ իմաստային ոլորտի հասկացություններով արտահայտելու դեպքում։ Բանաշրջման փոխակերպությամբ ասվածը հնչում է անսովոր ու հետաքրքրական։ Բանաշրջումը աշխուժաթյուն է մտցնում պատումի մեջ։ Այն նպաստում է խոսքի բազմազանությանը և պատկերավորությունը, մահավանդ որ բանաշրջման հիմքը ևս մեր մտքի համեմատական գործառությունն է։ Բերենք մի քանի օրինակներ, որոնց մեջ առօրյա, սովորական կենցաղային երեսութիւններն արտահայտված լինեն կյանքի գանազան ոլորտներին հատուկ բառերով ու արտահայտամեջցոցներով։

ա. Դատողական միտքը, մտահանգումը մաթեմատիկական հասկացություններով, ինչպես՝

— Գիտե՞մ, գիտե՞մ,— պատասխանեց Զաքարը:— Ի՞նարկն հաստատ համոզունքով է գործում. աստծու չեն հավատում — Դարվին, կրոն չեն ընդունում — Ռուսաս, իսկ Դարվին+Ռուսաս= Շիմիլիզմ, ոչընչականություն։ (Նար-Ռոս)

Աղաջում եմ.—

Եվ թվարան եղեք մի քիչ,
Բայց պայմանով այս ամոքիչ՝
Ոչ թե ճշտին տուտ գումարեք,
Այս բաժանեք տուտը ճշտին.
Ոչ թե վշտին գուր գումարեք,
Այս բաժանեք գուրը վշտին:
Եվ պարծեցեք ոչ թե հարցով.
Հպարտացեք լոկ լուծումով՝

Փակագծի ճիշտ բացումով,
Մնացորդով
Ու քանորդով... (Պ. Սևակ)

բ. Առունին, կենցաղային զրույցը՝ երաժշտական հասկա-
ցություններով, ինչպես՝

Վահանի և Բաղամյանի միջև տեղի ունեցած վեճից ու անախոր-
ծությունից հետո Բաղամյանը վրդովկած ասում է,

— Պարո՞ն, մի՞թե դուք մտածիր չեք այս գիշեր ինձ հանգիստ թող-
նելու, — հարցրեց հայ զարմացած:

— Ծատ ցավում եմ, պարոն Բաղամյան, որ իմ հեռանալուց հետո
Էլ չպիտի կարողանաք հանգստանալ: Դուք հենց սկզբից սխալ տոն
բռնեցիք բարձր նոտաներից և հենց սկզբում էլ ձեր ձայնը
խզվեց. իսկ այժմ, երբ դուք դեռ չենք վերջացրել, դուք արդեն հոգ-
նել եք: Նշանակում է ծանոթ չեք վիճաքանության ձայնագրությանը:

(Նար-Դոս)

գ. Առունին, կենցաղային երևույթների մասին՝ տնտեսագի-
տական հասկացություններով, ինչպես՝

Ես այ իրավունք կուտամ Ծուշանին. վասնի ամեն օր այնպիսի
ամուսնություններ կը տեսնեմք, որք մարդուս զարմանք կուտան: Ա-
տեն մը հետաքրքրության համար կարգված ժարդու մը սիրո կրկնա-
տոմարը գրեցի և տարեգլում հաշվենշող հանեղով տեսա, որ ժարդը
սնանկացած էր բարոյականության մեջ: Բարեւս կտրեցի իրմեն և աս-
կան մեծ զարմանքով տեսա, որ այդ մարդը մեծ պատիվ կգտնն ըն-
կերություններու մեջ և իրու բարոյականի տներ անձ մը ամեն կողմեն
հարգանք կը նշուիմ: Հետաքրքրությունս ավելացավ. հաշվենշոյս նորեն
աշքի անցուցի և դիտեցի, որ կինն, որ ես այդ մարդուն ընկեր նշա-
նակած էի, մայր հաշվույն մեջ դրամագուխի կողմ անցած է էրկանը
տեսրակին մեջ: Երեւ օր մը սիրո տոմարականություն մը հրատարա-
կեմ, մեծ հուզմունք պիտի պատճառեն հաշվագետներու մեջ. վասնի
ևս շատ էրկի մարդիկ գիտեմ, որոնք կինն իրմենց սիրո հաշվույն մեջ
ընդհանուր ծախքի բռվ կանցունեն, շատերը կարասիքի հաշվույն տակ
կը գրեն, որմանք ընդհանուր ապրանքի կարգը կանցունեն, ունանք վճա-
րնելի թղթերու հաշվույն մեջ կը նշանակեն: Խիստ քիչ է այն նախան-
ձելի ամուսնություններն, որոնց մեջ կինը էրկանը ընկեր կարձանագրվի
սիրո տեսրակին մեջ: (Հ. Պարոնքան)

Մեր թվարկումները չեն սպառում անցումները մի ոլորտից
մի այլ ոլորտ, ավելացնենք միայն, որ հնարավոր է նաև եր-
կու այլ ոլորտների համատեղում մի այլ երրորդ ոլորտի հաս-
կացություններն արտահայտելու համար: Թերենք միայն մեկ
օրինակ.

Արժն, ճշմարիտ, կշռե՛ իմանալու նամար, թե քանի փոքր դրսությունը կան նրա գործածած բառերը— «զգվելի», «նողկալի», «օպարշելի», «հրեշային», «ճիվաղային», մի խորով՝ բարձրացիր աստիճանաբար մինչև ՍՄ ըստ եվրոպականի և մինչև ՓՌ ըստ հայկականի: (Նար-Դաւ)

Զգալի թվով բանաշրջումներ, իբրև արտահայտություններ և դարձվածներ, հաճախ գործածվելով՝ անցել են լեզվին և պատրաստի ձևով գործածվում են սովորական լեզվական կենցաղավարման մեջ: Ահա դրանցից մի քանիսը. դեր խաղալ, զլխավոր դեր խաղալ, իր դերում լինել, թեմ բարձրանալ, կուլիսների ետևում (թատրոնի բնագավառից), հավասարության նշան դնել, մի ընդհանուր հայտարարի բերել, փակագծերը բաց անել (մաթեմատիկայի բնագավառից), շեշտը դնել մի բանի վրա, վերջակետ դնել, այն միտքն ընդգծել (լեզվագիտության բնագավառից), զենքը ցած դնել, սվիններով (նիզակներով) դիմավորել, անձատուր լինել, գերի դառնալ (զինվորական միշավայրից), Ամերիկա հայտնագործել, հակադիր բերներում զանվել (աշխարհագրության բնագավառից) և այլն: Այս արտահայտություններն ու դարձվածներն առնված են գրական միշավայրերից և գործածվում են համեմատաբար բարձր ոճերում, այնինչ հետևյալ դարձվածներն առնված են ցածր միշավայրերից, ուստի և գործածվում են ցածր ոճերում, ինչպես՝ ամեն մեկն իր զուտնան է փշում, մեկի հետ լուծ բաշել, իր էշը բաշել, էշը ցեխից հանել, մեկի ոտքի տակ բակարդ լարել և այլն:

ՀԱՓԱՋԱՆՑՈՒԹՅՈՒՆ (հում. Ի'պէզօլոլի, լատ. Superlatio)

Զափազանցությունը նախադասության փոխակերպության տեսակ է: Նրա էությունը որևէ գաղափար կամ միտք ոչ իրական՝ չափազանցված չափերով արտահայտելն է, որն արվաւում է խոռքի ազդեցությունը մեծացնելու, տպավորությունն ուժեղացնելու, ունկնդրի կամ ընթերցողի երևակայությունը գրգռելու նպատակով: Օրինակ.

Աբարի սև, թանձր ծովալը դուռն ու երթիկը կալե՛ տունը միև ծով երշինել, էնակն որ մարդի աշքը առաջը չեր կարում ջոկի: Երեխնքանց սուզ ու շիվանը գուլս եր տանում, բավա ծակում: Որն օրորոցուն երլադիս, որը դեռ լորդանի տակին աչք ու բերան ծխով լիքը գոռում,

հարայ տալիս, որն էլ տված հացուվը ներիք չէր, էլի մնաժնգում, ուզում էր, որ էի տան, որ ձենը կտրի: Խեղճ տանտիկինը Բո չէր իմանում՝ թե ձեռը որի բերանին դնի, որի աշըը կշտացնի, ու իր բերանն ու իր աշըը Բո՝ բաց ու խոփ անելով մեռել էր հենց բռնիր: Էնքան ծովս էր կու տվել, բռնորի քաշել, փոշտացել, հազացել՝ որ սիրտն էկել էր բողաջն դեմ առել: Էնքան աշքերը տրորել էր ու աղի արդասանեց յափել՝ որ աշի լիսը թռել էր: (Խ. Արովյան)

Ամեն մի շափազանցություն նշանակում է գոյների խտացում, հնարավորի և իրականի սահմանի անցում, սակայն իրականության հիմքից այն չի կտրվում: Հենց սրա մեջ էլ փոխակերպության էությունն է՝ անհնարինի, շափազանցվածի միջոցով մենք արտահայտում ենք իրականը՝ միայն շատ ավելի ուժեղ շափերով:

Զափազանցությունները լինում են երեք տեսակ՝ նմանական, առավելական և անկարելիական:

Զափազանցությունները նմանական է, եթե շափազանցվող երեւութը հավասարեցվում է իրական երեւութի: Այսպես է հետեւյալ օրինակում.

Գոռում են, դողում Թմկա ձորերը,
Կանգնած է Թաքուլ շամի համդիման.
Զարկում են, զարկվում դուշման զորքերը,
Արյունը հոսում է Բաի հման: (Հ. Թումանյան)

Զափազանցություններ առավելական է. Եթե երեւութը մեծացվում, ուժեղացվում է առանց իրականի հետ համեմատվելու վյապեն, օրինակ.

Ցավից տաքացած էլ բան չեն հարցնում,
Թոշում են, ասես անից հալածված,
Ու նրանց առջև ամուղի բացվում,
Թշում է ձարը արյունով լցված: (Հ. Թումանյան)

Այս երկու օրինակներում միկնույն երեւութի շափազանցությունն է, սակայն եթե առաջինում արյուն թափելը նմանեցված է Քուռ գետի հասելուն, ապա երկրորդ օրինակում արյունահեղության երեւութն աներևակայելի շափով մեծացված է:

Զափազանցություններ անկարելիական է կոշվում այն դեպքում, երբ այն անցնում է երեակայականի սահմանը: Այսպես, օրինակ.

Բարկացավ Դավիթ, շափը շպրտեց,
Տվակ Կողբադնի գլուխը շարդեց,

Հափի փշրանքը պատն անցավ, զմաց,

Մինչև օրս է լեռ գնում է թռած: (Հ. Թումանյան)

Նրանց ձգված մկաներում ուժն է հստեղ խոնավ հողի,—

Եթե ուզեն՝ արենքարին նոր աեմա կրան ու նոր ուզի...;

Եթե ուզեն՝ արենքակներ կշպրան երկինքն ի մեր,

Եթե ուզեն՝ վար կրերեն երկինքներից արենքակներ... (Ե. Զարենց)

Զափազանցությունը ժողովրդական խոռոքի սիրած ոճական հնարանքներից է, որին հաճախ ենք հանդիպում հատկապես դրուցազներգություններում, առասպելներում, ժողովրդական ու գուսանական երգերում և գեղարվեստական այլ կարգի ստեղծագործություններում (հերթաբ, երգիծական զանազան ստեղծագործություններ և այլն): Ունենք շափազանցության հիմունքով կազմված ժողովրդական արտահայտություններ ու դարձվածներ, որոնք արդեն լեզվական երկույթ են: Այսպիսի արտահայտություններից ու դարձվածներից են՝ լուն ալլա շինել, ֆիքք երկինք նասնել, ձայնը երկինք բարձրանալ, իր մազի նամբարենվ մի բան տեսած լինել, յոր սարի եակը լինել, բառասուն օր բառասուն զիշեր նարսանիք անել, ծիծաղից մենել, ծիծաղից պայքել և այլն: Այս հիմունքով կազմված ունենք նաև մի քանի բարդություններ, ինչպես՝ երկնաշնաս, երկնաշերծ, ծովածավալ, համապարփակ և այլն:

ՆՎԱԶԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

(Թում. Լուտուշ— հասարակ. պարզ)

Այս փոխակերպությունն արտաքուստ նման է շափաղանցությանը, միայն թե շափաղանցությունը երկույթները բազմապատիկ անգամ մեծացված ձևով է ներկայացնում, այնինչ նվազաբանությունը, դրան հակառակ, երկույթները շափաղանցված ձևով փոքրացնում, հասցնում է չնշինության, ի շիք դարձնում (որից էլ նվազաբանություն անվանումը): Սրանով էլ ավարտվում է դրանց նմանությունը. և՛ կազմության հիմունքով, և՛ ոճական արժեքներով այս երկու փոխակերպությունները տարրերվում են միմյանցից: Նվազաբանությունն այնպիսի փոխակերպություն է, որի օգնությամբ երկույթներն ու իրերը շափաղանց փոքրացնելու, թուլացնելու միջոցով կարեկցանք, գութ ու խղճահարություն ենք առաջ բերում մեր ունկնդրի կամ ընթերցողի մեջ: Օրինակներ.

Մի բուռ որք ու գաղթական էր մնացել 1915 թվականի շարդերից հետո այստեղ, այս հողի վրա— մեր ժողովրդի մեկ տասներորդ մասը իր հայրենի հողի մեկ տասներորդ մասի վրա: (Գ. Էմին)

Չուր, հիշո՞ւ չե, եղել է, և եղածը կարող էր բավարարել Բայրոց մք բուռ հողին: (Գ. Էմին)

Մի բուռ ազգ ենք ու հող մի բուռ,
Եվ այդ հողում ամենից շատ
Քարերն են շատ... Ամեն քարին
Ես արծիվ թառ ասեմ՝ գնամ: (Հ. Սահիան)
Մենքն մեր գյուղում մի թիզ հող ունի,
Թքես, մի ծերից մյուս ծերը կը մնկնի... (Հ. Թումանյան)

Նվազաբանությունը հազվադեպ գործածվող փոխակերպություններից է և ունի անհամեմատ աղքատ հնարավորություններ: Բայց և այնուամենայնիվ ժողովուրդն էլ ունի լեզվական նվազաբանություններ, ինչպես՝ մի մատ երեխա, մազե կամուրջ, սիրտը կորեկի հատ դառնալ, ասեղի ծակից Հնդկաստան նայել և այլն:

ԴԻՄԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Դիմափոխության մասին խոսք է եղել առաջին գրքում (տե՛ս «Դեմք և թիվ» վերնագիրը), որտեղ այն քննվել է ոչ իբրև ոճական հնարանք, այսինքն՝ ոչ իբրև փոխակերպություն: Սակայն դիմափոխությունը միաժամանակ փոխակերպություն է: Մտքի արտահայտման համար տրամաբանորեն պահանջված դեմքի փոխարեն այլ դեմքի գործածությունը խոսքը դարձնում է այլաբանական: Փոխարանական այսպիսի խոսքը, ի հակադրություն ինքնաբանականի, դառնում է ինչ-որ չափով հանելուկային ու հետաքրքրական: Այդ կարող ենք տեսնել հետևյալ օրինակում:

— Ողջո՞ւյն քեզ, ո՞վ մեծ վարպետ,— ասաց նրան:— Ի՞նչն է կապել քեզ այդ լուսների, այդ անապատների ամայության հետ: Ես քեզ միշտ այստեղ եմ տեսնում...

— Այն բախտավորությունը,— պատասխանեց Ֆարիադը,— ոք երեսն մի աննման պատկեր լուսավորում է այդ անապատների ամայությունը:

— Մի՞թե այդքան վառ է քո մեջ սերը... — հարցրեց նա Ժպատապով:

— Ո՞վ չի սիրի նրան, որ անմահների մեջ յուր հավասարը չունի...

Ո՞վ չի սիրի նրան, որի շունչը կյանք է բաշխում, որի մի հայացքը պարզնում է հավիտենական երջանկություն... Մի՛րն դու կարծում ես, որ միշտ քարի և քերիչի ներ գրավված արճնատավորի սիրտը աղճ աստիճան քարացած է, որ գեղեցկության համար տեղ չունի:

— Այդ ես շեմ կարծում: Նա, որ անձն քարին ձև և կյանք է տալիս, նա, որ սառմ մարմարինից ստեղծագործում է գեղեցկության տիպարներ, ինչը չի կարող չսիրել գեղեցկությունը: Բայց լսիր, վարպետ, արյաց արցադադաներ սիրտը գրավելու համար մեծ զոհեր են հարկավոր...

— Այդ ես գիտեմ... մեծ աստվածութիւնները մեծ զոհեր են պահանջում... (Րաֆֆի)

Այս օրինակում դիմափոխության երկու եղանակ գոյություն ունի.

ա. Երրորդ գեմքը գործածված է առաջինի փոխարեն, ինչպես՝ արհեստավորի սիրտը քարացած է... փոխ. իմ սիրտը, ո՞վ չի սիրի նրան... փոխ. ես սիրում եմ...

բ. Երրորդ գեմքը գործածված է երկրորդի փոխարեն, ինչպես՝ նրան, որ անմահների մեջ յուր հավասարը չունի... փոխ. դու, որ անմահների մեջ քո հավասարը չունես... Նա, որ անձն քարին ձև ու կյանքը է տալիս... փոխ. դու, որ անձն քարին ձև և կյանքը ես տալիս և այլն:

Քանի ոք դիմափոխության դեպքերի մասին ավելի հանդամանալից խոսվել է իր տեղում, ուստի այսքանն այստեղ բավական ենք համարում:

ԱԿՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ (Գր. Allusio— ակնարկ, ակնարկելը)

Ակնարկությունը մտքերի փոխակերպության այնպիսի տեսակ է, որի օգնությամբ միտքն արտահայտվում է քողարկված ձեռվ, այնպես, որ հասկանալի լինի ոչ բոլորին, այլ միայն նրանց, ում համար որ ասվում է: Ահա մի օրինակ.

Հարուստն ու վաշխառուն վեճ ունեցան, և գործն ընկալ դատարան: Հարուստը գնաց դատավորի տունը և նրան մի թանձարժեք սուր նվիրեց: Դատավորը խոստացավ գործը վճռել նրա օգտին: Բայց ինանալով, որ առանց կաշառքի դժվար թե գործն արգարությամբ վճռվի, վաշխառուն ևս գնաց դատավորի տունը և նրան այնքան ոսկի տվեց, որ դատավորը վճռեց գործը լուծել հօգուտ վաշխառուի:

Եվ ահա, եթե դատը տեղի էր ունենում, և հարուստը տեսավ, որ դատավորը հակառակորդի օգտին է խոսում, ասաց.

— Պարո՞ն դատավոր, դուք ժողովրդից ընտրված անձ եք, ինչո՞ւ չեք գործը վճռաբար սրի պես կտրում:

— Ի՞նչ անեմ, պարոն,— ասաց դատավորը,— երբ տևանութ եմ, որ քո հակառակորդի թերանից ոսկի է թափվում:

(Ըստ «Ռուսի բարեկամ Բայ ընտանեաց» գրքի)

Այստեղ սուր և ոսկի բառերը հարուստի և դատավորի խոսքերում գործածված են այլ նշանակություններով, որպեսզի դրանք ակնարկեն միանգամայն այլ մաքեր, որոնք կուահվում են այդ բառերի օգնությամբ։ Քանի որ մի միտքը ակնարկության դեպքում կուահվում է մի այլ մտքից, ակնարկությունը մոտենում է այլարանությանը։ Սակայն այլարանության և ակնարկության միջև կա մի կարևոր տարրերություն. ակնարկությունն անպայման ունենում է ակնարկության համար կովան հանդիսացող որևէ գաղափար։ Մեր բերած օրինակում սուր և ոսկի բառերն էին, հետևյալ օրինակում Բաղամի էշ-ն է, որ նախորդների նման չի տրված սկզբից ևեթ.

Մեկն իր բարեկամի նետ գրուցելիս հարցրեց նրան.

— Ո՞րն է քո կարծիքով Աստվածաշնչում նղած հրաշալիքներից ամենահետաքրքրականը։

Միջն խոսակիցը կմտածեր և պատասխան կտար, մեկը մեջ ըմկավ.

— Աստվածաշնչի ամենամեծ հրաշալիքը հրեշեմ կառուվ Եղիա մարգարեի երկինք վերանալն էր, որ նա չայրվեց կրակից։

— Ոչ, — սրան պատասխանեց նա, որին ուղղված էր հարցը, — ամենամեծ հրաշալիքն այն էր, որ Բաղամի էշը, դեռ նրան բան չհարցրած՝ խոսել սկսեց։ (Ըստ «Ռուսի բարեկամ Բայ ընտանեաց» գրքի)

Ծնորհիկ մտքերի արտահայտման այս ըողարկվածության՝ ակնարկությունը դառնում է սրամտության ու հեգնանքի հիանալի միջոց։ Ահա սրամտության մի օրինակ՝ կազմված ակնարկության փոխակերպությամբ։

Լուս ընծայեցի մի անգամ ես իմ

Ոտանակոր անառորագիր։

Մեկն նոդված գրեց թերթում այդ մասին՝

Նույնպես թաքցրած ազգանութեն իր։

Բայց ի՞նչ... Չմնաց գաղտնիք մեզանից

Ոչ անունը իմ և ոչ էլ մրաւ։

Իմ սոր ճանկերից ճանաչեց նա ինձ,

Ես ականչներից իմացաց նրան։ (Ա. Պոչկին)

Ահա մի օրինակ էլ հեգնանքի։

ԹԱԿԱՐԻԿԱՅԻ ՅՈՒԱՅՆ նահանգի տմային տնտեսութիւն Բողի Դենմոռուրը անսովոր սպորտաձևում (գրտնակի նետում) հասավ բացառիկ արդյունքի: Նա գրտնակը նետեց 28 մետր: Հաղթողի ամսութինը նոյնպես իր վրա գրավեց լայն հասարակայնության ուշադրությունը: Նա ստացավ ցավակցական 187 հեռագիր ու նամակ: (Մամուչ)

ՄԵՐ ԲԵՐԱԾ ԲՈՂՈՐ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՈՒՄ ԱԿՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ԿՌՎԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱԳՈՂ ԲԱՊԵՐԸ (ՍԱՄՐ, ՍԱԿԻ, ԷՂ, ՆԱՆԿԵՐ, ԱԼՎԱՆԴ-ԵՆԵՐ, ԳՐԱՆԱԿ) ԱՊՆՎԱԾ ԵՆ ԻՐԵՆԸ ԲՈՒՆ ՆՀԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ: ՍԱԿԱՅՆ ԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԷԼ, ՈՐՈՆԳ ՀԱՄԱՐ ԿՌՎԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱԳՈՂ ԲԱՊԵՐԸ ԱՊՆՎԱԾ ԵՆ ԼԻՆՈՒՄ ԲԱՊԱԽԱՊԵՐ ՄԿՂԲՈՒՆՔՈՎ: ԱՆ ԱՅԴԱՓԻՍԻ ՃԻ ՕՐԻՆԱԿ.

— Քեզի, ես տան գերանները հայի՞ են (ակնարկում է իր սոված ժիշելը):

— Չէ՛, ակացի են (պահանջում է սպասել):

ՓՈԽԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

Փոխակարգությունն այն փոխակերպությունն է, որի գեպագում ասվում է ճի միտք՝ արտահայտելու համար այն միտքը, որից իրբեկ հետևանք բխեցվում, մակաբերվում է տվյալ միտքը: Այսպես, օրինակ.

— Գյուղից ես գալիս, ինչպե՞ս է հայրս:

— Դու ողջ լինես կամ ատաված նրա հոգին լուսակորի:

Ընդգծված մտքերը գործածված են մահացել է մտքի փոխարեն, միտք, որից իրբեկ հետևանք բխում են ընդգծված նախադասություններով արտահայտված մտքերը: Ընդգծելի փոխակարգություն ունի ծղիշեն:

Փոշոտեցան և ծիստեցան սրահակը և սրսկապանք նորեկ հարսանց. և սարոյի ոստայնք զգեցան ի սենեակս առագաստից նոցա:

Եղիշեի օրինակով Ա. Իսահակյանն էլ գրում է.

Ծատրվաններն նեծկլտում են ու լալիս,
Եվ այունից այուն սարդը ոստայն է հյուսում,
Անապատի հողմն է միայն այց գալիս
Եվ գանի շուրջ կաղկանձում ու փափսում:

Փոխակարգությունը ճի տեսակ թռիչք է մի մտքից զիսիի մյուսը՝ մի երրորդ հասկացության վրայով՝ հենց այս զեղչված

Միտքը հասկանալու համար: Առա մի օրինակ էլ Հ. Թումանյանից.

Երեկ իրիկոն եղ կողքիդ սնից
Կախ էին արած երեք հրացան:
Քանի՛-քանի՛ մարդ կորավ իր տաճից,
Քանի՛-քանի՛ մարդ դառավ մարդասպան:

Կա փոխակարգության մի տեսակ էլ, երբ հարցմանը տըր-
վելիք պատասխանի փոխարեն առակ են պատմում: Բերենք մի
օրինակ.

- Կառուցի՞ք այդ գիրքը:
- Կարդացի:
- Հետո՞:
- Հետո ի՞նչ ասեմ: Մեկն առավոտյան շուտ վեր է կենում գնում
ընկերոջ տունը:
- Մի բաժակ օդի լցրու,— ասում է նա ընկերոջը:— Հանգուցյալ
հորդ երազում տեսել եմ:
- Ընկերը բաժակը լցնում է և սպասում, թե ինչ պիտի ասի: Սա
խումում է և շարունակում.
- Հորդ տեսա՛ ճանապարհ ընկած գնում եր մի դաշտով:— Եվ
կրկին բաժակը լցնել է տալիս:
- Հետո՞...
- Սա խումում է և ասում.
- Մեկ էլ դիմացը մի պարիսպ երևաց: Հայրդ գնաց բարձրա-
ցավ պարիսպը և սկսեց առաջ գնալ: Դու մի ասի՞՝ պարապի ես կողմը
դրախտն է, են կողմը՝ դժոխքը:— Ասում է ու բաժակն էլի դեմ անում:
Իսկ նա լցնում է և կրկին հարցնում. —
- Հետո՞...
- Հետո հայրդ գնաց, գնաց, և մեկ էլ մի թրմփոցի ձայն լսեցի,
բայց չիմացա՝ ես կողմ ընկավ, թե են կողմ: Հիմա ես գիրքն է:

Ահա այսպես մի ամբողջ առակ՝ փոխանակ ասելու, որ իր
առաջ դրած խնդիրը հեղինակը գրքում շի լուծել, կամ նման
մի բան:

Փոխակարգության են դիմում մարդիկ, երբ զայրացած են,
սակայն զայրույթն արտահայտում են զսպված հանդիմանու-
թյամբ: Օրինակ, երբ մեկը պայմանավորված ժամանակին շի
ներկայացել կամ ուշացել է գործից, ուշ է տուն դարձել, ուշ է
արթնացել և այլն, փոխանակ պատճառը հարցնելու կամ ուղ-
ղակիորեն հանդիմանելու, ասում ենք՝ ժամի ժանի՞սն է, որով
ոչ թե ժամն ենք հարցնում, այլ պարզապես հանդիմանում ենք:
Նույն ձևով, փոխանակ հարցնելու՝ ինչո՞ւ ուշացար, ասում ենք՝
որտե՞ղ էիր:

Փախակարգության մի տեսակն էլ այն է, երբ փաստարկումը շեղվում է արամարանական հիմքից, այսինքն՝ արդարանալու նպատակով խոսողը նենգափոխում է արամարանական հիմունքը՝ խոսքին տալով այլ ուղղվածություն։ Այն դեպքում, երբ խոսողի նպատակը փաստերի աղավաղումը և հակառակորդին թյուրիմացության մեջ գցելը չէ, խոսքը վերածվում է կատակի կամ հեգնանքի։ Ահա երկու օրինակ։

ա. Կինտոն գիշերը հարիսա է եփում, որ տանի շուկայում վաճառին Գիշերվա մթնում հարիսան հարելիս աննկատելիորեն փափախն ընկնում է մեջք։ Բուրդը թափվում է փափախից և խառնվում հարիսային։ Այս մասին ոչինչ շիմանալով՝ նա առավոտյան վաղ հարիսան տանում է շուկա։ Մեկը երկու կոպեկի հարիսա է վերցնում և սկսում ուտել։

— Էս ի՞նչ է, տո՛, դիֆ բուրդ է դուս գալիս,— վրդովված ասում է նա հարիսա վաճառողին։

— Բայ ի՞նչ իս ուզում, մունդոիկ, երկու կոպեկի իս տվի, կուգիս որ արբեջում դուս գա։

(Ըստ «Ռուսի բարեկամ հայ ընտանեաց» գրքի)

բ. Էշը մնում է ցանկապատի մյուս կողմում արածելիս։ Խաչին ծուլանում է գնալ-բերել։ Գիշերը գայերեն ուտում են իշին։

Սուպոտյան Խաչու մարդը տնից դուրս է գալիս և տեսնելով իշի ցիրուցան ոսկորները, ծուլության համար հանդիմանում է որդուն։

— Տեսա՞ր, Խաչի՛, գլխներիս ինչ օյին բերիդ. անտեր գելը չափարի տակ կերել ա էշին։

— Բա ո՞ո ուստորան չէր տանելու, գելը չափարի տակ պիտի ուտի, էլի, — պատասխանում է Խաչին։

ՏԱՐԱՍՈՒԹՅՈՒՆ (Խուն. Պազաֆրասէ)

Տարասությունը սովորական փոխակերպությունն չէ, թեև դնում ենք փոխակերպությունների շարքում։ Սովորական փոխակերպության դեպքում բառը, կապակցությունը կամ նախադասությունը մնում է անփոփոխ, սակայն փոխվում է խոսքի մեջ նրա ինքնաբանական նշանակությունը՝ բովանդակությունը, այնինչ տարասության դեպքում նոր իմաստ ու բովանդակություն տալիս ենք լեզվական հիշյալ միավորները ևս ձևափոխության ենթարկելով։ Այսպես, օրինակ, ունենք ծովովրդական ասել են առուտուր, են չեն ասել առ ու կոլ սսացվածքը, որի մեջ առ ու կուլ-ը ստեղծվել է առուտուր (առ ու տուր) բառի տուր բա-

ղադրիչի հնչյունները փոխելու միջոցով (կամ գոնե մեզ այդպիս է թվում):

Տարասություն է լինում այն դեպքում, երբ բառի, կապակցության կամ նախադասության մեջ գիտակցաբար փոփոխություն ենք կատարում այնպես, որ նկատի ունենալով փոփոխելին՝ դրան տալիս ենք փոփոխվածով նոր իմաստավորում։ Տարասությունը կատարվում է բառի մեջ հնչյուններ ավելացնելու, հանելու և կամ մի հնչյունն այլ հնչյունով փոխելու, արտահայտության մեջ նոր բառեր դնելու, արտահայտության որոշ բառեր այլ բառերով փոխարինելու միջոցով։ Այսպես, օրինակ, եթե ասենք՝ Այս ի՞նչ վիպակ է, ոչ թե վիպակ է, այլ Վրիպակ, ապա վիպակ բառի մեջ թվում է թե ավելացված է ը հնչյուն, որով և վիպակ և Վրիպակ հասկացությունները տվյալ դեպքում մենք առնչակցել ենք։ Նույն ձևով Մեր մեծերը կասեին՝ փուշ աշխարհ, իսկ մենք ասում ենք՝ Փշացած աշխարհ։ Երկու դեպքում էլ տարասության միջոցով արտահայտում ենք նոր իմաստ, որը հնչում է ոչ սովորական այլ սրամիտ ու տպավորիչ։

Ճարտասանական գրականության մեջ նշվում են տարասության երեք եղանակներ՝ ներադրություն, բացահանություն և փոխառություն։

Ներադրություն է այն տարասությունը, երբ բառի մեջ աչվելացվում է հնչյուն կամ հնչյունակապակցություն կամ բառի փոխարեն առնվում է մեկ կամ մի երկու հնչյունով ավել արտաքուստ նմանություն ունեցող բառ, որն իր իմաստով ներհակ է նախորդին։ Այսպես են վիպակ և Վրիպակ, փուշ և Փշացած, ինն և հնացած (կուակցական) և այլն։

Բացահանությունը նախորդին հակառակ ձևով կազմվող տարասությունն է, երբ բառից հանվում է հնչյուն կամ հնչյունակապակցություն և կամ անհրաժեշտ բառի փոխարեն առնվում է պակաս հնչյուններ ունեցող, բայց արտաքուստ նրմն նման մի այլ բառ, որը դարձյալ իմաստով ներհակ է նախորդին։ Օրինակ՝ Հիմա քեզ գրո՞ղ ասենք, թե զո՞յ:

Փոխառությունը տարասության այն տեսակն է, երբ անհրաժեշտ բառի փոխարեն հնչյունների որոշ փոփոխությամբ ստեղծվում է նոր բառ, որը նրան ներհակ բովանդակություն ունենալով հանդերձ՝ հիշեցնել է տալիս նախորդը, և կամ առնըլում է այնպիսի բառ, որը հնչյունային տարբերություն ունե-

նալով հանդերձ՝ իր ներհակ իմաստի պատճառով առնվում է նրա փոխարեն։ Այսպես են, օրինակ, հումակերություն-խումակերություն, խաշբառ-խաշբառ, լուրերի քողարկում-լուրերի բողարկում («Ողնի»), կրպակ-զոփակ և այլն։

Տարասությունը կարենոր տեղ ունի հատկապես երգիծական գրականության մեջ, անեկդոտներում, բանավոր կատակներում, սրամտություններում և առածներում ու ասացվածքներում։ Հեղնանքի, իսկ ավելի հաճախ վիրավորանքի համար մարդիկ սիրում են տարասության ենթարկել անձնանունները՝ հիշյալ եթեք եղանակներով։

ԶԵՎԵՐ (Բուն. Σχημα, լատ. Figura)

Զերը, որ կոչվում են նաև Ցարտասանական ձևեր, մտքի արտահայտման յուրահատուկ եղանակներ ու միջոցներ են, խոսքի ոճական հնարանքներ։ Զերը կազմվում են բառերի, կապակցությունների և նախադասությունների ինքնարանական գործածություններով և սրանով էլ արմատապես տարբերվում են փոխակերպություններից, որոնց առաջացման հիմքը փոխաբանությունն է։ Զերը բառերի, կապակցությունների և նախադասությունների այնպիսի խոսքային կառույցներ են, որոնք խոսքն օժտում են հոգեբանական ամենաբազմազան ինֆորմացիաներով, արտահայտում մեր հուզական ու զգայական աշխարհի երևույթները։ Լինելով խոսքի հուզականության և արտահայտչականության միջոցներ՝ ձերը բազմապատկում են խոսքի ներգործության ուժը, գրգռում ընթերցողի և ունկնդրի երեակայությունը, ազդում նրա հոգեկանի վրա, ասածք դարձնում վառ ու տպավորիչ։ Միաժամանակ արդյունք լինելով կառուցիկության, ձերը ծառայում են գեղագիտական մի շատ կարենոր նպատակի՝ խոսքին տալիս են հաճելիության գրավչականությունը։ Այս առանձնահատկությունների շնորհիվ ձերը հանդիս են գալիք իրեն գեղարվեստական խոսքի կարենոր տարր և ընդհանրապես խոսքի գեղարվեստականության միջոց, խոսքի ձևագարդության (ֆիգուրայնություն) պայման։

ԶԱՆՔՐ բաժանվում են երկու խմբի՝ բառերի և նախադասությունների ձևերի, համապատասխան այն բանի՝ ձեզ կազմում են բառերը կամ կապակցությունները, թե նախադասությունները:

ԲԱՌԵՐԻ ԶԵՎԵՐ

Բառերի ձեզը⁷ ոճական այնպիսի հնարանքներ են, որոնք կոչված են ունկնդրի կամ ընթերցողի մեջ անհրաժեշտ հույզեր ու զգայություններ առաջացնելու համար՝ նրա վրա պահանջվող ներգործություն ունենալու նպատակով։ Հույզերը, զգայություններն ու ապրումները լեզվի մեջ կապվում են որոշակի արտահայտամիջոցների ու կառուցների հետ, այդ պատճառով էլ համապատասխան արտահայտամիջոցներն ու կառուցները անդրադարձուն ունկնդրի ու ընթերցողի մեջ առաջ են բերում համապատասխան հույզական ու զգայական մտապատրանքներ։ Սակայն այսքանով չի սպառվում բառերի ձևերի, և ընդհանրապես ձևերի, դերը. դրանք միաժամանակ խոսքի զարգեր են, մտքերի արտահայտման ոչ սսվորական կառուցներ, հետեւաբար և խոսքի բազմազանության ու պեսպիսության միջոցներ։

Բառերի ձեզը ձեռավորվում են չորս եղանակով՝ հավելումով, դեղումով, նմանությամբ և ներհակությամբ։

ՀԱՎԵԼՈՒՄՈՎ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ

Բառերի ձեզի մի մասը կազմվում է հավելումով, այսինքն՝ բառերի կրկնություններով, հոմանշային միենույն շարքի գաղափարներ արտահայտող տարաստիճան հոմանիշներով, ինչպես և լրացուցիչ միջադրումներով։ Հավելումով կազմվող բառերի կարեսը ձևերն են կրկնությունը, կրկնապատկությունը, երկրորդումը, բաղեցառումը, դարձը, համաստիճանությունը, շղթայակցումը, աստիճանը, առավելումը, բազմաշղթապարյունը, բազմալծությունը և հապաղումը։

⁷ Բառերի ձևեր արտահայտությունը գործածվում է որոշ պայմանականությամբ, քանի որ այսպիսի ձևեր կազմում են ոչ միայն բառերն ու կապակցությունները, այլև բարդ նախադասության կազմիներ։

ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ
(Բուն. Ա'նալիֆից, լատ. Repititio)

Կրկնությունը բառի կամ կապակցության (նաև բարդ նախադասության կազմիչի) անմիջական կրկնությամբ առաջ եկող ձևն է: Օրինակ.

Հայրիկ, հայրիկ, մի՞թե չկա
Էս աշխարհում անշեշ հոր... (Հ. Թումանյան)
— Անո՞ւշ, ա՛ աղջի, Անո՞ւշ, տո՞ւն արի...
Կանչում է մերը, հառաչում, կանչում:
— Գալիս եմ, գալիս, գալիս եմ, նանի...
Զորից աղջկա ձննն է ղողաճում: (Հ. Թումանյան)

Այս օրինակներում անմիջապես կրկնվել են բառեր: Հետեւալ օրինակում կրկնված են կապակցություններ և բարդ նախադասության կազմիչներ:

Մի երգ կա մանկուց, մի երգ կա մանկուց
Դեռ իմ ականջում.
Ա՛յս, ինչքան հիմի, ա՛յս, ինչքան հիմի
Հեռու է մնչում:
Ծախրում է ծիծառ, ճախրում է ծիծառ
Գարունը քերում,
Աշխարհը պայծառ, աշխարհը պայծառ
Ծաղկում էր, բուրում:
Հայրենի դաշտե՞ր, Բայրենի դաշտե՞ր,
Ա՛յս, ոնց եմ ուզում,
Զեր գրկում մին ել, ձեր գրկում մին ել
Թոշել երազում: (Մյուկերտ)

Կրկնության կարող են ենթարկվել նախադասության ամենատարրեր միավորներ, նույնիսկ ինքնուրույն բաղադրիչ չ'անդիսացող բառեր ու բառ-մասնիկներ, ըստ որում նախադասության կազմի մեջ մտնող յուրաքանչյուր միավորի կրկնություն ունենում է իրեն հատուկ ոճական լիցքավորում: Այսպիս, օրինակ, նախադասության ստորոգյալի, կոշականի, որոշչի, ենթակայի, պարագայի կրկնությունները միանման ոճական լիցքավորումներ չեն ունենում: Բերենք մի երկու օրինակ ցույց տալու համար, թե կրկնության դեպքում դրանք ինչ լիցքավորումներ են ունենում:

Գնում են, գնում, տեսնում են ճամփին
Կովի ոտնատեղ՝ մեջը լիբը ջուր... (Հ. Թումանյան)
Մըսրա կանայք մեռվից տեսան,

Հնովից-տեսան, որպահացան

Ու ծափ տվին կտերներին.

Եկա՞ն, եկա՞ն, բերի՞ն, բերի՞ն: (Հ. Թումանյան)

— Ես ահավասիկ հայտարարում եմ աշխարհին և ամենքին.—
Ես մեղավոր չեմ, ես մեղավոր չեմ: Չեմ, չեմ, չեմ (ամեն մի «չեմ»-ի
հետ բռունքը պիստ զարկում էր լրջին): (Նար-Դոս)

— Տո, դուն էքան կտրատում եմ, չեք իմանո՞ւմ: Այ խանաք
դուք, խանաք: (Նար-Դոս)

**Այս օրինակներով էլ կարելի է համոզվել, որ բայ-ստո-
րոգյալի կրկնությունը կարող է արտահայտել տեսականություն,
ուրախություն, վրդովմունք և այլն: Կոչականի կրկնությունը
սովորաբար արտահայտում է հանդիմանություն: Օրինակ՝**

Այս, Անուշ, Անուշ, եդ ի՞նչ ես ասում... (Հ. Թումանյան)

**Սակայն այն կարող է արտահայտել նաև այլ զգայություն-
ներ, ինչպես՝**

Սաքո՛, Սաքո՛, մեզ մոտ արի,

Արի մեզ մոտ հարսանիք... (Հ. Թումանյան)

Ներս վագեցին մանուկները

Ու կանչում են նորն շտապ.

Ա՛պի, ա՛պի, ե՛կ, մեր թոռը

Մեռել հանեց գետի ափ: (Ա. Պուշկին)

Մանուկները գոռում, գոչում,

Լալիս էին աղեկեզ.

Նանի՛, նանի՛, հաց ենք ուզում,

Վեր կաց, նանի, հաց տոր մեզ: (Հ. Թումանյան)

**Զգացական այլ լիցքավորումներ կարող են ունենալ պա-
րագաների, որոշիչների և այլ լրացումների ու միավորների կրկ-
նությունները: Ահա մի երկու օրինակ.**

Ինձ ամլաց թաղեցեք, ինձ ամխոս թաղեցեք.

Լոռորյո՞ն, լոռորյո՞ն, լոռորյո՞ն անսահման: (Վ. Տերյան)

Նազում ես ու շորորում զմրուխատի քո շորերում,

Ծուք արած ճամփի վրա մանկության կանաչ արտի,

Քո կանչը զնզում է զիլ իմ սրտի խոր ձորերում,

Իմ հեռո՞ւ, հեռո՞ւ, հեռո՞ւ նաիրյան դալար բարդի:

(Հ. Սահյան)

Ողջունում եմ քեզ խնդությամբ

Եվ ոչ թե դառը ցալով,

Իմ վերջի՞ն, վերջի՞ն ալգարաց,

Իմ էպիքական առավոտ: (Ե. Զարենց)

Ոճական դանաղան լիցքավորումներ ունեն ժողովրդական կրկնությունները, որո՞նք կրկնություններ են շաղկապով կամ կրկնություններ զեղչումով։ Ահա շաղկապով կրկնության օրինակներ։

- Ալաբաշ, բռնի հա բռնի, հրես հա հրես։ (Հ. Թումանյան)
- Սրգար, քոմազ հա քոմազ։ Ով կտա Արգար։ (Հ. Թումանյան)
- Սնտեր հորթերը չկան ու չկան։ (Հ. Թումանյան)
- Մին էլ կես գիշերին դուռը դդրդում է։ — Ո՞վ է։ — Հրեշը Եկել եմ որ եկել եմ, ու պատասխան տվեք։ (Հ. Թումանյան)
- Այ քեզ անտաշ խալխ... Եկան էս փառավոր միրքին ծերը Կտրեցին թողին։ Գետինը մաներ դուր, գետինը։ (Հ. Թումանյան)
- Գիտամ, Էնքան բան-ման ունես անտեր տանդ, որ վախինենում ես ոի շքափլեմ, շթալանեն։ Վայ ձեր ծնունդը չորանա, ձեր ծնունդը։
(Նար-Դոս)

Ո՞վ է մեղավոր... Միտք եմ անում միտք
Ու չեմ հասկանում՝ ով է մեղավոր։ (Հ. Թումանյան)

ԿՐԿՆԱՊԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆ

(Ոուն. 'Անտըլօօսից, լատ. Geminatio)

Կրկնապատկության դեսպում բառը կրկնվում է շաբա՛յաւսական (մեծ թե փոքր՝ նշանակություն չունի) կամ բանաստեղծական միավորի (մեծ թե փոքր՝ նշանակություն չունի) սկզբում կամ վերջում։ Այսպիս, օրինակ՝ Հազար չար ու շառ, նազար հարամի, Հազար շահելներ վիստում են հիմի (Հ. Թումանյան) նախադասության ժեզ հազար բառի կրկնությունը կրկնապատկություն է, որովհետև կրկնված են ենթականների՝ նույն բառով արտահայտված որոշիչները։

Լուասատղի հետ քնից զարթնում,
Նայում Մասիս սարին,
Ավանդական մուրճն է զարկում
Ավանդական սալին։ (Հ. Սարիան)

Այս օրինակում կրկնված բառը մի դեսպում մռւն ուղիղ խնդրի, մյուս դեսպում սալին անուղղակի խնդրի լրացում է։ Նույն բանն ենք տեսնում հետեւյալ արձակ օրինակում, որտեղ ընդգծված բառը շարա՞յուսական համանման պաշտոններ ունի։

Թաղիս մեջ չորս եկեղեցի կա՝ Ս. Երրորդություն, Խոր Վիրապ, Ոսկեթերան, Ս. Հարություն, և այն չորս եկեղեցիներուն մեջ չորս բարեպաշտ քրիստոնյա չկա։

Կըլնապատկության մեջ նկատելի է երկու դեպք: Մի դեպքում կրկնվող բառը միևնույն նախադասության միևնույն անդամի պաշտոնում է, մյուս դեպքում՝ տարրեր նախադասությունների միևնույն անդամի պաշտոնում: Օրինակ.

Որքա՞ն պարզություն կա այս երգի մեջ,
Որքա՞ն մանկություն, և որքա՞ն թախիծ,—
Թվում է նորից կանաչ արտի մեջ
Արտույտն է թոշում ոտքերին տալից:
Թվում է նորից աշքերին տառաչ
Կանաչ մշուշն իր թներն է բանում...
Թվում է նորից աղջիկն այն երկշուն
Արսը հաց բերեց, թողեց ու գնաց... (Հ. Սահյան)

Այստեղ եթե որման բառի կրկնապատկությունը մեկ նախադասության մեջ է, ապա թվում է միավորի կրկնությունները, տարրեր նախադասություններում են, և կրկնապատկված միավորը այս տարրեր նախադասություններում միևնույն շարա՞յուսական պաշտոնն ունի:

Կրկնապատկությունը, հատկապես տարրեր նախադասություններում հանդես եկող կրկնապատկությունները, ոչ միայն զգացմունքի շափոր մեծացնելու, խոսքին թափ հաղորդելու, այլև տարրեր մտքեր միմյանց մի հանգույցի մեջ կապելու միջոց է: Բերենք մի օրինակ.

Ով եկել էր զատուից հետո— նա թողել էր հողը խոնավ,
Որիշվրա կյանքը հյուր ո՛չ մի ոսկի հասկ չծնավ:
Ով եկել էր ստեպներից, նա թողել էր անծայրածիր
Լայնությունը հորիզոնի, որ իր համար բանտ էր դարձել
Ով քաղաքից էր հեռավոր, որ մատախուղ էր անորոշ՝
Նա քերել էր յուրականավոր սիրտը, որպես կարմիր դրոշ:—
Ով եկել էր, բողած հեռում անծայրածիր մութը գյուղի՝
Բերել էր իր մկաններում թղթմանավորված ուժը հողի: (Ե. Զարենց)

Մտքերի կապը կրկնապատկության հետեւանքով ավելի ըգալի է լինում կրկնապատկության շափի համեմատ: Այդ տեսնում ենք հետեւյալ օրինակում.

Լուսնյակ գիշեր է, կավե կտոր է,
Կավե սափոր է, կավե գավաթ:
Լացող արտի մեջ լավի սարսու է,
Լավի կարոտ է, լավի հավատ: (Հ. Սահյան)

Ամեն մի կրկնություն, առավել ևս կրկնապատկությունը

Խոսքի բանաստեղծականության միջոց է: **Ահա մի օրինակ Ռաֆֆու «Սամվելից».**

Եղավ, որ այդ աշխարհը գրկվեցավ յուր քահանայապետից: Հավաքեցավ ավագանին, հավաքվեցավ ազատանին, հավաքվեցավ և իշխանները: «Մեզ քահանայապետ տուր», — ասում էին արքային... «Անիաձեր քահանայապետի զավակը, թող ձնզ քահանայապետ լինի»: Ուրախացավ ավագանին, ուրախացավ ազատանին, ուրախացավ և իշխանները: Բայց երիտասարդը հրամարվում էր, ասելով, թե ինքն արժան չէ այդ սուրբ պաշտոնին: Խնդրում էր ավագանին, խնդրում էր ազատանին, խնդրում էին և իշխանները: Չլսեց արքան, ականջ շղրեց իտուքերին: Կանչեց սափիրիչն, հրաման տվեց՝ կտրել սիրուն գիսակները և զանգրանինք վարսերը, որ զարդարում էին նրա գլուխն ու թիկունքները: Երբ կտրում էին, լաց էր լինում ալիագանին, լաց էր լինում ազատանին, լաց էր լինում և արքան:

Մինչև այստեղ մեր բերած բոլոր օրինակներում կրկնապատկությունը շարահյուսական կամ բանաստեղծական միավորի սկզբում էր: Այսպիսի կրկնապատկությունն առավել հաճախված է գրական խոսքում: Ժողովրդական մասածողությանն առավել հատուկ է կրկնապատկության մյուս տեսակը, որը անդի ունի շարահյուսական կամ բանաստեղծական միավորի վերջում: Այսպիսի կրկնապատկությամբ է գրված, օրինակ, Յ. Զարենցի «Բալլագ գեղջկական» սաելզագործությունը, որից լիս ենք մի հատված:

— Են օրվանից, երբ ախատը էկավ գեղ,
Երբ բայլշիկ, ունչպար մերս էկավ գեղ—
Կարմիր գարուն, կանաչ արև էկավ գեղ,
Բանվոր տղից, քաղքից բարս էկավ գեղ...
Մաշին նստած՝ բանվոր տղեն էկավ գեղ,—
Ոնց որ գարուն մի հրեեն էկավ գեղ... (Յ. Զարենց)

Կրկնապատկության այս տեսակը հայ գուսանական արվեստի սիրած միջոցներից մեկն է, երբ առաջին տան շորս տողերն էլ և այնուհետև մյուս տների շորրորդ տողերը վերջանուած են միկնույն բառով կամ կապակցությամբ՝ երգին տալով մի ամբողջություն: Ահա երկու օրինակներ, որ քաղվածարար բերում ենք Սայաթ-Նովայի երկու երգերից:

Ամեն սագի մեջն գոված դուն քամամ տասն իս, քամանչա՛,
Նաքազ մարբն քիզ չի տեսնի, դուն նրա պասն իս, քամանչա՛.
Ղասու արա՛ էլ լավ օրերու եղիվն հասնիս, քամանչա՛,
Քիզ ինձնից ո՞վ կանա խլի, աշուղի բասն իս, քամանչա՛:

Ծառ տիսուր սիրու կու խնճացնիս, կու կտրիս հիվանդի դողն,
Ցիփ քաղցր ձայնի վիր կոնիս, բաց կովի հիղջոտ խոսողն.
Խալիսին եւ իլիթմազն արա՝ ասին. «ապրի քու ածողն».

Քանի սադ և Սայաթ-Նովեն, շատ բան կու տեսնիս, քամանչա:

Ինձ ու իմ սիրուկան յարին մե տարի բերած գիտենաք.

Այս բաշեւեն սրտիս մեջն արուն մերած գիտենաք.

Գիշեր-ցերեկ յարի խաթրու ջիգարս էրած գիտենաք.

Աչկս բաց, բերանս ցամաք, լիզուս հիդ բերած գիտենաք:

Ով տեսնում է, ես է ասում. «Վայ քու դարին, Սայաթ-Նովա,

«Համաշա բիզ պիտին տեսնի աչկըս արին, Սայաթ-Նովա,

«Ինչո՞վ շենավ, շրուաս էկար մե լավ յարին, Սայաթ-Նովա».

Ումբրս էրազի պես գնաց՝ ծառու շըխերած գիտենաք:

Կրկնապատկությունն ընդհանրապես արևելյան պոեզիայի
սիրած միջոցներից է: Այսպիսի կրկնապատկություններով է կա-
ռուցվում արևելյան բանաստեղծության մի տեսակը՝ գագելը:
Ահա մեկ օրինակ.

Սիրտ, որպես վառ ատրուշան, պանիր վառ,
Սիրտ հրկեզ, մթնում դաժան, պանիր վառ:
Սիրտ խանդոտ, հրաբորոք, պանիր վառ,
Խինդոտ տենդոտ, սերդ՝ վահան, պանիր վառ:
Չար աշխարհի խավարի դեմ պանիր վառ,
Որպես դրոշ արնանման, պանիր վառ: (Վ. Տերյան)

Եթե այս գագելում կրկնապատկությունը բոլոր տողերի վեր-
ջում է, ապա «Հրամեշտի գագել» ոտանավորում կրկնապատ-
կությունը առաջին երկտողում է և ապա մյուս երկտողերի մի-
այն երկրորդ տողի վերջում: Այս սկզբունքով է կառուցված
նաև Ե. Զարենցի «Մորս համար գագել» և «Հիմա հիշում եմ»
գագելները: Ահա վերջին գագելից մի հատված.

Հիմա հիշում եմ բոլոր օրերս թին ու անցած,
Լուսազարդ ու թևավիր օրերս հին ու անցած:
Եվ թվում է, թե նոքա կարկաշելով պիտի գան—
Մանուկների նման հուր— օրերս հին ու անցած:
Բայց գալիս են նոքա լուր, ու հոգմարեկ, ու տիսուր,
Անցորդների պես մոլոր— օրերս հին ու անցած:

Այս սկզբունքով է կազմված լինում արևելյան պոետիկա-
կան ստեղծագործության մի տեսակը և՝ քառյակը, որի շորս
տողերի վերջում և կամ առաջին, երկրորդ և շորրորդ տողերի
վերջում կրկնվում է բառը կամ կապահցությունը: Բերենք հա-
մապատասխան օրինակներ.

Անցա՛ քարը սրտիս վրա՝ ջրի պես.
Մենակ տատակ ու փուշ տարա՝ ջրի պես.
Իմ աշխարհում հանգիստ չառա՝ ջրի պես,
Ու գնացի, եռ չդառա ջրի պես: (Խաքանի)

Քուն թե արթուն՝ օրիս շատը երազ եղավ, անց կացավ.
Երազն էլ նուրբ ու խուսափուկ, վոազ եղավ, անց կացավ.
Վոազ անցան երազ, մուրազ, ու չհասա ոչ մեկին,
Կյանքս թերեւ տանու տված գրազ եղավ, անց կացավ:
(Հ. Թումանյան)

Ժողովրդական խոսքին ու արևելյան պոեզիային հատուկ կրկնապատկության այս ձևը, որ արաբական պոեզիայում կոչվում է ուղղիֆ (նշանակում է թարթին նստած), իսկ հայ պոեզիայում՝ ծայրահանգ, ունի իր արտահայտման տարատեսակությունները: Հ. Թումանյանը տալիս է ծայրահանգի կիրառության հիմանալի օրինակ իր «Թմկաբերդի առումը» պոեմում:

... Պարում է ասես կոփի գնալիս,
Գեներից վերև քոչում ման գալիս.
ԲՌՎ ցած կրերի նրան քոչելիս,

ԹԵ չը լինին
Կիմն ու գիմին:

Թնկուզ և արար աշխարհ գա վրան,
Կերթա դեմ ու դեմ, սուր չի տալ իրան,
Ռուստեմ Զալն էլ չի հաղթիլ նրան

ԹԵ չը լինին
Կիմն ու գիմին:

Ծայրահանգի հիմանալի օրինակ է Հ. Սահյանի «Ասեմ» գնամ» ոտանավորը:

Ծայրահանգի կիրառման լավ օրինակ է նաև Ե. Զարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի» ոտանավորը (այն մասնակիորեն խախտվում է միայն երկրորդ տան մեջ, սակայն հանգավորումն այնքան ուժեղ է, որ այդ պակասը չի նկատվում):

ԵՐԿՐՈՐԴՈՒՄ

(Բուն. ՚Ե՛լ: Հեւէւս, լատ. Եρիշես)

Երկրորդումը բառի կրկնությամբ կազմված ձև է, որով արտահայտվում է ընդգծված հույզ ու զգացմունք: Ահա երկրորդման օրինակներ.

ՔԱ հորը պատահած ցավալի՛ անցքից հետո, ՏԵ՛զ երանելի

Հոր արժանավոր որդուն, ֆե՛զ միայն վայել է կրել այդ սոսրը
և անցնել հայոց զորքերի գլուխը: (Բաֆֆի)

Եվ ո՞վ, ո՞վ կասի՝
Նետն՝ է արդյոք մեկը աշխարհում
Այսօրվա կարմի՛ր, կարմիր ձեր երթին
Ողջույն— ավելի՛ առնական, արի,
Քան ողջույնը քո, երկիր արնաքամ,
Կարմիր նաիրի...

Ե՞ս— ե՞ս եմ նորից.—
Դարերից եկած անհո՛ւն մի պուտ—
Եղիշե Զարենց—
Նաիրի երկի՛ր, քո երգիշը վառ,
Օրիներգուն պայծառ
Ու զավակը մեծ...
Ե՞ս— ե՞ս եմ նորից.—
Ուկի երակը հճամյա ցեղիս,
Իմ ջարագուկ, հաղթ ժողովրդի
Ծղակը վերջին.... (Ե. Զարենց)

Երկրորդաւմը շատ հազվագեղ հանդիպող ձևերից մեկն է:
Այն ինքնուրույն ձև է դառնում և ասարբերվում սովորական կրթե-
նությունից նրանով, որ կրկնված միավորները առանձին-առան-
ձին ստանում են ուժեղ արամաբանական շեշտ:

ԲԱՂՑԹՈՒՍՈՒՄ
(Բուն. Տեմպուչ,
լատ. Simplex կամ Complexio)

Բաղցյուսումը կրկնության այն տեսակն է, որ արդյունք է
բառերի կամ կապակցությունների ձևավոր կրկնությունների բա-
նաստեղծական տղղերի սկզբում, վերջում կամ տողի մեջ: Հե-
տեսաբար բաղցյուսման երեք տեսակ գոյություն ունի: Առաջին
տեսակը կազմվում է միևնույն բառի կրկնությամբ բանաստեղ-
ծական տողի սկզբում և վերջում, որպեսզի, ինչպես Գ. Նարե-
կացին է ասում,

Սկիզբն ու վերջը տողերի
Արձագանքելով միմյանց շարունակ միևնույն բառով՝
Նույնայնությամբ խոսքը դարձնեն
Առավել ազդու ու հոգեպարար:

(«Մատ. ողբերգ., Բան Խէ, Ա.
բարգմ. Վ. Գևորգյանի»)

ԵՎ անմիջապես ինքն էլ տալիս է դրա օրինակը.

Մեղա՝ ևս մեծիդ բարերարության, անարգս մեղա՝,

Մեղա՝ ծագումին նառագայքներիդ, խավարս մեղա՝.

Մեղա՝ շնորհիդ երախտիքներին, արդարու մեղա՝.

Մեղա՝ երկնային գրառատ սիրուդ, հայտնապես մեղա՝.

Մեղա՝ արարչիդ՝ անէությունից, հավատյավ մեղա՝...

(Բան Ռէ, Բ)

Բաղրջուսման երկրորդ տեսակը կազմվում է բանաստեղծական տողի սկզբում մի, իսկ վերջում մի այլ բառի կամ կապակցության կրկնությամբ։ Ահա այսպիսի բաղրջուսման մի օրինակ։

Մեր հույսի դուռն է մայրս,

Մեր տան մատուռն է մայրս,

Մեր օրորոցն է մայրս,

Մեր տան ամրոցն է մայրս,

Մեր հերն ու մերն է մայրս,

Մեր ճորտն ու տերն է մայրս... (Հ. Չիրազ)

Բաղրջուսման երրորդ տեսակը կազմվում է այս երկու տեսակներին հակառակ սկզբունքով՝ տարբեր են լինում բանաստեղծական տողերի սկիզբն ու վերջը, և կրկնված՝ տողերի մեջը։ Ահա բաղրջուսման այս տեսակի մի օրինակ, թեև այն լիակատար Հ։

Գարունդ հայերեն է գալիս,

Զյուներդ հայերեն են լալիս,

Հայերեն են հորդում ջրերդ։

Արևդ հայերեն է ծագում,

Ծառերդ հայերեն են ծաղկում,

Հայերեն են պայթում բառերդ։

... Թող աստված եղածը պարի,

Եվ մեստ ինչ էլ պատուիի,

Զյուներդ հայերեն են լալու,

Գարունդ հայերեն է գալու,

Հայերեն են գալու դարերդ։ (Հ. Սահյան)

ԴԱՐՁ

(Բուն ՚Եպիստրօփի, լատ. Epistrepha)

Դարձը ձեւավոր, կառուցիկ կրկնություն է՝ նման բաղրջուսմանը, սակայն եթե բաղրջուսման կրկնվող տարրը տողի սկզբում

ու վերջում է, ապա դարձի կրկնվող տարրերը բանաստեղծական տան առաջին և վերջին տողերում են: Դարձը լինում է կատարյալ, սովորական և անկատար: Կատարյալ դարձի օրինակ է Հ. Սահյանի «Կանչում ես ինձ» ոտանավորը.

Կանչում ես ինձ հեռվից հեռու
Դու ժայռեղեն քո ձեռքերով,
Ժայռին կասմ քո հերկերով
Կանչում ես ինձ հեռվից հեռու:
Կանչում ես ինձ հեռվից հեռու
Կոմիտասյան քո երգերով,
Սարյանական քո ներկերով
Կանչում ես ինձ հեռվից հեռու:
Կանչում ես ինձ հեռվից հեռու
Արարատյան քո լազուրով,
Քո զմրոխտե Զանգեզորով
Կանչում ես ինձ հեռվից հեռու:

Այս դարձը կատարյալ է, որովհետև կառուցված է այնպես, որ իմաստային ոլ մի խաթարում տեղի չի ունենա, եթե ոտանավորը շրջման ենթարկենք, այսինքն՝ տները կարդանք վերջից դեպի սկիզբ:

Սովորական դարձի օրինակ է Տերյանի «Մոռացված ուղի» ոտանավորը:

Հեռու դյակի քնքուշ թագուհին
Ծաղիկների մեջ, լուսեղեն այգում
Շրջում է և ինձ կանչում է կրկին—
Տերեկը տրտում, գիշերը անքուն
Հեռու դյակի քնքուշ թագուհին:
Կար մի դյութական ուրիշ ժամանակ,
Երբ նրա կանչի հրաշքին հլու՝
Ես թողնում էի օրերս մնանակ
Եվ այս աշխարհից պանում մնուի...
Կար մի դյութական ուրիշ ժամանակ...
... Հիմա չգիտեմ այն լուսե ուղին,
Բայց զգում եմ դեռ, զգում եմ՝ ինչպես
Հեռու դյակի քնքուշ թագուհին
Կանչում է ինձ միշտ, կանչում է, բայց ես
Արդեն չգիտեմ այն լուսե ուղին...

Այս դարձը սովորական է, որովհետև նախորդի նման շլուշման չի ենթարկվում:

Դարձն անկատար է, եթե կրկնվում է ոլ թե ամբողջ տողը,

այլ նրա մի մասը: Իբրև անկատար դարձի օրինակ տալիս ենք
Ռ. Պատկանյանի «Վարդան Մամիկոնյանի երգը» ոտանավորից
մի հատված.

Հիմի Է՛լ լոենք, երբ մեր բշնամին
Դավով, հրապուրանքով տիրեց մեր երկրին,
Զնջեց աշխարհից Հայկա անունը,
Հիմքից կործանեց Թորգոնա տունը,
Խեց մազանից թագ և խոր, և զենք:—
Հիմի Է՛լ լոենք:

ՀԱՄԱՍՏԻԾԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
(Բուն. 'Անաթուլօսւ, լատ. Anadiplosis)

Համաստիճանությունը կրկնության յուրահատուկ տեսակ է:
Կրկնությունը դառնում է համաստիճանություն, երբ շարահյու-
սական կամ բանաստեղծական միավորը վերջանում է մի բա-
ռավ, կապակցությամբ կամ բարդ նախադասության կազմիշով,
որը դառնում է հաջորդ շարահյուսական կամ բանաստեղծական
միավորի սկիզբ, այս միավորի վերջն էլ՝ հաջորդի սկիզբ և այլն:
Ահա այս եղանակով կրկնված միավորները կազմում են մի
տեսակ աստիճանավարումներ, որից էլ՝ համաստիճանություն
անվանումը: Ահա համաստիճանության մեկ օրինակ.

Քո օրերը բարձրանում են,
Բարձրանում ու շողողում են,
Շողողում ու գորգուրում են,
Գորգուրում են քեզ:
Դմ մազերը ճերմակում են
Ճերմակում ու ծերանում են
Ծերանում ու մոխրանում են
Մոխրանում են, տես... (Գ. Սարյան)

Այս համաստիճանության մեջ բանաստեղծական տողի վեր-
ջին բառը կրկնվում է հաջորդ տողի սկզբում: Համաստիճանու-
թյունը պետք է ծառայի ոճական որևէ նպատակի՝ մտքի ար-
տահայտման ուժգնությանը, գաղափարի աստիճանական մե-
ծացմանը և կամ դառնա միջոց հաջորդ ասելիքի շուրջը հետա-
քըրքություն առաջ բերելու համար: Այդպիսի բան չենք տես-
նում վերը բերած օրինակում, որը թեև ձևականորեն ճիշտ կա-
ռուցված համաստիճանություն է, սակայն ոճական արժեք չունի.

այստեղ մեզ համար ՀՀ աքը բարեկանության կառուցվածքն է:

Ահա մի օրինակ, որտեղ համաստիճանությունը ժառայում է գաղափարի սաստկության ոճական խնդրին.

Քանի հեռանում է՝ էնքան վախը սաստկանում է, քանի վախը սաստկանում է՝ էնքան ձենք բարձրացնում է, սկսում է գողողով, հարալ-հրոց անել, հնտն էլ մյուս կողմից էշն է սկսում զուլ...

(Հ. Թումանյան)

Հետեւ հատվածում համաստիճանությունը միջոց է ՀՀ տագա ասելիքի շուրջը հետաքրքրություն ստեղծելու համար.

Հորս ձեռին կարծ ու երկար, հաստ ու՝ բարակ մի փետ կար. երեսն առավ, նշան դրեց, մին էլ տիկ'պ, որ կրակեց... նա կրակեց, նև զարկեցի, որ զարկեցի, փովեց էսպես— ամեն թեզ հինգ գազ ու կես...

Հետեւ օրինակում համաստիճանությունը ժառայում է ճարտասանական սիլոզիզմներ կաղմելուն, որով խոսքը դարձել է և կառուցիկ, և համառոտ:

— Ով քնած եք՝ արթուն կացեք,
Ով արթուն եք՝ կեցեք,
Ով կեցել եք՝ զենք կապեցեք,
Զենք եք կապել, ձի բամբեցեք,
Ձի եք բամբել՝ կեց, հեծեք.
Հետո չասեք՝ թե մենք քնած—
Դավիթ գող-գող նկավ, գնաց: (Հ. Թումանյան)

Մեր ժամանակակից պոեզիայում միանգամայն նորովի է գործածում ոճական այս հնարանքը Պ. Սկակը: Մի քանի ստեղծագործություններում դիմելով համաստիճանությանը, նա այս ոճական հնարանքը դարձնում է մի մտքից մի նոր՝ երբեմն արտասովոր, խոր ու իմաստալից, միտք բիսեցնելու միջոց, ստեղծելով խոսքային այնպիսի կառուցյներ, որ շենք ունեցել մեր գրականության մեջ: Ահա մի հատված նրա «Գովերգում եմ» բանաստեղծությունից.

Գովերգում եմ այն երաշտը, որ մղում է քրանցք շինու,
Այն շրանցքը, որ չի շինվում արյան գնով,
Այն արյունը, որ բափկելիս զոր չի բափկում,
Այն բափկելը, որ վերստին հավաքելու հնար ունի,
Այն հնարը, որ չի խարում,
Այն խարելը, որ մղում է չեղած ճիշտը որո՛ւնու:

Որոնումը, որ ի վերջո չի հասցնում մոլորդմի,
Մոլորդմը, որ ակամա վերջանում է մի նոր գյուտով...

**Համաստիճանություն կարող է լինել նաև բանաստեղծական
տներում։ Ահա մի օրինակ. Վրացական ժողովրդական երգ։**

Կոյիվ գնացող գինվոր տղերից
Նա է միշտ ուրախ, ով նժույգ ունի,
Նա է միշտ ուրախ տուն դարձումներից,
Ով վարդի նման սիրուն կին ունի:

Ով վարդի նման սիրուն կին ունի,
Պետք է մի արդուն շուն էլ ունենա.
Նրան կամ պետք է շունը պահպանի,
Կամ քն չէ շաղու կեսուրը օրա։
(Թարգմ. Ա. Խամբակյանի)

**Համաստիճանությամբ ծայրակապ (ակրոստիքոս) — ներ-
բող է գրել Ն. Շնորհալին՝ քառասուն սուրբ վկաներին նվիրված,
որից տալիս ենք մի հատված։**

Ն որ իմն է հչին ընթերակայ երգոյս,
Ե րգ ներտաղական յոգնատեղեան րախճան,
Ր ախճան պանծալի բազմերանեան քառասունարիվ սրբոց,
Ս րբոց վկայից զինաւորաց խագաւորին Երկնից
Ի յերկնակառոյց արարչական բանին վառեալ սիրոյ,
Ս իրով հրաշայնոյ զնիւթ հողեղէն յեղափոխեալ ի լոյս.
Ի լոյս գերազանց գեր ի վերոյ քան զրնութիւն եղեալ,
Ե ղեալ յայս նշան առաքինեաց անձանց ինքեամբ բարուե։
Ր արոն հանճարոյ սրբազնից յոգներամեան գնդից.
Գ նդին միայնու թիւ քառառաջ ըստ եղակացն ի սմա...

ԾՂԹԱՅԱԿՑՈՒՄ

**Ծղթայակցումը ևս կրկնությամբ կազմվող ձևերից է։ Ոճա-
կան այս հնարանքն առաջանում է այն գեպքում, երբ կարևոր
գաղափար արտահայտող որևէ բառ, կապակցություն կամ նա-
խադասություն հնչերանգով առանձնացվում է և դարձվում ելա-
կետ հաջորդ մտքերի կամ նախադասությունների համար։ Կրկն-
վող միմավորների միջոցով նախադասությունները շղթայակցվում
են միմյանց, դառնում մի ամբողջություն։ Ոճական այս հնա-
րանքի շնորհիվ խոսքը ձեռք է բերում հանդիսավորություն,
պաթետիկություն, ազդուություն և ուժ։ Ահա շղթայակցման եր-**

Կու օրինակ, որոնցից առաջինում կրկնվող բաղադրիչը բառ է, իսկ երկրորդում՝ նախադասություն:

Ստեղծված դրույթունից դուրս գալու միակ խելամիտ ելքը դիմակայող ուժերի համաձայնությունն է սպառազինությունների, նախ և առաջ միջուկային սպառազինությունների մրցավագքը երկրագնդի վրա անհապաղ դադարեցնելու և տիեզերքում այն թույլ չտալու շուրջը: Համաձայնություն՝ ազնիվ ու իրավահակասար հիման վրա, առանց մյուս կողմին «խորամանեկեու» և իր պայմանները նրան թելադրելու փորձերի: Համաձայնություն, որը բոլորին կօգնի առաջ շարժվելու դեպի բաղնալի նպատակը՝ միջուկային գեների լիակատար ոչնչացման ու մեկնաժմիշտ արգելումը, միջուկային պատերազմի վտանգի լիակատար վերացումը:

(Մամուչ)

Դողոջուն ձեռքով ընդունեց նա բաժակը և մնաց շփոթված, տատանման մեջ: Նա պետք է աղոթեր յուր շարույթունների համար, նա պետք է աղոթեր այն աստծոն, որին պարսից արքայի առջն հրապարակավ ուխտել էր շճանաչել: Նա պետք է աղոթեր, որ այդ աստվածը դարձներ իրեն չար ճանապարհից: (Բաժֆի)

Ծղթայակցման կրկնվող մասը նման է տրոհմամբ կազմվող պարբերութիւնի կրկնվող մասին (այս մասին տե՛ս «Պարբերութ» վերնագրի տակ՝ առաջին գրքում), այնքան նման, որ եթե նրան հարի նախարերությամբ կազմություն, արտահայտությունը կվերածվի պարբերութիւն: Այդպես է հետևյալ օրինակում, որտեղ առաջին նախադասության մեջ ընդգծված միավորը շղթայակցման գերում է, իսկ հաջորդ երեք նախադասություններում՝ տը բռհված պարբերութիւն մաս է:

Ահա թե ինչու երբ մեզ առաջարկում են միջուկային գեների ոչընչացման փոխարեն սպառազինությունների մրցավագքը դուրս քերել նաև տիեզերք, մենք վճռականորեն ասում ենք «ոչ»: Մենք ասում ենք «ոչ», որովհետև այդպիսի քայլը նշանակում է միջոցների մի նոր անմիտ վատնում: Մենք ասում ենք «ոչ», որովհետև դա նշանակում է աշխարհի վրա կախված վտանգի ուժեղացում: Մենք ասում ենք «ոչ», որովհետև ինքը կյանքն է պահանջում մրցել ոչ թե սպառազինությունների, այլ հանուն խաղաղության համատեղ գործողությունների բնագավառում:

(Մամուչ)

Ավելորդ է ասել, որ շղթայակցումը իր պաթետիկության և հանդիսավորության պատճառով տեղ չունի խսսակցական, հասարակ ոճերում: Այն առավել գրավոր, արձակ խոսքի, հրամարակախոսության մեջ գործառվող ոճական հնարանքներից է:

ԱՍՏԻՇԱՆ
(Բուն. Կլիմաէ, լատ. Climax, gradatio)

Մեր ճանաշողության մեջ աշխարհի իրերն ու երևույթները հանդես են գալիս տարբերակված ոչ միայն իրենց հատկանիշներով, այլև հատկանիշների քանակային, տարածական, ժամանակային հարաբերություններով, ֆիզիկական ու բարոյական տարբեր արժեքներով ու արժանիքներով։ Այս բոլոր տեսակի հատկանիշներն արտահայտելու համար լեզուն ունի միշտոցներ (ածականի համեմատության աստիճաններ, համանիշ բառեր և այլն)։ Այսպես, օրինակ, գեղեցիկ, ավելի գեղեցիկ, ամենագեղեցիկ, էլ ավելի գեղեցիկ, առավել գեղեցիկ, անհամեմատ գեղեցիկ, աներևակայելիորեն գեղեցիկ, գեղեցիկ, շնչաղ, շնաշխարհիկ։ Նույն ձեռվ ժամանակային, տարածական, արժեքային, ժամանակական այլ հատկանիշների տարրեր շափեր են ցույց տալիս վայրկյան, բռնկ, ծամ, օր, շաբաթ, տարի, ամիս, դար։ Միլիմետր, սանտիմետր, դեցիմետր, մետր, կիլոմետր։ Կոպեկ, ռուբլի, գրամ, կիլոգրամ։ Մարդ, ընտանիք, ժողովուրդ բառերի շարքերը։ Այսպիսի գաղափարները մեր ուղեղում համակարգված են իրեն մեծի և փոքրի, թույլի և ուժեղի, շատի և քչի շարքերի մեջ գտնվող միավորներ։ Երբ խոսքի մեջ այսպիսի շարքերը կամ սրանց հատվածները միասնաբար գործածում ենք գաղափարին ուժգնություն տալու համար, առաջ է գտնիս աստիճանի ձևը։ Այսպես, օրինակ։

Կառուցում էր ոչ թե մի մարդ, մի ընտանիք, մի գյուղ կամ մի քաղաք,— ամբողջ նայ ժողովուրդն էր կառուցում՝ որ ու գիշեր, շաբաթներ ու ամիսներ, տարիներ ու տասնամյակներ։ (Գ. Էմին)

Այս աստիճանում միաժամանակ երկու տարրեր աստիճանի ձևեր կան, որոնցից մեկը մարդ անհատ գաղափարից բարձրանում է մինչև ժողովուրդ, իսկ մյուսը՝ օր գաղափարից մինչև տասնամյակներ գաղափարը։ Երկու դեպքում էլ աստիճանը վերելքի ոտնակներով է բարձրանում՝ փոքրից դեպի մեծը։ Այսպիսի աստիճանը կոչվում է վերելքի աստիճան կամ պարզապես աստիճան (աստիճան ասելով հասկանում ենք վերելքի աստիճանը)։ Ահա վերելքի աստիճանի ուրիշ օրինակներ՝

Երկար, շատ երկար գոռաց, գոռզոռաց Դավիթը, հայրոյնց, է մեռել ու կենդան չքողեց, նետո պառկեց թախտի վրա, ձեռները դրեց գլխի տակ և սկսեց նայել առաստաղի կաթիլիքց բազմազան գույներ ստացած ճաքճքած գերաններին։ (Նար-Դուս)

Արդեն 10 տարի, 110 տարի, 1010 տարի

Ես վախենում եմ,

Շատ եմ վախենում

Բյուրաքոր ու բոլոր հավատացյալից,

Բյուրատեսք ու սուտ հավատացյալից: (Պ. Սկակ)

Եթե աստիճանի այս ձևերում գաղափարի սաստկացումը փոքրից մեծի սկզբունքով է տեղի ունենում, ապա հետեւյալ օրինակներում աստիճանը հակառակ սկզբունքով է կազմված, այսինքն՝ ուստակները տանում են մեծից փոքրը, բարձրից ցածրը, ուժեղից թույլը:

Ես ասում եմ քեզ՝

Պատվիրանի պես.

Դո՞ւ, որ վաղուց ես կոչվում ժողովուրդ,

Թեատր ակամա դեռ ժողովված չես,

Տակավին ցիր ես, ցան ես և սիյուռը,—

Դու այսուհետև ժողովվես պիտի

‘Նախ’ ինքը քո մեջ,

Եվ ապա քո շուրջ՝

Հիշելով, որ այս ջարդ-կոտորածը, նախմիր-եղեննը

Երեկ չսկսվեց, երեկ չսկսվեց...

5000 տարվա

500 տարվա

Եվ 50 տարվա

Պատմություն ունի այդ ջարդ-ապանդը, նախմիր-եղեննը,

Որ չի ավարտվել և չի ավարտվում... (Պ. Սկակ)

Թելադրից լեր, աղաչեա, զամենայն հնարս հնարեցիր, թերես կարասցես զոմանս ապրեցուցանել, և երէ զոմանս ոչ՝ սակայն կէս մի. և երէ կէս մի ոչ՝ սակայն զերից մասն մի. սակայն տասներորդ մի. և երէ ոչ այսպ, զոնէ զմի ո՛վ բազմաց. և երէ ոչ մի ո՛վ, սակայն զիս անձգ ապրեցուցես 'ի տանջանաց: (Սարգիս, ա. պետ. Ճառ զ.)

Վերելքին հակադիր աստիճանը, որ ճարտասանական գրականության մեջ կոչվել է վայրէջի աստիճան (‘Անտառալիմաէք), գրականության մեջ հազվադեպ գործառվող ձևերից է:

ԱՐԱՎԵԼՈՒՄ

(Բուն. Էմֆասիս— արտաթայտում,
դրսերում, լատ. Emphazis)

Առավելումը ոճական հնարանք է, որի օգնությամբ խոսողը դրեսորում է իր զգայություններն ու ապրումները միանգամից

Հնարավորին շափ ուժեղ, առավել դիպուկ, առավել արտահայտիչ լեզվական միավորներին դիմելու միջոցով։ Այն ինչ-որ ընդհանրություններ ունի աստիճանի հետ, քանի որ և աստիճանի և առավելման ձեմերում գործ ենք ունենում տարաստիճան հոմանիշների Փառ։ Սակայն եթե աստիճանի ձեռում աստիճան առ աստիճան հաջորդաբար առնվում են թույլից դեպի ուժեղը, ստորինից դեպի վերը, քչից դեպի շատը (կամ հակառակ կարգով) գնացող հասկացություններ արտահայտող բառերը, ապա առավելման ձեռում միանգամից առնվում է տարաստիճան հոմանիշներից ամենաուժեղը (կամ ամենաթույլը), ամենաշատը (ամենաքիշը), ամենադիպուկը, ամենախոցողը և այլն, այսինքն՝ տարաստիճան հոմանիշների ծայրաթևային գաղափարներից միայն մեկը։ Այդ ցույց տանք հետեւյալ օրինակով։

Իվան Գրիգորիչը չեր լսում նրանց։

— Օգնեցե՞ք... շտապեցեք... ևս փող կտամ... ջուր նասցրե՛ք, ի՞նչ եք սառե՞ք... անպիտանե՞քր... քանդեցիք դուք իմ տունը, սրիկանե՞քր... գողե՞ք... ավազակնե՞ք, — անդադար նայիում եր նաև մշակներին, շվարած այս ու այն կողմ վազվելով։ (Ծիրվանգաղե)

Ընդգծված բառերով ու կապակցություններով այստեղ արտահայտված են իվան Գրիգորիչի՝ մշակների նկատմամբ ունեցած ամենաուժեղ զգայությունները։ Սրանցից յուրաքանչյուրը մշակներին բացասարար բնութագրող այսպես կոչված «առաստաղային» հասկացություն է, որից ավելի ուժեղը կամ զիպուկը իվան Գրիգորիչի համար տվյալ պահին չկա։ Նկատենք նաև, որ այս հասկացությունները միմյանց նկատմամբ համանշային հարաբերության մեջ չեն, հետեւբար և աստիճան չեն կազմում։

Ի տարբերություն աստիճանի, որի մեջ լինում են առնվազն երկու՝ ստորին և նրան հաջորդող ոտնակները, առավելման մեջ որևէ ոտնակ չկա (լինելու դեւլքում ձեւ կվերածվեր աստիճանի)։ Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ առավելումը կարելի կրիներ դնել փոխակերպությունների շարքում, բայց քանի որ առավելման համար փոխակերպությունը պարտադիր պայման չի հանդիսանում (վերը բերված օրինակում այդպիսին են անվիտաններ, գողեր, սրիկաններ), այդ պատճառով էլ այն դնում ենք ձեռների մեջ, որտեղ նա մերձավորություն ունի աստիճանի հետ՝ այնքանով, որքանով որ հոմանշային շարքից մաքում ընտրվում, բայց առնվում է միայն ծայրաթևային (ծայրահեղ) դպրափարը։

Առավելումը, քանի որ խոսքին հուզականություն արտահայտչականություն տվող ամենակարևոր ոճական ձևերից է, այդ պատճառով էլ առաջին հերթին հանդես է գալիս գեղարվեստական խոսքում և ավելի հաճախ փոխաբերաբար գործածվածքառերով, որովհեակ տարաստիճան հոմանիշների շարքում սովորաբար առավել ուժեղ գաղափարներն արտահայտում են փոխաբերաբար գործածվածները: Ահա մի երկու օդինակ.

Պապանձնեց նոյնապես ամբոխը մեխած,
Ոչ ոք ծպղտալ չի համարձակվում,
Մենակ մի հոգի անգուսպ կատաղած՝
Հարայ է կանչում, երեսը պոկում:
Մեռած չորանի պառավ նանն է նա՝
Ցավից խելագար բառաշում, լալիս... (Հ. Թումանյան)

Նա ձեռքը տարավ դեպի կործը, սեղմաց բորբոքված սիրտը, որ փոքր-ինչ հանգստոթյուն տա ներքին վրդովմունքներին: Արտասուզ հեղեղի պես թափվում էր տառապյալ աշքերից, բայց սրտի կրակը շիզուցանել չէր կարողանում: (Րաֆֆի)

Հրաշք-աղջիկ, գիշերների թագուհի,
Ծառագայթող քո աշքերով դու եկար,
Ուկե բոցով լցրիր հոգին իմ տկար,
Հրաշք-աղջիկ, ցնորքների դիցուհի... (Վ. Տերյան)

Առավելումը ուժեղ ոճական հնարանք է դառնում այն դեպքում, երբ խոսքի կարճ հատվածում տեղի է ունենում նրա կուտակումը, և կամ խոսքն ամբողջությամբ կառուցվում է ոճական այս հնարանքով: Հատկապես վերջին դեպքում խոսքը ձեռք է բերում մեծ ուժ ու պաթոս, դառնում կրքատ, ազդու և արտահայտիչ, հանդուգն, համարձակ ու առնական: Այս տեսակետից հայ գրականության մեջ մի եղակի ստեղծագործություն է Ա. Խսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարի» հանճարեղ պոեմը: Կրցված ապականված աշխարհի և մարդկանց այլանդակ բարքերի ու օրենքների դեմ՝ բանաստեղծն իր բուռն կրքերից պոռթկուն, փոթորկուն ու հորդուն զգացմունքների հեղեղն արտահայտել է Հիմնականում առավելման միջոցով: Կարելի է ասել՝ «Աբու-Լալա Մահարին» առավելումների տարրեր արտահայտությունների (առավելում չափաղանցությամբ, առավելում փոխաբերությամբ, առավելում համեմատությամբ, առավելում իմաստախոսություններով և այլն) մի մարգարտաշար է: Ահա մի հատված այդ պոեմից.

Ի՞նչ է ամրոխը— մեծ հիմարն է նա, ոգին հազածող և տայրը՝ շարի, Բոնության խարիսխ, և՝ սուր երկայրի, և՝ զայրույթի մեջ գազան վիթխարի:
Ի՞նչ է համայնքը— թշնամու բանակ, և անհատն այնտեղ անշղթա գերի, Ե՞ր և հանդուրժել հոգու թոփշին և պացումին վսեմ մտքերի:
Նողկալի համայնք, հեղանցից օղակ, քո լավն ու վատը— ամեն խարազան,
Մի անհուն մկրատ բոլորին խուզող՝ միահավասար և միանման:
Ատում եմ, ավաղ, և հայրենիքը— պերճ արտավայր հարուստների ցոփ,
Որի հողն արնոտ՝ անդուլ հերկողը չոր քար է կրծում իր հացի հանճեաւ:
Ի՞նչ է օրենքը,— մարդկանցից օրինած, բիրտ ուժեղների այդ սուրը
ηածան,
Սնգորի գլխին կախված հավիտյան, խեղճին խողխողող, հզորին
պաշտպան:
Ե՛վ իրավունքը, և՛ օրենքները բոլոր զայրույթով ատում եմ, ատում,
Գարշ իրավունքով բռնարարում են և գարշ օրենքով լկում ու մորթում:
Ցորն անգամ ահա ատում եմ, ատում իշխանությունը— սերունդներ
լափող,
Անհագ վաշխառու, անկուշտ ձրիակեր, պատերազմների հավերժ
ներյուրող:

Սնցած դարերի, գալիք դարերի մեծ դահիճն է նաև և մեծն ավազակ,
Իր անցած ուղին՝ ոճիր ու նախճիր, սարսափներ վիժող, ոխակալ ոհմակ:
Նա հրեշի պես կրծքին է նատել, բռունցքն է ամեն սեղմել ճակատին,
Եվ ամեն քայլիս շղրա է զարկել, փականք է դրել լեզվին ու մտքին:
Նա փշրում է միշտ մեր ուսերը վար, ամենուր հասնում, ճգմում է
մարդուն
Եվ իրավունքի դաման անունով բյուր կառափներից բուրգեր է կերտում:
Եվ ամեն ինչ է իշխանությունը— իրավունք, օրենք և արդարություն.
Նա ինքն է խիճը և չարն ու քարին, իսկ դու գերեզման, դու՝
ոչնչություն:
Եվ նզովում եմ իշխանությունը հազարամիրան մոլի բորենին.
Իր ամեն քայլը՝ արյունի հնձան, ուր տրորում է ծերին, մանուկին:

Առօրյա խոսքում ասածին ազգուություն տալու նպատակով
մարդիկ առավելման են դիմում հատկապես հայհոյելիս ու ա-
նիծելիս:

ԲԱԶՄԱԾՍՂԿԱՊՈՒԹՅՈՒՆ (Բուն. Պոլսոսնծետոն, լատ. Colligatio)

Բազմաշաղկապությունը⁸ համադասական շաղկապների (ա-
ռավել հաճախ և շաղկապի) հաճախական գործածությամբ ա-

* Ստ. Ագոնցը կոչել է բազմահոդություն:

ուաշ եկած ճարտասանական ձևն է: Ոճական այս հնարանքը ձգում-բաց է անում խոսքը, այն դարձնում ավելի տարածական ու բազմամասնյա, գործողությունները դարձնում հանդարտ ու դանդաղընթաց, խոսքին տալիս հանդիսավոր ու վեհ բնույթ: Այսպես, օրինակ,

Եվ երկուղած ուստավորների անձայր քարավանները տեսավ, աղոթքով ու երգով Մեքքայի դարրասների առաջ նրանց ծունկի գալը:

Եվ տեսավ Մսրա աշխարհի հնագեղ հրաշքները և կապուտ ծովերի ծփուն բյուրեղը: Եվ Դամասկոսի թավիշ աղջիկներին, լուսնկա մարմնով, որոնց երկար ու քնքուշ ձեռները մանյակի պես փարաթվել էին երիտասարդ Սաադիի պարանոցով: (Ա. Խամբակյան)

Նա փշրում է միշտ մեր ուսերը վար, ամենուր հասնում, ճգնում է մարդուն,

Եվ իրավունքի դաժան անունով բյուր կառավիններից բուրգեր է կերտում:

Եվ ամեն ինչ է իշխանությունը— իրավունք, օրենք և արդարություն.

Նա ինքն է խիդճը և չարն ու բարին, իսկ դու՝ գերեզման, դու՝

ոչնչություն:

Եվ նզումում եմ իշխանություն՝ հազարամիջրան մոլի բորենին.

Իր ամեն քայլը՝ արյունի հնձան, որ տրորում է ծերին, մանուկին:

(Ա. Խամբակյան)

Բազմաշաղկապություն չի նշանակում շաղկապների սոսկական կուտակում: Բազմաշաղկապությունը ձև է դառնում այն դեպքում, երբ խոսքի ու նախադասության մեջ բովանդակության ու քերականական կապի տեսակետից որևէ դեր չկատարելով հանդերձ ծառայում է խոսքի գեղագիտության խնդիրներին՝ առաջ բերելով այս կամ այն գդայական պատրանքը, որի մասին խոսք եղավ վերը: Առա բազմաշաղկապության ևս երկու օրինակ՝ մեկը ՈՒ-ով, իսկ մյուսը՝ ԵՎ-ով և ՈՒ-ով միաժամանակ.

Իսկ իմ ծույսը երբեք դու չես տեսնի...

Ու կմեկնեմ ჩեռու,

Ու կմեկնեմ անդարձ,

Ու կմատեմ մարդկանց սրտերին մոտ,

Որ տաքանամ մի քիչ նրանց բարությունից,

Եվ տաքանան մի քիչ նրանք իմ բարկ սիրուց:

(Պ. Սևակ)

Ու մութ էր շուրջս, և խավարն անհուն,—

Իմ խարված սրտում՝ մթամած օիշեր.

Եվ պաղ, և ծանր, ծանր որպես քար,

Եվ տաղուկությամբ լի և անվերջ երկար,

Անծիր ու անհուն—

Ու ոչ մի նեռվում լույս չեի փնտրում...

Եվ համր էր ընդմիշտ աշխարհն ինձ համար—
Եվ օտար և մուր.—
Ես ընկած էի անզոր ու մոլոր,
Եվ հավետ մենակ և անդարձ մենակ,
Անանուն, անհայտ, անժանոր հեռվուս: (Վ. Տերյան)

Բազմաշաղկապությունը սոսկ գրական խոսքի երկույթ է. այն գալիս է Աստվածաշնչից: Հին կտակարանին բնորոշ է խոսքի մեջ անկախ նախադասությունների, ինչպես և միավորյալ նախադասությունների միմյանց կապումը և շաղկապով: Ահա մի փոքրիկ հատված «Մնացորդաց» գրքից.

Եվ այս է Սողոմոնի դրած հիմը Աստուծո տունը շինելու համար. երկայնությունը նախնի չափով վախտուն կանգուն, և լայնությունը քլսան կանգուն: Եվ առաջի սրահի երկայնությունը տաճ լայնության համեմատ քան կանգուն էր, և բարձրությունը հարյուր քան. և նրան պատեց ներսից մաքրու ոսկիով: Եվ մեծ տունը ծածկեց մայր փայտերով, և նրանց պատեց լավ ոսկիով, և նրա վրա հանեց արմավենիներ և շղթաներ: Եվ տունը պատեց պատվական ակունքներով շքեղության համար. և ոսկին Փարուիսի ոսկի էր: Եվ տաճ գերանները, սեմերը, նրա պատերը և նրա դունքը ոսկիով պատեց, և պատերի վրա քերովբաներ քանդակեց: (Գլ. Դ)

Դժվար չէ նկատել, որ այստեղ կա սոսկ արտահայտման անսովոր եղանակ, բայց ոչ ոճական հնարանք, այսինքն՝ ձև, որի մասին խոսք եղավ վերևում:

ԲԱԶՄԱԼԺՈՒԹՅՈՒՆ

Բազմալժությունն այնպիսի ճարտասանական ձև է, որն արդյունք է նախադասության միավորյալ անդամների կրկնության, ըստ որում այդ կրկնությունը տեղի է ունենում որևէ բառի (շաղկապի, կապի, բայի և այլ խոսքի մասերի) օգնությամբ: Բազմալժությամբ նախադասության կառուցվածքը դառնում է բազմամասնյա ու բազմակողմ, խոսքը թափ է ստանում, դառնում ազդու և շեշտակի: Ահա բազմալժության օրինակներ.

ա. Կապերով (պարագայական հարաբերություններ).

... այն ատել միայն հասկացվեցավ, որ մարդկություն, ազգ և հայրենիք բառերը բառարանները լեցնելու համար շինած բառեր չեն, այլ ամեն մարդու նաքան մնչ, սրտին մնչ, հոգվոյն մնչ երկաթյա տառերով և անջինջ կնքապով դրոշմելու բառեր էն: (Հ. Պարսեցյան)

Բուլլ-բուլլ, բուրավենո, շարժվեցին դեպի կողմերը հեռու,
Գոհար ցողելու, ծաղկունք բուրելու, բուրմունք խնկելու
Մինչև Միշագետք, մինչև Ասորիք, մինչև Ծովն Հայոց,
Մինչև Լելեսպոնտ, մինչև Պոնտոսի ափերն ալեկոծ:

(Հ. Թումանյան)

(Խնդրային հարաբերություններ)

Մի առանձին խորամանկություն է պետք հասկանալու համար, թե մարդկանց կենսապայմանների հետ, նրանց հասարակական հարաբերությունների հետ, նրանց հասարակական կեցության հետ փոխվում են նաև նրանց մուապատկերները, հայացքները ու հասկացողությունները, մի խոսքով նրանց գիտակցությունը:

(Կ. Մարքս և Ֆ. Էնգելս, Կոմունիստ. կուս. մաճիֆեստ, 1952, էջ 60)

Կար ժամանակ մը, որ խավարը լուս դեմ կը կովնոր, տգիտությունը գիտության դեմ, անցյան ապառնին դեմ, սուրբ գրչի դեմ, ատելությունը սիրո դեմ, կրակը շուրին դեմ, միսը բանջարեննին դեմ:

(Հ. Պարոնյան)

բ. Շաղկապներով.

— Ամութ քեզ, Շապո՞ւնի, դու արատավորեցիր թէ՛ բազավորի մնանությունը և թէ՛ մարդու առաքինությունը: (Բաժիկ)

Այն երկրում, ուր դու մի օր լացիր

Ու մորմոցացիր այն ևս բոցում—

Ահա զարութեար արեածին

Ու շինող, ու վառք, ու կառուցում: (Ե. Զարենց)

Ու աշքերում նրանց կապույտ, ուր իշել է գիշերը մութ—

Հազար բողբոջ կա կրակոտ, ու արշալույս, ու առավոտ:

(Ե. Զարենց)

գ. Դերանուններով.

Բայց մինչև այսօր մեր եկեղեցիներում սուրբ գիրքը՝ կարդում են հունաց և ասորաց լեզուներով, մինչև այսօր մեր եկեղեցիներում աղոթում են օտար լեզուներով: Ո՞ր զյուղացին, ո՞ր բաղաքացին, ո՞ր հայը հասկանում է այդ լեզուները: Եվ այդ լորության մեջ ի՞նչ լուս, ի՞նչ բարոյական կամ հոգևոր ուղղություն կարող էր տալ եկեղեցին ժողովրդին, եթե նա տեսնում է միայն ծեսեր և լսում է իրան անհականապի ձայներ: (Բաժիկ)

դ. Բայով.

Զվալ շունենք, շարու շունենք,

Ոչ սամոտեն, ոչ պարան,

Այսպես աղքատ դեռ եղած չենք,

Կտրվիլ է ամեն բան: (Պ. Աղյայան)

ՀԱՊԱՂՈՒՄ

(Բուն. Առօջական, լատ. Retardatio,
նաև suspensio, sustentatio)

Հապաղումը, որն անցյալի հայ ճարասասանության մեջ կոշվել է կախում, խոսքը հետաքրքրական ու տպավորիչ դարձնելու ոճական հնարանք է, որն սևի երկու դրսերում, երկու տեսակ արտահայտություն:

Հապաղման առաջին արտահայտությունն այն է, որ ունկընդրի կամ ընթերցողի հետաքրքրությունը գրգռելու նպատակով արտահայտվողն իր ասելիքը հաղորդում է ձգելով, դանդաղելով, դիմելով միջաբանությունների՝ միջակա համառուսատմությունների, այսպես կոչված քնարական գեղումների, նյութի հետ անմիջապես չկապված երևույթների, իր խոսքը երկարացնում հատկապես այն դիպքում, եթե անհրաժեշտ է բանն ասել անհապաղ, անմիջապես, միանդամից: Իր ասելիքն այս եղանակով ձգելով և ունկնդրի կամ ընթերցողի համբերությունը հնարավորին շափ լարելով՝ պատմողը զրգուում է նրա հետաքրքրությունը, որպեսզի ասվածը հնչի ավելի տպավորիք, անսպասելի կամ կարևոր: Ոճական այս հնարանքին առավել հանդիպում ենք գեղարվեստական գրականության մեջ: Այսպիսի հապաղման հիմնալի օրինակներ է տալիս Հ. Թումանյանը «Անուշ» պոեմում: Ահա երկու օրինակ հիշյալ պոեմից:

Եկավ Վիժնարի ծերունի մի մարդ,
Կանգնեց վրդովված տղերանց միջին,
Մատը դեպի ձոր մեկնելով հանդարտ
Էսպես նա պատմեց՝ զոյ տալով շիրխին:
— Ես գիշեր, կեսը կըլներ գիշերվա,
Դեռ չեի կացրել աչքս տեղի մեջ.
Քունս էլ է կորել, ջանս էլ էն վաղվա,
Ամսն մի բանից մնացել եմ խեղճ...
Հա՛, հալալ կեսը կըլներ գիշերվա,
Ծունը վերկածավ ես կուն վրա.
Հել-թե՛յ, կանչեցի, ծեն տվող չելավ.
Ծունը գազազեց, շունը վեր կալավ...
Հե՞յ գիշի, ասի ինքս իմ միջում,
Ի՞նչ է մնացել առաջվան տղից.
Քնում էի վաղ մենակ արխաջում,
Մի ծեն լսելիս վեր թռչում տեղից...
Էն էի ասում, քնել չեի դեռ.
Կլիներ դառը գիշերվան կեսը,
Երկու մարդկային սև կերպարանքներ

Ծան առջև փախած՝ ցած իշան դեսը...

— Աղջի՛, Վա՛րդիշաղ, թե հոգիդ սիրես,
Մի գարիդ գցի՛ր, տես ի՞նչ է ասում.
Սշք խավարի, տեսիլ դառնամ ես,—
Տեսիլք ես տեսել գիշերս երազում:
Մի մուր ձորի մեջ, մի նեղ ձորի մեջ,
Անբախտ Սարոյի ոչխարը կանգնած՝
Լեզու էր տոել ու խաղ էր կանչում,
Ու յաղ էր կանչում ձեն ձենի տված...
Մի գարիդ գցի՛ր, թե որդով խնդաս,
Էս երազն իսկի ես լավ չեմ փորձել.
Ողորմած աստված, քու դուռը բանաս,
Քու ոտի հողն ենք— դու ես ստեղծել...
Անբան գառները մույթ ձորի միջին
Խաղ էին կանչում ու ձենով լախս,
Սարոյի հանն էլ նրանց առաջին
Աղլուխ էր առել ու պար էր գալխս...

Հապաղման երկրորդ տեսակում միջաբանություններ չեն լինում: Խոսողը կամ զրողը իր ասելիքը հաղորդում է այնպես, որ խոսքի մեջ կարճ դադար տրվի այնպիսի տեղում, որին անմիջապես պիտի հետեւի խոսքի ընթացքից ու իրերի տրամաբանությունից բխող հետևությունը: Այդ գաղարը (գրավոր խոսքում այն արտահայտվում է կախման կետերով) տրվում է, որպեսզի ունկնդիրը կամ ընթերցողը, խոսողից առաջ ընկնելով՝ հետևությունն ինքն անի: Սակայն այդ կարճ դադարից հետո մինչ ունկնդիրը կամ ընթերցողը կմտմտա, խոսքի հեղինակը ինքն է ասում հհակությունը, որը լինում է կա՛մ սրամիտ, կա՛մ արտասոհմոր, երբեմն էլ համարձակ կամ հանդուգն, բայց միշտ անսպասելի:

Հապաղման այս երկրորդ տեսակին մեր պոեզիայում հաճախակի է դիմում Պ. Սևակը ինչպես «Անլոելի զանգակատուն» հրաշագեղ պոեմում, այնպես էլ իր մյուս սաեղծագործություններում: Ստորև տալիս ենք այսպիսի հապաղման երկու օրինակ Պ. Սևակի հիշյալ պոեմից.

Խոցեցին ու ջնջեցին,
Հատնեցին հաստ ու բարակ,
Հոշեցին ու տանջեցին,
Փշրեցին, տվին կրակ,
Վաթեցին արյուն-արցունք,
Ներկեցին ձոր ու բարձունք,

Քանդեցին երկինք մի լուրջ,
Սորթեցին մի ժողովորդ,
Հացառատ մի ողջ աշխարհ
Սարքեցին փշոաճք-նշխար,
Սո՞ւր նշխար՝ շան բերանում,—
Ուզեցին մեկ հայ թողնել,
Եվ այն էլ... թանգարանում...
— Գարուն ա, ձյուն ա արել...

Պոլիշն... Պոլիս...
Դու՝ հետերա— տիկին— խանում,
Դու՝ պշուիի մի կախարդիչ,
Արմավալանջ, նոճեթարիչ,
Մարմարայի պարեգոտով,
Բոսֆորական կապուտ գոտով,
Մահիկահոնք, արևաշաւ,—
Մի գգլինիշ սիրավաճառ՝
Դեմքով քարի, իսկ սիրտը չար,
Որ հնազան մեր ընտանուց մեզ սառեցնում,
Իր մատներին՝ ուզածի պես պարեցնում,
Ծղբայում էր ոչինչ չարծող մի ծախտով,
Մի ծպիտով,
Որ շատ շուտով
Պիտի բաշխեր ուրիշ մեկին,—
Շա՛ն հասկացող,
Քի՛շ զգացող՝
Անսե՞ր, անկի՞րք— լոկ շահադե՛տ,
Լոկ հաշվարսա՞ր— խելոք մի կին,
Որ ո՛չ կարգին մոտն է տանում,
Ո՛չ էլ գոնե կարգին վանում,
Եվ... մեզանից ամենամեծ հաջողակին,
Որ կարող էր Բյուզամիհոնում դառնալ կեսար,
Դարձնում էր շա՞տ-շա՞տ... միայն խեղճ տնիեսա...

Հապաղման այս աեսակը այն պատճառով, որ սրամիտ է, հնարագիտական ու հնարամտական, ունկնդրի (ընթերցողի) վրա թողնում է ուժեղ տպալորություն, պատճառում նրան գեղագիտական հաճույք ու բավականություն։

Հապաղման ձեկի այս երկու արտահայտությունների միջև, ինչպես կարելի է դատել բերլած օրինակներից, ընդհանրությունը ձևական է. երկու դեպքում էլ բանն ասվում է ոչ անմիշապես ու անհապաղ, սակայն չությամբ դրանք տարրեր են միմյանցից: Եթե մի դեպքում հապաղումը (դանդաղումը) առաջանում է հեղինակային միջարանություններով, ապա մյուս

գեպքում հեղինակը դադար է տալիս, հնարավորություն ընձեռելով իր ունկնդրին (ընթերցողին) կռահելու ասելիքը, սակայն անմիջապես էլ ինքը կանխում է նրան՝ տալով խոսքի ընթացքից դժվար կռահելի կամ ավելի հաճախ անկռահելի զաղափարը, ինքը միշտ մնալով իր ունկնդրից (ընթերցողից) բարձր մակարդակի վրա, որով և նրան հմայքով է տրամադրում իր նորկատմամբ:

ԶԵՂՉՈՒՄՈՎ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ

Զեղչումով առաջացող ձեերը կազմության սկզբունքով հավելումով կազմվող ձեերի հակապատկերն են ներկայացնում: Այսպիսի ձեերում զեղչում է բառ, կապակցություն կամ արտահայտություն, սակայն հասկացվում է մտքից ու կառուցվածքից: Ոճական զեղչումը, ինչպիսին էլ լինի այն, խոսքին ուժգնություն տալու միջոց է: Կոյություն ունի ճարտասանական զեղչման վեց կարեռ տեսակ՝ զեղչում, լուրյուն, անցում, խռիականություն, կամրջակապ և անշաղկապություն:

ԶԵՂՉՈՒՄ (Բուն. Ελλειψις, լատ. Reticentia)

Զեղչումն ընդհանուր լեզվական երկույթ է, լեզվի համառոտության միջոց, այն պայմաններից մեկը, որի հետևանքով խոսքն ազատ է մնում ավելորդություններից: Խոսքը կառուցվում է այնպես, որ արդեն խոսքային իրադրությունից հասկանալի հասկացություններն ու գաղափարները, եթե դրանք հատուկ շեշտվածություն չունեն կամ անհրաժեշտ չեն իրեւ ձեեր բաղդրող տարրեր, չկրկնվեն ու շծանքենանեն մեր լսելիքն ու միտքը: Զեղչումները երեք տեսակ են լինում՝ քերականական, տրամաբանական և ճարտասանական: Քերականական զեղչումներն ուսումնասիրվում են քերականության դասընթացում, արամաբանական զեղչումները՝ տրամաբանության դասընթացում՝ մտահանգումների բաժնում: Թե՛ քերականական և թե՛ տրամաբանական զեղչումները ծառայում են խոսքի համառոտության նպատակին: Ճարտասանական զեղչումը տարրերվում է նախորդ երկու զեղչումներից մի կարեռ առանձնահատկությամբ. ճար-

տասանական գեղումն արվում է գաղափարին ուժգնություն աալու նպատակով, այսինքն՝ այն կապված է հուզերի արտահայտման հետ։ Այսպես, օրինակ։

— Վա՛, ձեզ մատադ, ապան շունա,
իմ ապրուսու, տեղս, տունս։ (Հ. Թումանյան)

Այստեղ ընդգծված արտահայտության մեջ կա զեղում, որի հետևանքով ասվածը դարձել է խիստ հուզական։ Եթե քերականական զեղումը թույլ է տալիս զեղչված բառի ճիշտ վերականգնում (Ես գնացի զյուլ, իսկ նա՝ բաղամ նախադասության մեջ զեղչված բառն է՝ գնաց, բայց ոչ մեկնեց, սլացավ և այն). ապա մարտասանական զեղումը թույլ է տալիս մեկից ավելի համանիշ իմաստների վերականգնման հնարավորություն։ Այստեղ ասլան զանս կարող է նշանակել սպանեցին, նահատակվեց, ինչ օրի զցեցին, ինչ եղավ, ձեռմիցս գնաց ասլան շունս և այն, և ոչ չի կարող պնդել, թե դրանցից որն է զեղչված։ Սա հենց ճարտասանական զեղման առանձնահատկությունն է, որր մեզ թույլ է տալիս հոգեբանորեն մեր մտքում վերականգնել և նիթադրվելիք ամինառտեղ կամ նպատակահարմար գաղափարը։

Ճարտասանական զեղումը իսոսքը դարձնում է կտրուկ, հատու, անառարկելի, ինչպես այդ տեսնում ենք հետեւալ օրինակում։

Իսկ եթե այս մեծ վկայությունից հետո որդիշ բան հարցնես, ահավասիկ պատրաստ ենք՝ մեր ամրող մարմինը քո ձեռքը տված։ արա շուտով՝ ինչ որ կամենում ես։ Քո կողմից տանջանք, իսկ մեր կողմից հանձնառություն, քո սուրը և մեր պարանոցները։

(Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին)

Զեղումը հուզական իսոսքի տարր է։ Նրան դիմում են մարդիկ այն դեպքում, եթե հուզված են լինում կամ ցանկանում են հուզվ առաջ բերել։ Այսպես, Հ. Թումանյանը «Մարո» պոեմում գրում է։

— Պուրս իմ տնից, սևերես,
Ետ շնալես դեպի մեզ։

Այստեղ շափազանց մեծ հուզի թելադրանքով է Մարոյի հայրը դիմում զեղման։ Դժվար չէ համոզվել, որ դուրս իմ տնից շատ ավելի ուժեղ է արտահայտում հոր զայրույթը, քան եթե լիներ՝ դուրս եկ, դուրս գնա, նույնիսկ՝ դուրս կորիր։ Նույն բանն ենք աւեսնում նաև հետեւալ օրինակում։

— Այս, այս ամիջածները կարծես խոսքը մեկ են արել, որ գրեն քահանաների, տիրացուների և հոգարարների մասին... Քահանա և տիրացու, տիրացու և հոգարարնու, հոգարարնու և տիրացու... Կարծես քն էլ ուրիշ բան չկա գրելու, ես ձեր... (Նար-Դոս)

Զեղված հանդիմանությունը թե հայհոյանքն ավելի ուժեղ է ըմբռնվում, քան երկի այն ասվեր, որովհետև շասվելու դեպքում հոգերանորեն ամենաուժեղն է առնվում:

Այն պատճառով, որ զեղչումը գաղափարի ուժեղացման արտահայտման միջոց է, կոչերն ու լոգունգները հաճախ են կազմվում զեղչումով։

Զեղչումը ժողովրդական խոսքի սիրած ճարտասանական ձևերից է։ Գոյություն ունեն մեր լեզվում զեղչական բազմաթիվ արտահայտություններ և դարձվածներ, ինչպես՝ ի՞նձ ինչ, ի՞նչ ինչ, երա՞ն ինչ. սա ո՞ւր, նա ո՞ւր. այ քեզ բան. այ քեզ օյին. աստված վկա. զել էն Կիկոն, զել էն Կիկան. վերև աստված, ներմեր դու։

ԼՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Փաց քողնելը,
լատ. Praetermissio)

Լոությունը զեղչման ձևերից է, արտաքուսա նման ճարտասանական զեղչմանը, սակայն այն տարբերությամբ, որ լոությամբ հույզեր չեն արտահայտվում։ Լոությունը ոճական հնարանք է ասվածին ուժգնություն տալու համար։ Այսպես, օրինակ.

— Ինչի՞ց է, պապի՛, այսքան ճոխ երկրում,
ինչպես ասում են, դժվար եք ապրում,
Վարձատրություն չեք ստանում հողից,
Թե՛ նեղություն է գալիս մի տեղից։

— Մեր նեղությունը... քեզ ինչպես հայտնեմ,
Թող հաստատ լինի մեր քագավորը,
Ես ընչի՛ տեր եմ, խոսեմ երա դեմ,
Բայց աստված Կորի մեր քաշած օրը։ (Հ. Թումանյան)

Այստեղ զրուցակցի հարցմանը տրված պատասխանում ծերունին լոության է տալիս նեղության պատճառը, բայց և ակնարկով հասկացնել է տալիս, թե ումից է գալիս այդ նեղությունը։ Եթե ծերունին անմիջաբար ասեր, թե թագավորն է նեղության պատճառը, ապա ասվածը չէր թողնի այն տպավորությունը

թյունը, ինչ որ լոռության միջոցով ասվածն է: Լռությունն, ի տարբերություն զեղման, ճարտասանական կեղծիք պարունակող ձև է: Այստեղ ճարտասանական կեղծիքը այն է, որ ցույց է տրը-վում, թե չի ասվում լրության տրվող գաղափարը, բայց և միաժամանակ ասվում է, սակայն ուղղակի ասվելուց շատ ավելի ուժեղ է ասվում: Ճարտասանական այդպիսի կեղծիք կար Թումանյանից բերված օրինակում: Այդպիսի կեղծիք կա նաև հետևյալ օրինակներում.

Այժմ ես արհամարհում եմ Քալիխն էլ, նրա եղբորն էլ: Նրանց ծնող-ընդունությունը մասին խո էլ չեմ ասում: (Նար-Դոս)

— Դուք տեսե՞լ եք՝ ինչպես են վարդկում զինվորները թշնամուն սպիտակությունը, չուլուփալասով լցված մի տոպրակ են կախում և հրացանի սվինով ծակում հա ծակում.— ահա՝ ձեր դուքը, ձեր թշնամին, ձեր յորնագիւան դևը: Ձեմ հիշում Դոն-Քիշոտի հողմադաշները, որպեսզի չփրավորվեք, թեև Դոն-Քիշոտը վերին աստիճանի անկեղծ և անպայման լավագույն ձգտումներով խելազարված մի ասպետ էր:

(Նար-Դոս)

Ճարտասանական կեղծիքն այս օրինակներում իրացվել է էլ չեմ ասում, չեմ հիշում կապահցություններով, քանի որ ասվածից շատ ավելի ուժեղ ասել ուղղակի ձևով անհնար կլիներ:

Լռության ճարտասանական կեղծիքի այսպիսի արտահայտություններ են նաև՝ ավելորդ է ասել, ավելորդ ենք համարում նիշել (հիշատակել, նշել, ասել), շարժե նիշատակել, շարժե այն էլ ասել և այլն:

ԱՆՑՈՒՄ

(Բուն. Մետաստացիս— անցում, վրայով անցնելը,
լատ. Transitio)

Անցումը ես զեղման ձև է: Ոմանք այն միացնում են լոռությանը, որովհետև անցումը ևս ըստ էության լոռություն է: Սակայն սկզբունքային տարրերություն գոյություն ունի այս երկու տեսակ լոռությունների միջև, որի հետեւանքով էլ մենք ևս, հետեւելով որոշ ճարտասանների, անցումը բաժանում ենք լոռությունից և ներկայացնում իրեր առանձին ձևերում ասելիքն այնուամենայնիվ ասվում է (ակնարկով, թե մի այլ ձևով), ապա անցման դեպքում ասելիքն իսկապես չի ասվում, այլ թողնվում է ունկնդրին կամ ընթերցողին՝ իր երես-կայությամբ պատկերացնելու շասվածը: Ահա մի օրինակ: Հ.

Թումանյանը «Թմկաբերդի առումը» պոեմում նկարագրելով սաղմի դաշտից թաթովի հաղթական վերադարձը, ուրախ ու արքշիռ խնջույքը, այնուհետև թաթովի շարագուշակ երազն ու իր՝ բանաստեղծի՝ զինվորներին ուղղված արթնության կոչը և թշնամու դավադրական ներխուժումն ամրոց, լուսված է մատնում, չի խոսում այն մասին, թե ինչ արին նադիր Շահի զորքերը բերդը մտնելուց հետո: Այնուհետև նա անցնում է խաղաղ առավոտվարացվելուն և նադիր Շահի մտորումներին: Այս երկու եղելությունների միջոցը թողնելով բաց, հեղինակը մեր երեակայությանն է թողնում լրացնելու այն, ինչ ասված է այս յուրահատուկ լուսված:

Անցումը խոսքի գեղագիտության կարևոր միջոցներից է: Այն հատկապես ստեղծագործողից պահանջում է մեծ ճաշակ, իմացություն, թե ինչը պետք է ասել և ինչը չպետք է ասել, ինչը ինչպես պետք է ասել ընթերցողի կամ ունկնդրի երևակայությունը գրդոելու, նրան ևս ակտիվ, ստեղծագործական պրոցեսի մեջ ներգրավելու համար:

ԽՈՀԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
(Բուն. 'ԱՊՕՏՎՈՂՈՏԻՑ—ԹԱՐՁԱԿԵԼԸ,
ՃԱԾԿԵԼԸ, ԼԱՄ, Արօզօրեցա)

Խոհականաթյունը հանգույց բայի գեղշման հետևանքով ռաջացած ձև է, ավելի ճիշճ՝ այն խոսքի այնպիսի կառույց է, որի մեջ բայի դիմավոր ձևեր չկան, և մտքերն արտահայտվում են անվանական կապակցությունների միջոցով: Այսպիսի կառույցը խոսքը դարձնում է ամփոփ ու համառոտ, հուղական ու պատկերավոր: Ահա խոհականության մի օրինակ.

Ուրատնեկ թիվ: Վաղարշապատ: Էջմիածին:
Միրգու փոշի: Անսիին արև:

Շողամրցում Մասիսների, Արագածի:

Սրբագործված հին-հին քարեր:

Եվ Մայր Արաք: Եվ Մայր Տաճար:

Տաճարի շորշ՝ սուրբ-սուրբ վանքեր,

Հնչող,

Շնչող,

Կանչող զանգեր...

Եվ ճեմարան մտքի կաճառ: (Պ. Սկակ)

Խոհականությունը միջոց է միտքն ամենաամփոփ եղանա-

կով արտահայտելու համար: Ձարմանալի համառոտություն ունեն Հ. Սահյանի մի երկու ստեղծագործությունները, որոնք գըրված են խոհականության ոճական ձևով: Ահա մի հատված նրա խոհականությամբ գրված ոտանավորներից մեկը.

Քարը՝ երամ, քարը՝ նախիր,
Քարը՝ հոտ:
Քարը՝ հոտաղ, քարը հովիվ,
Քարը՝ հոդ:
Քարը՝ արգելք, քարը՝ պատիժ,
Քարը՝ վերք:
Քարը՝ պատվար, քարը՝ պատիվ,
Քարը՝ ելք:

Խոհականությունը զգացականության արտահայտման միջոց է դառնում այն դեպքում, երբ խոսքը կառուցվում է մեկին, մի բանի ուղղված դիմումի ձևով: Երբեք օրինակ տալիս ենք Պ. Սևակի «Հայաստան» բանաստեղծությունից մի հատված.

Իմ փառապա՛նձ,
Իմ տառապա՛նձ,
Իմ բարձրանո՛նձ,
Իմ քաղցրանո՛նձ:
Դու՝ մրգերի շտեմարան,
Ոսկեվազյան գինու մառան.
Դու՝ թավշե դեղձ, դու՝ փրփուր հաց,
Արտաշատյան խաղող սևաչ.
Դու՝ Սևանի վառվող կոհակ,
Երևանի այուն ու խոյակ.
Դու՝ հանգրվան, կանչող փարոս,
Դու՝ հալկալան զերք ու դրոշ,
Խոսուն վկա կոտորածի
Ու վճիտ աչք ցամքած լացի.
Արդարության ամեղ ատյան,
Սրի պատյան,
Սիրո մատյան—
Միշտ նին ու նոր իմ Հայաստան:

Խոհականությունն այս նպատակով բազմաթիվ անգամ գործածում է հանճարեղ Նարեկացին «Մատյանում» (տե՛ս հատկապես Բան Գ, ա, Բան Ղ, և և այլն): Նույն միջոցին է դիմել նաև Ա. Խսահակյանն «Արագածին» ոտանավորում: Այսպես են գրված Պ. Սևակի «Անլոելի զանգակատուն» պոեմի որոշ հատվածներ:

Խոհականությունը հատուկ է նաև ժողովրդական մտածողությանը: Հանդես գալով իրեք մտքերի արտահայտման ոչ սովորական ձև, խոհականությունը խոսքը դարձնում է հետաքրքրական ու պեսպես: Ահա ժողովրդական խոհականության մի երկու օրինակներ.

Ձեռս պակաս, ուժս հատած,
Հազար ու մի ցավի տեր,
Ինձ են նայում մերկ ու սոված
Մի տուն լիբը մանուկներ: (Հ. Թումանյան)
Չէ որ չէ, ասավ, են լոռ սարի պես
Գնաց դիք կանգնեց գեղի մելիշանում.
Էս դատաստանը, էս բավադը, էս ես,
Թող գա մի տեսնենք ինձ ինչ է անում: (Հ. Թումանյան)
Ես քեզ օրինակ. էս խոր ձորերում
Էս է չորս քառան տարիս լրացավ... (Հ. Թումանյան)

ԿԱՄՐՁԱԿԱԴ

(Բուն. Զօ ցմա, կամուրջ, կապ, լատ. Zeugma)

Կամրջակապը⁹ խոսքը հատու դարձնելու, նրան թափ հազորդելու ոճական հնարանք է, մի ձև, որի կազմավորման համար պայման է դառնում բայի զեղչումը: Դոյլություն ունեն կամրջակապի երկու կաղապարներ, որոնք բնութագրվում են ենթականերով. մի զեպքում տարրեր են ենթակաները, և նախադասությունն ունենում է բարդ համադասականին բնորոշ կառուցվածք, իսկ մյուս զեպքում ենթական մեկն է (կամ բազմակի), և նախադասությունն ունենում է պարզ կառուցվածք: Երկու զեպքում էլ բայց կարող է զեղչվել միայնակ, բայց կարող է զեղչվել նաև որևէ լրացման հետ մեկտեղ:

1. Բայի զեղչվելու հետևանքով կամրջակապի առաջին տեսակում նախադասության ենթականերից յուրաքանչյուրը տրամաբանորեն կապվում է իրեն հարաբերակից խնդրին կամ պարագային, որով և ստացվում է մի հանգույց՝ իր երկու կողմերով. Հանգույցի մի կողմում ենթականերն են, մյուս կողմում՝ պարագաները կամ խնդիրները:

Ահա մեկ օրինակ, որի մեջ ենթակաները խնդիրների հետ են.

⁹ Ստ. Ագոնցն այս ձևը կոչում է լծակցություն, իսկ Եփրեմ Սեբածյան՝ զուգորդություն:

Հայոց աշխարհի փափկաւոն կանայք
Քո մեջ են թողել ճրբությունն իրենց,
Մամիկոներն՝ իրենց գորովը ծփուն,
Ռամիկոներն՝ իրենց կոպտությունն առողջ,
Ռազմիկոներն՝ իրենց կորովը բազկի,
Եվ սեպուհները՝ կանչը մարտական: (Պ. Սևակ)

Այստեղ զեղչվել է բողել են բայց ին մեջ տեղի պարագայի հետ միասին, և զեղչումով հարաբերակցվել են ընդգծված ենթակաները ընդգծված խնդիրներին:

Հետեւյալ օրինակում ենթակաները կամրջակապ են կազմել պարագաների հետ:

Հոնքերն ահա պար են զալիս իրենց համար՝
Կամ շինելով, կամ քանդելով երկու կամար,
Պար են զալիս աչքերն անջատ,
Դաստակը՝ շոկ,
Թարմ առանձին: (Պ. Սևակ)

2. Մեկ ենթակայով (կամ բազմակի ենթականերով) կազմված կամրջակալի դեպքում դարձյալ բայի զեղչումով տրամարանորեն ենթակային են հարաբերակցվում գործողության հետ առնչվող մեկից ավելի խնդիրներ կամ պարագաներ: Սակայն այս դեպքում ստացված հանգույցի մի կողմում միայն մեկ ենթակա է (կամ բազմակի ենթականեր), իսկ մյուս կողմում՝ առնվազն երկու և կամ ավելի խնդիրներ կամ պարագաներ:

Ահա այսպիսի կամրջակապի երկու օրինակ՝ ուղղակի և անջատման անուղղակի խնդիրներով.

Զանացել ենք մենք ամենքի համար.
Ծինել ենք կամուրջ,
Կապել ենք կամար,
Ամեն տեղ հերկել,
Հասցրել բերքեր,
Ամենքին տվել միտք, առած, երգեր՝
Պաշտպանել նրանց Բոգնոր ցրտից,—
Ամեն տեղ թողել մեր աշքից ցոլանք,
Մեր Բոգուց մասունք,
Եվ Եշխար՝ սրտից... (Պ. Սևակ)

Հետո արդեն մի բաղաձայն կատականք
Սկսելով զավեշտական իր խաղն ասել՝
Գովքի դիմաց պիտի չուզի, այլ պահանջի՝

Փեսանորից՝
Սել մի սեղան...

Փեսախպորից՝
Խոյ մի խորվու...
Փեսաքորից՝
Գուղա յոթ ջուխտ՝
 Իմանալով, որ կստանա
 Իր խոպաձայն երգի դիմաց
 Երկու ճնճուղ,
 Մեկ գարենաց: (**Պ. Սևակ**)

Ահա մեկ օրինակ էլ ուղիղ խնդրով և կապի խնդրով.

Դրեց խարդախված ճյութի դեմ մերան,
 Քանակի դեմ՝ թե,
 Թվի դեմ՝ թոփչք,
 Արյան դեմ՝ թանաք,
 Սրի դեմ՝ գրիշ.
 Եվ դարանի դեմ՝ Մատսնադարան... (**Պ. Սևակ**)

Մեկ ենթակայով (նաև բազմակի ենթականերով) կամրջակապի մի տեսակ էլ առաջանում է բաղադրյալ ստորոգյալի բայական մասի զեղումով, որի հետևանքով հարաբերակցվում են ուղիղ խնդիրն ու սասրողելին, ինչպես հետեւյալ օրինակում է.

Ապիրատ աշխարհ, ուր հզոր ոսկին դարձնում է գողին ազնիվ,
 բարեհույս,
Ապուշին՝ հանճար, վախկոտին՝ կարիճ, տգեղին՝ չքնաղ
 և պողմիկին՝ կույս
 (**Ա. Խաճակյան**)

Առավել բարդ պատկեր է ներկայացնում այն կամրջակապը, որի հանգույցի մի կողմում ենթական է, իսկ մյուս կողմում՝ համեմատության եզր դարձող երկրորդական համաստորագաս նախադասությունների ենթակաները և խնդիրները կամ պարագաները: Ահա այսպիսի մի կամրջակապի օրինակ.

— Ես քեզ սիրում եմ, այնքան եմ սիրում, որքան չի սիրում աշխարհն արեին, սոխակը վարդին և բույսը հողին: (**Վ. Փափազյան**)

Ընդհանրապես կամրջակապը գրական խոսքի ոճական հնարյաներից է և աւքի է ընկնում կառուցվածքի որոշ արհեստականությամբ, բայց և միաժամանակ այն արտահայտությանը տալիս է բանաստեղծականություն, վերամբարձություն, հոետորականություն, սեղմություն, ուժ ու թափ:

Կամրջակապը քիչ գործածվող ձևերից է: Միջնադարի հայ գործիչները ևս հազվադեպ են դիմում այս ձեին, սակայն այլ է

Նարեկացին, սրը «Մատյանում» աւալիս է բազմաթիվ օրինակ-ներ, որոնցից բերում ենք միայն մեկը.

Դարձեալ վերստին աշխար կրկին եղինելոյս, քանզի գայ հասանէ առ հասկ հասակիս անհնարին բարկութեամբ:

**Մանգաղմ՝ առ Ռունձսն
Դատաւորմ՝ առ ատեանն,
Հզարմ՝ առ բնմն,
Սպառնացեալմ՝ առ կորուստն,
Բազուկն՝ առ դատաստանն,
Գաւազան խրատում՝ առ հարուածն,
Սպառապայնութիւնն՝ առ մախանձն,
Հովիմ՝ առ ընտրութիւնն: (Բան 14)**

ԱՆԺԱՂԱՊՈՒԹՅՈՒՆ

(հուն. Α'σύνθετον, լատ. Assolutio)

Անշաղկապությունը¹⁰ զեղչումով առաջ եկող ոճական հնարանք է՝ իր կազմությամբ հակառակ բազմաշաղկապությանը: Անշաղկապության մեջ զեղչված են լինում շաղկապները՝ հիմնականում համադասական շաղկապները, որի հետևանքով մրտքերն ընթանում են իրեւ համադաս միավորների շղթաներ: Խոսքի այսպիսի կառուցքը խոսողի կամ գրովի որոշակի հոգերանության, հոգերանական լարվածության հետևանք է՝ արտահայտություն նրա մտքերի արագ ընթացքի, մտածողության մեջ երկույթների սրբնթաց հաջորդումների, երբեմն նաև մտքերի ընդհատավորության: Այդ պատճառով էլ անշաղկապությունը խոսքը դարձնում է սեղմ ու կուռ, սրբնթաց ու հատու: Ահա Ե. Զարենցի «Խմբապետ Շավարշը» պոեմից մի հատված, որի մեջ Շավարշի մտորումները կազմված են անշաղկապությամբ.

Բայց նո չի՝ կարող այդ մարդը
Ինչ ուզենա— անի.—
Բա իրաւ— Ծավարշի՝— աշիրա՞թը:
Իր մեն է աշիրաթը:— Ծավարշը միշեց.
Ուղեղում բացվեց լայնանիստ—
Ալագազը... դուման... անաստդ գիշեր...
Ծների ոռնոց անհանգիստ...
Անցնում են գյուղերից: Անշնից տավարը՝

¹⁰ Ստ. Ագոնցը կոչել է տրոհություն (տե՛ս Օրա «Ծարտասանութիւն ի հինգ գիրա» աշխատությունը, Վենետիկ, 1775, էջ 309):

Հայլիական, թուրքական գյուղերից քշած:
 Գյուղերում — ընկել է հավարը.
 Լաշա՞կ էր եդ գյուղերի գլխին քաշած...
 Անձուում են սալլերը. ձիերը դոփում:
 Սալլերին — երեխեր, կնանիք, բեռ...
 Դումանը շոյող է, ինչպես զնիուու,
 Ձիերի դոփյունը, ինչպես երգ...
 Աղջիկ — տավարը, հետևից — աշիրաքը՝
 Ծավարչի աշիրաքը. — Խնուսցիներ,
 Որոնց տեղահան էր արել—
 Պատերազմի թաթը—
 Ու աշխարհում ցրել:
 Շատերը կորցրած տուն, տեղ,
 Ընտանիք, երեխեր, հայր, մայր,—
 Այժմ պատրաստ էին ամեն ինչ քանդել
 Մի լավ ձիու կամ մի բեռ ալյուրի համար:

Ահա մի հատված էլ Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանքից».

Գյուղացիական զանգվածներն սկսեցին ազել իրենց թվով: Զորքն ակեց սեղմվել նրան, չերմանալ նրանով:

Սրտապնդի էր երկիրը: Ուսմկական, ժողովրդական դիմադրությունը ծավալվեց, սկսեց ամեն կողմից հարվածել պարսկաց զորքաթակին, ցերեկային հարվածներին հաջորդեցին գիշերայինները: Ապա սկսեցին գզզել թշնամուն, բաժան-բաժան արին, գցեցին իրենց հետևը լեռներն ու կիրճերը, սկսեցին մաշել ամեն ժամ անդաշար:

Գնում էին հայոց ժողովրդի հետևից նյուսալավորտը, Դողիլընը, հետևից՝ Միհրներեւնը, Պերոզը, Վախթանգը, Խոգաւեները: Նաև Վասակը իր դաշտանակիցներով:

«Վիրավոր գազանը» սակայն համառ էր ընկել հայոց ժողովրդի հետևից: Մոնչում էր, խորհում էր իր փերով, խրխնջում էր իր բազմահազար նժոյգներով, զրնգում, որոտում էր, թեն գնում էր հայրանակի երթով, բայց չէր կարողանում հաղթահարել: Պատրանք էր այդ հայրությունը: Բանակը ձեռքից գնացել էր, մաշվում էր:

Հետևյալ օրինակում անշաղկապությունը տողաբաժանման հետ միասին պատճառ է դարձել ոճի ընդհատավորության:

Բոլո՞ր կողմերից հավաքված ելան,—	Թաթար,
Թուրք,	Կիրգիզ,
Խոտալացի,	Չինացի—
Հնդիկ,	Նյու-Յորքից եկան.
Վրացի,	Տայիտի կղզուց,—
Ռուս,	Հեռու Բաղդադից,—
Շոտլանդացի—	Եկան—
Հայ,	Ուր եկան—
Խուճխուզ,	Բոլո՞րը բանվոր,

Մուշա,
Գյուղացի,—
Եկան—
Ո՞ր եկան.—
Լոնդոնից— Պեկին,

Կարս,
Սարիղամիշ.—
Փոչի բարձրացավ
Արծինե քամի...
(Ե. Զարենց)

Գործողությունների սրընթացության, ինչպես և զանազան հանգամանքների շատության պատրանք է ստեղծվում այն դեպքում, երբ անշաղկասությունը ոչ թե նախադասությունները կապակցություններում է, այլ միավորյալ անդամներ ունեցող նախադասության կազմում։ Այդ կարելի է տեսնել հետեւյալ օրինակում։

Վերի թաղից, ներքի թաղից.
Շամփի վըրից, գործի տնղից,
Ծիչով, լալով,
Հարայ տալով—
Էլ ներն ու մեր,
Քիր ու ախակեր,
Կին, երեխեք,
Ընկեր տղերք,
Քավոր, սանհեր,
Քեռի, Փեսա....
Ինչ իմանաս էլ՝ ով է սա,
Գալիս են ու անվերջ գալիս... (Հ. Թումանյան)

ՆՄԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ

Բառերի ձևերի մի խումբն էլ կազմվում է նմանության հիմունքով։ Այս ձևերը ևս ծառայում են նույն սճական խնդրին, ինչ որ նախորդները, այսինքն սրանք ևս խոսքին տալիս են ուժգնություն, առաջ բերում զանազան հույզեր ու զգացմունքներ, նպաստում խոսքի երաժշտականությանը և բարեհնչյունությանը։ Նմանությամբ կազմվող ձևերն ունեն ընդհանրություններ հավելումցվ կազմվող ձևերի հետ, նամանավանդ որ նմանության ձևերից մի երկուսի կառույցներում առկա է կրկնությունը, սակայն դրանք սկզբունքորեն միմյանցից տարրեր կառույցներ են։ Եթե հավելումով կազմվող ձևերի մեծ մասի համար բնորոշն այն է, որ ձևն առաջանում է բառի, կապակցության կամ նախադասության կրկնությամբ, ապա նմանությամբ կազմվող ձևերի համար բնորոշը ոչ թե կրկնությունը, այլ նմա-

նությունն է՝ ինչպես բառի կամ արտահայտության, այնպես էլ քերականական ձևերի:

Նմանությամբ կազմված ձևերից են նախարեցությունը, վերջաբերությունը, եղիշեականը, նարեկյանը, պիտակությունը. նույնահիմքությունը, նմանավերջությունն ու հոգնանոլովությունը:

ՆԱԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Բուն. Ա'նագօջ 2, լատ. Ապարհեցա)

Նախաբերությունը պարբերույթը բաղադրող տարր է: Ան որևէ բառ է, բառերի կապակցություն, նախադասություն կամ բառերի խումբ, որոնցով սկիզբ է առնում անդամական պարբերույթի անդամը կամ հատվածական պարբերույթի հատվածը: Ահա անդամական պարբերույթի մեկ օրինակ, որի մեջ նախաբերություն է պրոտագիսի երրոր (Երբ) բառը՝ նրա չորս անդամների սկզբում.

Երբոր բացվին դուներն հուսո,
Եվ մեր երկրեն փախ տա ձմռո,
Չքնաղ երկիրն մեր Արմենիո,—
Երբ փայլե յուր քաղցրիկ օրեր.
Երբոր ծիծան ի բույն դառնա,
Երբիր ծառերն հագնին տերև՝
Ցանկամ տեսնել զիմ Կիլիկիա,
Սշիարին, որ իհան ետոր արև: (Ն. Ռուսինյան)

Նախաբերությունը երկու արտահայտություն ունի: Առաջին դեպքում այն բառ է կամ բառերի խումբ, որը կարող է հանդիսավոր կրկնությամբ, սակայն՝ կրկնապատկություն չկինել: Ահա այդպիսի պարբերույթի մեկ օրինակ.

Ծնորհակալ եմ քեզանից, իմ սիրտ,
Որ դու ծաղիկն ես սիրում հայրենի
Եվ ծաղիկները բույր վայրերի,
Որ դու սիրո մեջ ասքան վայրենի
Ու երգերի մեջ խոնարի ես ու կիրթ: (Հ. Սահյան)

Ու դու բառերի «կրկնությունը» կրկնապատկություն չէ: Կրկնապատկությունը բառի, բառերի կապակցության, նախադասության, այսինքն՝ իմաստաբերականական միավորի կրկնություն է, այնինչ այստեղ գործ ունենք երկու, միմյանց 440

քերականորեն ոչ մի կապ չունեցող բառերի կրկնության հետ։ Այս բառախմբի կրկնությունը հետևանք է այն բանի, որ խոսքի պարբերավոր կառուցվածքի պահանջով պրոտագիսի անդամները պետք է միանման սկիզբ ունենան։

Այսպիսի կառուցվածք ունեցող պարբերութներում հնարավոր է նաև նախարերության լիակատար կամ մասնակի գեղշում էլ, մինչդեռ զեղչումով կրկնապատկություն անհնար է պատկերացնել։ Հետեւյալ օրինակում փակագծերում տալիս հնք նախարերության զեղչումները։

Որքան ատեն որ կսիրես դուն դեռ քալեւ՝

Բիրերեղ ներս քաղաքն անհուն,

(որքան ատեն որ)

Դեռ կսիրես գրել երգեր արևատենչ՝

Մայթին վրա ու քարերո՛ն,

Որքան ատեն որ փողոցի աղմուկին մեջ

Լուրիյո՛նը կատնես դուն,

Առավոտյան լույսը կրկին կշշափես

Ծակտին վրա լապտերներուն,

Որքան ատեն որ արյունիդ մեջ կարշավեն

Ինքնաշարժե՛ն այն քազմագույն,

Ու լուսավառ ցուցափեղկին մեջ կտեսնես

Դեմքե՛ր ծանոր և անտրտում,

Որքան ատեն որ տոշորող շրթներուդ դեմ

Անո՛նն ունիս անցորդներուն,

Որքան ատեն (որ) կշշարվին ձեռքերդ դեռ

Մարմնին վրա այս սերերուն,—

Կրնաս ըսել որ երգդ դեռ չէ ավարտված...»

(Գ. Աղդարյան)

Երկրորդ դեպքը վերաբերում է պատմական (պատմողական) պարբերութին, որի նախարերությունները կարող են կազմված լինել նաև տարբեր բառերով, որոնք սակայն գործածում են միևնույն քերականական ձևերով։ Ահա այսպիսի պարբերութի մեկ օրինակ։

Տեսնելով, որ ներկա կառավարության դեկավարությունը բարբառուների վայրագ գործողություններից հայերին պաշտպանելու որևէ միջոցի չի դիմում, քաջ գիտենալով, որ հայ ժողովրդի դեմ թուրքերի սկած պայքարն անցողիկ նրանույթ չէ և կարող է շատ երկար տևել, մի ավելորդ անգամ համոզվելով, որ մեր ազգային ազատագրությունը, անկախությունն ու գոյապահպանությունը միայն ու միայն սեփական ուժերով կարող է իրականանալ, և անցյալի ցավալի պատմությունից դառն դասեր քաղելով, հայ երիտասարդությունը եկավ այն համոզմանը,

որ թուրք բարբարոսներին դիմագրավելու համար պետք է համախմբեց ամբողջ աշխարհի հայության ուժերը:

Ասվածին պետք է ավելացնենք ևս մի դիտողություն: Կըրկնապատկության դեպքում բառերի կամ կապակցությունների կրկնությամբ արտահայտում ենք զանազան ապրումներ ու զգայություններ, գաղափարին տալիս ուժգնություն, այնինչ նախարերությունը հույզեր արտահայտելու և գաղափարի ուժեղացման խնդրին չի ծառայում: Կրկնվող տարրն այստեղ ունենում է պարբերույթի անդամները կամ հատվածները միմյանց կապելու, ինչպես և ասվածին հանդիսավորություն, հռետորականություն կամ հնչեղություն տալու դեր, անկախ այն բանից՝ նախաբերությունը քերականական ձևի կրկնությամբ է (ինչպես նախորդ օրինակում է), թե բառերի կրկնությամբ, ինչպես հետևյալ օրինակում է.

Ամեն անգամ, որ նայում էի նրա զարմանալի պայծառ աչքերին, որ լսում էի նրա կենաւթորի ծիծաղը, որի մեջ կարծես զարմանալին շարաճի վտակ էր քշքում, ամեն անգամ, որ առնում էի գիրկս և ականջիս մոտ լսում նրա կուսական կրծքի հնքը, այտերիս վրա զգում նրա թափիշ մազերի հենկորականացնող շփումը,— ինձ տիրում էր այնպիսի մի խենթ զգացում, որի ազդեցության տակ պատրաստ էի գործել և՛ ամենամեծ առաքինությունը, և՛ ամենամեծ ոճիրը— միայն եթե նա հրամայեր: (Նար-Դոռ)

ՎԵՐՋԱԲԵՐՈՌՈՒԹՅՈՒՆ (Իոն. 'Էպիֆօջ , լատ. Epiphora)

Վերջաբանությունը նախաբերության նման հանդես է գալիս միայն պարբերույթում: Այն իր կառուցվածքով հաղակիր է նախաբերությանը: Եթե նախաբերությունը պարբերույթի անդամները կամ հատվածները կապում, միավորում է սկզբից, ապա վերջաբերությունը պարբերույթի հիշյալ բաղադրիչները կապում-միավորում է վերջից: Օրինակ.

Ուր էլ լինեմ— չե՞մ մոռանա ես ողբաձայն երգերը մեր,
Չե՞մ մոռանա աղոթք դարձած երկաթագիր գրքերը մեր,
Ինչքան էլ սո՞ւր սիրտս խոցեն արյունաքամ վերքերը մեր—
'Լի՛ ես որք ու արնավառ իմ Հայաստան յարն եմ սիրում:
(Ե. Զարենն)

Այստեղ կրկնվող անդամը մեր բառն է, որը վերջից միա-

վորում է այս հատվածական պարբերույթի պրոտագիսի (նախընթաց) հատվածները:

Ի տարբերություն նախաբերության, որն առավել հանդես է գալիս անդամական պարբերույթի մեջ (սակավաղեապ՝ հատվածական պարբերույթում), վերջաբերությունը, որն ընդհանրապես հազվադեպ գործածվող ոճական հնարանք է, հանդես է գալիս միայն հատվածական պարբերույթում: Այդպես է նախորդ օրինակում, այդպես է նաև հետեւյալ օրինակում.

Այս ծաղկի համար, այս խոտի համար,

Լեռնային մաքոր այս օդի համար,

Եվ իմ լեռնացած կարոտի համար

Երջանիկ եմ ես:

Իմ սրտից ծննդող այս երջի համար,

Իմ սրտին փարվող քո ձեռքի համար,

Սրտին փոթորկուն տարերքի համար

Երջանիկ եմ ես: (Ա. Ալվազյան)

Վերջաբերությունը նախաբերությունից տարբերվում է մի հատկանիշով ևս: Երբ պարբերույթը կազմվում է միշտրկությամբ. վերջաբերությունն իր տեղից շարժվում է առաջ, և պարբերույթը կորցնում է այն ձևավորումի, որ տեսնում ենք նախորդ օրինակներում, այսինքն՝ վերջաբերության կրկնվող բառերը հանդես են գալիս հատվածների մեջ, որի հետևանքով դժվար է լինում պարբերույթն անմիջապես ճանաչել: Այդպիսի պարբերույթի օրինակ է տալիս Զարենցը: Ահա նրա՝ Բակունցին նվիրած բանաստեղծությունը, որտեղ վերջաբերությունը տրված է ընդուժված:

Եվ բառերի համար քո մարմարյա,

Հնամենի, բուրյան, որպես մեր հին

Քարաքանդակ անդուր մատուռների

Անշնչնի գրեթե հնադարյան,—

Եվ մյուռոնի հման սրբազնագույն

Քո երկերի մաքոր սկիհներում պահված՝

Խորհուրդների համար մշտահմա;

Որպես խորհուրդը մեր նախրական ողու,—

Քո «Միրիավի» համար— և լուսեղեն՝

Արիենիկի հուշով սրբագործված հավետ,

«Ա:պիական ծաղկի» այն բուրավետ,

Որ բուրելու է հա՛ր աննյութեղեն,—

Եվ վերջապես քո վեհ, հերոսական

«Սերմնացանի» համար, որ ձեռքերով վսեմ

Սև ցելերի վրա մեր գոյության այս սև,
 Ծաղում է շողը ու սերմ անանձնական,—
 Այս ամենի համար,— և «Ծիրանի»
 Հազարամյա փողի՝ համար քո այն,
 Որ դարերո՞վ տեսչած խաղաղության
 Երգն է հնչում,— և մեր ժողովուրդը քանի
 Ունի գեր ափ մի հող արեգակի ներքո՝
 Հնչելու է երգեր եղբայրական,—
 Այս ամենի համար, օ՛, խեղճ իմ բարեկամ,
 Ես քեզ օրինում եմ արդ իմ անաղարտ երգով...
 Այս ամենի համար,— և քո եղբայրական
 Տառապանքի համար, որ արդ կրկին
 Վեհություն է խառնում քո անաղարտ երգին—
 Ես քեզ պարզում եմ ծեռք եղբայրական...
 Եվ ներբողում եմ քեզ ահա կրկին անեղծ
 Իմ շոյրերով, ինչպես օրեր առաջ,—
 Երբ դեռ դու ա՛յր էիր մի անարատ,
 Եվ ես ընկերն էի քո բանաստեղծ...

ԵՂԻՇԵԱԿԱՆ

Եղիշեական ձևնու առաջանում է միկնույն կամ նման կառուցվածք ունեցող երկմասնյա շարացյուսական համտդաս կապակցությունների կամ նախադասությունների մի տեղում կուտակվելու հնտևանքով: Օրինակ.

Անդադար ձայնով շարունակ պաշտամունք էր մատուցանում և անհատնում աղոթքով միշտ աստծո հետ խսում էր քարձունքում: Սու եղավ նա անհամացածների համար և դրդիչ խթան հանդիսացավ ծովացածների համար: Նրանով պախարակվեց ագամությունը, և շվայտ որկրամությունը սաստիկ ամաչեց նրա շնորհիվ: Նա առողջություն եղավ Հայոց աշխարհի համար, և շատ վիրավորներ գաղտնի կերպով առողջություն գտան նրա շնորհիվ: Նա կատարյալ ուսուցիչ եղավ իր ուսուցիչների համար և խրատառու սուրբ Բայր՝ իր հայրերի համար:

¹¹ Եղիշեական ենք կոչում՝ Ակատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Բայ Բին գրականության մեջ այս ոճական հնարանքը առաջին անգամ իրուն ձև գործածված ենք տեսնում Եղիշեի «Լասն Վարդանայ և Բայոց պատերազմին» երկում: Ակայն պետք է ասել, որ իրուն արտահայտման եղանակ այն գալիս է Աստվածաշնչից, որտեղ սակայն չի դառնում ձև, որովհետև իմաստային որևէ հատված կամ ամբողջական խոսք այս եղանակով այնտեղ չի կազմվում:

Նրա համբավը լսելով՝ իմաստնացան տգետները, և նրա մոտիկությունը տեսմեղով՝ զգաստացան լիտիները։ Հոյշերը նրա պատճառով երածի տվին Հայոց աշխարհին, և շատ բարբարութեր շտապեցին տեսնել նրան մարմնով։ Նա սիրելի եղավ աստծու սիրելիներին, և նշմարտության թշնամիներից շատերին առաջնորդեց սուրբ սերը։ (Եղիշե)

Այս բոլոր նախագասությունների մէջ ընդհանուրը այն է, որ երկմասնյա են, այսինքն՝ նախագասությունը բաժանված է երկու մասերի, որոնք լծորդված են և շաղկապով։ Դրանք կամ միավորյալ նախագասություններ են (ինչպես, օրինակ, առաջին երկուալ), կամ բարդ համադասականներ (ինչպես երրորդը, չորրորդը և այլն)։ Կառուցվածքային այս նմանությունը պահանջում է, որ որոշակի շափով ու ծավալով և-ով լծորդված երկու մասերն էլ միմյանց համապատասխան լինեն, մի ու որր պատճառ է դառնում արտասանության նույնատիպության ու ձայնային միանման ելեկչումների, իսկ սրա հետեւանքով խսսքը դառնում է կշռութավոր, ձեռք բերում երաժշտականություն ու բանաստեղծականություն։ Ավելորդ է ասել, որ բանաստեղծականությունը միահյուսվելով հուզական բովանդակությանը՝ խոսքը դարձնում է զգացական, ներփործուն ու տպավորիչ։ Սյու հանգամանքով պետք է բացարել այն իրողությունը, որ եղիշեի պատմության հատկապես վերջին մի երկու էջերը, որոնք գրված են համարյա ամբողջությամբ այս ոճական հնարանքով, ընթերցողի վրա թողնում են անջնջելի տպավորություն։ Ահա մի հատված վերջին էջերից։

Փոշոտվեցին ու ծխոտվեցին նորահարսների սրահակներն ու առագաստները, և սարդի ոստայները ձգվեցին նրանց հարսնարաններում։ Կործանվեցին նրանց դարձիների բարձր գահերը, և խանգարվեցին նեղանեցին սեղանների պարագաները։ ընկան— կործանվեցին նըրանց ապարանքները, և տապալվեցին ու ավերվեցին նրանց ապարանքները, և ծաղկանցների բուրաստացները, և արմատախիլ եղան նրանց գիներեր այգեների տունները։ Իրենց աշքերով տեսան իրենց կալերի հափշտակությունը և իրենց ականջներով լսեցին իրենց սիրելիների վշտերն ու շարչարանքները։ Նրանց գանձերն հարգունիս գրավեցին, և ամենին զարդեր չմըսացին նրանց երեսների վրա։

Եղիշեական ձեր բազմաթիվ տարատեսակություններ է ըստեղծել հանճարեղ Նարեկացին։ Եթե Եղիշեն այս ձերին դիմում է գլխավոր անդամներով միավորյալ կամ բարդ համադասական նախագասությունների համակարգում, ապա Նարեկացին՝ շա-

բահյուսական կառուցվածքների բոլոր այն մակարդակներում (և բարդ համադասական, և բարդ ստորագասական, և միավորյալ, և պարզ նախադասության), որտեղ գոյություն ունի համադասություն։ Ահա մի երկու օրինակ։

ա. **Փարզ նախադասության մակարդակում.**

Խոստովանիմք եւ դաւանեմք, պաշտեմք եւ երկրպագեմք զգուածփառ միութին անենասուր Երրորդութեանն. աստուածութին անձան, միշտ բարի, նոյնազոյ, հաւասարապատի... ո՞չ անուամբ չափեալ եւ ո՞չ լորջորջմամբ նշանակեալ, ո՞չ որակութեամբ նմանեալ եւ ո՞չ քանակութեամբ կշռեցեալ, ո՞չ արինակաւ ձեւացեալ եւ ո՞չ որպիսութեամբ ծանուցեալ, ո՞չ ի թերութեանէ տարածեալ եւ ո՞չ ի լրմանէ անփոփեալ, ո՞չ ուրեք երբեքի գրաւեալ եւ ո՞չ ի տեղուց վայրի երեւեալ։
(Բան 19)

բ. **Միավորյալ և բարդ համադասական նախադասությունների մակարդակում.**

Մի՛ զիաւատոյ ջերմութիւն ցուրտ համարեսցիս, եւ մի՛ զիամբոյր ողջումիս անկար ինչ վարկանեսցիս։ Մի՛ զկաշուսն ապաշնորի զրեսցես, եւ մի՛ զերկրպագութիւնն անխորհուրդ լրցես։ Մի՛ անպտուղիցի լիցի տեսականութիւն պատկերին, եւ անշոյլ՝ կերպարանին սրանշնութիւն։ Մի՛ անհուր ողջակիզին սպանդ մոռացի, եւ պատարաց ուխտի այս ճաղի արտաքրոյ ցրեսցի։ Մի՛ ճաշակդ լուսոյ ինձ մարու լիցի, եւ մի բաժակ քո կողիցդ արեան ի դատապարտութիւն եղիցի։
(Բան 26)

գ. **Բարդ ստորագասականի մակարդակում.**

Քանզի միշտ խրատեալ ընդ Երուսաղեամի
Սովակաւ Բարելոնի ի մարգարէիցն ձայնից,
Անձն իմ ողրակի, եւ ոչ ինչ խրատացեալ,
Որ աստէն անզունեալ եմ, եւ անդէն՝ խայտառակեալ,
Աստ՝ դարովեալ եւ անդ՝ կշռամբեալ,
Աստ՝ ձաղեալ եւ անդ՝ նախատեալ,
Աստ՝ թշնամանեալ եւ անդ՝ յանդիմանեալ,
Աստուստ ապշեալ եւ անդ՝ անդանար՝ լքեալ,
Աստ հեծումն, եւ անդ հառաշանք,
Աստ կարծիս, եւ անդ կատարած,
Աստ խէր, եւ անդ հատուցումն,
Աստ արկածք, եւ ամդ հանդէսք դատաստանի,
Ուր ո՞չ է բան իրաւանաց, եւ ո՞չ ձայն պադատանաց,
Ո՞չ թիւք ատուրց, եւ ո՞չ եկը ժամանակաց,
Ո՞չ ուղք յուսոյ, եւ ո՞չ դրումն ոզորմութեանց,
Ո՞չ աշ պաշտպանութեան եւ ո՞չ ձեռն այցելութեան,
Այլ դու ապահնութիւն, դու ինքն փրկութիւն,

Դու այցելութիւն, դու և քաւութիւն,
Դու երանութիւն, քեւ թժկութիւն,
Քո ողորմութիւն, միայնդ հօգար, կենդանի, անճառ,
Տէր Յիսուս Քրիստոս քարերար աստուած.... (Բան Կէ)

Բացի շարահյուսական այս կամ այն մակարդակում հանդիս գալուց եղիշեականներից յուրաքանչյուրն ունի իր նկրքին կառուցվածքային յուրահատկությունը (հասաւատական է կամ ժխտական, և շաղկասով է կամ անշաղկապ), սակայն այս և այլ առանձնահատկությունների քննությանը, որքանով էլ կարեսր ու հետաքրքրական, չենք անդրադառնում, որովհետև դրանք սճական հնարանքի էությունը չեն փոխում։ Միայն պեսք է ավելացնենք, որ ճարտասանական այս ձեզ, թեև կարուջ է նաև բանաստեղծության մեջ հանդիս գալ (այստեղ շափական խոսքի պայմանականությունների պատճառով այն լիարժեք դրսերում չի ստանում), սակայն արծակի ռնական հնարանք է, այն հնարանքներից մեկը, որոնք խոսքը դարձնում են բանաստեղծական, կշռութափոր, ձեագարդ։

ՆԱՐԵԿՅԱՆ

Նարեկյան ձեզ ոճական մի հնարանք է, որն արդյունք է նոխագասությունը կամ նրա իմաստային հատվածները միենույն քերականական-շարահյուսական կաղապարով կառուցելու ի գեալ ասինք, որ ձեմքի մի զգալի մասը ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ շարահյուսական զանազան միավորների (նախադասության սննդամների և այլնայլ կազմիչների ու բաղադրիչների) կրկնության հետևանքով առաջացած կաղապարներ։ Նարեկյանն էլ կրկնությամբ առաջացած այդպիսի կաղապարի մի տարատեսակ է, որի կառուցվածքային յուրահատկությունների հիման վրա այն առանձնացնում ենք իրեն ճարտասանական հատուկ ձեւ և կոչում նարեկյան¹², քանի որ «Մատյան ողբերգության» հանճա-

¹² Նարեկյան ձեսի սաղմերի կարելի է հանդիպել Աստվածաշնուում, որտեղ սակայն ձեսի ըմբռնում դեռևս չկա։ Դրանում կարելի է համոզվել Աստվածաշնչից բերվող հետևյալ քաղվածքները նարեկյանների մետ համեմատելով։

Եւ Յովակի համար ասեց, Նորա երկիրը Եհովայիցն օրինուած լինի երկնքի ընտիր պարգևներովը, ցողովը, . և ցածումը պառկող

րեղ երկի հյուսվածքում ճարտասանական այս ձեզ շատ որոշակի տեղ է գրավում:

Ինչպես ասվեց այս ձեկի հիմքը շարահյուսական որևէ կադապար է, որին համապատասխան կազմվում են նախադասությունը կամ նրա մի հատվածը բաղադրող մյուս մասերը: Վերցնենք «Մատյանից» հետեւյալ հատվածը.

Կեցն՝ զիս, գթած, լուր ինձ, ողորմած, մարդասիրնա՛, Աերող, խնայեա՛, երկայնամիտ, պաշտպանեա՛, ապաւեն, բարերարեա՛, հզար, ազատեա՛, ամենակալ, կենագործեա՛, նորդող, վերականգնեա՛, ահաւոր, լուսաւորեա՛, երկնային, բժշկեա՛, հնարաւոր, քաւեա՛, անքնին, պարգևատրեա՛, առատ, շնորհազարդեա՛, աննախանձ, հաշտեա՛ց, անախտակիր, ընկա՛լ, անոխակալ, սրբեա՛ ի պարտեաց, արինեալ:

(Բան Բ)

Այստեղ խոսքն առաջ է գնում եղակի հրամայական բայ+ կոչական կաղապարով: Սա նարեկյան ձեկի արտահայտություն-ներից մեկն է: Հետեւյալ հատվածում խոսքը զարգանում է պայ- մանի երկրորդական նախադասություն+վիթո կաղապարով:

Եթէ լուիցես՝ հառաչեմ, եթէ ունկն մատուցանիցես՝ պահատիմ, եթէ անսալցես՝ աղերսեմ, եթէ ներեսցես՝ աղաչեմ, եթէ առ իս դառնայցես գոչեմ, ապա թէ անտես առնիցես՝ կրծանիմ, իսկ եթէ առ ուն հարկանիցես՝ լամ, եթէ զոգնապահն ոչ շնծայեսցես՝ մնուանիմ, ապա թէ ահարկու դէմս ցուցանիցես՝ սատակիմ: (Բան ԻԿ)

Դժվար չէ տեսնել, որ այս օրինակներում կալվարների յուրաքանչյուր համապատասխան կազմիշ մեկական գաղափար է արտահայտում՝ միաժամանակ լինելով շարահյուսական նույն միավորը: Առաջին օրինակում մի կազմիշը հրամայական բայ է, մյուս կազմիշը՝ կոշական, երկրորդում մի կազմիշը պայմանի

անդունեներովը, եւ արեգակից առաջ եկած ընտիր բերերովը, եւ ամիսների ընտիր արդիներովը, եւ վաղեմի սարերի ընտիր պտուղ- ներովը, եւ մշտնենաւոր բուրների ընտիր պարզեներովը, եւ երկրիս եւ նորա առատութեան ընտիր պարզեներովը ու մորենումը բնակողի բարեհանութիւնովը գան Յովսէփի գլուխ վերայ, եւ իր եղրայների մէջ երեւելի եղողի գագաթի վերայ: (Երկրորդ օրինաց, գլ. 14)

Օրինեցէք Աստծուն նորա սրբարանումը. օրինեցէք նորան նորա զօրութեան հաստատութիւնումը: Օրինեցէք նորան նորա զօրաւոր գոր- ծերի համար. օրինեցէք նորան նորա մեծ փառաւորութեանը համեմատ: Օրինեցէք նորան շեփորի ձայնով. օրինեցէք նորան տալիդով եւ քնարով: Օրինեցէք նորան թմրուկով եւ պարով. օրինեցէք նորան թելաւոր նուագարաններով եւ սրինգով... (Սաղ. Ծ)

Եթե (ապա թե) շաղկապն է դիմավոր բայի հետ միասին, մյուս կազմից՝ վճիռ արտահայտող դիմավոր բայը:

Բազմազան են նարեկյաններն ըստ շարահյուսական դրսելումների. դրանք «Մատյանում» հանդես են գալիս բազմաթիվ շարահյուսական կաղապարներով ու կառուցյներով։ Տեղի սղության պատճառով անհնար է նարեկյան ձեփ բոլոր դրսելումները թեկուզ և մեկական օրինակով ներկայացնել, ուստի երկույթի մասին պատկերացում տալու համար բավարարվում ենք մի երկու օրինակներով։

ա. Ստորագյալ+Ենթակա կաղապարով.

Որդի աստուծոյ կենդանոյ, աւրհնեալ յամենայնի, հաւրդ ահաւորի անքնին ծնունդ, որ տկարանայ առ ի քեն եւ ոչ ինչ, որ ի ծագել անստուեր նշողից ողորմութեան քո փառաց հալին մնչք, հալածին դեւր, շնչին յանցանք, խզին կապանք, խորտակին շղթայք, կենդանածնին մահացեալք, թշջին հարուածք, ռոշանան վէրք, բառնին ապականութիւնք, տեղի տան տխրութիւնք, նահանշին նեծութիւնք, փախնու խաւարն, մեկնի մէզն, մերժի մառախուղն, փարատի մույլն, սպառի աղջամուղն, վերանայ մուրն, զնայ գիշերն, տարագի տագնապն, չքանան չարիքն, հալածին յուսահատութիւնքն, եւ թագաւորէ ձեռն քո ամենակար, քաւիշդ ամենայնի։ (Բան ԽԱ)

բ. Ստորոգելի (բաղադրյալ ստորոգյալ)+Նախադաս լրացում կաղապարով.

Զի առ մինն արարիշ միայն ճանաշիս, իսկ առ միւսն առաջնով կոչմամբն՝ եւ երախտաւոր, ընդ կերպացուցելոյն՝ եւ քաիչ, ընդ նորոգելոյն՝ եւ բարերար, ընդ հաստեղոյն՝ եւ ողորմած, ընդ կազմելոյն՝ եւ հնարաւոր, ընդ յարինելոյն՝ եւ նեզ, ընդ նկարագրելոյն՝ եւ ամենազար, ընդ առաջնորդելոյն՝ եւ լոյս, ընդ տածելոյն՝ հովի, ընդ դարմանելոյն՝ խնամիչ, ընդ ողջ պահելոյն՝ թիշկ, ընդ ձեռնկալութեանց՝ զարավար, ընդ անպարտութեանն՝ բագաւոր, ընդ արարչութեանն՝ քաղցըր, ընդ ամենատուր պարզեւացն՝ առատ, ընդ միշտ անսալոյն՝ ներոյ, ընդ ոչ բարկանալոյն՝ անոխակալ, կարեաց վշտակցելոյ՝ ծածկագէտ, ընդ յանձանձելոյ գրոցն՝ ապաւէն, ընդ գերունակ գորովոյն՝ աստուած, ընդ անսպառ բարութեանն՝ աւրհնեալ յամենայնի։ (Բան ԽԹ)

գ. Ենթակա+Ստորոգյալ+Ժիտումով ստորոգյալ կաղապարով.

Քանզի ո՞վ ոք ի մարդկանէ մեղաւ եւ ոչ զղացաւ, ո՞վ ոք զագրացաւ եւ ոչ ամաշեաց, ո՞վ ոք գարշեցաւ եւ ոչ պատկառեաց, ո՞վ ոք սխալեաց եւ ոչ ապաշաւեաց, ո՞վ ոք կործանեցաւ եւ ոչ նեծնենաց, ո՞վ ոք գալթակդեցաւ եւ ոչ ստրացաւ, ո՞վ ոք պարտեցաւ եւ ոչ ին-

քեամբ ըմբերանեցաւ, ո՞վ ոք պատրեցաւ եւ ոչ յոգոց եկաւ, ո՞վ ճաշակեց լեղի եւ ոչ դառնացաւ: (Բան Իթ)

դ. Խնդիր+Հասկացուցիչ կաղապարով.

Արդ, այսոցիկ պատճառ վեհագոյն մասանց կեցուցաց, աստուականաց արարչութեան հարազատաց, առանց որոյ ոչ է գրիլ Քրիստոնեան, եւ ո՛չ նազովեցի անուանիլ, եւ ո՛չ լիշտակիլ յորդիս Յուղայի եւ կամ խրախուս բատնալ յանուն աստուծոյ Յակոբայ, այս հիթականութիւն աւրինութեան ձիթոյս, յորում Սուրբ Երրորդութիւնի խառնեալ միասորի՝ ճառագայք շնորհաց, շուր մերոց դիմաց, նկարագրութիւն երեսաց, բարեձեւութիւն պատահմանց, լուսաւորաքիւն աշաց, տեառնագրութիւն բրաց, վայելցութիւն ալտից, զարդ կերպարանաց, պահպանարան շրբնաց, հանդերձի կրաւնից, յարմարիչ վարուց, շաղկապ հաւաքմանց, զաւրութիւն անձանց, ուժգնութիւն դիմեցմանց, խափանիչ յուրօից, քակտիչ կմայեկաց, նահանջիչ ձեռնածուաց, խայտառակիչ կախարդաց, գտիչ աղանդից, բռնախոյեան դիւաց, փարատիչ ցաւոց, կատարիչ կնքեցելոց, տենչանք երախայից անգին արտաքնոց, հիացումն հեթանոսաց, նախանձարկու անհաւատից, մերկացուցիչ գաղտնաց, յարգանք յետնոց, փառ ստրկաց, պճումն կանանց, անեցումն տղայոց, երճուանք ծերոց, ձեռնադրիչ նույինելոց, զգուշութիւն մաքրոց, պսակ բագաւորաց, ճոխութիւն արքայից, յառաջադրութիւն կայսերաց:

(Բան ՂԳ)

հ. Հարցական բառ (ՃԿԻ պարագա) + ստորոգյալ + Նիմակա կաղապարով.

Զարմանամ, վհատիմ՝ տարակուսեալ ապշութեամբ, զի թէ նա այնքան գրաց, ինձ զի՞նչ պատահեց. զիա՞րդ աճկաւ ամբարձեալ, զիա՞րդ սասանեցաւ հաստատեալ, զիա՞րդ կործանեցաւ կառուցեալ, ի՞ր աւտարացաւ ծանուցեալն, զիա՞րդ զակատեցաւ զաւակն ընտրութեան, զիա՞րդ սրացաւ մերձաւորն, զիա՞րդ աղաւտացաւ փայլեցեալ, զիա՞րդ պատանեցաւ ապատեալն, զիա՞րդ անարինեցաւ ուսուցիչն, զիա՞րդ նուաղեցաւ հոչակեալն, զիա՞րդ անարգեցաւ փառաւորն, զիա՞րդ փոքրկացաւ մեծասունն, զիա՞րդ ամբարշանեցաւ բարեպաշտն, զիա՞րդ ամբարհաւանեցաւ ընտրողն, զիա՞րդ ունայնացաւ պատարունն, զիա՞րդ կտրեաց գումարն, որ ընդ բարձելոյն: (Բան ԽԸ)

Այսպես էլ նարեկյան ձեռք կան, որ պարզ նախադասության մեջ են, կան, որ միավորյալ կամ բարդ համադասական նախադասություններում են, և կան, որ բարդ ստորադասական նախադասություններ են կազմում: Ավելացնենք, որ միևնույն կաղապարով ստեղծելով նարեկյան ձեռք, երբեմն նարեկացին տարվում է այդ ձեռք և առաջ բերում միաձեռներյան երկար շարաններ: Ստորև տալիս ենք միայն մեկ օրինակ.

Իսկ մեղանք իմոց լանցանացս՝ անթիւք, գորս անհնար է առնուլ ի միտ. ոմն եւ ծնունդք իր, ոմն եւ շառափեք իր, ոմն եւ բիծք իր, ոմն եւ արկածք իր, ոմն եւ փուշք իր, ոմն եւ արմատք իր, ոմն եւ հաստուածք իր, ոմն եւ պտուղք իր, ոմն եւ նշխարք իր, ոմն եւ ճիւղք իր, ոմն եւ ոստք իր, ոմն եւ արմկունք իր, ոմն եւ ճիրանք իր, ոմն եւ մատունք իր, ոմն եւ խլրմունք իր, ոմն եւ զարք իր, ոմն եւ պատիքք իր, ոմն եւ դիտունք իր, ոմն եւ դիմեցունք իր, ոմն եւ չափք իր, ոմն եւ խորք իր, ոմն եւ զարշութիւնք իր, ոմն եւ կայծակունք իր, ոմն եւ կիրք իր, ոմն եւ մթերք իր, ոմն եւ գանձք իր, ոմն եւ ցնցուղք իր, ոմն եւ աղրիքք իր, ոմն եւ գետք իր, ոմն եւ շանքք իր, ոմն եւ հրդեմունք իր, ոմն եւ պատկառանք իր, ոմն եւ վիճք իր, ոմն եւ անդունք իր, ոմն եւ բորբռքմունք իր, ոմն եւ աղջութիւնք իր, ոմն եւ ամպրուք իր, ոմն եւ կայչակք իր, ոմն եւ հոսունք իր, ոմն եւ նևղենք իր, ոմն եւ սառնամանիք իր, ոմն եւ դրունք իր, ոմն եւ շափեք իր, ոմն եւ ճանապարհք իր, հնոցն եւ տապ իր, երատն եւ գոլորշք իր, հալոցն ճարպին եւ ճենճերմունք իր, աշշինդրն եւ գամութիւն իր, կործանիչն եւ հնազանեալք իր, բռնատըն եւ յելուգակք իր, գոռոցն եւ սպառագէնք իր, աւազակապետն եւ գումարտակք իր, զազանն եւ կորիւնք իր, խածանողն եւ ծակոտուածք իր, ապականագործն եւ նմանիք իր: (Բան Զ)

Շարահյուսական նույն կաղապարի միալար կրկնությունը կարող է տաղտուկ առաջ բերել, նամանավանդ որ այս ձեզ շատ է հաճախված գրական այս կոթողում: Այդ անշուշտ նկատել է նաև ինքը՝ Նարեկացին, և դրանից խուսափելու համար դիմել է երկու միջոցի: Խոսքի մեջ բազմազանություն մտցնելու նպատակով նա կամ միահյուսել է երկու նարեկյաններ և խոսքն առաջ տարել այս եղանակով և կամ միմյանց է կցել տարբեր կաղապարների նարեկյաններ և ստեղծել այլաձև նարեկյանների խոսքաշղթաններ: Այժմ մեկ օրինակ միմյանց միահյուսված երկու նարեկյանների (ընդգծում ենք միայն երկրորդ նարեկյանները).»

Ընպանակ երկու յերկոսին ճեղին, մինն՝ արեամբ, և միւսն՝ կարամբ, երկու բուրանոցք կայծակնաւորք, մինն՝ խնկով, և միւսն՝ ճենճերի, սկաւառակք կրկին կրաւորական համոց, մինն՝ քաղցու, և միւսն՝ դառնութեամբ, բաժակք զոյց առ երկուս բերմունս, մինն՝ արտաւար, և միւսն՝ ծծումք, տաշու կրեցեալք ի ծայրս մատանց, մինն՝ գիմի, և միւսն՝ լսդի, դրունք տեսանելեաց ներհակաց, մինն՝ ի լաց, և միւսն՝ ի վրիպուն, խանութք հալոցականաց հակառակութեանց, մինն՝ արծարծէ, և միւսն շիշուցանէ, հայեցուածք դիմաց երկուց, մինն՝ դազճ

ողորանարք, եւ միւսն՝ անանխայնի բարկութեամբ, համբարձումն երկակի բազկաց, ոմն՝ ի հարուածս, եւ ոմն ի մերժումն, դէմք կրկնակի կերպից, մինն՝ տիրեալ, եւ միւսն՝ ցատուցեալ, կշուամբանք ընդ միոյ երկու, մինն՝ աստեացս, եւ միւսն՝ ապառնեացն, ապաւինութիւնք կարծողականը, մինն՝ գոնէ, եւ միւսն՝ թերեւս, ի մի թերան երկակի բարբառ, մինն՝ եղկութիւն, եւ միւսն՝ խոռվութիւն, երկուս ազդմուն ի միուս սրտի, մինն՝ կեղակարծ յուսոյ, եւ միւսն՝ ճշգրիտ կորստեան, ամպ լըրթագոյն, ահագնատեսիլ, կրկին տեղացմանց, մինն՝ նետս, եւ միւսն՝ բարինս, որուումն ահեղ երկոցունց թերմանց, մինն՝ կարկուտ, եւ միւսն՝ հրացան, ցայդ ցաւագին երկուց վտանգից, մինն՝ լալոյ, եւ միւսն նահու, առաւաւու սգոյ երկուց բողոքմանց, մինն՝ սաստից, եւ միւսն՝ սպառնաւեաց, սրեգակունք երկու ի յերկուց ծայրից, մինն՝ խաւարի, եւ միւսն՝ կիզման: (Բան 1)

Ստորև տալիս ենք միմյանց կցված նարեկյանների օրինակ՝ յուրաքանչյուր նարեկյանից առաջ դնելով թվահամար:

այլ քեզ՝ արարչիդ հոգուց և մարմնոց ամենայն ինչ լուսաւորեալ է, ամենայն ինչ առաջի է, ամենայն ինչ գրեալ է, ամենայն ինչ դիրին է, համայն հնարաւոր է, իմաստն գլխաւորեալ է, խոստումն լցեալ է, կատելն կատարեալ է, ²քո կտակն աւետարան է, քո վճիռն ազատութիւն է, քո մատեանն շնորհ է, ³ոչ փակեալ ես ընդ կանոնաւ, ոչ արգելեալ՝ ընդ նուազութեամբ, ոչ խոնարինեալ՝ ընդ հնազանդութեամբ, ոչ պարագեալ՝ ընդ փոքրկութեամբ, ոչ չափեալ ես ընդ սահմանաւ, ոչ Վրիփեալ՝ ի բարկութենէ, ոչ այլալեալ ինչ՝ ի ցամանէ, ոչ սխալեալ՝ ի խատութենէ, ոչ ամբոխեալ՝ ի խոռվութենէ, ոչ դդրեալ՝ լանգիտութենէ, ոչ փոփխեալ՝ լողորմութենէ, ոչ պակասեալ՝ ի բարձրութենէ, ոչ լքեալ՝ լայցեկութենէ, ոչ տկարացեալ՝ ի փրկութենէ: (Բան ԽԳ)

Բերված օրինակներից կարելի է եղբակացնել, որ նարեկյան ձեր մեջ շարա՞յուսական կաղապարների կրկնականության շափը որոշակի չէ: Պարզ է, որ ձեր մեջ շարա՞յուսակոն կալքապարը առնվազն մեկ անգամ պետք է կրկնված լինի, բայց թե մինչև քանի անդամ, այդ արդեն կախված է հեղինակի արամադրվածությունից և պայմանավորված է նրա մտքի ընդուրեկումով, ապրումի խորությամբ և նյութի ծավալման դիապազոնով:

Ծնորհիվ այն բանի, որ նարեկյան ձեր խոսքը դարձնում է ձեւազարդ, կշռութավոր ու բանաստեղծական, «Մատյանը» մասսամբ նաև այս պատճառով մեր դրականագիտության մեջ համարվել է պոեմ¹⁸, թեև նարեկյան ձեր ճիշտ և ճիշտ եղիշեա-

¹⁸ Նարեկացու «Մատյանը», որքանով էլ որ բանասերները ունական 152

կանի նման ոչ թե շափածոյի, այլ արձակ խոսքի ոճական գնաբանք է, հնարանք, որի մի քանի տարատեսակները կարող են նաև շափածոյի նեղ ու սահմանափակ ոլորտում էլ տեղավորվել:

Նարեկացին այս ձեր գործածության մեջ ո՛չ իրենից վաղ ժամանակներում¹⁴, ո՛չ էլ իրենից հետո գրական ասպարեզ եկած մրցակից շունի: Այն դեպքում, եթե նարեկացուց հետո հայ պոեզիայում ստեղծված նարեկյաններում կաղապարների կրկնությունը առաջին տասնյակի սահմաններում է, ապա «Մատյանի» որոշ բաներում այն անցնում է մի քանի տասնյակից, իսկ ձեր բազմագանության առումով՝ «Մատյանը» բացարիկ ստեղծագործություն է:

ՊԻՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
(հուն.՝ Ἀντανάκλασις, լատ. Antēnacłasis)

Պիտակությունը (պիտականություն) բառի բազմիմաստության վրա կազմվող ձեւ է: Այն արտաքուստ նման է կրկնությանը (ավելի ճիշտ՝ կրկնադատկությանը), սակայն եթե կրրկնադատկության դեպքում բառը կամ կապակցությունը հանդես է գալիս նույն իմաստով, ապա պիտակության դեպքում միենույն նախադասության կամ պարբերության մեջ բառը գործածված է լինում տարբեր իմաստներով: Օրինակ.

այս կամ այն ձեր և խորային կառուցները (հատկապես եղիշեական ու նարեկյան ձերը, ինչպես և պարբերությունները) քանիելու և տողատելու միջոցով ցանկանան դարձնել պոեմ, այնուամենայնիվ իսկապես պոեմ չէ: Այն նաև ստվորական արձակ չէ, այլ ձևազարդ, կշռութավոր, բանաստեղծական արձակ, որը խորի մի նոր տեսակ է՝ վեր ու բարձր ինչպես պոեմից, այնպես էլ՝ ստվորական արձակից, և որի նմանը կառուցվածքային յուրահատկությունների տեսակետից չկա ո՛չ հայ, ո՛չ էլ համաշխարհային գրականության մեջ:

¹⁴ Հայ գրականության մեջ նարեկյան կառուցի առաջին անգամ հանդիպում ենք «Վահագնի ծնունդում», որտեղ շարանյուսական կաղապարների կրկնությունը համարում է երեքի:

Երկներ երկին, երկներ երկիր,
Երկներ և ծովն ծիրանի. (8)
Երկն ի ծովուն ուներ
Եւ զկարմրիկն եղագնիկ:
Ընդ եղեգան փող ծուխ եղաներ,
Ընդ եղեգան փող բոց ելաներ, (2)
Եւ ի բոցյոն վազեր
Խարտեաշ պատանեկիկ:

Եկ շեկ ձայուրից
Մինչև շեկ հովտի ծաղիկները շեկ
Զգվում եր բարակ, մաղրոս մի ճամփա: (Վ. Դավթյան)

Այստեղ շեկ բառը միայն ծագումնաբանորեն է մեկ բառ, այնինչ գործածության մեջ շեկ ծաղիկներ կապակցության մեջ գույնի իմաստ ունի, շեկ ձայլ կապակցության մեջ՝ սաքի, իսկ շեկ նովիտ կապակցության մեջ և այն կարող է ըմբռնվիլ, և մյուսը: Պիտակություն է առաջանում այն դեպքում, երբ միենույն բառը այնպիսի բառերի հետ է կապակցվում, որի հետեւ վանքով իմաստը դառնում է փոխաբերական: Ահա մի օրինակ.

Ուր որ գնում եմ, քարե բարձունք է,
Քարե արցունք է, քարե ժպիտ,
Քարե սարսուն է ու քարե սունկ է,
Քարե ծաղկունքի քնքշանք է բիրու:
Քարե մրրիկ է, ու քարե բուր է,
Քարե բողոք է, ու քարե բերդ,
Քարե շնիդր է, քարե թմբուկ է,
Քարե թափոր է, քարերի նրթ: (Հ. Սահյան)

Այս օրինակում բարե (նաև բարեր) բառը ոճական կապակցության մեջ է այնպիսի գոյականների հետ, որոնց իմաստը թույլ չի տալիս բարե հատկանիշով բնութագրություն, այդ պատճառով էլ բարե որոշիչը տարբեր կապակցություններում ստանում է տարբեր նշանակություններ: Պիտակության ձևի իմաստն էլ հենց այն է, որ խոսքը գրանից դառնում է ձևավոր ու հետաքրքրական. միաժամանակ բառի կրկնությունը խոսքին ուժություն է հաղորդում:

Պիտակությունը ուժեղ ոճական հնարանք է դառնում, երբ բառը մի դեպքում գործածվում է անձի, մի այլ դեպքում՝ իրի, մի դեպքում բարոյական, մյուս կեպքում՝ ֆիզիկական իմաստներով, կամ երբ կրկնվող բառն ունենում է տարբեր շարահյուսական պաշտոններ: Այսպիսի պիտակությունը ճարտասանության մեջ կոչվել է պլոկե (Πλοκη): Պլոկեի լավ օրինակներ տալիս է Պ. Սևակը: Ահա մի օրինակ, որի մեջ զելեցիկ բառը նա գործածել է շարահյուսական տարբեր պաշտոններում, որի հետեւանքով արտահայտությունն ստացել է խոր բովանդակություն:

Խակ հապա հպարտ Տրդատի՛ մասին,
Որ սեգ սիգալով՝

Իր նուժիու քազով
 Գետերի թմբեր և ամբարտակներ
 Ավիրեց տարալ...
 Իսկ Շամիրամը պազշոտ
 Ու տաքշող,
 Գեղեցիկ ապրած— գեղեցիկ մնուած
 Գեղեցիկ Արա՞ն...

Բոլոր այն դեպքերում, երբ նույն բառը միաժամանակ և
 ենթակա է, և ստորոգելի, արտահայտությունը վերածվում է
 պլոկեի, մանավանդ եթե բայական հանգույցը ժխտական մաս-
 նիկ ունի, ինչպես՝ նու ես շեմ լինի, եքե... Պարսիկը չէ պարսիկը,
 նայն է պարսիկը (Դ. Դեմիրճյան), Հիվանդը չէ նիվանդը, նի-
 վանդի տերն է հիվանդը:

ՆՈՒՑՆԱՀԻՄՔՈՒԹՅՈՒՆ
 (հուն. Պարηγμանու—
 արտադրություն՝ նույն հիմքից նոր բառեր կազմելը)

Նույնահիմքությունը միանույն հիմքից կամ արմատից կաղմ-
 ված բառերի արվեստավոր գործածությամբ առաջացող ձևն է,
 որի մեջ արմատի կամ հիմքի կրկնությունը կրկնապատկության
 ուժգնություն է՝ տալիս խոսքին, իսկ դրանից արտահայտու-
 թյունը գառնում է տպավորիչ ու իմաստալից: Օրինակ.

Ոչ իրով օգրութեամբ օրանայ հօգոն, այլ տէր տկարացուցանք:
 զիակառակորդն: (Աստվածաշունչ. Թագ. Բ. 8)

Քո տան մեջ անգամ ավար ես փնտրում,
 Ե՞նչ անուն տամ քեզ, որ լինի հարմար՝
 Վզնոցի համար դու վիզ ես կտրում
 Եզ մատ ես կտրում մատանու համար:
 Մարդու բարձունքից այդ ո՞ւր ես իշել,
 Դու յոթնապատկի պղծված ենիշեր: (Հ. Սահյան)

Քեզ հարվածողին որպեսի գարկես,
 Եզ ունեցվածքը ու կայք փրկես,
 Պիտի գարկողին իր գարկից զրկես: (Պ. Սևակ)

Նույնահիմքությունն ուժեղ ձև է դառնում այն դեպքում,
 երբ նրա մեջ առկա է լինում նաև բառախաղը: Ահա այդպիսի
 մի օրինակ դարձյալ Պ. Սևակից.

Այն գործն եմ ատում,
 Որ ոչ թե գործ է, այլ ծանր հանցանք,
 Այն փորձն եմ ատում,

Որ մարդկանց գլխին դատմում է փորձամբ,

Այն դպրանաբեր,

Որ վերջիվերջո փոխվում է դավի,

Գլխացավանքը,

Որ փոխարկվում է սուր գլխացավի...

Այստեղ թեև դավ-ն ու դպրանանք-ը նույնահիմքությամբ շեն կապված միմյանց, սակայն բառախաղով կապվում են միմյանց և դառնում նույնահիմքության բաղադրիչ:

ՆՄԱՆԱՎԵՐՁՈՒԹՅՈՒՆ

(Բուն. Օ'մօլութեաւոն,

լատ. Similes desineas)

Նմանավերջությունը ոճական այն հնարանքն է, որն առաջանում է տարբեր բառեր խռովում կամ խոսքի հատվածում նույն քերականական կարգով գործածվելու հետևանքով, այսինքն՝ այս ճարտասանական ձեր հիմքը բառի քերականական կարգի կրկնականությունն է: Քերականական կարգի կրկնվելու հետևանքով բառերն ստանում են միանման վերջ և դառնում արձագանք մեկը մյուսի համար: Նմանավերջությունը արձակին հատուկ ոճական հնարանք է: Միավերջ բառերը գտնվելով կապակցությունների և նախադասությունների վերջում կամ սկզբ-րում՝ ազդարարում են այս միավորների վերջը կամ սկիզբը, խոսքը կամ նրա հատվածը բաժանում իմաստային ու կշռութային հատվածների և իրենց կրկնականությամբ այն դարձնում բանաստեղծական:

Նմանավերջության բաղմաթիվ տեսակներ է ստեղծել Գր. Նարեկացին իր հանճարեղ երկում: Ահա այդ տեսակներից ամենակարևորները:

ա. Գոյականի զանազան հոլովածներով.

Եղիցի՛ քեւ սա մեզ լուր ցնծութեան, ձայն ուրախութեան, բարքառ բերկութեան, նուազ հանգստեան, նիւթ երանուշեան, պատճառ փըրկութեան, առիթ քառութեան, մերժումն վշտաց, խզումն խեղդմանց, ընդարձակութիւն նեղութեանց, համառատումն խեթմանց, հոգուծումն հեծութեանց, թեթեութիւն բառաշմանց, յապահովութիւն կարեաց, կարգադրութիւն կրից, ափոփութիւն վհատմանց, բժշկութիւն ցաւոց, աեւականութիւն հեղգութեանց, ուշադրութիւն անտեսից: (Բաև ՂԲ)

Եսկ դու, լոյս եւ տորիշ լուսոյ, ոչ լսես անեծս, ոչ սխորմես չար, ոչ կամրի կորուստ, ոչ ըղձանաս մահ, ոչ յուզիս ի խոռվութենէ, ոչ տիրիս ի ցամանէ, ոչ հարկիս ի բարկութենէ, ոչ մթանաս ի սիրոյ, ոչ

սայլային ի գլուրթենէ, ոչ փոփոխի ի բարութենէ, ոչ թիկանց շրջումն եւ ոչ երևաց անդրադարձութիւն, այլ ամենեւին լուսաւորութիւն ու նկատում փրկութեան: (Բան ՀԶ)

Համգո՞ նվաստակեալս ի բազմածուփս աշխատութենէ, բա՛րձ լգտագնապ տարակուսանց ոգույս կործանման, զղառնութիւնն ԸՆԴ ՎՃՏԱՅՆ, զինծութիւնն ԸՆԴ ԿԱՐԵԱՅՆ, զանձկութիւնն ԸՆԴ ԹՇՈՒԱՌՈՒԹԵԱՆՑՆ, զիառաշմունան ԸՆԴ ԽՌՏԱԿՎԱՆՑՆ, զբեկութիւնն ԸՆԴ ԱՊՇՈՒԹԵԱՆՑՆ, զբրութիւնն ԸՆԴ ՇՐՏՄԱՆՑՆ, զարքեցութիւնն ԸՆԴ ՑԻՄԱՐՈՒԹԵԱՆՑՆ, զբերամտութիւնն ԸՆԴ ԽԵԼԱԳԱՐՈՒԹԵԱՆՑՆ, զառումն սիրոյն եւ զիրային չերմութիւն աղուական ախտին:

(Բան ՂԱ)

բ. Բայի դիմավոր ձներով.

Մեռեալ պատկերիս մի՛ ոխս պահեսցես, ընդ անշունչ կերպարամին մի՛ ի դատ քննութեան մտցես, մանու տանջեցելոյս մի՛ հարուածն յաւելցես, ընդ թեկալ խեցելին անալոյս մի՛ ուժգնութեամբ մարտիցես, վճռաւ կոշկոմելոյս մի՛ բարկութիւն կրկնեսցես, կործանեալ շինուածոյս մի՛ պատուհաս մատուցես, շանս սպանելոյ մի՛ բարինս արձակեսցես, լուոյս շախչախելոյ մի՛ սաստիկս որոտացես, հողոյս անպատուելոյ մի՛ սաստիկս իրը ամբարհաւամի ուժգինս մռնշեսցես, զմոխիրս մերժեի մի՛ ի դատ ընտրութեան կոչեսցես, զփոշիս ցնելի մի՛ իրը զքո դիմամարտ գտցես, զտիդմս տաղտկալի մի՛ իրը զոսխս վարկանիցես, զարշութիւնս անգունելի մի՛ իրը զրոնամարտիկ վանեսցես, զլեքս ի բաց ընկնելի մի՛ նիւթ գեինեցին պահեսցես, զայքանեաց բազմապատիկ բանից կշտամբեալս մի՛ վերստին յանդիմանեսցես: (Բան ԿՁ)

Եւ արդ, ես՝ նախնիս ամբարշտաց, գլուխս մեղաւորաց, պետս անիրաւաց, առաջինս պարտաւորաց, պատկերս յանցաւորաց, ատսիկեցիս ըստ վատքարութեան, այլ ոչ ըստ բարեբաստութեան, ահա զանցանուցն իմոց ճառեցի, զպատկառելիսն խայտառակեցի, զգաղտնիսն հրապարակեցի, զծածուկսն յայտնեցի, զթաքուցեալսն ցուցի, զամփութեալս տարածեցի, զդանույթեանս մաղձ ժայթքեցի, զգործակցութիւն շարին մատնեցի, զամբարեալ թարախ վիրիս քամեցի, զխորս պարտեաց իմոց ծանուցի, զպատրուակն կեղծեաց առի, զքող տգենութեանն վերացուցի, զամաւրեեացն զգեստ մերկացուցի, զգարշելիսն յանդիմանեցի, զմրուրն մահու փսխեցի, զպալարս հոգույս խածուածոց քանայապետիդ Քրիստոսի բացի: (Բան ԿԵ)

Նարեկացին նմանավերջության այնքան բազմազան տեսակներ է ստեղծել, որ տեղի սղության պատճառով անհնար է յուրաքանչյուրից թեկուց և մեկական օրինակ բերել: Հաճախ է նա իր արձակի հատվածներն ստեղծում՝ միմյանց հյուսելով ինչպես գոյականի տարբեր հալովների, այնպես էլ գոյականի ու բայի, բայի տարբեր ժամանակաձևերի, բայի ու դերրայի, դերրայի ու գոյականի նմանավերջություններ, և սա մինչ այն

աստիճան, որ նրա արձակ ստեղծագործությունն ընկալվում է իրեւ բանաստեղծություն։ Տապա ենք բայի դիմավոր ձեռի և երկու տարրեր հոլովների խառն նմանավերջության բազմաթիվ օրինակներից միայն մեկը։

Եւ յայս անպարտ եւ անպատիր եւ անուանելի արուեստից արաւորիդ մեծութեան՝
Լուծցի՛ն որոզայթըն գալունածածուկը սատանայականը,
Կապտեսցի՛ն մեքենայքն, վատոնեսցի՛ն գայթակղութիւնքն,
Խայտառակեսցի՛ն խաղթիցն որութիւնք,
Յայտնեսցի՛ն երեւոյթը որսոյն,
Գտցի՛ն մենգողին ծուղակը,
Վերասցի՛ն վարմին վերարկուք,
Տոշորեսցի՛ն որումանցն բոյք,
Նզովեսցի՛ն բռնաւորին չարարանութիւնք,
Խտրեսցի՛ն լար խարեւոյթեան ի մահ որսողին,
Պարսեսցի՛ն պատրողին բանարկութիւնք,
Պակասեսցի՛ն գէնք զրպարտողին,
Անկցի՛ն սուսերք մահաբերին,
Սուզեսցի՛ն սադրողին պատրաստութիւնք... (Բան 1)

Նույնիսկ այս մեկ օրինակից էլ է երեսում, որ նարեկացին նմանավերջությունն է ստեղծում ոչ միայն կապակցության կամ նախադասության սկզբում և վերջում, այլև նրանց մեջ։ Սակայն նա հաճախ է դիմում նաև այնպիսի նմանավերջության, որն ստեղծված է նախադասության միավորյալ անդամների մակարդակում՝ առանց կապակցությունների։ Այսպիսի նմանավերջություն, որը միաժամանակ դառնում է համակուտակման զորացման միջոց, ունի հետեւյալ պատկերը։

Եւ եւս քան զայս ազդունք վայելականք՝ աստուածութեանդ նոլիքը. աւրենեալ, գովեալ, բարեանեալ, քարոզեալ, աւետարանեալ, հոչակեալ, հնչեցեալ, պատմեալ, անխարելի կամաք աղաշեալ, եւ որ ինչ առ մեզ քերին առ ի թէն հոսմունք քաղցրութեան... (Բան 4)

Արդ ի յայն անդրորութեան միջոցի, յորում եզերեալ ընդուստնեցան թշնամիք եկեղեցւոյ, ստացեալ հիմնեցի, կառուցի, կարգեցի, կուտեցի, արձանացուցի, դիզի, բարեցի, կացուցի, ցուցի, հաստատելով ի հրաշակերտութիւն միագոյ իրի գրազմաստեղմեան դրուագս դրութեան այս սովորի արգասատրի եւ Գրիգոր կրաւաւոր քահանապ...

Նարեկացին տալիս է նմանավերջության մի այլ օրինակ ևս. այս դեպքում թեև ոճական հնարանքի հիմունքը նույնաես բառի քերականական միավերջությունն է, սակայն սրան միահյուսվում է պատահական նույնավերջությունը։ Այսպես է գըր-

ված իջ բանի Բ, Գ, Դ հատվածները, որոնցից տալիս ենք մի կտոր.

Արդ, յուսացեալ ողբոցս հիւսուած այլ մնան յաւելի,
Բարերարին շնորհաց արտասուաց պսուու մատուցի,
Զկորստեան խորս չափելով՝ զորքանն երթք ոչ գտի,
Մասնաւորաւով բանից ի հանդէս նորին չանացի,
Զմտաց արյագեալ զթեւս՝ լեռեւոյթ իրին ոչ հասի,
Չուշին պարտութիւն յանվարեկացն բաժակ բարկութեան ի ձեռն

իմ առի,

Զտարտամութիւն տարակուսանացս, իբր ճաշակումն մարու, արրի,
Եւ այժմ զյանցիցն յանախութիւն ողորմեկի ձայնի յերգ արկի:
Աներեւոյթ կրակարան տապոյ բորբոքմամբ մեծաւ անզովանալի,
Անտեսական իմն քրայս թալոցցաց աստիկ եռացմամբ անշշանելի,
Սլաք նետից պատկանեալ դեղովք ի շտեմարան խորութեան սրտի,
Խիթք ցաւոց խոցոտման մարու ի գնացս երակաց գոյութեան լեռոյի,
Կիրք երկանց անճարակ ճեապոյ ի պատուած աղեացս անելանելի,
Անզարեկի դեղոց չերմութիւն իյերիկամանց մատունս երկակի,
Անմնարաւոր դառնութիւն մաղձի ի նախադուոն իմոյս կոկորդի,
Աւաղս ձայնից լքուցանողաց ի փողս շնչոյս խոշորս հնչի:

Այսպիսի նմանավերջությունը, որ վաղ անցյալում գործածվել է եղերերգերում (այս մասին վկայում է ինքը՝ Նարեկացին Հիշյալ բան-ի սկզբում) հենց այս պատճառով զգալի տեղ ունի ն. Շնորհալու «Ողբ Եղեսսիոյ» պոեմում:

Նարեկացուց հետո մինչև Աբովյան մեզ հայտնի չէ նմանավերջությամբ գրված որևէ արձակ ստեղծագործություն: Ժողովրդական¹⁵ նմանավերջության լավ օրինակներ է տալիս ե. Աբովյանը «Վերք Հայաստանի» վեպում, և առավել իր հեղինակային խոսքում: Ահա նմանավերջություններով կազմված մի երկու հատվածներ.

● Պարզկա գիշերը էնպես էր գետինը սառցրեկ, որ ամեն մեկ ոտքը կոխելիս հազար տեղից արարտաքրում, նոճում, ճքքում էր ու մարդի ջանը սրսուցնում, ծես տալիս: Ամեն մեկ ծառի նոկներից, ամեն մեկ տան բաշից հազար տեսակ սառցի լուզա, հազար տեսակ ձնի քուզա կախ էր եկել ու բիզ-բիզ իրար վրա սառել: ... շողքը սարերի գագաթին, դաշտերի գլխին էնպես էր պեծին տալիս, պսպում,

¹⁵ Մեր բանաստեղծ ժողովրդի մեջ պատահում են մարդիկ, որոնք անհրաժեշտության դեպքում խոսում են հանգավորված: Այսպիսիները կոչվում են շուշարա: Մոտիկից ծանոթ մարդիկ վկայում են, որ շուշարա էր նաև գուսամ Հավասին:

փալլում ու սաղցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում կանաչ ու կարմիրն տալիս, որ հենց իմանաւ թե ալմազ, զմբութ, յաղութ ու հազար տեսակ անգին քարեր ըլերին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, դոշին փուած:

● Դու էլ, թե ձեռիցդ գալիս ա, դանակդ սրի՛ր, մեկ կողմիցը վրա՛ թոփ, աշխարք թալան թալան ա, նամարդը իշի փալան ա: Հա կա՛ց ու քեֆ արա. քարիկնեան օրեր ա, խելքըներս կորել ա, եղու ես կօմա, առաջ դո՛ւ գնա:

● Անջախ մի անջախ իրար բոյրորելով, համեցեք անելով, կոնից, թևից քաշելով՝ տուն ընկան: Օրինայլ է աստված (արարիչ), փառք հաւավտյան չամիչ, սրտներն ընկավ տեղը, մատներն ընկավ եղը, աքրորին քարձեցին գեղը ու կուզրկուզ անելով՝ մտան տաք տեղը:

● Բազի անջամ էլ իրար բոնորի թավազա անելով, կամ մեկը ձեռը մյուսի գոդիկը կամ ճոտվը քածա՛ իրանց երեխաւոյշունը միտքներն էին քերել ու շախա անում, իրար բոյրորում, շվացնում, զորկացնում, փրթկացնում, ճորկացնում, մոթկացնում ու բազի վախս էլ հըռնըռում, բրչում, բարում, դրդում, շատը ու ծիծաղու մեջքի իլիկը կուտրվել էր...

Մեր ժամանակներում արձակ խոսքի մեջ զրողները հայ-
գակելու են դիմում նմանավերջության ոճական հնարանքին, իսկ
բանաստեղծները չափածոյում եթե դիմում են, ասկա սովորա-
կան հանդի հետ խառն: Ահա Պ. Սևակից մեկ օրինակ.

Հյուրասիրում եմ

Անզավակ մարդուն՝ երազած որդով,
Ով չունի և տոմի՞ քառասուն պորտով,
Փոքր աշխարհին՝ մեծ ժողովրդով,
Ցորենի արտին՝ աննշան հարդով,
Ծալ դարձած բրդով՝ գառնուկին անծին,
Առաշին վարդով՝ ժամադրվածին,
Զախորդ ձկնորսին՝ հաջողակ կարթով,
Զախորդ որտորդին՝ լեցուն թակարդով,
Պատավ օրիորդին՝ հոյակապ մարդով,
Թունդ խաղամոլին՝ երկիր քարտեզով և ոչ թե քարտով,
Այն բաղաձայնին, որ գեր մի անգամ երգել է ուզուվ՝
ունեն կոկորդով,
Այն պառակ տատին, որ վերջին անգամ կով է երազում՝
խորութիլ հորրով,
Այն կիրթ կրիային, որ գիտի՝ իրնն փշեր են ազում՝
շրարջի մորթով...

Ինչպես դժվար չէ նկատել, այս հատվածում նմանավեր-
ջության ձեր կազմվել է դոյականի զործիական հոլովի վերջա-
վորությամբ, որը բառերի վերջերի հետ դառնում է սովորական

Հանգ, ըստ որում շարադրանքի լարվածությունը պահելու և միաժամանակ խոսքը միապաղաղ շդարձնելու նպատակով բանաստեղծը նմանավերջ բառերից երկուսը տարել է տողերի խորքը: Ավելացնենք, որ այստեղ կա նաև երկրորդ նմանավերջություն՝ արական հոլովով, տողերի առաջին հատածների վերջերում, ինչպես և բայի ներկա ժամանակով (է ուզում, է երազում, չեն սագում), ճիշտ այնպես, ինչպես նարեկացու «Մատյանի» շատ բան-երում է:

Նմանավերջության արտահայտություններից մեկն էլ հանգն է, որը համեմատաբար ուշ ժամանակների երեսով է: Հանգը նոր ժամանակներում դառնում է շափածոն բնորոշող կարևոր պայմաններից մեկը: Ի տարբերություն նմանավերջության, հանգի հիմքը ոչ թե բառի քերականական ձևն է (թեև այդ ևս չի բացառվում), այլ բառի արտաքին հնչական նմանությունը կամ նույնությունը, հնչյունների առձայնույթն ըաղածայնույթը: Ահա հանգավորման երկու օրինակ.

Սատղերն են ժպտում լուսեղեն Շազով,
Խաղաղ դաշտերը մուշն է համբուրում.
— Ես կախարդած եմ միշտ նույն երազով,
Միշտ նույն ցնորդն է իմ սիրող այլում:

Սուտեցած երկնից աստղերը պայծառ
Ժպտում են խաղաղ քո աչքերի պես.—
— Խմ լրված սրտի կարոտը ամծայր
Ամեն ինչի մեջ որոնում է քեզ... (Վ. Տերյան)

Հունձք կծողվեմ մանգաղով,
— Լուսնակը յարս է—
Ակոս-ակոս մանգալով:
— Սիրածս հարս է:—

... Մանգաղս քարին եկավ.
— Յարս յա՞ր ումի—
Քարեն լորիկը բռավէ
— Լե՞րդս կարյունի:— (Պ. Վարուժան)

Եթե նմանավերջությունը սահմանափակվում էր անցյալում հիմնականում քերականական ձևերի շրջանակներում, սակավ դեպքերում նաև տողի վերջին բառի վերջին հնչյունի հանդիպադրումով, ապա հանգը հանդես է բերում մեծ հնարավորություններ: Այն ծավալվում և իր մեջ է ներառում ոչ միայն թեք-

վող, այլև չթեքվող խոսքի մասերը, ոչ միայն բառերն ու բառաձերը, այլև նույնիսկ բառերի շարահյուսական կապակցությունները՝ խոսքին տալով ներդաշնակություն և երաժշտականություն։ Ահա հանգավորման տարատեսակություններից միայն մեկը.

Դո՞ւ՝

Երկու տա՞ն,

Դո՞ւ՝

Բասարակ մի դերանուն,

Եվ ընդամենն այդ քո երկու հատիկ տառով

Այս բովանդակ աշխարհին ես ինձ տեր անում...

Դո՞ւ՝

Երկու տա՞ն,

Ու ես գարնան հողի նման

Քո կենասոր ջերմությանն եմ ընտելանում...

Դո՞ւ՝

Երկու տա՞ն,

Եվ ահա ես

Երջանկության համն եմ զգում իմ քերանում,

Անշատումին ըմբերանում

Եվ քերանում եմ կատարել հրամանը տառապանքի...

Դո՞ւ՝

Երկու տա՞ն,

Ու ես, անզի՞ն,

Ինձանից ինքս վերանում

Փոշիացած հերոսների

Ու ծնվելիք հանճարների

Դասակին եմ ընկերանում...

Դո՞ւ՝

Երկու տա՞ն,

Ու երբ հանկարծ

Թողնում ես ինձ ու հետանում՝

Լքված տան պես ճեղք եմ տալիս,

Ծեփս թափում, անտերանում,

Եվ կակիծը ցեցի նման

Բույն է դնում իմ այունի մեջ,

Զեղունի մեջ ու գերանում...

Դո՞ւ՝

Երկու տա՞ն,

Դո՞ւ՝

Բասարակ մի դերանուն... (Պ. Սևակ)

Հստ էության հանգը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ նմանավերջության զարգացումը և նրա հետ մեկտեղ ժառայում է խոսքի բա-

Նաստեղծականությանը, ներդաշնակությանը, նվագայնությանը
և բարեհնչունությանը:

ԲԱԶՄԱՀՈՂՎՈՒԹՅՈՒՆ
(Բուն. Պօլ. ՊԵՏՈՎ, Լատ. ՊՐԱՃՈՒ)

Բաղմահողովությունը, որ հայ ճարտասանության մեջ կռւ-
վել է նաև նոզնահորվություն, կառուցվածքի առումով հակա-
ռակ է նմանավերջությանը: Եթե նմանավերջության դեպքում
տարրեր բառեր միկնույն քերականական ձևով են դրվում, ապա
բազմահողովությունն առաջանում է միկնույն բառը խոսքային
փոքր հատվածում քերականական տարրեր ձևերով գործածվելու
հետևանքով: Ինչպես անվանումն է հուշում, բաղմահողովու-
թյունն առաջին հերթին հողովող բառի տարրեր քերականական
ձևերի կուտակումն է համառոտ խոսքում կամ խոսքի մի հատ-
վածում: Օրինակ.

Խեղճ աղքատը դառը դատի,—
Դատարկ նստի... Ե՛ւ աշխարհ,
Ել ինչո՞ւ ես քարը թողնում
Քարի վրա, քար աշխարհ: (Ա. ԽԱԲԱԿԱՅԱ)

Բառի բազմահողովական կրկնությունն արտահայտությանը
տալիս է շեշտվածություն, հաղորդում թափ, խոսքում ստեղծում
լարվածություն: Սակայն այս ձևն ունի գործածության մի նըր-
բություն: Այդ այն է, որ չի կարելի միկնույն բառի բազմա-
հողովական շատ ձևեր գործածել խոսքի կարճ տարածքում,
ինչպես և միկնույն բառով մի քանի ձևեր՝ խոսքի մի հատվա-
ծում: Հակառակ դեպքում ձևը կորցնում է իր արժեքը, իսկ խոս-
քը դրանքց կարող է դառնալ ձանձրալի, վանող: Ընդհակառակը,
երբ խոսքը կառուցվում է այնպես, որ նրա մեջ միահյուսվում
են տարրեր բառերով կազմված բազմահողովություններ, դրա-
նից արտահայտությունն ստանաւ է ձևավորության դրավշու-
թյուն, դառնում հետաքրքրական ու տպավորիչ Ահա տարրեր
բառերով կազմված բազմահողովությունների միահյուսման մի
օրինակ Հ. Սահյանի ստեղծագործություններից:

.... Իր երկնք մտած քարձր սարերից
Գլխիվայր կը մկներ վիճերը խոր
Սարերին կանգնած, սարերի սպազր,
Սարերի երկիր Հայաստան:

Բոլոր կողմերից սրարշավ եկող
Վայրի ցեղերին կուլ կգնար
Դարերից եկած, դարեր վաստակած,
Դարերի երկիր Հայաստան:

Այրումիների դոփյունների տակ
Ծամփեքին ընկած քար կմնար
Քարից հաց քամող, քարին թև տվող,
Քարերի երկիր Հայաստան:

Բազմահոլովություն կարող են կազմել ոչ միայն հոլովվող
բառերը, այլև բայերը՝ ինչպես դիմավոր, այնպես էլ անդեմ
ձեռքը՝ դերբայները, որոնք կարող են հոլովվել և հանդես գալ
հոլովական տարբեր ձևերով: Մհամ մեկ օրինակ այսպիսի բաղ-
մահոլովության՝ դարձյալ Հ. Սահյանից.

Հոգմել եմ հոգմած մարդկանց օգնելուց,
Կրկնված երգերն անվերջ կրկնելուց,
Հոգմել եմ նաև այսրան հոգմելուց,
Հոգմել եմ, հոգմել:

Միկնույն բառի տարբեր քերականական ձևերի կուտակումը
կարող է դառնալ միջոց սեղմ, բայց բովանդակալից մտքեր և
իմաստալից դատողություններ արտահայտելու համար: Բաղ-
մահոլովության ձևին դիմելով՝ Պ. Սևակը գրում է.

Ուզում եմ անել.
— Գթասիրտ եղեք,
Եղե՛ք ողորմած,
Մարդու Ակատմամբ մարդ եղեք, մարդի՛կ:

Սույն ճարտասանական ձևնվ հայերենում ունենք կազմված
մարդը մարդով է մարդ, հիվանդը չէ հիվանդը, հիվանդի տերն
է հիվանդը, գողը գողից գողացավ, աստված տեսավ՝ զարմացավ
և այլ ժողովրդական իմաստություններ:

ՆԵՐՀԱԿՈՒԹՅԱՄՐ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ

Բառերի ձևերի շորորդ խումբը կազմվում է ներհակության,
այսինքն՝ հակադրության հիմունքով: Ներհակությամբ կազմվող
ձևերում ընտրվում են այնպիսի բառեր ու արտահայտություն-
ներ, խոսքային այնպիսի միջոցներ, որոնց առաջ բերած գա-
164

ղափարները լինեն ներհակ, ձևով կամ իմաստով հակադիր Ներհակությունն ըստ որում կարող է լինել հոգեբանական կամ տրամաբանական: Եթե ներհակությունը հոգեբանական է, ապա այն կարող է հիմք դառնալ զանազան հույզերի ու գգացումների համար, այդ պատճառով էլ այսպիսի ներհակությամբ կազմված խոսքը կարող է լինել հուզական: Եթե ներհակությունը տրամաբանական է, ապա կարող է պատճառ դառնալ խորհրդածությունների ու մտորումների, որի հետևանքով էլ այսպիսի ներհակությամբ կառուցված խոսքը կարող է լինել իմաստալից, հնարագիտական ու հետաքրքրական:

Ներհակությամբ կազմվող ձևերն են հակադրությունը, հակադրձումը, բաժանումը, շրջումը, խաչակերպը, անտրամարականությունը, երկդիմությունը, երկսայրաբանությունն ու իմաստակությունը:

ՀԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Բուն. 'Անտիթետիզմ)

Հակադրությունը ոճական ուժեղ արտահայտամիջոց է: Այն ձևավորվում է չորս եղանակով:

1. Առարկան հակադրվում է հակադրական հատկանիշներով բնութագրվող մի այլ առարկայի: Օրինակ.

— Գալի՞ն է յուր անաստեները տեսնելու:

— Ոչ մի անգամ չի եկել: Նա չգիտե, թե ինչ ունի և որքան ունի: Նա մանկությունից սկսեց միայն կոլիցիներով գրադվել և յուր գործին շնայեց: Բայց այդպես չեր հանգուցայ հայրը: Ամեն տարի, աշնան ժամանակը, կարդ: Մենք առաջուց կվանայինք, կմաքրենք ոչխարենը և սպիտակ, ձյունափայլ հոտերը կհանենք նրա առջև:

(Բաժնի)

Այսպիսի հակադրության գրողները երբեմն դիմում են կոմիկական կերպարներ ստեղծելու համար (այսպես են կերտված, օրինակ, Սուլդու և Բուլդու կերպարները համանուն ստեղծագործության մեջ):

Յուրաքանչյուր այսպիսի հակադրություն միաժամանակ ենթադրում է առարկաների ու երեսութների համեմատություն (հակադրական համեմատության մասին տե՛ս համեմատություն վերնագրի տակ), սակայն համեմատության հետ առնչություններ ունենալով հանդերձ՝ հակադրությունն լնդգծում է ոչ թե

տարրեր առարկաների ու երևույթների լսդհանրությունները, այլ նրանց այն տարրերությունները, որոնք հակադրական են:

2. Իմաստով ներհակ, հակադիր գաղափարները բնութագրվում են նույն հատկանիշով։ Այսպես է կազմված Ցիցերոնի վառ է անշափ բռնությունը և անշափ ազատությունը խորիմաստ արտահայտությունը, որի մեջ անշափ բռնություն և անշափ ազատություն հակադիր հասկացությունները միևնույն վառ հատկանշով են բնութագրված։

3. Միևնույն առարկան ստանում է հակադրական բնութագրություններ։ Մեր ժողովուրդն ունի առնը շինողն էլ է կինը, ժանդողն էլ իմաստությունը, որն արդյունք է ժանդող և շինող միանգամայն հակադրական հասկացությունները միևնույն առարկային (կնոքը) վերագրելու։

Նույն առարկան հակադրական հատկանիշներով կարող է բնութագրվել երկու ձեռվ՝ համաժամանակորեն և տարաժամանակորեն։

ա. Համաժամանակորեն է, եթե առարկան տվյալ պահին է ստանում իրարամերժ, հակադրական բնութագրություններ, ինչպես այդ տեսանք վերը բերված իմաստության մեջ։ Այսպիսի հակադրություններին բնորոշ են մտքի սեղմությունը, խոր բովանդակությունը, նաև այլաբանականությունը։ Ահա այսպիսի հակադրության մի երկու օրինակ։

Մեղմ գիշերի գեղագանգուր երազում
Սյն աստղերը որպես մոմեր սրբազն—
Առկային են կարոտագին, երազուն՝
Հավերժարար իրար կապված և բաժան...
Ես ու դու էլ շղայված ենք իրարու,
Կարոտավառ երազում ենք միշտ իրար,
Միշտ իրար ենա, բայց միշտ բաժան ու ենուն,
Աստղերի պես և՛ հարազատ և՛ օտար։ (Վ. Ցերյան)
Դու լսում ես ինձ այնպես սիրալիք,
Բայց նաև այնպես — այնպես անտարքեր,
Ինչպես լսում են աղմուկն անձրնի։

Խոսքերս ցածր են՝ աղոթքի նման,
Խոսքերս բարձր են՝ աղոթքի նման,
Որ չի հասնում տեղ
Ու չի կատարվում։ (Պ. Սևակ)

Խոսքի առարկային միաժամանակ հակադրական հատկանիշներ վերագրելով՝ կարելի է խոսքին տալ վերլուծական-խո-

Հական բնույթ: Այսպիսի հակադրությունն զգալի տեղ ունի Գ. Նարեկացու «Մատյանում», որից տալիս ենք մի հատված.

Սաղկում եմ, սակայն պտուի չեմ տալիս,
Ասում եմ, սակայն չեմ անում ոչինչ,
Խոստանում եմ, բայց չեմ գործադրում,
Պարտավորվում եմ՝ և չեմ կատարում,
Զենքը պարզում եմ և բաշում եմ ես,
Ցուցադրում եմ և չեմ ընծայում,
Մոտեցնում եմ, սակայն չեմ տալիս:
... Ուրիշներին եմ խրատում,
Մինչեռ ես ինքը եմ անփորձ,
Սովորում եմ միշտ, սակայն ճշմարիտ
Գիտության հասու չեմ դառնում երբեք:
Մտնում եմ բույնը որպես աղավնի,
Բայց դուրս եմ գալիս այնտեղից ագոավ.
Գալիս եմ ճերմակ, վերադանում եմ լրիվ սևացած:

(Թարգմ. Վ. Գևորգյանի)

Քանի որ հոգեբանական հակադրությունները պատճառ են դառնում իսոր հույզերի և ապրումների, այդ պատճառով էլ ամենախոր հույզերն ու ապրումները հնարավոր է լինում արտահայտել հակադրության միջոցով։ Հիանալի օրինակ է տալիս Հ. Թումանյանը՝ «Անուշի» մեջ Սարոյի մոր անշափելի վիշտն արտահայտելով այսպիսի հակադրությամբ.

— Ընչի՞ չես խոսում, ընչի՞ չես նայում,
Իմ օր ու արև, կյանք ու ջան որդի,
Դու իմ գերեզմանն ընչի՞ ես խորս,
Թշմամի որդի, դավաճան որդի...

Երբ նույն առարկային վերագրվող ներհակ հասկացություններն առնվում են ոչ փոխաբանորեն, այլ իրենց բուն նշանակություններով և հասկացվում իրեն անհամատեղելի գաղափարներ, հակադրությամբ ասվածը վերածվում է կատակի կամ հեգնանքի։ Ահա մեկ օրինակ։

— Ա՞յ փեսամեր, աչքդ լո՞ւս,
Հարս ենք քերել, քելն դուրս...
Ծեն այգու տունկ ենք քերել,
Քեզ մոմ ու խունկ ենք քերել,
Խոստդ քերան ենք քերել,
Կովի մերան ենք քերել,
Երեսը բաց ենք քերել,
Ծիծաղ ու լաց ենք քերել.

Զա՞ն փեսամեր, աչքդ լուս,
Հարս ենք բերել, քեզե՛ դորս: (Ա. Յավոյան)

թ. Տարածամանակորեն է, երբ նույն առարկան ստանում է հակադրական բնութագրություններ, սակայն ոչ թե նույն պահի, այլ տարբեր ժամանակների համար: Ահա մի օրինակ «Սամվելից»:

Ամեն առավոտ սուրբ տաճարի կոչնակի առաջին ԲԵՇՄԱՆ ժետ զարթնում էր հովհիվը: Ոչխարների անուշ բառաշը, արջաների ուրախ ձայնարկությունը կենդանացնում էին խոտավետ հովհները խիստ ախորժելի աղմուկով: Խակ այս առավոտ չէին երևում ո՛չ հովհիվը և ո՛չ նրա հոտերը: Ցիրուցան գառնուկները թափառում էին սար ու ձոր և հայրակորույս որբուկների նման կարծես որոնում էին հովհին:

Ամեն առավոտ, երբ ծագում էր տվնջան լուսատուն, նրա առաջին ճառագայթները ողջունում էին շինական աղջիկների աշխատանքը: Կարմիր, դեղին, կապույտ հագուստներով, որպես կարմիր, դեղին, կապույտ ծաղիկներ, սփոված էին լինում նրանք այգիներում, բանջարանցներում և ագարակներում: Եվ նրանց ուրախությանը ձայնակից էր լինում երգասեր սիխակը: Խակ այս առավոտ չէին երևում անխոնչ մշակությունների այդ գեղեցիկ զարդերը: Այգիները մնացել էին անխամ, ագարակները կորցրել էին իրենց սիրելի բանվորներին:

Տարածամանակյա հակադրությունն առավել հաճախ հանգես է գալիս գեղարկվեստական խոսքում և ծառայում է խոսքին հուզականություն առաջը նպատակին, ըստ որում եթե անցյալում առարկային վերագրված են դրական հատկանիշներ, իսկ ներկայում կամ ապագայում բացառվում են, ինչպես այս օրինակում է, ապա ունկնդրի հոգում արթնանում են բացասական հույզեր (ափսոսանք, տրտություն, ցավ և այլն), իսկ հակառակ դեպքում արթնանում են դրական հույզեր (հիացմունք, հպարտություն, պարծանք և այլն):

4. Բառական կամ ձեւական հակադրությունն այն դեպքն է, երբ հակադրությունը ոչ թե գաղափարների մեջ է, այլ բառերի, և կամ գաղափարների միջև դրված հակադրությունը ձեւական է, թվացող, բովանդակության հետ շկապված: Այսպես, օրինակ, կնոյ մասին ասված ծամբը երկար, խելքը կարեն արտահայտությունը ձեւական հակադրությամբ է ստեղծված, քանի որ ծամի երկար լինելը ըստ էության ոչ միայն չի հակադրվում խելքի կարճությանը, այլև բովանդակային առումով նորություն չի բերում. այս հակադրությունը պարզապես արտահայտությանը շուրջ տալու համար է: Նույն բանն ենք տեսնում ծուռ նստենք, շիտակ

խասենք արտահայտության մեջ, որտեղ ծուռ-ն ու շիտակ-ը հակադրված են բառականորեն, արտահայտությունը սոսկ հետաքրքրական դարձնելու նպատակով:

Հակադրության այս տեսակը առավել խոսակցական ոճում է գործածվում, որտեղից էլ թափանցում է գեղարվեստական խոսքի ոլորտը: Ահա մեկ օրինակ.

Իսկ նրա կողքին տես ինչքան համեստ նստած է լրագրական կծողը: Այ ում համար կարելի է ասել՝ ինքը չկար թիգուկես, արարմունքն է գաղուկես: (Նար-Դոս)

ՀԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ (Բուն. 'Անտիթետոն, լատ. Antitheta)

Հակադրձումը ներհակության այն ձևն է, որն առաջանում է միևնույն գործողությամբ միմյանց հետ կապված ենթակայի և ստորոգյալի խնդրի կամ պարագայի փոխատեղումով, այսինքն՝ միևնույն կառուցվածքում ենթական դրվում է խնդրի, իսկ խնդրը կամ պարագան՝ ենթակայի տեղում: Հայ գրականության մեջ հիմնալի հակադրձումներ է ստեղծել Հ. Պարոնյանը, որից տալիս ենք երկու օրինակ.

Մայրաքաղաքին մնջ թիշկներուն թիվն օրըստօրն ավելանալու վրա է: Խուզիսկ այսօր մնկ մարդու երկու թժիշկ կիյամ:

Դրավ է, որ շատ աղքատներ առանց թժկնի կը մեռնին: Բայց ո՞րշափ թժիշկներ ալ կան, որ առանց թիվանդի կը մեռնին:

Խուզն բազմություն մը կեցած էր դուն առջն. ամեն մարդ գիտեր, որ գողության դեպք մը տեղի ունեցած էր, բայց ոչ ոք գիտեր, թե ոստիկա՞նն ձերբակալած էր հույնն, թե հույնն ձերբակալած էր ոստիկանն:

Այսօր ստուգվեցավ, որ գողության հեղինակն ոստիկանն է եղբ... Ի՞նչ փոփոխություն... ատեն մը ոստիկանները կը ձերբակալին զունըր, իսկ այժմ զողերը կը ձերբակալեն ոստիկանները:

Կա հակադրձման ավելի բարդ կառույց, երբ փոխատեղումը կատարվում է այնպես, որ բարդ ստորադասական նախադասության գլխավոր և երկրորդական նախադասությունների ենթականները հաջորդ՝ միակերպ կառուցված բարդ ստորադասականում մեկը մյուսի տեղերն են գրավում: Ահա այսպիսի հակադրձման մի գեղեցիկ օրինակ, որ բերում ենք Պ. Սևակի «Անլոելի զանգակատուն» պոեմից.

Թե մինչև հիմա որտեղ որ երգն էր,
Այստեղ էլ նա էր,
Այսունետ արդեն որտեղ որ նա էր,
Այստեղ էր երգը:

ԲԱԺԱՆՈՒՄ
(լատ. Disjunctio— բաժանում, անջատում)

Բաժանումը ներհակության այն ձևն է, որի մեջ նախադասության համազոր մեծ ու փոքր բաղադրիչները, այդ թվում նաև բարդ նախադասության կազմիչները, կրկնվող բառերի օգնությամբ բաժանվում, հակադրվում են միմյանց, որով և խոսքը դառնում է կտրական, հուզական, ուժեղ ու հատու Այսպես, օրինակ.

Աշխարհում հաստատ չկա ոչ մի բան,
Ու մի՛ հավատալ երբեք ոչ մեկին,
Ո՛չ բախտի, փառքի, ո՛չ մեծ հաղթության,
Ո՛չ սիրած կեկա տված բաժակին: (Հ. Թումանյան)

Այս օրինակում բաժանումը տեղի է ունեցել ոչ ժխտական բառ-մասնիկի օգնությամբ: Նույն կերպ է կազմված բաժանումը նաև Հ. Սահյանի հետեւյալ բանաստեղծության մեջ.

Ո՛չ անձրև է գալիս,
Ո՛չ արև է անում,
Ո՛չ ամպրոպի հոտ կա,
Ո՛չ երաշտի...
Օ՛ր, բարև ես տալիս
Ու բարև ես առնում,
Թե՛ ակնարկ ես անում հրաժեշտի:
Ո՛չ սրտալի մի շոգ,
Ո՛չ էլ հով ես անում,
Ծիածան եմ խնդրում ես մի կտոր,—
Ո՛չ մերժում ես կարգին,
Ո՛չ զլխով ես անում,
Այսր այսպես ապրել
Չի լինի, օ՛ր...

Սակայն եթե առաջին օրինակում հակադրությունը պարզ նախադասության անդամների միջև է, ապա երկրորդ օրինակում՝ բարդ նախադասության կազմիչների միջև: Հետեւյալ օրինակում էլ բաժանումը կատարված է մեկը բառի օգնությամբ.

Այդպես էլ է պատահում.
Մեկին հրաժեշտ են տալիս,
Մեկի ճամփան են պահում,
Մեկի կարոտն են լալիս:
Այդպես էլ է պատահում.
Մեկին շահում են հացով,
Մեկին սիրով են շահում,
Մեկը՝ արդար իր վարձով: (Հ. Սահյան)

Բաժանումը տեղի է ունենում սրոշ բառերի կրկնապատկությամբ: Այդ բառերից են՝ և, ոչ, էլ, համ, որը, մեկը, ոմանց, մի մասը, երբեմն և այլն: Ահա բաժանման երկու օրինակներ Հ. Թումանյանի «Շունն ու կատուն» ստեղծագործությունից նամ և էլ բառերի կրկնապատկությամբ.

Համ ասում ես, համ չես կարում,
Համ խոսում ես, վըռես գոռում,
Համ, համ, համ, համ,
Քանի՞, ախավեր, գնամ ու գամ...
Մին էլ եկավ, դարձալ չկար.
Էս անգամը դիպան իրար.
Էլ անպատիվ, անկարգ խոսքեր,
Էլ նին ու նո՞ր, էլ մեր ու մե՞ր,
Էլ գոյ փիսո՞՝, էլ քաշալ շո՞ւն...
Բանը հասավ դիվանքաշուն:

Ներհակության գաղափարը հիշյալ բառերից յուրաքանչյուրը յուրովի է արտահայտում: Այդ գաղափարն առավել ընդգծվում է ոչ-ի մեջ: Այդ է պատճառը, որ Գ. Նարեկացին բաժանման ձևում դիմում է հատկապես ոչ-ին: Ահա մեկ հատված «Մատյանից» և բանից:

Եւ քանզի ոչի մտաց տեսեալ ի հնոուստ
Զհանդեքձելցն հանդէս ահաւորափայլ,
Նկատեն իմձէն-աստանար կանխաւ
Չտիւն լուսոյ՝ սրբոցն լուսոյ,
Զարբն խաւարի՝ պատժապարտիս պատուհասի,
Ուստի ոչ զարէ ոք լէիցս առ պատսպարան փախստեան՝
Ո՛չ անդունդք խորոց, ո՛չ գերք վիից,
Ո՛չ բարձրութիւնք լերանց, ո՛չ անձաւք քարանց,
Ո՛չ կարծրութիւնք արձանաց, ո՛չ ծերաք ծակաց,
Ո՛չ փապարք փոսից, ո՛չ սորք հեղեղաց,
Ո՛չ բաւիդք խորչից, ո՛չ շտեմարանք յարկաց,
Ո՛չ ծածկութիւնք սենեկաց, ո՛չ եմակք մովստաց,
Ո՛չ ծործորք դժուարաց, ո՛չ վերադրութիւնք բլրոց,

Ո՞չ աղձակմունք շնչոց, ո՞չ անբաւութիւնք ծովուց,
Ո՞չ սահմանք յորձանաց, ո՞չ հեռադրութիւնք եզերաց,
Բ՞՛ ողբունք ձայնից, ո՞չ հեղեղք արտասուաց,
Ո՞չ տատանմունք մատանց, ո՞չ համբարձմունք ձեռաց,
Ո՞չ պաղատանք շրթանց, ո՞չ աղաշանք լեզուաց:

ԾՐՁՈՒՄ

(հուն. 'ԱնտιւետաՅօլիկ' կամ 'Եպանձլութիւն')

Երջումը ներհակությամբ կազմված մի ձև է, որն առաջանում է նախադասության մի մասում որոշակի շարադասություն ունեցող բառերի՝ նախադասության հաջորդ մասում հակառակ շարադասությամբ հանդես գալու հետևանքով։ Օրինակներ.

Որ խոնարինցուցանէ զանձն, բարձրասցի, և որ
բարձրացուցանէ զանձն, խոնարինսցի։
Ոչ միշտ ասա այն, ինչ գիտես, բայց միշտ գիտցիր այն,
ինչ ասում ես։
Ոչ թե սիրունն է սիրելի, այլ սիրելին է սիրուն։
Ծառ մի սիրիլ, տեղ կա, շատ մի ատիլ, սիրել կա։

Երջումն ուժեղ ճարտասանական հնարանք է, և ինչպես
այս օրինակներում էլ տեսնում ենք, ասվածը վերածում է ա-
սուլյթի, խոսքին տալիս ասուլյթի սեղմությունը, և ուժը և իմաստի
խորությունը։ Նույն բանն ենք տեսնում նաև գրական օրինակ-
ներում։

Կյանքը երազ է, երազն էլ մի կյանք,
Երկուսն էլ անցվոր, երկուսն էլ պատրանք։

(Հ. Թուվանյան)

Ու վերքերը դառնում են սրգ,
Ու երգերը դառնում են վերք,
Ու սրտերը՝ ծանր մի քար,
Երբ զինվոր են տանում յարին։ (Պ. Սևակ)

ԽԱՅԱԿԵՐՊ

(հուն. Χιασμός— խի (χ) տառի նման,
լատ. Chiasmus, Chiastos)

Խաշակերպը (անվանումը՝ ուշ միջնադարի անանուն մի հե-
ղինակի) հակադրությամբ կազմված՝ մտքի արտահայտման սը-
րամիտ ձև է, որն առաջանում է շարահյուսորեն կապակցված՝

լրացում-լրացյալ բառերի փոխատեղման: Այսպես, օրինակ, Հեռության բառեկամի թշնամությունից և թշնամու բառեկամությունից:
Այստեղ

**և բարեկամի թշնամություն
թշնամու բարեկամություն**

զույգերը միևնույն հիմքերից կազմված բառերի կապակցություններ են, սակայն հակառակ հաջորդականությամբ շարադասված՝ մի հմաստալից նախադասության մեջ: Նույն հիմունքով են կազմված նաև հետևյալ մտքերը.

Գեղեցիկներից ընտրի՞ր համեստին, համեստներից՝ գեղեցիկն:

Սառում են՝ հիսունը երիտասարդության ծերությունն:

Ն ծերության երիտասարդությունը:

Խաչակերպը մեծ հնարավորություն է լրնձեռում միտքը համառոտ և իմաստալից արտահայտելու համար: Ահա երկու օրինակ Փ. Սևակից.

Զարենցը հեղափոխության ոչ միայն մեծատաղանդ երգին էր, այլև մեծատաղանդ հեղափոխական էր երգի մեջ:

Մոցարտյան և պուշկինյան բնավորության տակ ընդգծելու համար աւենիք նաև, որ Զարենցը շատ էր տարեց երիտասարդ ժամանակ և շատ էր երիտասարդ տարեց օրերին:

Եթե նույնիսկ ասվածի մեջ չի դրված խոր բովանդակություն, այնուամենայնիվ խաչակերպը խոռքի կառուցվածքը նրանքնեցնում է բառախաղի, արտահայտությունը դարձնում անսովոր, ինքնատիպ ու հետաքրքրական: Բերենք խաչակերպի այսպիսի մի քանի օրինակներ.

Թերըմբոնումների, սկզբնավորվող իմացությունների, փորթանցիկ խոնմերի, անհասկանալի ուսմունքների, խելքահան անող մողորությունների այդ ծովը դժվար էր բնորոշել իրոն գիտակցող անգիտություն կամ անգետ գիտակցություն: (Ֆր. Վերֆել, Մուսա լեռան բառասուն օրը)

Անտառն ասես Միր-կաթիճից էր կախված,

Ոտից գլուխ, ոտից գլուխ բաթախսված

Սուավոտի շողաթաքամ ցողերով,

Սուավոտի ցողաթաքամ ցողերով: (Հ. Սահյան)

Տուր ինձ քո հոգին, որ ես շառաշեմ,

Որ ես դադարենմ հանգիստ հոսելուց,

Իւզնից խոսելուց քեզնից շամաշեմ,

Իւզնից շամաշենմ քեզնից խոսելուց: (Հ. Սահյան)

Կաշակերպի հիմքը կազմում է շարահյուսական փոխատեղումը (հմմա. գեղեցիկ խոսք-խոսի գեղեցկություն, սուր միտք-մտքի սրություն, լայն աշխարհայացք-աշխարհայացքի լայնություն և այլն), սակայն ոչ ամեն մի շարահյուսական փոխատեղում, այլ այնպիսինը, որը թարմություն է բերում կամ արտահայտած մտքի և կամ գեղագիտական բնութագրության մեջ:

ԱՆՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (Բուն. 'Ալօգիսմօս, լատ. Alogism)

Անտրամարանականությունը հակադրությանը շատ մոտ ոճական հնարանք է, և եթե ավագույթը հաշվի շառնենք, կարող էինք՝ այն միացնել հակադրությանը: Եթե հակադրության հիմունք կարող են դառնալ հականիշ գաղափարներ, ապա անտրամարանականության հիմունք դառնում են միմյանց բացառող հասկացություններ: Այս է հիշյալ երկու ոճական հնարանքների միջև եղած տարբերությունը: Այդ ցույց տանք օրինակով.

Դեռ հայը շրջագրոսիկ է գալիս իր հայրենիքը, որպես հյուր է մտնում իր հարազատ տունը և, օ՛, բախտի շա՞ր կատակ,— իր հազարատ օշախից վերադառնում է ո՞ւր... «առւն», որը Ֆրեզնոյում է, Դամասկոսում կամ Նիցցայում: (Գ. Էմին)

Իրեւ հյուր մտնել հարազատ տունը և հարազատ տնից վերադառնալ տուն, որ օտար ափերում է, միմյանց բացառող գաղափարներ են, սակայն այս միայն խոսքի կառուցվածքի տեսակետից: Մինչդեռ այս ձևով ասվածը շատ ավելի տպավորիչ է, սեղմ ու ամփոփ, միաժամանակ այն հնարագիտական է ու հանելուկային, որը և խորհել է տալիս: Այս էլ հենց ոճական այս հնարանքի առանձնահատուկ կողմեցից է: Անգլիացիք ասում են՝ եթե նախանշելուց առաջ մի բան պետք է անես, նախանաշի՛ր: Անտրամարանականությամբ կազմված այս ժողովրդական իմաստությունը հնչում է շատ ինքնատիպ՝ շնորհիվ այն հնարագիտական հղանակի, որն իր մեջ ունի ոճական այս հնարանքը:

ԵՐԿՐԻՄՈՒԹՅՈՒՆ
(հուն. 'Ամփիթօ՛յա— երկիմաստություն, անպարզություն)

Երկրիմությունը խոսքին հետաքրքրականություն տալու ձական հնարանք է: Երկրիմություն է լինում այն գեղքում, երբ խոսքը կառուցվում է այնպես, որ ասվածն առաջին հայացքից մի այլ բան թվա, բայց այնուհետև հասկանալի դառնա իր բուն իմաստով, որը ներհակության մեջ է ինքնաբանական նշանակության հետ: Եթեկ օրինակ բերենք ուշ միջնադարյան հետեւյալ գրույցը:

Երբ ծխախոտը մուտք գործեց Հայաստան, մի վաճառական ծխախոտն առած շրջում էր քաղից քաղ և ասում.

— Գնեցե՛ք, տարե՛ք, շատ լավ բան է: Ծխախոտ գործածողին շում չի մտնենում, նրա տունը գող չի մտնում, ինքը չի ծերանում:

Այսպես նա իր առևտորն էր անում, մինչև որ մեկը հարցնում է նրան.

— Ինչո՞ւ ծխախոտ գործածողին շուն չի կծում, նրա տունը գող չի մտնում, և ինքը չի ծերանում:

— Որովհետև,— պատասխանում է վաճառականը,— փայտով է ման գալիս, և նրան շուն չի մտնենում, տունը գող չի մտնում, որովհետև ամրող գիշեր տեղում հատած հազում է, և չի ծերանում, որովհետև մեռնում է ջամիկ:

Այստեղ ընդգծված մտքերն առաջին հայացքից թվում են գովասանքներ՝ ծխախոտի հասցեին, մինչդեռ վերջում պարզվում է, որ այդ մտքերից յուրաքանչյուրը երկդիմի էր, այլ բան էր նշանակում: Երկրիմությունը որոշ կողմերով նման է բարախաղին, հեգնանքին ու սրամտությանը և ունի դրանց հաճելիությունը:

ԵՐԿՍՍՅՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
(հուն. Դιլηմմա— երկու առաջարկ)

Երկսայրաբանությունը ներհակության սկզբունքով ստեղծված դատողական բովանդակությունն ունեցող, հակասական մեկնաբանությունների տեղիք տվող մտքեր են: Ահա երկսայրաբանության մի երկու օրինակ.

Էպիմենիուսն ասել է, թե կրետացիք ստախոս են: Էպիմենիուսը կրետացի էր: Նշանակում է ինքը ևս ստախոս է: Եթե ինքը ստախոս

է, ապա կրետացիք ճշմարտախոս են: Եթե կրետացիք ճշմարտախոս են, ապա Էպիմենիդեսը ևս ճշմարտախոս է: Եթե Էպիմենիդեսը ճշմարտախոս է, ապա կրետացիք ստախոս են: Եվ այսպես շարունակ:

(Քաղել ենք Գ. Զարրանալյանի «Պատմութիւն մատենագիտութեան լունաց, հուլվայեցոց և հարց եկեղեցոյ» գրքից, Վենետիկ, 1856, էջ 190)

Մի փիլիսոփա ասել է, թե աշխարհում ճշմարտություն չկա: Արիստոտելն այս միտքը մեկնել է հետևյալ կերպ: Եթե չկա ճշմարտություն, ապա ճշմարիտ չէ նաև այս միտքը, իսկ եթե աշխարհում կա գոնք մեկ ճշմարտություն (թեկուզ և այս միտքը), ապա սխալ է հենց այդ միտքը: Ուրեմն ճիշտ էլ լինի, սխալ է, սխալ էլ լինի, սխալ է:

(Քաղված է Ս. Ազոնցի «Ճարտասանութիւն ի հինգ գիրս» գրքից, Վենետիկ, 1775 թ., էջ 241)

Ծին այս օրինակներում արվում է մեկ միտք, որն ունենում է Հակոսական մեկնարկություններ, ապա հետևյալ օրինակում իբրև երկսակրաբանության հիմունք առնված են Հակադրական մաքեր.

Մի կին խորհուրդ էր տալիս որդուն ժողովրդի առաջ քարոզ չկարդալ, որովհետև եթե անարդար խրատ տա նրանց, ասոված կրարկանա նրա վրա, իսկ եթե ճշմարտությունն ասի, ապա մարդիկ կզայրանան: Որդին պատասխանեց.

— Երկու դեպքում էլ քարոզ պետք է կարդամ, որովհետև եթե արդար խոսեմ, ասոված ինձ կմիրի, իսկ եթե անարդար խոսեմ, մարդկանց համեմի կլիմեն:

(Քաղված է Ա. Գարագաշյանի «Արուեստ ճարտարախօսութեան» գրքից, Վիեննա, 1844, էջ 89)

Երկսակրաբանությունն այնպիսի միտք է, որը միշտ ենթադրում է երկու Հակառակ մեկնարանություններ: Ահա տրված հիմունք հանդիսացող միտքը և նրա մեկնարանությունները միասնաբար դառնում են կառուցվածք, որի մեջ ժխտումը հերքվում է հաստատումով, իսկ հաստատումը՝ ժխտումով: Երկսակրաբանությամբ կառուցված խոսքը հակիրճ է, իմաստալից, վեճռական ու կատեգորիկ: Ահա մեկական օրինակ՝ գիտական և գեղարվեստական խոսքերից.

Սոկրատեսը սովորեցնում էր, թե ինչու մամից չպետք է վախենալ: Նա ասում էր. մամից վախենում են երկու պատճառով. կա'մ նրա համար, որ մամից հետո գոյություն չպետք է ունենանք, կա'մ նրա համար, որ գոյություն չպետք է ունենանք: Եթե գոյություն չպետք է ունենանք, ուստի մամից չպետք է վախենանք, իսկ եթե չպետք է գոյություն ունենանք, ապա դարձյալ չպետք է վախենանք:

(Քաղված է Խ. Հարությունյանի «Համառութիւն արամատանութիւն» գրքից, Տփիմիս, 1895, էջ 158)

Մի խորիմաստ երկսայրաբանություն էլ ունի Հ. Թումանյանն իր «Էսպես շի մնա» ստեղծագործության մեջ, որն այս գեղարվեստական հորինվածքին տալիս է փիլիսոփայական խոր բովանդակություն։ Ահա այդ հատվածը։

Լինում է, թե չէ, ո՞վ գիտի հաստատ։

Եվ ի՞նչն է հաստատ աշխարհի վրա... —

Աշխարհում նաստատ մի բան կա մենակ,

Այն է, որ հաստատ ոչ մի բան չկա։

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Իմաստակությունը միտքը տառացիորեն ըմբռնելու և այս հիման վրա ձևական մտահանդում կատարելու երեւյթն է, ըստ որում մի դեպքում բառ-հասկացությունն առնվազմ է մի իմաստով, իսկ մյուս դեպքում՝ մի այլ իմաստով։ Հակադրությունն էլ հենց այս ըմբռնումների մեջ է։ Այդ ցուց տանք հետեւյալ երկու օրինակով, որ վերցրել ենք վերոհիշյալ տրամաբանության ձեռնարկից։

Երիտասարդ ածական է։ Աշոտը երիտասարդ է։ Հետևաբար Աշոտը ածական է։

Այստեղ առաջին նախադասության մեջ երիտասարդը առնըված է իրբեք բառ-խոսքի մաս, իսկ երկրորդ նախադասության մեջ՝ իր բառային իմաստով, որի հետեւանքով էլ մտահանդումը վերածվել է իմաւորակության։ Ահա և մյուս օրինակը։

Մենք պետք է ցանկանանք այն, ինչ մարդուն կատարյալ է դարձնում։

Տանջանքները մարդուն կատարյալ են դարձնում։

Հետևաբար մենք պետք է ցանկանանք տանջանքներ։

Այս իմաստակության մեջ տանաջները բառն առնված է ընդհանուր նշանակությամբ, այն դեպքում, եթե նախադրյալում (երկրորդ նախադասություն) այն ունի մասնավոր նշանակություն։ Այս նույն հիմունքով է կազմված Հ. Թումանյանի «Տերն ու ծառան» հեքիաթի հետեւյալ հատվածի իմաստակությունը։

Ծառային դրկում են, թե՝ գնա ոչխար մորքի։

— Ո՞րը։

— Որը պատահի։

Ծառան գնում է։ Մի քիչ հետո լուր են բերում հարուստին, թե՝ հասի, որ քո ծառան ամրող հոտի կոտորեց։ Ես հարուստը վազում է, տեսնում ե՛ ճիշտ որ, ինչ ոչխար ունի, բոլորը ծառան-մորքել են։ Գլխին տալիս է, գոռում։

— Ես ի՞նչ եւ արել, այ ամսատված, քու տունը քանդվի, իմ ԱՄ տունը քանդեցիր...

— ‘Իու ասիր՝ «որ ոչխարը պատահի, սորթի», ես էլ եկա, բոլորը պատահեցին, բոլորը մորթեցի— որիշ ավել պակաս ի՞նչ եմ արել:

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԵՎԵՐ

Նախադասությունների ձևերը կոչված են ունինդրի կամ ընթերցողի հոգում արթնացնելու զանազան հույզքոր ու ապրումներ։ Բոլոր այս ձևերի համար ընդհանուրն այն է, որ հույզի, զգացման հարուցումը կապված է ոչ թե բառի կամ կապակցության յուրահատուկ գործաժողովան, այլ ամբողջ նախադասության կառուցվածքի, ավելի ճիշտ՝ մտքի արտահայտման հատուկ եղանակի հետ։

Նախադասությունների ձևերն ընդհանրապես առավել շատ են, քան դրանք ներկայացվում են ոճաբանական աշխատություններում։ Բանն այն է, որ յավ հեղինակներն ու մտածողներն իրենք են ստեղծում արտահայտման նոր եղանակներ, իսկ առավել հաճախ դրանք մի լեզվից մի այլ լեզվին են անցնում կամ թարգմանության ճանապարհով և կամ իրրե օտար ազդեցության հետևանք։

Ստորև ներկայացնում ենք նախադասությունների հետեւյալ ձևեր՝ նարաասանական հարցը, նարաասանական դիմումը, նարաասանական բացականշուրյունը, բացադարձուրյունը, բատերացումը, դիմանուրյունը, վերողղումը, գուգաբաշխումը, տրոնամբը, զիջումը, միջարկումը և մասնատումը։

ՏԱՐՏԱՍԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑ (Բուն. ԵՇՎԵՐԻՄԱ, լատ. Intervagatio)

Ճարտասանական հարցը հույզեր արտահայտելու ամենատժեղ ձևերից է, որին հաճախ ենք հանդիպում ոչ միայն գեղարվեստական գրականության, այլև առօյա-առոտնին խոսակցության մեջ։ Ճարտասանական հարցը մտքի արտահայտման ոչ սովորական ձև է։ Այն ձևով հարցում է, սակայն դատողական խոսք է, և սովորական պատմելու եղանակով ասված խոսքից տարբերվում է նրանով, որ հագեցված է լինում խոր հուզական դիցբով։ Հենց արտահայտման եղանակի այսպիսի շրջումն ար-

դյունք է այն բանի, որ խոսողի համար առաջնահերթ կարևորություն է ստանում այն հույզը, որ տվյալ պահին համակել է նրան։ Այսպես, օրինակ։

ԱՌԱ, ԱՅՆԻՉ, ԱՅՆՈՒՉ, ԷՌ Ի՞նչ ես ասում.
Բա դու չե՞ս լսում.
ԷՌ, որ սարերին խաղեր եմ ասում,
Ո՞ւմ ճետ եմ խոսում...
ԷՌ, որ գիշերով շնու եմ փշում,
ԷՌ ում եմ կանչում...
ԷՌ, որ մոլորված նստած եմ մնում,
Ո՞ւմ ճետ եմ լինում...
ԷՌ, որ հառաջում ու ախ եմ քաշում,
ԷՌ ո՞ւմ եմ ճիշում։ (Հ. Թումանյան)

Առանց բացատրության էլ հասկանալի է, որ ապրած հայդի արտահայտումն այստեղ ավելի կարևոր է, քան այն դատադրությունները, որոնք արտահայտված են այս հատվածում։ Եթե այսպիսի սովորական մի հարցման՝ Երեկ դու Է՞լ Եկել Եիր շաբաթօրյակի մեկը պատասխանի՝ Բա չէ՞ի՞ Եկել՝ պատմողական նախադասությամբ Եկել Եի ասելու փոխարեն հարցական նախադասությամբ պատասխանելով, ապա դրանով նա արտահայտած կլինի ավելի շուտ իր արհամարհական, բացասական, թշնամական վերաբերմունքը։ Հետևաբար ճարտասանական հարցը միջոց է արտահայտելու համար ինչպես զգայություններ ու ապրումներ, այնպես էլ զանազան վերաբերմունքներ, որոնք այս կամ այն զգայության արտահայտություններն են (Հեգնանք, արհամարհանք, հանգիմանություն, թշնամանք, այլև զարմանք, հորդոր, տարակուսանք, ափսոսանք, երկընտրանք և այլն)։

Ճարտասանական հարցը կառուցվածքային տեսակետից ունի մի առանձնահատկություն։ Հաստատական նախադասություններով արտահայտվում է մտքի ժխտում, իսկ ժխտական նախադասություններով՝ հաստատում։ Օրինակ։

Երկուսն էլ հայ են, ունեն մի հավատ,
Էլ ընչի՞ մուժիկ, կամ էլ ի՞նչ քավադ.
Նրա արինը կարմի՞ր է մերից,
Թե՛ ավել հունար դուրս կգա ձեռից։ (Հ. Թումանյան)

Ճարտասանական հարցը Գ. Նարեկացու սիրած ձեերից է, որին նա հաճախ է դիմում իր հոգու տվայտանքներն արտահայ-

տեղու համար: Ահա մի հատված նրա համձարեղ «Մասայանից» (Բան Խ, Զ, Գ), որի մեջ ճարտասանական հարցն արտահայտում է հանդիմանություն՝ իր իսկ հասցեին ուղղված.

Ինչո՞ւ փակեցիր ինքը քո ձեռքով երկինքը քո դեմ,
Վերելքիդ դուռը կողպեցիր խպառ.
Ինչո՞ւ խառնեցիր մաքոր շրի նետ
Ախտն արցունքների քո տաժանաբուխ.
Ինչո՞ւ լվացված ձորձը ծածկույթիդ
Աղտողնեցիր քո զագիր գործերով.
Ինչո՞ւ մեղքերիդ պատմումանը, որ մի կողմ էր դրված,
Անառակ վարքով հագար վերստին.
Ինչո՞ւ ժանտերի ճանապարհներով
Ապականեցիր մաքրությունը քեզ կրող ոտքերի.
(Թարգմ. Վ. Գևորգյանի)

Ճարտասանական հարցը ձևականորեն միայն հարց է, այն հարցում չէ, որին անհրաժեշտ է պատասխան տալ. հարցն այստեղ պարզապես հուզականություն արտահայտելու միջոց է:

ԾԱՐՏԱՍԻՆԱԿԱՆ ԴԻՄՈՒՄ
(Բուն. Եշօքասից, լատ. Esdamatio)

Ճարտասանական դիմումը ևս խոր հուզերի ու ապրումների արտահայտման ձևերից է: Մի պահ թողնելով իր ունկնդիրներին կամ ընթերցողներին, ընդհանրապես նրանց, ում ուղղված է խոսքը, խոսողը կամ գրողը մտովի դառնում է դեպի այլ՝ բացակա իրերի ու մարդկանց և խոսում նրանց հետ: Խոսքի այսպիսի շրջումը դառնում է միջոց խոսքը հուզիչ ու ներգործուն դարձնելու համար: Ահա մի օրինակ Պ. Սեակի «Անլուելի զանգակատուն» պոեմից: Պատմելով այն մասին, որ առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեին վտանգներով լի մի ժամանակում Կոմիտասը կշմիածնից հեռանում և մեկնում է Պոլիս, բանաստեղծն անմիջապես դառնում է Պոլսին և վրդովմունքի խոսք բաց անում նրա էության մասին.

Պոլիս, Պոլիս...
Ծքեղ ու ճոխ, չքնաղ ու աերճ,
Արծաթակլու ու ուկերիգ:
Ծուք ենք տվել քեզ դարերով՝
Մեր սրբատաշ սուրբ քարերով,
Մեր անասեղ ճուրբ կարերով,

Մեր աշքերի փայլ ու ցոլքով,
 Մեր մատների ծով շնորհքով,
 Զնարվելիք-չեղած ճարով,—
 Մեր քանքարով ու հանճարով
 Պանել ևնք քեզ,
 Զուգե՛լ, զուգե՛լ
 Եվ ամեն ինչ ալլոց ձգել...

Գեղարվեստական ստեղծագործություններում ճարտասանական դիմումը հաճախ է դառնում սկիզբ՝ նախապատմություն խոսքի հետագա հյուսվածքի համար: Հ. Թումանյանն այս ոճական հնարանքին է դիմել իր ամենաբարձրժեք պոեմները՝ «Հառաշանքը», «Անուշը» և «Թմկաբերդի առումը» գրելիս: Ճարտասանական դիմումի շնորհիվ զգալիորեն բարձրացել է նաև Ա. Իսահակյանի հանճարեղ պոեմի՝ «Աբու-Լալա Մահարիի» հուգական շունը:

ԾԱՐՏԱՍԱՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱԿԱՆՉՈՒԹՅՈՒՆ
 (հուն. Ե'պιֆώνημα, լատ. Եρիօնեմա)

Ճարտասանական բացականշությունը ևս արդյունք է շլրջման. այս դեպքում խոսողը կամ գրողն իր խոսքի նյութին համապատասխան ընդհատում է բանապատումը և արտահայտում իր հուզերն ու զգացումները՝ հնարավորին շափ սեղմ ձևով: Այսպես, օրինակ.

Դեռ հայը որպես շրջագրոսիկ է գալիս իր հայրենիքը, որպես իյոր է մտնում իր հարազատ տունը և, օ՛, բախտի շար կատակ,— իր հարազատ օշախից վերադառնում է ո՞ւր... «տուն», որը Ֆրեզենյում է, Դամասկոսում կամ Նիցցայում: (Գ. Էմին)

Ճարտասանական բացականշությունը պատումի տարր չէ, այլ նրանից անջատ, նրանից առանձնացված միջանկյալ միտվար, ինչպես բերված օրինակում է, ինչպես որ է նաև հետեւյալ օրինակում.

— Վա՛յ, կանչեց Օհան, եղ քու խոսքը չեր,
 Եղ ով քեզ ասավ, լեզուն պապանձվեր:
 Են սարը, որդի, գնաց մեր ձեռից,
 Են սարի որսն ել գնաց Են սարից,
 Ել չկան այծյամ, եղջերու, կխտար:
 Քանի լուսեղեն քու մերը դեռ կար,

(Ե՞լ գիղի օրներ, ո՞րտեղ եք կորեկ) Ես շատ եմ էնտեղ որսի մին կերեկ... (Հ. Թումանյան)

Հայտնի է բոլորին Ցիցերոնի Օ tempora, o mores (օ՛ ժամանակներ, օ՛ բարքեր) բացականչությունը Կատիլինայի դեմ արտասահմած ճառում, որ վերցնելով Ակսել Բակունցը և դարձնելով Օ tempora, o mores, օ՛ Զանգեզուր, օ՛ Կյարես, դնում է իր «Կյորես» երգիծական վիպակի սկզբում իբրև բնաբան, որն այնուամենայնիվ պահպանում է ճարտասահմական բացականշության իր բալոր հատկանիշները:

ԲԱՑԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆ
(հուն. A'պօստօֆή, լատ. Aversio)

Իոր հույզեր ու զգացումներ արտահայտելու միջոց է նաև բացադարձությունը, որն արտաքուստ նմանություն ունի ճարտասահմական դիմումի հետ: Եթե ճարտասահմական դիմումի գեպքում խոսքը հետաքրքրական ու աղդու դարձնելու նպատակով խոսողը թողնում է պատումի սովորական ընթացքը և դիմում հեռավոր մարդկանց և առարկաների ու գիմումի ձևով շարունակում իր պատումը, ապա բացադարձությունը պարզապես լըրուց է մահացածի, հեռվում գտնվող մարդու և առարկաների հետ, որոնցից նա պատասխան չի ստանալու: Այս հանգամանքը գտնում է մեծ հույզի ու ապրումի պատճառ: Բացադարձության հիանալի օրինակներ է տվել Հ. Թումանյանը «Մարո» և «Անուշ» պոեմներում, որոնցից տալիս ենք մեկական օրինակ.

— Ով քեզ ծեծեց, Մարո՝ ջան,
Ովանիծեց, Մարո՝ ջան,
Ուր փախար դու, Մարո՝ ջան,
Տուն արի, տուն, Մարո՝ ջան,
Խո՞ր ես քնել, Մարո՝ ջան,
Չես զարթնում էլ, Մարո՝ ջան:

Եվ աղաչում էր ճա մեռած որդում՝
Մի անգամ խոսի, աշքը բաց անի.
— Ընչի՞ չես խոսում, ընչի՞ չես նայում,
Իմ օր ու արև, կյանք ու ջան որդի,
Դու իմ գերեզմանն ընչի՞ ես խոսում,
Թշնամի որդի, դավանան որդի...

Բացադարձությամբ մի զարգանդելի պատկեր է ներկայակ-

Նում Դ. Դեմիրճյանը «Վարդանանքում», երբ նա տոհմական գերեզմանոց է տանում Մեծ Տիկնոջը և գիշերային լոռության մեջ նրան խոսեցնել տալիս Համազասպ, Վասակ և Մուշեղ Մամիկոնյանների հետ՝ հայ նախարարների, այդ թվում և Վարդանի, Կրոնադարձության լուրն առնելու առիթով:

ԹԱՏԵՐԱՅՈՒՄ

(Բուն. 'Իպաւոսուց, լատ. Ipotirozis)

Թատերացումը ևս խոսքը հուզական ու արտահայտիչ դարձնող ձևերից է, որն արդյունք է յուրահասուկ շրջման: Խոսքի շրջումն այս դեպքում առաջանում է խոսքը հարց ու պատասխանի ձևով կառուցելու միջոցով: Սովորական պատումի մեջ խոսքի հանկարծական այսպիսի շրջումը արտահայտությունը դարձնում է հետաքրքրական ու տպավորիչ: Այսպես, օրինակ.

— «Լավ մարդ է»: որտեղից գիտես, որ նա լավ մարդ է: Հնացը վառո՞ւմ է, ինչպես Բարկն է: Ոչ: Ծառուղիները ավլո՞ւմ է: Ոչ: Լավ պտուղներ են դրանք: Աչք է հարկավոր դրանց, հնկող աչք:

(Բ. Գրալզեր)

Եթե այստեղ ընդգծված թատերացմամբ խոսողը վրդովմունք է արտահայտում, ապա ընդհանրապես նկատելի է, որ ոճական այս հնարանքը միջոց է խորհրդածությունների համար: Ահա երկու օրինակ հայ գրականությունից: Հ. Թումանյանը «Հառաշանք» պոեմում ծերունու խորհրդածությունները հենց այս միջոցով է արտահայտել՝ իր խոսքին տալով խոր հուզականություն:

— Ի՞նչ ես կորցրել— ընչի ման գալի,—
Խոսեց ծերունին դարձ խնդալով,
Բա մեռած հո չենք, ապրում ենք, կի,
Ամեն մեռնողի երանի տալով:

Մեր ապրուտն ի՞նչ է,— մի կտոր չոր Բաց,
Էմ էլ երեն Բա՛— երկնքից կախված,
Մի մարդ, որ նրա երեսը պահի,
Նրա ապրուտը ի՞նչ պետք է լինի...

... Ո՞վ է մեղավոր... միտք եմ անում, միտք,
Ու չեմ Բականում ով է մեղավոր:
Հենց են եմ տեսնում— մուտք, անգետ մարդիկ,
Էլ մենք ենք մեջտեղ տանջվում ամեն օր:

Նույն նպատակով Ա. Խսահակյանն իր պոեմի միակ կերպարի՝ Աբու-Լալա Մահարու խոհերը հաճախ է արտահայտում թատերացմամբ։ Ահա մի հատված։

Եվ ի՞նչ է փառքը,— այսօր քեզ մարդիկ եղջրութեարից վեր

կրաքրացնեն,

Վաղը նոյն մարդիկ սմբակների տակ ճմելու համար քեզ վար կնետեն։
Ի՞նչ է պատիվը, հարգանքը մարդկանց, — սոսկ ոսկուց-վախից հարգ
են մատուցում,

Խսկ եր սայթաքես, մուճակիդ փոշին մեծ մարդ է դառնում

և քեզ հարվածում։

Եվ ի՞նչ է գանձը, որով հիմարը տիրում է մարդկանց, և' հանճար,
և' սեր, —

Բյուրավորների քամած արյունը, մեռելների միս, որքի արցունքներ։

Ի՞նչ է ամբոխը, — մեծ հիմարն է օա, ոգին հալածող և տարը չարի,
Բնոնության խարիսխ, և' սուր երկայրի, և զայրույթի մեջ գազան

վիթխարի։

Ի՞նչ է համայնքը — թշնամու բանակ, և անհատն այնտեղ անշղյա գերի,
Ե՞րբ է հանդուրժել նոգու թոփշքին և ալացումն վսեմ մտքերի։

Թատերացումը միջոց է խոսքը հավաքաբանությունների ձեռվ կառուցելու համար, որով խոսքի եղանակն է փոխվում, և հետաքրքրություն է մացվում խոսքի սովորական ընթացքի մեջ։ Ահա մի օրինակ նման խոսքի.

Ովքե՞ր են կարգը խախտողները — երիտասարդները։ Ովքե՞ր են անբավարար ստացողները — երիտասարդները։ Ովքե՞ր են դասերից քացակալողները — երիտասարդները։ Խսկ ովքե՞ր են մեր առաջավորները, անկարգությունների ու անհարգելի բացակայությունների դեմ պայքարողները — դարձյալ երիտասարդները։ Ուրեմն եկեք վերակառուցենք երիտասարդների հետ տարլող աշխատանքները։

Թատերացման մի գրսկորումն էլ խորհրդածություններն ինքն իր հետ խոսելու եղանակով կամ թատերական մենախոսությամբ արտահայտելն է։ Օրինակ.

Եվ աղմկալի հարսանքի տանից

Դուրս եկավ Մոսին սաստիկ վիրավոր.

Արյուն է կաթում սևակնեծ սրտից,

Գնում է շուապ, քայլերը մոլոր։

Ամո՞թ քեզ Մոսի, թուք ու նախատինք,

Ամո՞թ քեզ նման գոված իգիթին,

Մի ամուն հիշիր, մի բոյիտ մտին,

Դեռ քո թիկունքը չէր տեսել գետին։

Ինչպես վեր ընկար դու — սարի նման,

Երբ որ նայում եր ողջ գյուղը կանգնած...

Գո՞ւ... կոչ գաս տակին Սարոյի ծճկան,
Նրանից մետո երևան կանա՞ց...
Եկա՞ծ էր եւ բանն իսկի քո գիշին...
Ծաղրատեղ դառար բովանդակ գեղին...
Դե մեռիր, Ելի, գետինը մտիր,
Տաճը վե՛ր ընկիր, իիկ պտտի՛ր... (Հ. Թումանյան)

Թատերացման դիմելով՝ թումանյանը Մոսու խոսքի մեջ դրել է անափ վրդովմունք, սրել հանդիմանությունն այն աստիճան, որ նա իրեն մղի հանցավոր ընկերասպանության:

Խորհրդածություններ են արտահայտում նաև թատերական մենախոսությունները, որոնց մեջ ևս առաջին կարևորություն ներկայացնողը խոսող անհատի ներքին հուզերն են, դառն խոհերն ու ապրումները: Այսպիսի թատերացման լավագույն օրինակ է Պեպոյի մենախոսությունը:

ԴԻՄԱՌԱՌՈՒԹՅՈՒՆ (հում. Պրօսառուուա, լատ. Conformatio)

Դիմառնությունը բազմաբնույթ ոճական ձև է: Այն ծառայում է խոսքի հուզականությանը և արտահայտչականությանը, մեծացնում նրա ներգործուն ուժը, իսկ երբեմն էլ դառնում է խոսքի բազմազանության, արտահայտման ինքնատիպության և հետաքրքրականության միջոց: Դիմառնություն է առաջանում, երբ հիշյալ նպատակներով անշունչ առարկաները շնչավորում, նրանց վերագրում ենք կենդանուն կամ մարդուն հատուկ հատկանիշներ, անշունչ առարկաներին ու կենդանիներին՝ բանականություն և խոսելու շնորհ: Առա մի օրինակ.

Սարն առել վրան ծիրանի մի քող,
Ննջում է ասեն ծաղկե անկողնում,
Անտառն արեի թեկրեկուն մի շող
Ծոցի մեջ պամել ու բաց շի թողնում:
Ժային ստվերը գետափին շոքել,
Վիզը երկարել ու ջուր է խմում,
Հովն ամպի թևից մի փնտուր պոկել,
Խնճը էլ չգիտե, թե ուր է տանում: (Հ. Սահյան)

Այս բանաստեղծության և՛ պատկերի գեղեցկությունը, և՛ ներքին հուզականությունը արդյունք են բնության շնչավորման, որը գեղարվեստական խոսքի ոճավորման կարեոր միջոցներից է: Այս միջոցով բնությունը ևս մասնակից է դառնում գեղար-

վեստական կերպարի կերտմանը, արտահայտում մարգու խոռն ու զգացումները, մեծացնում ու բազմապատկում խոսքի ներգործուն ուժը: Ահա թե մարդկային ինչպիսի խոր խոհ ու զգացում է դրել Ա. Խաչակյանն այս փոքրիկ բնապատկերում.

Գետակի վրա
Թեքվել է ուղին
Ու նայում է լուռ
Վազող ջռերին:
... Երազ աշխարհում
Ամեն բան հավատ
Գալիս են, գնում
Ու ցնողում անհնետ:
Եվ գլուխը կախ
Նա լաց է լինում,
Ջրերը ուրախ
Գալիս են, գնում:

Դիմառնությունը երկու ենթատեսակի է բաժանվում՝ բարառնություն և բառառնություն:

Բարառնություն է այն դիմառնությունը, որի մեջ անշունչ առարկաներին վերագրվում են կենդանաւուն և առաջին հերթին մարդուն հատուկ գործողություններ, հատկանիշներ, վարք կամ բարք (բարք-ից էլ՝ բար+առնություն), Ահա մեկ օրինակ.

Այդ միջոցին զարմացած Արաքսը խորին վրդովմունքով դուրս էր հարձակվում յուր ափերից տեսնելու, թէ ինչ արհավիրք է կատարված յուր շուրջը: «Ընշխանաց կողմին» դողում էր, սարսափում էր ամենի կորհակներից, որ ամեն րոպէն պատրաստ էին կլանելու և անհնտացնելու նրան: (Բաժգի)

Այստեղ Արաքս գետին են վերագրված կենդանուն հատուկ հարձակվելու, տեսնելու, դողալու, սարսափելու և կլանելու, ինչպես և միայն մարդուն հատուկ զարմանալու և վրդովվելու գործողություններ:

Բարառնությունը մոտ շփումներ ունի համեմատության հետ: Այն միշտ չէ, որ հանդես է գալիս անխառն վիճակում, այլ հաճախ դրսկորվում է համեմատության հետ միասին, ինչպես այդ տեսնում ենք հետեւյալ հատվածում.

Քարայծը նորից

Իր քարայծիկի դնչիկն էր լիզում կիրճում ու սարում՝

Լեզվի ծայրով էլ թույլ շղիաշեռով բերնի ընձյուղին.

Արագիլն էլի

Ծեր խճճորննու ծաղկի բոցի մեջ իր ոտն էր վառում՝
 Վերցնում ու դնում միմնույն ճյուղին.
 Իրքն կշտամբանք ուշացած մարդուն՝
 Իր իսկ սեփական նախաձեռնությամբ լույս աշխարհ եկած
 Մի ինքնագլուխ արևածաղիկ աշխին էր թարթում
 Հերվա բրստանից.

Գութանի խոփը ժանգից էր նեղվում,
 Խնչպես որ մարդը՝ իր դեմքին կպած սարդի ոստայնից.
 Բահն աղջկա պես ոգում էր փարվել
 Ու նետ մարել կարոտած հոդի կրքոտ հպումից.
 Սամին ուզում էր անկրակ այրվել՝
 Եզան մկանուտ վզի շփումից.
 Լծացու բարդին գոր չէր երևում սուր կացիցներից.
 Դեղձենիներից մարզան էր կաթում,
 Շեփորուկներից՝ երկնքի կաթիլ,
 Եվ ձյունի փարիլ՝
 Ակացիներից...

(Պ. Սեակ)

Բարառնության մի տարատեսակ է այն, երբ անշունչ տուարկաներին դարձնում ենք մեր խոհերի մասնակիցը, նրան վերագրում զգալու, հուզվելու, հոգեկան զանազան ապրումներ ունենալու (ուրախանալ, տխրել, ցավել, սիրել և այլն), մտածելու, հիշելու, դատելու և զանազան մարգկային այլ կարսղությունները. Ահա այսպիսի բարառնության մի օրինակ, որի մեջ թիկ ուղղակի վերագրում չկա, սակայն շինարի ծառը գարձված է բանաստեղծի խոհերի մասնակիցը:

Գալու է աշունը դարձյալ,
 Եվ դարձյալ գլխիդ վրայով
 Կոռունկը հարավ է գնալու...
 Չինարի, չինարի իմ ծառ,
 Դու էլի ինձ նետ ես մնալու:

Օրերն այս անցյալ են դառնալու,
 Հեռավո՞ր, հեռավո՞ր անցյալ...
 Գալու են տարիներ դարձյալ,
 Եվ դարձյալ գլխիդ վրայով
 Կոռունկը գարնանը հյուսիս,
 Աշնանը հարավ է գնալու...
 Չինարի, չինարի իմ ծառ,
 Առանց իհն ինչպե՞ս ես մնալու: (Հ. Սահյան)

Թառանությունը դիմառնության այն տեսակն է, որի մեջ անկենդան առարկաներին ու կենդանիներին վերագրում ենք խոսելու հատկություն (բառ+առնություն): Ահա օրինակներ:

— Դու ո՞ր սարեն կուգաս, շրիկ,
Խմ պաղ շրիկ ու անուշիկ:
— Ես էն սարեն կուգաս մթին,
Որ հին ու նոր ձյունն է գլխին: (*Հ. Թումանյան*)

— Ի՞նչ կխոսես, օտար բոշուն,
Խենք ու խելառ դու ցնորուն.
Զմեն նստեց մեր սարերուն,
Կտրեց ջրիկ աղբյուրներուն,
Կտրեց նոսիկ ծաղիկներուն,
Կտրեց ձենիկ իմ ձագերուն,
Խնչպե՞ս չլամ կուց-կուց արուն: (*Հ. Թումանյան*)

Զիոն Բարցրին.
— Հինգ փութ որ բեռնեն, կտանե՞ս:
— Գարին գիտի,— պատասխանեց ձին:
— Որ տասը փութ բեռնե՞ն:
— Գարին գիտի,— ասաց ձին:
— Խոկ եթե տասնինգ փութ բեռնե՞ն:
— Էլի գարին գիտի,— պատասխան տվեց ձին:
 (*Ըստ Ս. Մալխասյանցի*)

ՎԵՐՈՒՂՂՈՒՄ (լատ. Correctio—ուղղում)

Վերուղղումը նախադասությունների ու հաճախ գործառվող ձևերից է: Այս ձեն առաջանում է որևէ գաղափար հաստատելուց հետո այն անմիջապես ժխտելով, սակայն այնպես, որ նույն ասվածը կրկին հաստատվում է, բայց ավելի ուժգին, որով և խոռվը դառնում է գրավիշ ու հետաքրքրական: Յուրաքանչյուր վերուղղման մեջ կա ասվածի վերանայում, վերուղղում: Այս-տեղից էլ ոճական այս ձեռի անվանումը: Ահա վերուղղման օրինակներ գեղարվեստական գրականությունից.

Էլ շիամբերեց, պոկեց մի մեծ ծառ,
Նրանով ավելց ամբողջ գյուղն իսպառ,
Ասում եմ ավելց՝ չկարծեք սրբեց,
Այլ տուն, գոմ, մարագ գետնին հավասարեց:

(Պ. Աղայան)

Ինձ թվում է, թե դեռ մի օր պիտի աշխարհ զարմացնեմ.
Հին չութակի յոթ լարի մեջ մի ութերորդ լար մտցնեմ
Ու նվագեմ:

Զնվագեմ, այլ սար ու ձոր լացացնեմ: (Պ. Սևակ)

Վերուղղումը մեծ մասամբ ժողովրդական խոսքում գործառվող ձև է, որտեղից էլ անցնում է գեղարվեստական գրականու-

Թյուն: Այդպես է ոչ միայն բերված օրինակներում, այլև Գետեյալ շափածո և արձակ հատվածներում.

Յազմ խորն է, ճար չկա,
Ճար կա, ճար անող չկա,
Էս ինչ զուլում աշխարհ է,
Սրտացակ ընկեր չկա: (Ա. Խսահակյան)

Բայց որքան եղավ զարմանքս, երբ Կոլյայի կամ պոստային ցրիչի տեղ ահագին աղմուկով սենյակու ժտափ, ո՞չ, գնդակի պես ներս նետվեց Քաջի մայրը՝ «գիծ— Կեկելը» այնպես գազազած, որ վախից տեղն ու տեղու քարացա: (Նար-Թոու)

Վերուղղումն ընդհանրապես ուժեղ ճարտասանական ձև չէ, բայց լավ գործածության դեպքում կարող է խոսքի մեջ կարելորություն ձեռք բերել, ինչպես այդ հաստատում են օտար աղբյուրները:

ԶՈՒԳԱԲԱԺԻՆՈՒՄ (Խուն. Ճի ալլացու—բաշխում, բաժանում, լատ. Distributio)

Զուգաբաշխումը ճարտասանական այն ձևերից է, որոնց միջոցով խոսքին թափ է հաղորդվում, նրան տրվում բանաստեղծականություն կամ հանդիսավորություն ու հոետորականություն: Այս ձևը մասսերի բաժանելի որևէ գոյականական գաղափար իր բաղադրիչներին բաժանելու և զուգ-զուգ կամ եռյակներով (որ հազվագեպ է հանդիպում) թվարկելու գետեանք է: Այդ տեսնում ենք հետեւյալ օրինակում.

Դարեր ի վեր հայ ժողովրդի ոխերիմ թշնամիները՝ պարսիկն ու արարը, սեւջուկն ու մոնղոլը, թաթարն ու թուրքը, ձգտել են կործանել մեր ազատատենչ ողին և ապրելու ու մայր հայրենիքում գոյատնելու կամքը, բայց չեն կարողացել:

Պարտադիր չէ, սակայն, որ զուգաբաշխման մեջ բաժանելին անպայման առկա լինի, ինչպես բերված օրինակում թշնամիները գաղափարն է: Ահա մեկ օրինակ.

Ի՞նչ քաղցր է հիշել հայրենի օջախն ու հայրենի հողը, հայրենի ձորերն ու հայրենի լեռները, հայրենի դաշտերն ու անառները, հայրենի երգերն ու հարազատ մարդկանց:

Զուգաբաշխումը հատկապես այն դեպքում շի ունենում արտահայտված բաժանելի գաղափար, երբ բաշխումը կատարվում

է ոլ թե ըստ համասեռ հասկացությունների, այլ ըստ հակադրական հասկացությունների։ Ահա զուգաբաշխումի հակադրության հիմունքով կազմված մեկ օրինակ Հ. Թումանյանից։

Սուտ էր։ Ու միշտ քանի որ կա
Շահ ու գերի, ստրուկ ու տեր,
Չի լինելու երկրի վրա
Ո՛չ շիտակ խոսք, ո՞չ կյանք, ո՞չ սեր։

Քանի որ զուգաբաշխմամ մեջ բաժանված միավորները վանկերի քանակով սովորաբար հավասար են լինում, այդ պատճառով էլ խոսքը դառնում է կշռութավոր, ձեւք բերում բանաստեղծականություն։

Զուգաբաշխումը կատարյալ է լինում, երբ պահպանվում են հետևյալ կանոնները։

Եթե զույգ-զույգ առնվում են այնպիսի բառեր, որոնք կամ նույնանիշներ են, կամ հականիշներ,

թ. եթե բաշխված բոլոր զույգերում բառերից առաջինները կամ կարճ են երկրորդներից, կամ երկար են նրանցից,

գ. եթե բաշխված զույգերում բառերը վանկերով հավատար են միմյանց։

ՏՐՈՆՀՈՒՄ

Տրոնհման ճարտասանական ձև է առաջանում, երբ նախադասության տրամաբանական բազմակի նախադաս ենթակաները նախադասությունից տրոնում, հնչերանգով առանձնացնում ենք և զրկում ստորոգման կապից՝ այդ ենթականերով արտահայտված գաղափարներին կարևորություն տալու համար։ Տրոնումը երկու մասից կազմված կաղապար է, որի մեջ առաջին մասը կազմում են քերականական կապից զրկված թվարկվող բազմակի ենթակաները, իսկ երկրորդ մասը՝ մի ինքնուրույն նախադասություն, որի մեջ խոսվում է այդ ենթակաների ինչ լինելու մասին, որով և դրանք դառնում են նախադասության տրամաբանական կառույցի միավորներ։ Ահա տրոնհման մի երկու օրինակ։

Քստորյումը, բանարկությունը, թագավորի և նախարարների բալոր նաճապեմերը կատարելը— ահա այն գլխավոր գենքերը, որով նրանք

մրցում էին Լուսավորչի տաճ հնտ և որով աշխատում էին իրենց նպատակին հասնել: (Քաջի)

Նրան (Ծիրվանցաղեին – Պ. Պ.) հաջողվում է գրագիր պաշտոն ստանալ Բաքվի նահանգական վարչության գրասենյակում: Տաղուկարի, մնխանիկական աշխատանք, պաշտոնբաների կամայականություններ, կաշառակերպություն և ստորաբարչություն, – ահա այն ամենը, ինչ նա տեսավ երեք տարվա (1875–1878 թթ.) ընթացքում: (Հ. Թամրազյան)

Նախադասության ստորոգյալից դրկելը և մյուս անդամներից իմաստային այսպիսի բաժանումը ճարտասահական մի հընարանք է ասվածին կարեռություն տալու, ունկնդրի և ընթերցողի միտքը այդ հասկացությունների վրա հրավիրելու համար: Սակայն դրանով միաժամանակ խոսքը ձևով դառնում է անսովոր, բանաստեղծական ու հետաքրքրական, որոշ գեպքերում՝ պաթետիկ, իսկ բավանդակության առումով՝ կտրական, դիպուկ, հարվածող:

Ոճական այս հնարանքը շափական խոսքում լավ գործածելիս դառնում է գեղեցիկ ձև: Մեր գրականության մեջ արոհման լավ օրինակ է աալիս Եահյանը, որի «Հայաստանը երգերի մեջ» բանաստեղծությունը (Հաշված վերջին տունը) գլորված է արոհման ձևով: Անա երկու առևն այս բանաստեղծությունից:

Մի փոշոտված փշատենի,
Մի հոշոտված խաղողի որք,
Նորքի վրա մի հին բարդի,
Մի հին բոստան Արագի մոտ,
Մի տարագիր հոգու բաղծանք,
Մի ծիծեռնակ ու մի կունկ,
Պանդիստության ճամփաներում
Հազար քարի բախված կրունկ,
Որդեկորույս մայրերի ողբ,
Որբերի սիրտ վերքերի մեջ,—
Այսպիսին է Հայաստանը
Մեր հինավորց երգերի մեջ:

Մի մենավոր ծիրանի ծառ,
Մի խրճիթի աղոտ ճռագ,
Խավարի մեջ՝ տագնապահար
Հուիլը: Եների լանջ ու կրակ,
Զանգակածն, զանգակածալն
Մի շրբեմի տիխուր մառաշ,
Մի շրատուած չաղացի քար,

Մի կոտրված գութանի մաճ,
Մի բուռ ցորեն արցունքուտված՝
Արյունոտված Բերկերի մեջ.—
Այսպիսին է Հայաստանը
Մեր հինավուրց երգերի մեջ:

Տրոհումը, որ առաջին հայացքից կարող է թվալ սոսկ գրական խոսքածեւ, նույնիսկ օտար կաղապար (ոռուերենում լայն գործառություն ունեցող ձեւ է), գոյություն ունի նաև իրրե ժողովրդական լեզվամտածական կաղապար ու ոճական ձեւ: Ահա մի օրինակ.

Տկին քանը,
Տղին քանը,
Կնկա գութանը,
Իշխ քարավանը,
Տերտերի խըզանը, (խըզան— մուրացկան, աղքատ,— Պ. Պ.)
Վարդապետին բազրգանը, (բազրգան— վաճառական,— Պ. Պ.)
Սուրբ Կարապետի շորապանը, (շորապան— հանդերձապահ,— Պ. Պ.)
Երուսաղեմա դոնապանը,
Էջմիածնա միաբանը,—
Քուլի անիծած նն: (Ըստ Ս. Մալխասյանցի)

ԶԻՉՈՒՄ
(Բուռ. Պաջամալացիա— զիշում)

Ճիշումն ինչպես պատկերավորության, այնպես էլ խոսքի ներկործության ուժը մեծացնող ձևերից է: Այս նպատակով զիշման ոճական հնարանքին դիմողը գիտակցաբար խոսքի մեջ միմյանց է կապում այնպիսի «փաստեր», որոնք անհամատեղելի են կամ՝ ժամանակով, կամ տեղով, կամ շինծու են և կամ անիրական: Այլ կերպ ասած՝ զիշումը յուրատեսակ բազարկություն է անհամատեղելի փաստերի և իրողությունների: Ահա մի օրինակ.

Ավարայրի դաշտն է Բերկե
Գրասեղանն իմ լոին,
Դաշտ եմ խուժել Վարդանի պես
Թուր-կայծակին իմ ձեռին...

Դուրս չեմ գալու Վարդանի պես,
Ես կզոհվեմ այս դաշտում,
Որ չդիպչեն Բայոց լեզվին
Ժամանակներն անկշտում: (Հ. Շիրազ)

Այստեղ բաղարկվել—միմյանց առնչակցվել են Վարդան և Թուր-կայծակի անհամատեղելի հասկացությունները, որոնք թե՛կ մեզ տարրեր ժամանակների և հանգամանքների իրողություններ են հիշեցնում, բայց և սրանով բանաստեղծը կերտել է իմաստալից ու տպավորիչ պատկեր, իր խոսքի մեջ դնելով մեծ ուժ ու կամք:

Զիջումը քիչ հանդիպող ձեւ է, սակայն լավ գործածվելու դեպքում խոսքի համար դառնում է իսկական զարդ: Այսպես, օրինակ, անչնչելի տպավորություն է թողնում Մ. Նալբանդյանին Ա. Խաչակրյանի տված բնորոշումը, որ զիջումի մի հիանալի օրինակ է. «Երևեցավ նա իբրև զինված մարդարե՛՝ մի ձեռքին ջան, մի ձեռքին սուր» (մարդարեներից ոչ մեկը սրով ու ջանով չի եղել): Թեև իրական փաստի «ալվավաղում» կա այստեղ, սակայն դրանից խոսքն ստացել է շատ խոր բովանդակություն փայլ:

ՄԻԶԱՐԿՈՒՄ (հուն. ἐπερβατόν, լատ. Transgressio)

Միջարկումը ճարտասանական այն հնարանքներից է, որոնցով խոսքին տրվում է բանաստեղծականություն, այդ պատճառով էլ առավել գործածվում է շափածո խոսքում: Միջարկումը մտքի արտահայտման ոձական ձեւ է, որն առաջանում է բայի, հազվադեպ նաև կապի, շարադասության անսովոր փոփոխության հետևանքով: Ոճական այս հնարանքում բայը (նաև կապը) դրվում է լրացում-լրացյալի (երբեմն նաև համազոր լրացումների) միջև, որով և առաջանում է շարահյուսական մի կառուցվածք՝ ճարտասանական ձեւ, որը զոյլություն չունի ոչ միայն բանավոր խոսքում, այլև խոսքի մյուս տարատևսակություններում: Ձևն էլ կոչված է իր անսովորությամբ գրավել ունկնդրի կամ ընթերցողի ուշադրությունը: Այդ ցույց տանք օրինակով.

Երկի՞ր Նաիրի, երազ նեռավոր,
Քնած ես քնքուշ թագուհու նման,
Մի՞թե ես պիտի երգեմ քեզ օրոր
Եվ արքայական դնեմ գերեզման: (Վ. Տերյան)

Այս արտահայտությունը հատուկ հնչեղություն է ստացել դնեմ բայի անսովոր շարադասության հետևանքով (ընկել է արհայական զերեզման լրացում-լրացյալի միջև):

Միջարկումը արդի Գայերենում քիչ գործառվող ձևերից է, սակայն նրան դիմել են մեր նոր պոեզիայի համարյա բոլոր քիչ թե շատ նշանավոր ներկայացուցիչները (մասամբ բանաստեղծական տողի ցեզուրայի ու ոտքի պահանջով): Ահա միշտարկման մի երկու օրինակ.

Որպես իմ սիրտն եր, իմ օգացմունքը,
Ուրախացուցիչ չգտա մի լար: (Մ. Նազրամոյան)

Ժամանակակից գրում եմ լեզվով,
Որ ամենայն մարդ կարդա հասկանա: (Ա. Շահազիզ)

Աղբյուրներ ունին վմիտ, սառնորակ,
Վիրաբուժության գիտեն դեղ, ճարակ: (Պ. Աղայան)

Նա Եգիպտոսի ասաց արքային.... (Հ. Հովհաննիսյան)

Գարնան գելիյուի այնքան ինչտապի
Մեզ խաղաղության բնորում է ողջուն: (Ա. Մատուրյան)

Նրա անբախտ շիրմի վրա
Պաղ ջուր ածա աղբյուրի... (Հ. Թումանյան)

Նզովում եմ ձեզ, ինուավոր մարդիկ, ձեր չարն ու բարին
կրոնները ձեր,
Որոնք միմիայն շղթա են կուում և ստրկության կոփում
զնդաններ: (Ա. Խոսհակյան)

Բերված բոլոր օրինակներում միջարկումը կատարված է բայի դիմավոր ձևով: **Միջարկումը** կարող է կատարվել նաև դերբայով: Ահա սայսպիսի միջարկման մի օրինակ Ե. Չարենցից.

Հայրենի երգ մեր վսեմ,
Հազարամյա մեր հանճար՝
Հազար զրկանք տեսած սև,
Հազար ոստի տեսած չար,—
Քեզ ժողովուրդն է խոնարի
Տառապանքով իր սնել....

Հանգույց բայով միջարկումների բազմաթիվ օրինակներ է տալիս Հ. Հակոբյանը: Ահա դրանցից մի երկուսը.

Դաղստանի եր նա զավակ
Ալեքսան բեկ Ղորխմազովը:

Նրան կհաճի կովող բանվորը,—
Մարտնչողների է դա հեզ մորալ:

Կայտառ ու ջամել լուսնյակ գիշերը
Հիմա բջջի է մի բարտուղար:

Առանց քացատրության հասկանալի է, որ հանդույց բայցով միշարկումը ոչ միայն չի նպաստում խոսքի բանաստեղծականությանը, այլև խաթարում է ոճը։ Ոճագիտության մեջ կա «փայտե լեզու» արտահայտությունը։ Սա փայտե լեզվի իսկական օրինակ է։

Թերված բոլոր օրինակներում բայց դրած է լրացում-լրացյալի միջև։ Քիչ են այն դեպքերը, երբ բայց միշարկում է քերականական համադր անդամներ։ Առաջապիսի միշարկման մի օրինակ Հ. Թումանյանից։

**Դամիճն եկավ ոտից գլուխ
Կարմիր հագած ու արյուն...**

Առավել քիչ են այն դեպքերը, երբ բայց ընկնում է կապի և նրա խնդրի միջև, ինչպես Հետեւյալ օրինակում է։

**Թեաետ թոշնիկն ու հովն Հայոց
Ավերակաց շոշին վերա,
Թեաետ պղտոր վտակն Հայոց
Նոհիներու մեջ կողա,
Նորա հառաչք են Հայրենյաց,
Նորա չերթան սրտես ի բաց։ (Մ. Պեշիկյաշլյան)**

Ինչպես ասվել է, Հաղվադեպ է կասկով միշարկումը։ Ահա այդ հաղվադեպ օրինակներից մեկը։

**Թորով լեզվիս մինչ կապերը արձակվեցան, բացվեցան...
(Մ. Նալբանդյան)**

Միշարկումը գրական խոսքի հնագույն երեսութներից է, որը գալիս է նախամեսրուսլյան պրական ակունքներից։ Միշարկման ենք հանդիպում խորենացիական հրաշքով փրկված «Վահագնի ծնունդում»։

**Նա հուր ներ ուներ,
Բոց ուներ մորուա...**

Միշնադարի արձակի մեջ կա, իբրև խոսքի բանաստեղծականության միջոց, միշարկումն աղատ կիրառություն ուներ։ Առաջի օրինակ Ա. Շիրակացու ինքնակինսագրականից («Վասն որպիսութեան կենաց իւրոց»), որը մեր ասածի հաստատումն է։

Նաև դոյզն ինչ յայլոցն տեղեկացա գիտութեանց և հմուտ եղէ գրոց բազմաց, որք ոչ ի մերս են բարգմանեալ լեզուա։

ՄԱՍՆԱՏՈՒՄԸ

(ոռուս. Парцеляция— խոսք. parcella— մասնիկ բառից)

Մասնատումը խոսքի ձևերից է, որի միջոցով խոսքը դարձվում է ընդհատավոր, ի հակադրություն ներդաշնակ խոսքի: Մասնատում է առաջանում, եթե խոսքին հուզականություն տալու համար նախադասության (թե՛ պարզ, թե՛ բարդ) բաղադրիչներից ու կազմիչներից մեկը կամ մի քանիսը բաժանում ենք հնչերանգով կամ կետադրությամբ և դարձնում առանձին միավորներ, առանձին հաղորդումներ: Օրինակ.

Եվ կատապանն օրորվելով, դեռ երկար

Երօնում էր իր օրերի երգն անգույն:

Գնում էինք: Ուր— չգիտեմ... Վերջ չկար:

Գնում էինք: Անխոս: Անձնան: Ու անքուն: (Ե Զարենց)

Անխոս, անձնայն, ու անհուն միավորներն առանձին նախադասություններ չեն, այլ ընդհանուր նախադասության մասնաված մասեր, որոնք հուզական խոսքի տարր լինելով՝ առանձնացվել են, արտաքերվում են առանձին, միմյանցից հնչերանգով զատված, որով և խոսքը դառնում է ընդհատավոր, արտահայտում ներքին ապրումներ, տվյալտանք:

Մասնատումը նոր երևույթ է: Այն նախ տարածում է գտնիլ անցյալ դարի վերջի և մեր դարի սկզբների եվրոպական գրականության մեջ, ապա անցել ուսւագրական գրականություն և այս երկու ճանապարհներով էլ՝ հայ գեղարվեստական գրականություն: Արևելահայ պոեզիայում մասնատման առաջին օրինակների հանդիպում ենք Ե. Չարենցի ստեղծագործություններում: Ահա մի օրինակ էլ նրա «Խմբապետ Շավարշը» պոեմից.

Խարենով կանչել էր, թե կների

Տղերքն էլ եկել էին,— և արա միամիտ

Նրանց հանել էին կամերից

Ու կոնակից խփել... Միայն մի

Ինչ-որ հարրած մարդու ներկայությամբ...

Սուս ու փուս: Գաղտագողի: Անձնն:

Արևելահայ արձակի մեջ մասնատման առաջին օրինակներ տալիս են Ա. Խսահակյանը և Դ. Դեմիրճյանը, Չարենցից զգալիորեն ուշ: Ահա մի օրինակ Ա. Խսահակյանից.

Ավագ թաթը՝ Ռամիմը, 50 տարեկան կիմերի: Բարձրահասակ, տարիների ծանր աշխատանքից կորաքանակ: Մերկակեզ դեմքով, խելացի աշքերով:

Մասնատումը ուժեղ ճարտասանական ձև է դառնում այն

ժամանակ, երբ կապվում է խոր հույզի արտահայտման անհրաժեշտությանը: Մասնատման գործառման հիմնալի օրինակ է տալիս Դ. Դեմիրճյանն իր «Վարդանանքում»: Ահա այդ վեպից մի երկու օրինակ, որտեղ մասնատումն իսկապես խոր հույզեր արտահայտելու նպատակին է ծառայում.

Տարրեն պարզ, միալար Բնշեց այդ հին մարտական երգը: Բայց առանձին էր: Մահաշունչ: Բայց և քաջանիք: Իսկ երկար կրկնություններից՝ մոլեգնացող:

Վարդանը ոգիացած գոշեց: Դա բառ չէր, այլ հույժ գերազուն մի բան: Սյացիկ միտք: Ոգի: Զինվորներն ու շինականները խլեցին այդ ոգին:

Մի նետ ևս զարկեց Վարդանին կրծքից: Վարդանն ուշակորուս կախվեց և գուխը թեքեց կրծքին: Նրան վայր դրին: Գարեգինը դարձավ երա կողմը և Արծվիին ու Դավթին նաևց հարցական, սուր...

— Հա՛...

— Հա՛...

Կանգ առան: Վերջ: Օրիաս: Վերջին հարվածները:

Մասնատվել կարող են և պարզ նախադասության անդամները (բոլոր անդամները՝ շնչարքած ստորոգյալը), և բարդ նախադասության կազմիչները: Ահա նախադասության անդամների մասնատման մի քանի դեպքերի օրինակներ միայն ժամանակակից հայ արձակից.

Ենթակայի՛

Ունում էր անզորությունից: Քամին: (Վ. Պետրոսյան)

Ու պառավներին ոչ դու ես պահելու, ոչ ես: Ոչ էլ քո հայրը:

(Հր. Մաքրոսյան)

Որոշիչի՛

Դա իսկական անձրև էր: Աշխանային: (Կ. Սիմոնյան)

Մուրճի ընկած տեղում ապար է թափված: Թարմ: (Վ. Պետրոսյան)

Հատկացուցիչի՛

Չեմ կարծում, որ բոլորի մտքով ել անցել է այդպիսի բան: Նույնիսկ մեծաթասակների: (Պ. Զեյթունցյան)

Բացահայտիչի՛

Վերը, նոր-նոր կանաչած կտուրին ննջում է հանգուցյալ Մելոյի շունը: Ծերոն: (Մ. Գալշյան)

Ստորոգելիսկան վերադրի մասնատում՝

Դեմքը շատ պարզ էր, շատ գրավիչ էր: Գայրակղող:

(Զ. Խալաֆյան)

Գա ցնող նորություն է: Սեմագիա: (Պ. Զեյթունցյան)

Խնդիրների՝

Ապա հայացքը ուղղեց քարածին: Հետո մարդկանց: Հաշվապահին: Պահակին: (Պ. Զեյթունցյան)

Թարագաների՝

Երգեց: Վատ և տիաճ ձայնով: Սկզբից մինչև վերջ:

(Պ. Զեյթունցյան)

Հիմա դու պիտի գնա՞ս ելի: Գյուղ: (Զ. Խալափյան)

Կներեք, որ մի քիչ ուշացանք: Մեզանից անկախ պատճառներով:

(Պ. Զեյթունցյան)

Կարցեր կնստես: Մի շաբաթ: (Պ. Զեյթունցյան)

Թարդ նախադասության կազմիչների՝

Ես նոյնիսկ բողել թեռացել եմ այս քաղաքից: Որպեսզի թաղեմ անցյալը: (Պ. Զեյթունցյան)

Մենք ձախ ուսի մոտ շնչում եր, ոչինչ չեր ասում, և ինքը քիչ էր մնում շրջկեր, գլուխը դներ նրա կրծքին: Խնչակն հալվող, բուլացած մի մամ: (Զ. Խալափյան)

Օրինակներից դատելով, չպետք է կարծել, թե մերօրյա արձակագիրների ստեղծագործություններից քաղված այս նախադասություններում թույլ են տրված տպագրական անձատություններ: Ո՛չ! Այդ պատմելու ընդհատավոր ոճն է, մի «ոճ», որով սակայն չպետք է շատ հրապուրվել: Ճարտասանական հնարն է չունենալ և զենքի՝ ճիշտ շգործածեցիր, քեզ կվնասես:

* * *

Մինչև այստեղ մենք ներկայացրեցինք և նկարառեցինք ոճական ամենակարեւոր միջոցները, հատկապես գեղարվեստական խոսքում առավել հաճախ հանդես եկող զորացման, փոխակերպությունների և ձեռքի տեսակները: Այս միջոցները, որոնք խոսքի բանաստեղծականության, պատկերավորության, արտահայտչականության և հուզականության միջոցներ են, միաժամանակ պայման են խոսքի ուժի, սեղմության, հզորության, փայլի, ափնյության, բազմազանության ու այլ արժանիքների և լեզվի հարստության անկապտելի մասն են կազմում:

Նպատակ ունենալով հնարավորին շափ հստակ պատկերա-

ցում տալ ոճական միջոցների մասին, մենք դրանք աշխատել ենք ներկայացնել անխառն վիճակում, միմյանցից կտրված, առանձին-առանձին: Սակայն դրանք խոսքի հյուսվածքում հանդես են գալիս միախառնված՝ համապատասխան խոսքի բովանդակությանը և հեղինակի ընտրած ոճին: Ոճի տեսակետից հենց լավ են այն ստեղծագործությունները, որոնց մեջ ոճական հնարանքները հանդես են գալիս իրենց բազմազանություններով, երբ մի ձեին հաջորդում է մյուսը, փոխակերպության մի տեսակին փոխարինում է մի ուրիշը: Այս առավել վերաբերում է ծավալուն ստեղծագործություններին, որոնց լավագույն օրինակները տալիս են մեր գրականության դասականները՝ սկսած Խորենացուց ու Եղիշեից մինչև Նարեկացի, մինչև Ռաֆֆի, Պարոնյան, Թումանյան, Խսահակյան, Չարենց, Դեմիրճյան, Բակունյաց, Սևակ ու Սահյան, մինչև մերօրյա տաղանդավոր արձակագիրներն ու րանաստեղծները:

Ոճական միջոցները միայն մեկ լեզվի երևութներ չեն, դրանք հատուկ են շատ լեզուների, հատկապես մեծ են ընդհանրությունները հնդեվրոպական լեզուներում:

Ոճական միջոցների մի զգալի մասը գալիս է դարերի խորքից, բայց գրականության զարգացման հետ մեկանական մեծ անհատներն ստեղծում են նաև նոր միջոցներ, փոխակերպություններ ու ձեւերի նոր տեսակներ, ընդլայնում դրանց հնարավորությունները, դրանք հարստացնում տարատեսակություններով:

Տարբեր անհատներ տարբեր ձևով են օգտվում լեզվի հարուստ ոճական միջոցներից, միջոցներ, որոնք մեծ հնարավորություններ են ընձեռում նրանց, ովքեր տիրապետում են խոսքի արվեստին: Զեավոր ոճով արտահայտվելը բնատուր տաղանդի և մայրենի լեզվի հարուստ միջոցների իմացության արտահայտություն է:

ՀՈՐՌՈՌԴ ՄԱՍ

ԱՌԱՋԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Պազումածական— հուն. παζῶμεια—
առած, իմաստություն և լաջօչ— բան)

Մտածելու և խոսելու ընթացքում մենք ոչ միայն բառեր ենք կապակցում մտքեր ու մտածություններ արտահայտելու համար, այլև անհրաժեշտաբար խոսքին ենք հյուսում լեզվում պատրաստի կերպով գոյություն ունեցող խոսքային բանաձեռք և պատրաստի խոսքեր։ Առածաբանությունն էլ իր երկու ենթաբաժիններում քննում է խոսքի համար ոչ հավասարարժեք այս երկու երկույթները՝ խոսքային բանաձեռքեր և պատրաստի խոսքեր։

ԽՈՍՔԱՅԻՆ ԲԱՆԱՁԵՎԵՐ

Խոսքային բանաձեռք ենք կոչում զանազան գործառություններուն հանդես եկող կաղապարային արտահայտությունները։ Դրանցից մի քանիսը ողջագուրման, հրաժեշտի և դիմումի արտահայտություններ են, ինչպես՝ բարի լույս, բարի օր, բարի առավանդ, բարի երեկո, բարի աջողություն, բարի զալուստ, բարով տեսանել, բարին արելիդ, աստծու բարին, հազար բարի, հարգան հներիս հավաստիք, օրինյա ի տեր, աստված օրինի, բարի զիշեր, զիշեր բարի, լուսը բարի, ցտեսություն, ցնուք տեսություն, մինչ նոր հանդիպում, մեաք բարով, զեաք բարով, ողջ լեռուն, երթաս աստուծով, լույսը ֆեզ տեսնողին, ողորմած լինես, ողորմած կենաս, հեր օրինած և այլն։ Խոսքային բանաձեռքից մի քանիսը միջանկյալ արտահայտություններ են, որ գործածվում են հեքիաթներում, ինչպես՝ բազավորն ապրած կենա, լինում է, չի լինում, հավին իր թեռվ, օձն իր պուտով, շատ են զեռմ, թե ժիշ (շատն ու թիշն էլ իրենք կիմանան), կար, չկար (մի թագավոր կար), մի քանիսն էլ անցանկալի բանից ապահովագրման, երդման, հանդիմանության, գոհության արտահայտություններ են, մաղթանքներ ու անեծքներ, ինչպես՝ աստված չանի, աստված ոչ անի, աստված հեռու տանի, աստված վկա, էս օրը

վկա, միւրուս վկա, ես իմ հոգին, ես ու իմ հոգին, հոգի ունենք տալու, երկինք-զետինք, արևս վկա, ես ու իմ արեք, վայ քո տունը քանդվի, աստված կիրես, հորդ հոգուն մատաղ, հոգուդ մեռնեմ, վայ քո տունը չքանդվի, մոլիսդ մարի, մարդ աստուծո, փառք աստծո, փառք քեզ, աստված, փառքդ շատ, աստված, քավ լիցի, աստված բարին կատարի, տերը քեզ հետ, անեծք շար բանին, անեծք սատանային, անեծք քեզ, շար սատանա, նալլար շար սատանային, զլուխող հողեմ, զլուխող մեռնէ, բոյդ քաղեմ, բոյդ շափեմ, սիրտդ մեռնի, արեկ խավարի, գետ մտնես, օրդ խավարի, աշեղ հոռանա. մի քանիսն էլ գորովանքի ու հաճոյաբանական արտահայտություններ են, ինչպես՝ շարու տանեմ, ցավդ տանեմ, ջունին մեռնեմ, արեկ կծեմ, բալան կրծեմ, բարի ախործակ, բաղնիքդ անուշ, կերած-խմածներդ անուշ, մեր զլխից անպակաս լինես և այլն: Խոսքային բանաձեկերից մի քանիսը խոսքի ընթացքն արծարծելու, նրան հետաքրքրություն տալու, աատումի մեջ լարվածություն ստեղծելու արտահայտություններ են՝ Հատուկ ժողովրդական մտածողությանն ու պատմելու եղանակին, ինչպես՝ դու մի ասիլ, բա շես ասիլ, բախտդ սիրեմ, տերդ խնդա, ոտքս կոտրեր..., բարով խեռով... և այլն:

Խոսքային բանաձեկերը անհամեմատ ք'ու ոճական լիցքավորում ունեն. ոճական մեծ լիցքավորում ունեն պատրաստի խոսքերը:

ՊԱՏՐԱՍՏԻ ԽՈՍՔԵՐ

Ի տարբերություն խոսքային բանաձեկերի, որոնք ընդհանրապես միշանկյալ դերով են Գանդես գալիս, պատրաստի խոսքերը հյուսվում են խոսքին, դառնում նրա բովանդակության բաղադրիչ, սակայն միահյուսումն այսպես է լինում, որ զգացքում է պատրաստի խոսքերի ինքնուրույնությունը, այլ տեղից առնված-բերված լինելը: Պատրաստի խոսքերի մի մասը վկայարերություններ են (քաղվածքներ, մեջբերումներ, ցիտատներ): Իրեւ պատրաստի խոսք են գործածվում նաև հանելուկներն ու շուտասելուկները, որոնք որոշ նշանակություն ունեն հատկապես սովորողների մտքի ու արտասանության մարդման տեսակետից:

Պատրաստի խոսքերի մեջ առավել կարել ություն են ներ-

Կայացնում վկայաբանությունները (testimoniūm), որոնք ամենասեղմ ձևով ձեւակերպված դիտուկ և իմաս ալիք բարսյախրատական և փելիսոփայական բնույթի մաքեր ու մտածություններ են, կյանքի բովում ճշտված և ժամանակի առաջ քնննություն գոնած ճշմարիտ դիտողություններ, որոնք իմացական ու խրատական խոր բովանդակության հետ մեկտեղ ունեն ոճական զգացի լիցքավորում և այս առանձնահատկության շնորհիվ խոսքին տալիս են ուժ, դիպուկություն, փառանում խոսքի համար զարդեր:

Ըստ ծագման պատրաստի խոսքերը երկու լումբի են բաժանվում՝ ժողովրդական և գրական: Ժողովրդական ծագում ունեն ժողովրդական բառ ու բան՝ ասացվածքները, կարճաբանությունները, առածները, խրատանին, համառոտ առակներն ու անեկդոտները, ինչպես և ժողովրդական իմաստությունները: Ժողովրդական ծագում ունեցող պատրաստի խոսքերը հիմնականում բարոյախրատական բնույթ ունեն, իրենց մէջ ամենի փում են ժողովրդի դարավոր կյանքի իմաստությունը, կենսափորձն ու իմացությունը, այդ պատճառով էլ հնչում են իրենց պատվիրաններ:

ԱՍԱՑՎԱԾՔՆԵՐ

Ասացվածքները ուղղակի նշանակություններով առնված դիպուկ մտքեր ու դիտողություններ են, որոնք արտահայտում են ժողովրդի կենսահայեցողությունն ու կենսափիլիսոփայությունը և ունեն խրատական-դաստիարակչական բովանդակություն: Ահա հայկական մի քանի ասացվածքներ. ֆիշ ուսելը մարմենին է օգուտ, ֆիշ խոսներ՝ հոգուն. լավ է անտեղի աշխատել, քան անտեղի բափառել. մոտիկ հարեւանը լավ է նեռու բարեկամից. աշխարհի շինողն ու հանդողը լեզուն է. թրի կրտրածը կլավանա, լեզվի կտրածը շի լավանա. շիտակ մարդը ծուռը շի սիրի, շիտակին էլ ծուռ շի ասի. անը վեր է, քան մահը. աղբատին գեղը զցիր, թե շապրի, գետը զցիր. կգուցվան մեաց, իմացիր՝ կորավ զնաց. խոսք հասկացողին էլ, շիասկացողին էլ ֆիշ խոսքը բավական է. գեղ օրե ինձի, գեղ հարսը լեզի. ասելը հեշտ է, անելը՝ դժվար. համբերայունը կյանք է. բոկի երկար է լավ, խոսքի՝ կարենք. նշմարիտ խոսքերը գեղեցիկ չեն, գեղեցիկ

խոսքերն էլ ճշմարիտ չեն. քեզ անողին քեզ չի պակսի, դարդ անողին՝ դարդ. աչքը տեսածից կվախենա. խելոք մարդը քիչ կիուսա և ամենեին էլ չի հուսահատվի:

Ունենալով ժողովրդական ծագում, ասացվածքները խոսք ևն բերում ժողովրդական ոգի, այն դարձնում հասարակ, ուստի ասացվածքները պիտանի են գործածվելու խոսքի: գործառական ցածր ոճերում, առանին, մատերմիկ խոսքում:

ԿԱՐԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Բուն Արօտոս)

Սրանք հակիրձ, գիպուկ, հանգավորված ասություններ են՝ ուղղակի նշանակությամբ: Աչա մի երկու կարձարանություն. ծերություն — զերություն, զինի — էրմանն դինի. անորություն — անամօրություն. գող — սիրտը դող. մեծի կերածը կորած է. կատվի խաղ — մկան մահ. սոխ ու հաց — սիրտը բաց. հայրը հարեան է. առաջ հաց — հետո հաց. համ վնաս է, համ տեազ է. համ օգուտ է, համ ենդուդ է. ասել են առ ու տուր, եռ շեն ասել առ ու կուլ. գարնան աբար — ձմռան գարա. ամոան վուշը — ձմռան նուշը:

Ասացվածքների նման կարճաբանությունները ևս խոսք են բերում ժողովրդականության ոգի, նրան տալիս ժողովրդական իմաստության փայլը, խոսքը դարձնում դիպուկ ու նպատակին խփող: Այս պատճառով էլ կարճաբանությունները ևս գործածվում են խոսքի ցածր ոճերում:

ԱՌԱԾՆԵՐ

Ասացվածքներից կարճաբանություններից առածները տարբերվում են իրենց այլաբանական նշանակությամբ, այսինքն՝ ասվում է մի բան մի այլ բան հասկանալու համար. իսկ թե ինչ պետք է հասկանալ, այդ պայմանավորված է խոսքի հանդամանքներով: Եվ բանի որ առածներն ունեն այլաբանական նշանակություն, խոսքին տալիս են պատկերավորություն, այն դարձնում հետաքրքրական, այնքանով որքանով որ ամեն մի այլաբանություն պահանջում է լուծում ու վերծանում: Ահա մի բանի առածների օրինակներ. կո'ւժ, քեզ ասեմ, կուլա', դու լսիր. երկարը տաք-տաք կծեծեն. ես աղա, դու աղա, բա մեր

աղունն ս՞վ աղա. արտը խախուտ, մահանան կարկատ. գեղ կանգնի, գերան կկոտրի. պտողն իր ծառից հեռու չի ընկնի. որքան անիվը վատ է, այնքան նոռոցը շատ է. վերև եմ թքում, աստված է, ներքե եմ թքում՝ միրում. կուծն ամեն օր զուր չի բերի. սերը սովորը կուտի, բանը՝ մոլորը. բերներեան՝ ասեղը գերան. երկու ժամի լուսարարը մեկին սկերես կանի. մի աչքը մյուսին լույս չի տա. զիմքը չի ամաչի, զժի տերը կամաշի. ճրագն իր տակը լույս չի տա. եզր որ վեր ընկնի, դանակավորը կշատանա. կուգիկին աղջիկ տվին, շիավանեց, ուզում էր, որ զոյանցն էլ զեղեցիկ լինի. մեկը տերտեր է սիրում, մեկը՝ տերտերակին. սատանան մեռած կլինի, մեռոնած չի լինի. գայլը եկավ, վայ միեատիրոց, միւնույն ծաղկից մեղուն մեղր է շինում, օձը՝ թռյն:

Առաջներն իրենց սովորական թվացող այլարտանական արտահայտության տակ թաքցրած ունեն խոր իմաստ, ուստի հարմարում են կյանքի ճանաշողություն ունեցող, կենսափորձով հարուստ մարդկանց խոսքին: Առաջները ևս պատշաճում են խոսքի գործառական հասարակ ոճերին:

ԽՐԱՏԱՆԻ

Պատրաստի խոսքի այս տեսակը՝ խրատանին, աշքի է ընկնում իր խրատական բովանդակությամբ և դարձյալ պատշաճում չ գործածվելու տարիքով, կենսափործ ունեցող մարդկանց, դիրքով ու պաշտոնով ավագների ու մեծերի խոսքում: Խրատանու օրինակներ են՝ տասը շափիր, մեկ կտրիր. արա՛ ինձ համար, սովորի՛ր ևեզ համար. ուրիշի ձեռքով միայն օձ բռնիր. քիչ խոսիր, շատ լսիր. թե տասը քարի խոսք գիտես, ինն ասա և մեկը պահիր. կամուրջով եկ, տուն եկ. իմաստունի հետ քար ժաշիր, տգետի հետ մեղր մի ուտիր. շատ մի սիրիր, ատել կա, շատ մի ատիր, սիրել կա. քարեկամի հետ կեր ու խում արա, առևտուր մի անիր. նիպոտդ քոլիցդ կտրիր. կամ հերկ արա, կամ քարկ արա. մորը տես, աղջիկն առ. կրակի վրա եղ չեն լցնի. գեշը կեր, բայց զեշ մի խոսիր. ուշ արի, նուշ արի. օրենքը պահիր, բայց նրան գերի մի լինիր. մտածիր ոչ այն մասին, որ հաղթես, այլ այն մասին, որ շպարտվես. դժվարությունը եկավ, հույսդ միայն ևեզ վրա դիր:

ՀԱՄԱՌՈՅՏ ԱՌԱԿՆԵՐ, ԱՆԵԿԴՈՏՆԵՐ
ԵՎ ՄԱԽԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ

Սրանք այլաբանական իմաստ ունեցող պատրաստի հակիրճ խոսքեր են, որ ներառվելով խոսք, այն դարձնում են պատկերավոր, հետաքրքրական, խրատական ու նպատակասլաց: 'Իրանք ստեղծում են զուգահեռներ, միտքն առաջ տանում օրինակների ճանապարհով, ասելիքին տալիս հնարապիտական բընույթ: Համառոտ առակների, անեկդոտների ու մանրապատումների օրինակներ են՝ ուղարիս հարցրին, թե ինչու է վիզը ծուռ, ասաց՝ ի՞նչս է ուղիղ. ծառն աստծուն զանգատ գնաց կացնի ձեռմից, ասաց՝ կաթը ձեզնից է. աղվեսի դունչը խաղողին շնասավ, ասաց՝ խակ է. մեկի միրումը վառվեց, — սպասիր տաժանամ, — ասաց մյուսը. զայլի զլիտին ավետարան կարղացին, ասաց՝ շուտ արեք, ոչխարը սարն անցավ. իշխն հարսանիք հրավիրեցին, ասաց՝ գիտեմ, շուր կրելու են տանում. իշխն աշխալուանեք տվին, որ քոռ է ծնվել, ասաց՝ իմ քեռն իմ մեջից չեն վերցնելու. քամին մարագին ասաց՝ դուռդ բաց, դարման եմ բերում, մարագն ասաց՝ իմ միջի եղածը մի՛ տանիր, ո՞ր բերածը ենք լինի. կեռնեն ասաց՝ տակս ոսկի է, շերեփին ասաց՝ բա ես ո՞րտեղից եմ զալիս. երեխային ասացին՝ ինչո՞ւ ես լաց լինում, ասաց՝ խոսն անց է կեռնում. զժին տարան հարսանքատուն, ասաց՝ էստեղ մեր տնից լավ է. էշն ընկավ զարու հորը, ասաց՝ էստեղ լավ է, քանց մեր ախոռը. անամորի երեխին բնեցին, ասաց անձրեւ է զալիս. լեզուն զլիխն նարցրեց, թե ինչ է հալը, ասաց՝ քանի դու լուտ ես, ես լավ եմ:

Հատկապես համառոտ առակներն ու անեկդոտները սովորաբար ունենում են սրամիտ կառուցվածք, անսպասելի լուծում, զվարճալի բովանդակություն: Սրանք առանց ինքնասիրություն վիրավորելու խրատում են, պակասությունների համար գիվանագիտորեն պախարակում, նրբանկատ եղանակով հանդիմանում և միաժամանակ զվարճացնում, խրատի դառնությունը համեմում հաճելիության զգացումով:

Յուրաքանչյուր ժողովուրդ իր կենսափորձով հասնում է այսպիսի իմաստությունների, ստեղծում իր բառ ու բանը՝ իր ձևով, իր ըմբռնումով: Լավ է, որ յուրաքանչյուր մարդ իմանառ միայն իր ժողովրդի, այլև ուրիշ ժողովուրդների բառ ու բանը: Մտորկ տալիս ենք մի քանի ժողովուրդների բառ ու բանից

մի երկու ընտիր օրինակներ. Երբ սայլն այլևս չի կարողանում վառելափայտ թերել, իրեն են վառում. ում տունը հյուրեր են հանախում, երա կարսան երբեք դատարկ չի լինում. կրու- թյունը հյուր է, խելք՝ տանտեր. անասունին եղջուրից են բրո- նում, մարդուն՝ իր խոսից. աշխատիր ծառայի պես, որ տիրող պես վայելես. անտեղի նստելուց անտեղի ման գալը լավ է. (արխազական), ոչ ո՛չ չի սիրում իր շրբաները, երե անզամ դրանք ուկուց են. ամենազեղցիկ բոշունները ամենատզեղ եր- գողներն են. (անգլիական), միշտ վերև նայողի վիզը կցավի. սիրտն աշխից առաջ է տեսնում. խոսիր խելքի շափանիշն է. ամեն մարդ իր միրունիք տերն է. երե դու բարի դասեր շտառ ուղղուց, կյանքը դաժան դասեր կտա. հարգիր մեծերին, որ փոք- րերը քեզ հարգեն. տնկի՞ր մի ծառ, գրի՞ր մի գիրք, ունեցի՞ր մի որդի. (արարական), վերքը լավանում է, սպին՝ մնում. երե երիտասարդուրյան ժամանակ փայտ հավաքես, ծերության ժա- մանակ չես մրսի. ով աշխատում է արեի տակ, կվայելի շվա- տում. չկա ավելի խոլ մարդ, քան նա, ով չի ուզում լսել. (աֆ- րիկյան ժողովուրդներ), ասեղը հազցնում է ուրիշներին, բայց ինքը միշտ մերկ է. (բասկական), գեղեցիկ գործերի մասին խո- սում են՝ առանց դրանք անելու, վատերն անում են՝ առանց դրանց մասին խոսելու. մարդու խսկական բնութագիրը երեսում է այն ժամանակ, երբ նա բնութագրում է ուրիշների. (գերմանա- կան), փառասիրությունն ու վրեժը միշտ հաղցած են (դանիա- կան), աշք և բարեկամ-ամենափոքր բանից կարող են վիրավոր- վել (եթովպական), սիրիր և հրապարակիր, ատիր և բաքցրու (եգիպտական), շշի ձեփ չեն դատում երա պարունակության մասին. հիմարություն է աղքատ ապրել հարուստ մեռնելու հա- մար. երբ բոլոր մոլորությունները ծերացած են, ազանությունը դեռ երիտասարդ է (լատինական), լեզուն ոսկոր չունի, բայց մարդու ողնաշար է ջարդում. խելու է նա, ով կարողանում է խարել նաև իրեն. օրենքը նեռու է, բռունցքը՝ մոտիկ. կարեսը չէ, թե ինչ շորով է եկել, այլ ինչ նոզով (կորեական), զինի խմողը երա տված վեասը չի հասկանում, շխմողը՝ երա տված օգուտը. մի՛ արհամարհիր թշնամուն, երե նա բույլ է բվում, և մի՛ վախենար, երե ուժեղ է բվում. աղքատի հարստությունն իր երեխաներն են. զիտուրյան մեջ կարեն նանապարի չկա. ծա- խելու ենթակա իրերն են զարդարում. աշերն ավելի պերնա- խոս են, քան շրբունքները. զիժը վազում է, խելուներն էլ՝ երա

ետևից, ամուսնությունը երկու նանապարհ ունի՝ սեր և շահը. մի շան դատարկ հաշոցին կիետի մյուսների լուրջ հաշոցը. առաջին հաղբանակը դեռ հաղբանակ չէ. օղու առաջին բաժակը կուլ է տալիս մարդը, երկրորդ բաժակը կուլ է տալիս օղին, երրորդ բաժակով օղին կուլ է տալիս մարդուն. ամենամնծ ձուկը կարդից զուրս պրածն է. հանույժից հետո միշտ զալիս է տառապանքը. որտեղ երեխ կին, այնուեղ առետուր. ցերեկն աչք ունի, գիշերն՝ ականջ (ճապոնական), միասնությունն ուժ է. ով խիլն ունի, հաջողության շի պատահի. ազահությունը դեռ ոչ ունի հարուստ շի դարձել. սուս ասողը լավ հիշողություն պիտի ունենա. մի ձեռքով ցանիր, որ երկուառվ հնձես. շափավորությունն ավելի արժե, քան հարստությունը. ինչ ան կուզես գեա մեշեկ, մարդ շես, թե խիլն շկա մեջդ. (Հնդկական), երկար խուսքը տանում է դեպի սխալ, երկար թելր շուտ է կտրվում. գրի մեջ բոլոր բառերը շեն մտել, բառերի մեջ էլ բոլոր իմաստները շեն դրվել. զայրույթը զապեցիր, թշնամուդ հաղբեցիր. շտապ գեացողը շի կարող արժանապատվությամբ գնալ. համոզմունք ունեցող մարդիկ միշտ համարձակ են. կորցրած ոսկին հեարավոր է գտնես, կորցրած ժամանակդ՝ երեխ. սխալ բույլ տալը զանցանք է, շխոստովանելր՝ նաենցանք. շատ ես սովորել, բայց համեստ շես, նշանակում է արվեստին դեռ ծանոք շես. երբ խոսում ես, ետ շրջվիր և առաջ նայիր. սովորելր նույնեն է, ինչ որ նոսանքին ընդդեմ լողալը՝ մի պահ կանգ առար, ֆեզ ետ կտանի. լավ երկարից մեխ շեն սարքում, լավ մարդուց՝ գեներալ. հայրենիքից հեռու մարդու գինն էծան է, ապրանքի գինը՝ թաճկ (շինական), մինչեւ սայլը շուտ զգա, նիշտ նանապարհը շի գտնվի. հարստությունը մեղք է աստծո առաջ, աղքատությունը՝ մարդկանց առաջ. պարտքը ձայն շի հանում, բայց շի բողնում քննես. նվերը նվեր է պահանջում. եթե ընկնելր կա, լավ է ծիուց ընկնես, քան իշից. տխմարը ծին հեծավ՝ աստծուն մոռացալ, ծիուց իշավ, ծիուն մոռացավ. ուրիշի հիմարի վրա ծիծաղում ենք՝ մերի համար ամաշում (վրացական), բազավորն ու մուրացկանն ընկեր շեն ունենա. բաժանությունը հենց էն զլխից է՛ Աղամից ու Եվայից. նշմարտությունն ասես, բարեկամությունդ կկարցնես. ընկերություն անողը շատ, իսկ ընկեր շկա. աստված ցուց է տալիս, բայց շի տալիս. փախուատն ազեխվ չէ, բայց կենդանի է. գողացված սղոցն իլյայի տեից հանեցին, էլի Ֆիլյային ծեծեցին. ում լավ ասացինք, նրանից էլ պատուհասվեցինք. երջան-

կուրյունն իսկում է, իսկ հույսը երբեք. լեզուն ի՞նչ է՝ ինչ իմանում է, բայորը կասի, ինչ չի իմանում, այն էլ կասի. խոսից ուրիշների հետ հնարավորին շափ էին, իսկ լեզ հետ՝ հնարավորին շափ շատ. իսմեն, մարմեռով ուժեղ կլինես, շխմես՝ զլսով. գիճի շունես, մի ցալ ունես, գիճին եղավ, ցավիդ մեկը երկու եղավ՝ համ հարբած ես, համ շարդված ես. նա չէ հարբած, ում տանում են թերեն ընկած, մեկն էլ ամուր մեջքը գրեկած, այլ նա, որը լուզ է խմած, գետնին փոված, ասես սպառվել է շունչը, շունը իր բերանն է լիզում, ինքն էլ իր շան կեղտու դունչը. բախսին հավատ մի ընծայիր, դժբախտությունից էլ մի վախենար. երբեք շես իմանա՝ որտեղ կցտնես, որտեղ կկորցնես. լավ է ոչ մի բան շտաս, տան տաս, հետո երեսովը տաս (*ոռական*):

ԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Իմաստությունները ևս գուտմ՝ ենք ժողովրդական ծագում ունեցող պատրաստի խոսքերի շարքում, որովհետև դրանց հեղինակները նույնպես հայտնի չեն. Սակայն ի տարբերություն ժողովրդական ծագում ունեցող մյուս պատրաստի խոսքերի, սրանը ժամանակի ընթացքում գրի են առնվել, լսմբավորվել (հայտնի չէ, թե երբ և ում կողմից), գուցե և թարգմանվել են այլ աղբյուրներից: Կարելի է ենթադրել, որ իմաստությունները հին մտածողների ասույթներ են՝ հետագայում հավաքված և խմբավորված (ըստ կազմության կամ ըստ բովանդակության): Իմաստությունները ևս համառոտ, իմաստալից, խոհական ու խրատական բովանդակություն ունեցող մտքեր են, որոնք բերվելով խոսքի մեջ իբրև վկայաբանություններ, խոսքը դարձնում են փայլուն, նրան տալիս շուրջ ու գեղեցկություն: Այստեղ իբրև իմաստությունների օրինակ տալիս ենք շորս թվով կազմվածները միայն՝ տասն արարշական թվերից.

Զորս բան անգին են՝ գիտությունը, առողջությունը, ազատությունը
և առաքինությունը:
Զորս բան արդարություն չեն ճանաչում սերը, ատելությունը, վախը
և շաբը:

Զորս բան չի կարելի գողանալ՝ գիտությունը, կամքը, արհեստը և խելքը:
Զորս բան չպետք է մոռանալ՝ որ շատ առատաձեռնությունը հարատնեղ չի կարող. որ ինացությունը միշտ չէ որ օգնում է. որ ճողոմարանությունն էլ նրբեմն հաղթական է. որ չափավորությունը երբեք իրեն չի կորցնում:
Զորս բան պետք է իմանալ ամեն մի ծեռնարկությունից առաջ՝ հարկավո՞ր

է, համելի՞ է, օգտակա՞ր է, ժամանակի՞ն կկատարիլ:

Չորս եղանակով պետք է լսել՝ մտերմությամբ, լոռությամբ, համբելությամբ և հնազանդությամբ:

Չորս ձևով պետք է ունենարդիկ՝ համբերությամբ, լսածի մասին խոնինությամբ դատելով, մտքի մեջ բարին ունենալով և ոչ պիտանին շուտափոյի մոռացության տալով:

Չորս բան է պարտավոր ամել աշակերտը՝ լսել մտերմաքար, ընթերցել մտադիր, սովորածը սովորեցնել ուրիշներին և գրի առնել իմացածը:

Չորս բանի մարդ ձգուում է և չի հասնում՝ մեծ հարստության, կատարյալ գիտության, տնական հանգստության և տնական ուրախության:

Չորս խորհուրդ, որ չպետք է մոռանալ՝ տես, լսի՛ր, լիի՛ր և հնամբերի՛ր:

Փողովրդական ծագում ունեցող բոլոր պատրաստի ոսքերն էլ ունեն բարոյախրատական բովանդակություն, դիւռուկ ճն և աղջու, հետաքրքրական են և արտասովոր, այս պատճառով էլ խոսքի համար դառնում են զարդեր:

Դրական ծագում ունեն թեսավոր արտահայտությունները, ասույթները, իմաստալից ձևակերպումները և իմաստափրացքանքը:

ԹԵՎԱՎՈՐ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սրանք անցյալի գրականությունից հայտնի, նշանավոր մարդկանց ու կարևոր իրադարձությունների հետ կապված սեղմ, տարաքնույթ արտահայտություններ ու մտքեր են, որոնք ակնարկում են իրադարձությունը կամ երկույթը՝ թողնելով, որ ընթերցողը կամ ունկնդիրը մտովի զուգահեռ անցկացնի տվյալ և ներկա իրադրությունների ու երկույթների միջև: Թեսավոր արտահայտություններից են՝ ամեն ինչ շարժվում է, ամեն ինչ՝ փոփոխվում (Հերակլիտ), օ՛, ժամանակներ, օ՛, բարեր (Ցիցերոնի հայտնի արտահայտությունը Կատիլինայի դեմ), այնուամենայնիվ պտտվում է (Գալիլեյի արտահայտությունը), Էլրիկա (Արքիմեդ), լինել, քե շինել (Ծեքսպիր— «Համլետ») և այլն:

Թեսավոր արտահայտությունների մի մասն ունի դիցարանական և աստվածաշնչական ծագում, սակայն փոխաբերական իմաստ ձեռք բերելով՝ դրանք վերածվել են դարձվածների: Այդպիսիներից են՝ պրոկրուստյան մահին, աքիլլեսյան զարշապար, նոմերյան քրքիզ, լուկավլասյան խրախնանք, պյուռոսյան ճաղքանակ, դամոկլյան սուր, գորդյան նանգույց, բարելոնյան աշ-

տարակաշինություն, Բուրյուղանի ավելի է՝ Թաղամի էշ, առ ՞ո՞ Ղազարոս, Սիմոն ծերաւնի և այլն:

Թեավոր արտահայտությունների մի մասն էլ «խոսուն անուններն» են, որոնք գրականությունից հայտնի տիպական կերպարների, տիպական երևույթների և հայտնի գնդարվեստական կերպարների տիպականացված անուններ ու անվանումներ են, ինչպես՝ Լովելլաս (գրական կերպարի անուն՝ կնառուլ), Դոմժուան (գրական կերպար՝ կնամոլ), Վերջին մոհիկան (Յ. Կուպերի վեպի վերնագիրը՝ վերացող երևույթի վերջին արտահայտությունը), Զոլյաս (շար ու աշառու քննադատ, Հոմերոսին քննադատող վայ-քննադատի անունը), Յազո, Օրլումով, Քաջ Նազար, ձախորդ Փանոս, մեծապատիկ մուրացկաններ, ցեցեր, Մասիսյանի խանութ, տեր Թողիկի դպրոց, պոտյումինյան զյուղեր և այլն:

Պատմական առումով կարևոր են աստվածաշնչական թեավոր արտահայտությունները և իմաստությունները, որոնց մայն ենք հանդիպում համաշխարհային գրաւառության շատ նշանավոր կոթողներում: Ահա լայն տարածում գտած աստվածաշնչական մի քանի արտահայտություններ. Խավարի բարդավարություն, զայլ՝ գառան մորրով. ձայն բարբառ հանապատի. գայրակղության բար. (ես որ շասեմ) բարեր կաղալակեն. Բավուրյան նօխազ. կավե ռոքերով հսկա. Երկնային մանանա. բարը բարի վրա չքողնել. ոչ միայն հացիվ կեցցե մարդ. ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման. դարից դար. սրերից խոփի կոել. գիխին մոխիր ցանել. Սողոմոնի դատ. աղ Երկրի. ավազի վրա տուն կառուցել. վիշե պսակ. ծեռերը լվանալ (մի բանից), թզենու տերե. հաց հանապազօրյա. աշշի լույսի պես պահպանել. կախված լինել Երկների ու Երկրի միջեւ. (անցնել) կարմիր թելի պես. ի հուր և ի ջուր. տո՛ւր՝ կարվի և ֆեզ. ծախ ծեռը շգիտի, թե աշն ինչ է անում. ինչ շափով շափիես, կշափեն և ֆեզ. ում շատ է տրված, Երանից շատ է պահանջվում. շատերն են կանչված, բայց չերեն են կոչված. մի՛ նետեք ձեր մարգարիտները խոզերի առաջ. արեի (լուսեի) տակ նոր բան չկա. մեկը ցանում է, մյուսը հնձում. զգացմանների առատությունից են խոսում շատրերը. սուր բարձրացնողը սրով էլ կրնկնի. նայում են ու չեն հայում, լսում են ու չեն անսում:

Երատների, առակավոր խորհուրդների ու հորդորների, իմաստությունների և պատվիրանների մի ամբողջ ժողովածու է

Աստվածաշնչի Առակաց գիրքը ժողովողի հետ միասին Շնորհությունները):

Ահա մի երկու իմաստություն ժողովողից:

Նատ իմաստության հետ շատ տրտմարյուն կա, և զիտուրյունն ավելացնողը վիշտն էլ է ավելացնում: Եվ ես ասացի՝ իմաստությունը մեծ է ուժից, քեզ աղքատի իմաստությունը անարգված լինի, և նրա խոսին շնուր: Որ ճանաւարհով էլ զնա, նիմարը պակասամիտ է: Հիմարը կշատացնե խոսերը: Եվ իմ սիրտը տվի, որ որոնեմ ու բնենեմ իմաստությամբ ամեն ինչ, որ գործված է երկնքի տակ. սա մի շարաշար գրաղմունք է, որ Սատված տվել է մարդկանց որդիներին, որ ճրանով գրաղվեն:

ԱՍՈՒՅԹԹՆԵՐ

(Գնոմոլոգիա, հուն. Ինարու խրատ, ասույթ, լաօս բան)

Սրանք անցյալի խոշոր մտածողների ու գրական-հասարակական-քաղաքական նշանավոր գործիչների կողմէց սեղմ ձևակերպված, գեղեցիկ արտահայտված իմաստալից մտքեր ու դիտողություններ են, բարոյախրատական սկզբունքներ, որոնք մեր մտավոր հայացքի առաջ բաց են անում կյանքի մի ճշմարտություն, պարունակում են աշխարհի երեսույթների մասին խոր լնդհանրացումներ և ունեն ճանաշողական ու դաստիարակչական անժխտելի արժեք: Ահա ասույթների մի քանի նմուշներ.

... Որովհետև Զնաը մարդուն գրկում է իր շնորհներից,

Երբ իշնում է նրա գիշին ստրկության բախտը դաժան: (Համերս)

Ծաս խոսելը հանճարի հշան չէ: (Թալես)

Եթե իրավամբ հանդիմանես, օգտակար թշնամի կլինես, իսկ եթե ստորթյամբ գովես, վտանգավոր բարեկամ: (Թալես)

Զպետք է անես այն, ինչ ուրիշների ներկայությամբ պախարակում ես: (Թալես)

Թե լավ փեսայի հանդիպես, որդի ունեցար, թե վատ փեսայի՝ կորցրիր աղջիկ: (Սոկրատես)

Ինչ փառքի ձգուում ես, ցանկացիր կատարել և նրա բարի գործերը: (Սոկրատես)

Նա չէ իմաստումը, ով շատ է իմանում, այլ նա, ով իմանում է, թե ինչ է անհրաժեշտ: (Էսքիլես)

Լավ է կարճատև անհաջողությունը, քան կարճատև հաջողությունը: (Պյութագորաս)

Ովքեր մեծամնաների հետ են շփվում, մեծ զգաստություն պետք է ունենան: (Պլատոն)

Հոգալով ուրիշների երշամկության մասին, մենք գտնում ենք մեզ սեփական երշամկությունը: (Պատող)

Ոչ թե կնոջ գեղեցկությունը, այլ նրա լավ համբավը հայտնի ախտի լինի հասարակությանը: (Գորգիաս)

Ում քիչը չի բավարարում, նրան ոչինչ չի բավարարում: (Էպիկոր)

Ծնորհակալություն երանելի բնույթանը, որ նա անհրաժեշտը դարձրել է հետո ծեռք բերելի և դժվար ծեռք բերելի՛ անհրաժեշտ: (Էպիկոր)

Փորձության հանդիպելը փորձում է բարեկամին և թշնամուն բացահայտում: (Էպիքտոս)

Խրատների ճանապարհը երկար է, օրինակմերինը՝ կարճ: (Դեմոկրիտ)

Բարը գործի ստվերն է: (Դեմոկրիտ)

Գլուխ սարը պահիր, ոտքերդ՝ տաք, ստամոքսդ՝ թեքն, և ոչ մի անգամ գործ չես ունենա թջիկի հետ: (Պլուտարքոս)

Արձաթաների կյանքը սգավորի սեղանի է հիմանում, որտեղ թեն ամեն բան կա, սակայն չկա այն, ինչ ուրախություն է պատճառում:

(Պլուտարքոս)

Չկա մարդուց ավելի կատաղի գազան, երբ նրա կրքին միանում է իշխանությունը: (Քսենոֆոն)

Դժբախտություն է բարիքի շնանդիպելը, բայց ավելի մնջ դժբախտություն է նրան հանդիպելը և կորցնելը: (Քսենոֆոն)

Լավ գործ կատարելուց հետո չպետք է այլևս այլ բան ցանկանալ: (Պերիփանդրոս)

Առաջին բաժակով քո կենացն ես խմում, երկրորդով՝ քո թշնամու: (Ամաքարեն)

Ոչինչ այնպես շուտ չի ծերանում, ինչպես երախտիքը և շնորհները: (Արիստոտել)

Աղքատը հացի է կարոտ, հարուստն՝ ամեն ինչի: (Արիստոտել)

Հարստություն պետք է ունենալ բարեկամների համար և ոչ թե բարեկամներ՝ հարստության համար: (Արիստոտել)

Հիմար է ճան, ով տեսնում է ուրիշների պարտականությունները և իրենը մոռանում: (Արիստոտել)

Ուսումը զարդ է հաջողության մեջ, իսկ վշտի մեջ՝ միիթարություն: (Արիստոտել)

Հույսն արթնության երազն է: (Արիստոտել)

Բոլոր հաղորդություններից մեծագույնը իրեն հաղթելն է: (Արիստոտել)

Բարեկամը մի հոգի է՝ երկու մարմնի մեջ բնակություն գտած:

(Արիստոտել)

Ովքեր սարսափելի են բազմության համար, սարսափում են բազմությունից: (Արիստոտել)

Ով չի ուզում տրտմել, բող ուրիշներին չտրտմեցի: (Սենեկա)

Զուշությամբ խստացիր, բայց խստացածը կատարիր: (Սենեկա)

Ինչպես առակը, այնպես է կյանքը զմանաւում է ոչ թե երկարության, այլ բովանդակության համար: (Սենեկա)

Վաստ թերթից հետո էլ պետք է ցանք անել: (Սենեկա)

Մնջ մարդկանց անում է աշխատանքը: (Սենեկա)

Ստորադրյալի հետ վարվիր այնպես, ինչպես կուզեիր, որ քեզ նետ

վարվեն քեզմից բարձրները: (Սենեկա)

Եմասունի միտք միշտ երեք ժամանակների հետ է, որպեսզի
անցյալը հիշի, և բրկան ճիշտ անցկացնի և ապագան կանխագոշակի:

(Սենեկա)

Պետք է ուտել ապրելու համար և ոչ թե ապրել ուտելու համար:
(Ծիցերոն)

Չի կարելի սիրել ոչ նրան, ումից վախենում ես, ոչ էլ նրան, ով
վախենում է քեզանից: (Ծիցերոն)

Փորձաքարով փորձում են ուսկին և արծաթը, իսկ ուսկով ու ար-
ծաթով՝ մարդու սիրութ: (Փիլիս Երրայեցի)

Մահ չիմացյալ մահ է, մահ իմացյալ՝ անմահություն: (Հերմեն)
Երկու հարյուր խոսքը չարժե մեկ հատ գործի կեսն անգամ:

(Ծիրդուսի)

Մի առած կա Զինաստանում գրված Բնուց քարի վրա՝

Ով չի փնտրում բարեկամին, թշնամին է ինքը իրա:

(Ծորա Ռուսավելի)

Ումանք ծնվում են մեծ, ումանք հասնում են մեծության, ումանց
վրա էլ շպրտում են մեծությունը: (Ծերսափիր)

Աշխարհը տիրեց ճիշտ այն օրվանից,

Երբ որ կեղծիքը սկսեց կոչվել սիրալիրություն: (Ծերսափիր)

Երբ երկու հոգի մեկ ձի են մեծնում,

Մեկն ու մեկը պետք է գավակին նատի: (Ծերսափիր)

Հույսը նեցուկն է սիրահարվածին: (Ծերսափիր)

Գեղեցիկն ու բարին ապրում են մեկտեղ: (Ծերսափիր)

Օրենքը բարեկամության մեջ է միայն թույլի հետ: (Ծիլեր)

Աշխատանքը կանքի առաջին պայմանն է, իմաստությունը՝ նպա-
տակը, իսկ երշանկությունը պարզն է: (Ծիլեր)

Առանց մտածելու խոսելը առանց նշանառության կրակել է:

(Ծերվանենես)

Երևակայությունը առանց խելքի ծնում է հրեշ, խելքի հետ լինելիս
դառնում է արվեստի մայրը և նրա հրաշալիքների աղբյուրը: (Գոյա)

Մեծից մինչև ծիծաղելին մի քայլ է միայն:

(Նապոլեոն Բոնապարտ)

Ասելիք չունեցողներն են վատ խոսում: (Վուտեր)

Նախանձն ծնվում է սիրո մետ, բայց միշտ չի մեռնում նրա հետ:
(Պուշկին)

Անհատը ընօթագրվում է ոչ միայն նրանով, թե ինչ է անում,
այլև ինչպես է անում: (Ֆրիդրիխ Էնգելս)

Վատ ուսուցիչը տալիս է ճշմարտությունը, իսկ լավը սովորեցնում
է, թե թնջպես գտնենք: (Թիստերվեգ)

Վեհանձն մարդկա վատ առևորականներ են: (Բալզակ)

Նախանձն արձակում է լեզուները, հիացմունք՝ կապկապում:

(Բալզակ)

Զարությունը ջորի է՝ համար է և անպարփ: (Վ. Հյուզոն)

Սիրութ մի գամձ է, որ ոչ առնվում է, ոչ էլ վաճառվում, այլ նվիր-
վում է ձրի: (Գ. Ֆլորեր) 213

ԽԵՆԹՈՒԹՅԱՆ հետ կարելի է հույսեր կապել, իսկ միջակության ռետ՝
ոչ մի հոյս: (**Ըմբռոն**)

Գիտուն մարդը անոր է, իմաստունը՝ աղյուր: (**Օքեր**)

Կասկածը մինչև իմաստություն տանող ճանապարհի կեսն է:

(Պուրիլից Սիր)

Երբ կինը կորցնում է մարդուն, նոր միայն ինքը գտնում է իրեն:

(Բյոռոն)

Ատելու չափ սիրիր մարդուն, բայց լավություն միշտ արա:

(Խսահակյան)

Ծանոթ շները չեն հաշում Վրահ, ծանոթ մարդիկ են հաշում քո Վրա:

(Խսահակյան)

Ծշմարտությունն ասելը դժվար է, ճշմարտությունը լսելը՝ ավելի հծվար, ճշմարտությունը հասկացնելը՝ ամենն հծվար:

(Հ. Պարոնյան)

Կինը շինականներուն մեջ միայն օգնական է յուր երիկին, միջակ մարդերու մեջ՝ բնու և ազնվականներու մեջ՝ պատիճ:

(Հ. Պարոնյան)

Ոչ թե ժամանակը, այլ դրամն է, որ փոխում է ամեն բան:

(Հ. Պարոնյան)

Ասույթներին են հարում իմաստալից ձևակերպումները, ո-
րոնք այլ բան չեն, բան նույն ասույթները՝ ղեղարվիստորին
մշակված: Ահա երկու օրինակ.

ԻՇԱՆԻց քեզ խրախ,

ՄիՇ լինիր ուրագի պես՝

Չինի՛ մոռանաս,

ՄիՇու դեպի քեզ, միշտ դեպի քեզ,

ԿՇԵԾԱԵՆ վրահ,

Այլ եղիր սղոցի պես՝

Թե շատ կունաս:

ՄիՇ դեպի քեզ, մին դեպի մեզ:

(Գյորեն)

(Հ. Պոռնանյան)

Ասույթները կամ իմաստախոսությունները սովորեցնում են
ճանաչել մարդու վարքի ու արարքի մեջ գեղեցիկը և առաջնորդ-
վել այդ գաղափարներով. երբեմն դրանք դառնում են հավա-
տամք, օգնում, որ մարդ այդ գաղափարներն ընդունելով իրեւ
սկզբունք՝ իմաստավորված ու բովանդակավորված կյանք ապ-
րի, պայքարի կյանքում գեղեցիկը հաստատելու համար:

ԽՐԱՏԱՊԱՏՈՒՄ

(«Բանք իմաստափրաց»)

(հուն. 'Առօթեցմա— դիպոկ խոսք)

Սրանք՝ ապոթեկմանները, մեծ մասամբ հին իմաստունների,
բայց և թագավորների, զորավարների, իշխանների, մի խոսքով՝
նշանավոր մարդկանց, մեր օրերում նաև գրողների, երաժիշտ-
214

ների, դիտնականների, արվեստագետների անունների շուրջը հյուսված համառոտ ու սրամիտ պատմություններ են, որոնք ունեն մեծ մասամբ այլաբանական բովանդակություն և օժտված են լինում խրասական ու դաստիարակչական լիցքով: Ահա խրասակառությունը մի քանի օրինակներ:

● Թալեսին հարցրին, թե ինչն է, որ ամեն մարդ ունի: Եվ նա ասաց՝ նույսը, որովհետև հույս ունեն նաև նրանք, որ ոչինչ չունեն:

● Թուղակազմ Լակոն փիլիսոփային, երբ նա ևս պատերազմ էր գնում, հարցրին, թե ինքն ինչո՞ւ է գնում: «Նա պատասխանեց՝ ուժը միայն խելքի հետ է օգտակար, իսկ առանց խելքի վճառակար է:

● Բիանդասին հարցրին, թե իսրբրդատուներից որն է ամենաազնիվը, և նա պատասխանեց՝ ժամանակը:

● Դիոգինեսին հարցրին, թե գազաններից որոնք են ամենավտանգավորները, և նա ասաց՝ վայրեններից օձը, ընտանիներից՝ շողոքորը:

● Խննչութիւն ժամանակ Դիոգինեսը մատովակից բաժակն առնելով՝ գիշեն բափում էր հատակին: Երբ պատճառը հարցրին, ասաց՝ երբ բափում եմ, միայն ինքն է կորչում, իսկ եթե խմեմ, ինձ էլ հետը կկորցնի:

● Մի պատանի Դեմոկրիտին ասաց, որ ինքը ևս իմաստուն է, որովհետև շատ իմաստունների հետ է շփվել: — Ես էլ շատ հարուստ եմ հետ եմ շփվել, — պատասխանեց փիլիսոփան, — բայց հարուստ չեմ:

● Երբ Սոլյատեսին հանդիմաննեցին այն բանի համար, որ նրա աշակերտ Պլաստոնը շատ ավելի ճարտար էր խոսում, քան ինքը, ասաց՝ կտրողը հետանը չէ, այլ նրանից սրված սուրը:

● Սոլյատեսին հարցրին, թե ով կարող է կոչվել երջանիկ, և նա ասաց՝ ով քիչ բանի է կարոտ:

● Սիմոնիեսին հարցին՝ հարստությունն է լսվ, թե իմաստությունը: — Զգիտեմ, — ասաց նա, — բայց իմաստուններին շատ հաճախ եմ տեսնում կանգնած մեծամեծների տների առաջ:

● Պյուրագորասի դուստը Արիաստելին հարցրեց, թե որ գույցն է գեղեցիկ: Եվ նա պատասխանեց՝ ամոթի:

● Զենոնին ասացին՝ քաֆակորի մոտ ենք գնում, ի՞նչ ասենք քո մասին: — Ասացեք, որ Աթենքում կա մի ծեր մարդ, որ բաժակ բարձրացնելիս կարողանում է լոել, — պատասխանեց փիլիսոփան:

● Սոլոնին հարցրին, թե ինչպիսին պիտի լինի պետությունը: Եվ նա պատասխանեց: — Այնպիսին, որ քաղաքացիք իշխաններին հնագաղվեն, իսկ իշխանները՝ օրենքին:

● Դիոգինեսը տեսավ Հերակլեսին, որը հիզակն առած հսկում էր ապարանքի դարպասի մուտքը: Նրա այն հարցին, թե ինչին է նա հըսկում, հսկան պատասխանեց՝ որ շարը ներս չըափանցի: Քիչ հետո Դիոգինեսը տեսավ, որ պալատի սանդուղքներով կանալք են իշուում: Ասաց. «Ով քաջ Հերակլես, զուր են ջանքերդ, զի շարը վաղուց է թափանցել այնտեղ»:

● Դիոգինեսին հարցրին, թե ինչպես կարող է մարդ փառքի հասնել: Ասաց՝ ոչ միայն փառքի մասին հոգ տանելով:

Պատրաստի խոսքային վերոհիշյալ այս միավորներից ճաշակով ու բանիմացությամբ օգտվելու դեպքում խոսքը դառնում է զարդարուն ու նրբագել, թողնում հաճելի տպավորություն, ունկնդրին և ընթերցողին զարմացնում: Այն միաժամանակ առաջ է բերում համակրանքի վերաբերմունք նրա նկատմամբ, ով առաջին անգամ հմտությամբ գործածում է առածաբս նույլունը, անկախ այն բանից իրենն է, թե ոչ:

Առածաբանության տեղին ու նպատակին գործածության հիանալի օրինակներ են տալիս մեր գրականության հին ու նոր մեծերը՝ սկսած եղիշեից ու Նարեկացուց մինչև Արովյան ու Թումանյան:

Պատրաստի խոսքերը կարելի է գործածել նոյնությամբ, բայց և կարելի է գործածել տարասությամբ, այսինքն այնպես, որ նրա մեջ որոշ փոփոխություն կատարելով՝ ասածին տրվի նոր մեկնաբանություն, նոր իմաստավորում ու բովանդակություն: Թերենք միայն մեկ օրինակ: Հ. Թումանյանն առնելով Խայամի մի միտքը՝ այն ավելի է գեղեցկացրել և իմաստավորել, նրա մտքին տվել շատ ավելի խոր բովանդակություն.

Խայամն ասավ իր սիրություն՝ ոտղ զգու դիր հողին,

Ո՞վ իմանա՝ որ սիրութի բիբն ես կոխում դու հիմի:

Հե՛ շան, մենք եւ զգուշ անցնենք, ո՞վ իմանա՝ թե հիմի

Են սիրութի բի՛բն ենք կոխում, թե հոր լեզուն Խայամի:

Ժողովրդական իմաստություններից և մեծ մտածողների իմաստալից մտքերից և խորիմաստ ձեւակերպումներից օգտվելու երկու ուղի գոյություն ունի: Մեկը սաեղծագործականն է, երբ պատշաճավորությունը պահպանելով՝ դրանք գործածում ենք այնպես, որ մեր ասածը հնչի ավելի ուժգին, ավելի գեղեցիկ ու հետաքրքրական: Այս դեպքում առածաբանությունը խոսքի համար դառնում է զարդ: Երկրորդ դեպքում հեղինակավոր անհատների մտքերն ու իմաստությունները բերվում են դոգմատիկորեն, ոչ թե խոսքի գեղեցկության կամ մտքի ուժգնության համար, այլ որպեսզի դրանք խոսողին կամ գրողին ապահովագրեն ասածն ապացուցելուց: Սա քաղվածքաբարանություն է: Այսպես էր մի ժամանակ միջնադարում, երբ կրոնական ու գիտական վեճերը երբեմն լուծվում էին Աստվածաշնչի դոգմաներով, որոնք քննադատության ենթակա չէին: Այսպես են վարվում նաև շատերը մեր օրերում, երբ մեծ կամ մեծ կարծված մտածողների մտքերին դիմում են մեխանիկորեն, դրանք դիտելով իրեւ անհերքելի ճշմարտություններ:

ԽՈՍՔԻ ՏԻՊԵՐԸ ԵՎ ՌԱՅԵՐԸ

(Ոճի տեսություն)

Խոսքի միջոցով արտացոլում ենք կյանքի ամենաբազմագան կողմերը, և յուրաքանչյուր անհատ յուրովի է արտացոլում այն: Այստեղից էլ խոսքերի բազմազանությունները: Խոսքերը բազմազան են ոչ միայն իրենց բովանդակությամբ, ծավալով ու կառուցվածքով, այլև ըստ իրենց գործառության, այսինքն՝ համապատասխան այն բանի, թե գեղարվեստական խոսք է, գիտական է, առօրյա-կենցաղային զրույց է և այլն: Սակայն միենույն գործառության դեպքում էլ մեկի խոսքը տարբերվում է մյուսինից, որովհետև երբեք մի մարդ մյուսի նման չի մտածում և չի խոսում: Միենույն մարդն էլ միշտ միանման չ' խոսում և չի գրում: Ուրեմն խոսքի բազմազանությունը պայմանավորված է ինչպես խոսողի անհատականությամբ՝ նրա կրթվածությամբ, կենսափորձով, վարժվածությամբ, բնածին ընդունակություններով, խառնվածքով, ճաշակով, այնուևս էլ խոսքի նյութով, խոսքի իրադրությամբ, հոգեբանական մի շարք հանգամանքներով, նպատակադրումով, ժամանակի իշխող լեզվական ու գրական ավանդույթներով: Միաժամանակ պետք է նշենք, որ այս տարբերություններով հանդերձ գոյություն ունի սրան միանգամայն հակառակ երեսույթը՝ խոսքերը զանազան հատկանիշներով ընդհանրանում են՝ կազմելով տեսակներ ու տիպեր: Այսպես, օրինակ, շափածո խոսքը, որքանով էլ որ լինի տարբեր մարդկանց, նույնիսկ տարբեր ժամանակների հորինվածք, այնուամենայնիվ իր որոշ ընդհանուր հատկանիշներով մի կարգի առանձնահատկություններ է ունենում և հակադրվում է արձակին: Նույն ձևով էլ գեղարվեստական խոսքը հակադրվում է գիտականին, երբ նկատի ենք ունենում գործածված լեզվական սյութը. Պրանցում գործադրված խոսքի տեխնիկական հնարավորությունները: Ահա այս պատճառով էլ ձևավորվում են խոսքի տեսակների ու տիպերի, ինչպես և ոճերի կարգերը լեզվում, և առաջ է զայխ դրանց ուսումնասիրության պահանջ:

ՀԵԶՎԱԿԱՆ ԹՅ

ՈՅ տերմինը հունարեն *Στυλος* (stylus) բառի հայերեն թարգմանությունն է: Ստիլը հին Հունաստանում և Հռոմում պնակիատին (մոմատախտակ) գրելու և գրածը ջնջելու հարթելու համար պատրաստված փայտիկն էր՝ մի ծայրը սուր, մյուսը՝ տափակ: Այստեղից էլ ստիլ տերմինը, որ նախապես նշանակել է գրելու եղանակ: Հայերենում ոճ նշանակել է ցողուն, ծղոտ, որը նույն դերն է ունեցել հնում մեր մեջ, ինչ որ ստիլը Հունաստանում ու Հռոմում, և սկզբնապես կապված է եղել գրավոր խոսքը հարթելու, կանոնավորելու, գեղեցկացնելու զաղափարի հետ, որից էլ իմաստի լայնացումով ձեռք է բերել գրելու եղանակ իմաստը և այսպես տարածում գոնել բոլոր արվեստների, այժմ նաև ընդհանրապես մարդկային գործունեության, վարվեցողության և անհատականության դրսեորման բոլոր բնագավառներում: Ահա այս պատճառով էլ ոճ հասկացությունը ձեռք է բերել ամենատարբեր նշանակություններ (լեզվական ոճ, ճարտարապետության ոճ, քանդակագործության ոճ, նկարչության ոճ, երաժշտության ոճ, աշխատանքային ոճ և այլն): Վերանալով այդ բոլոր նշանակություններից, աօենք, որ հենց կոնկրետ որևէ բնագավառում էլ ոճ տերմինը միանշանակ չէ: Այսպես, օրինակ, լեզվաբանության մեջ ոճ ասելով հասկացվում է լեզվի տարբերակային տարատեսակ (գիտական ոճ, գեղարվեստական գրականության ոճ), գրողի անհատական լեզվագործածության յուրահատկություն (օրինակ, Բաֆֆու ոճ, Թումանյանի ոճ), խոսքի արտահայտչականության և պատկերավորության համակարգը, անցյալում այն գործածվել է նաև դարձված նշանակությամբ և այլն: Ոճ տերմինի նույն բազմանշանակությունն ենք տիսնում նաև գրականագիտության, ճարտարապետության և մյուս արվեստների մեջ:

Ոճ հասկացության մեջ համատեղվում են երկու իրարամերժ երեսութներ՝ մի կողմից գործելու, կատարելու, ստեղծելու, ստեղծագործելու եղանակների ու կերպերի ընդհանրություն, և միաժամանակ անհատականության դրսեորում, յուրահատկություն, տարբերի առանձնահատկություն: Լեզվական ոճ հասկացությունը, որքանով էլ որ ամենատարբեր նշանակություններով է գործածվում, պետք է հատկացվի միայն որոշակի բնագավառի, այն պետք է գործածվի խոսքային այնպիսի երեսութ-

ների համար, որոնք արդյունք են լեզվի անհատական գործածության յուրահատկության: Այս նշանակում է, որ ոճ կարող է լինել միայն այնտեղ, որտեղ երևությունը ձևավորողն անհատականությունն է: Լեզվաբանության մեջ ընդունված է այսպես կոչված լեզվի տարրերակները՝ գեղարվեստական գրականությունը, գիտական խոսքը, հրապարակախոսությունը, առօրյա-կենցաղային խոսքը իրենց լեզվական առանձնահատկությունների հիման վրա կոչել գործառական կամ լեզվական ոճեր: Բայց քանի որ այս հիշյալ խոսքերի տարրերից առանձնահատկություններն անհատականության արդյունք չեն, այդ պատճառով էլ մենք դրանք անվանում ենք ոչ թե ոճ, այլ խոսքի տիպեր: Ոճ ենք կոչում միայն անհատական լեզվագործածությամբ առաջացած խոսքային տարատեսակությունները, որոնք լինում են կամ անհատական, կամ իրադրական:

ԽՈՍՔԻ ՏԻՊԵՐԸ

Մարդը ծնվում և ապրում է հասարակական կյանքի որոշակի պայմաններում, երբ հասարակական կյանքը բաժանված է բազմազան աշխատանքային, կենցաղային և այլ կարգի բնագավառների ու ոլորտների: Համապատասխան այս բաժանման էլ աեղի է ունենում լեզվագործածությունը, համապատասխան այդ բնագավառների էլ ձևավորվում են խոսքային տարատեսակությունները՝ խոսքի տիպերը: Այսպես, գիտական կյանքը մարդկանց մի մասի հասարակական զբաղմունքի ոլորտ է: Գիտությամբ զբաղվող մարդիկ միմյանց հետ հաղորդակցվում են մայրենի լեզվի մի տարատեսակով, որ կոչվում է դիաստական խոսք: Նույն ձևով գեղարվեստական գրականությունը մարդկանց մի մասի հասարակական զբաղմունքի մի յուրահատուկ բնագավառ է, և գրուները հասարակության հետ հաղորդակցվում են գրական լեզվի մի տարատեսակով, որ կոչվում է գիտարվեստական խոսք:

Հստ այսպիսի հաղորդակցական ոլորտների ձևավորված խոսքային տարատեսակությունները կոչվում են խոսքի տիպեր, որոնք լինում են աւորյուն-կենցաղային, գեղարվեստական, գիտական, հրապարակախոսական և վարչագործարարական:

Առօրյա-կենցաղային խոսքն իր ընդգրկումով ամենածավալունն է. այն թափանցեմ է հասարակական կյանքի համարյա բոլոր ոլորտները, սակայն միշտ ժառայելով մարդկանց առոտնին-կենցաղային առօրյա պահանջներին ու կարիքներին՝ այդ կլինի տանը, հարազատների, ընկերների շրջանում, աշխատանքային միջավայրում կամ հասարակական վայրում, փողոցում թե շուկայում, ուրախության թե տիսրության սեղանի շուրջը, միևնույն է: Առօրյա-կենցաղային խոսքի լեզվագործածությունը տեղի է ունենում ոչ իս գրական, այլ ժողովրդախոսական հայերնով: Սա հայոց լեզվի այն տարրերակն է, որ կոչվում է նաև խոսակցական աշխարհաբար, ժողովրդախոսական լեզու, գրական հայերնի խոսակցական տարրերակ: Այսպիսի խոսքում բառերը և բառերի քերականական ձևերը ժողովրդական տարրերակներով են հանդես գալիս, շարահյուսական կարգերը ևս ժողովրդական են: Այսպիսի խոսքում լայնորեն գործածվում են հարազրությունները, ժողովրդական ծագում ունեցող դարձվածները, ժողովրդական բառ ու բանը՝ ժողովրդական առածաբանությունը (ասացվածքներ, առածներ, անեծքներ, օրհնանքներ, մաղթանքներ, պատրաստի խոսքային բանաձեռքներ), ժողովրդական խոսքին հատուկ շարահյուսական կադապարները, փոխակերպություններն ։ ճարաւառանուկան կանաչը: Ահա այս զործառության մեջ է, որ ապրում ու դարձանում է կենդանի խոսակցական լեզուն՝ լինելով միշտ տարբեր գրական լեզվից, լինելով միշտ աննվազելի հարստացման աղբյուր գրական լեզվի համար: Ժողովրդական լեզվամիջոցները, լեզվամտածական կառուցները՝ պայմանավորված ժողովրդի հասարակական կյանքի, նրա մշակույթի ու հոգերանության դարգացման պատմությամբ, խոսք են բերում անմեջականություն, հյութեղություն, բնականություն ու բազմազանություն: Այսպիսի խոսքը արվեստակալ չէ:

Գրական լեզուն, ծագելով ժողովրդական-խոսակցական լեզվից, ձգտում է իրեն ենթարկել իր հիմքը հանդիս խոսակցական տարրերակը, որովհետև հասարակության լեզվական քաղաքականություն տանող մասի (գիտնականներ, ուսուցիչներ, գրողներ, մամուլ, ուղիո, հեռուստաեսություն, թատրոն, կինո և այլն) ձգտումն է գրական լեզուն դարձնել ընդհանուր հա-

զորդակցման լեզու, իսկապես մայրենի լեզու Այս առումով ժողովրդախոսակցական լեզուն գտնվում է գրական լեզվի անընդհատ ճնշման ու ազդեցության տակ, և առօրյա-կենցաղային խոսքում սկզբում քիչ թվով մարդկանց և ապա առավել շատ թվով մարդկանց խոսք են թափանցում գրական բանաձեռք, գրական քերականական ձեռք, արտահայտություններ, արտահայտած աղակներ, որոնք դուրս են մղում ժողովրդականի որոշ տարրեր:

ԳԵՂԱՐՎԵՑՏԱԿԱՆ ԽՈՍՔ

Գեղարվեստական խոսքը գեղարվեստական գրականությամբ զբաղվող մարդկանց՝ գրողների ու բանաստեղծների խոսքն է՝ ուղղված հասարակության լայն զանգվածներին։ Եթե առօրյա-կենցաղային խոսքը միշտ տրամախոսական է, այսինքն երկ-կողմ խոսք է, առաջ զեղարվեստական խոսքը միշտ միակողմ է և գրողի կողմից ուղղված է լինում հասարակության ինչպես ներկա; այնպես էլ գալիք սերունդներին։ Եթե առօրյա-կենցաղային խոսքը ծառայում է մարդու կենցաղավարության, կեն-սակաղմակերպման անձնական շահերին ու խնդիրներին, ապա գեղարվեստական խոսքը ծառայում է մարդու հասարակական շահերին և կոչված է բավարարություն տալու նրա գեղագիտական պահանջմունքներին։ Գեղարվեստական խոսքն աշքի է ընկ-նում իր մշակվածությամբ, արվեստականությամբ, պատկերավորությամբ, զգայականությամբ ու արտահայտչականությամբ, մատչելիությամբ, մարդկանց հոգեկան աշխարհի վրա ներգործելու ուժով, միշտ այլարանական խորքով, անհատականություն դրոշմով ու անկրկնելիությամբ, որով և այն դառնում է իրական արժեք, խոսքով ստեղծված արվեստի գործ, ձեռք բերում հասարակական նշանակություն։

Գեղարվեստական խոսքի լեզվական նյութը գրական լեզվի բառապաշարն է՝ ու գրական լեզվի քերականությունը, գրական լեզվի արտահայտամիջոցները։ Գեղարվեստական խոսքը լեզվագործածության միակ բնագավառն է, որի մեջ առավել մեծ ընդդրկումով են հանդես գալիս մի ժողովրդի ստեղծած լեզվական ամեն կարգի հարստությունները։ այն իր մեջ ընդգրկում է ոչ միայն գրական լեզվի ողջ հարստությունը, այլև կարող է օգտվել

Ժողովրդախոսակցականի, նույնիսկ բարբառի, լեզվի անցած փուլերի և այլ լեզուների հարստություններից: Գեղարվեստական խոսքում է, որ գրական լեզուն դրսեորվում է իր բոլոր կողմերով, նրա մեջ է, որ գրական լեզուն ստանում է կենդանի շունչ, զարգանում է և ապրում, ծաղկում: Ի տարրերություն առօրյակենցաղայինի, որը միշտ բանավոր հաղորդակցում է, գեղարվեստական խոսքը մեր օրերում բացառապես գրավոր խոսք է, մշակված, հատուկ գեղագիտական կամ քաղաքական նպատակ հետապնդող ստեղծագործված խոսք: Այսուղի է, որ խոսքը գնահատվում է ոչ որպես սովորական հավորդակցում, այլ իբրև ձեռի և բովանդակության միասնություն ներկայացնող արվեստի ըստեղծագործություն: Այսուեղ է, որ լեզուն, լեզվի նյութը դառնում է գեղարվեստական կերպար ու պատկեր ստեղծելու միջոց, դառնում աշխարհն ու կյանքը, մարդկանց հարաբերությունները, մարդկանց հոգեկան աշխարհը դեղարվեստարկեն արտացոլելու միջոց:

Գեղարվեստական խոսքն ունի իր տարատեսակները՝ կապու, վիպերգ, վիպասանություն, պատմվածք, հեքիաթ, դրամատուրգիա, պոեզիա, ժողովրդական երգեր և այլն, որոնցից յուրաքանչյուրը բնութագրվում է ոչ միայն իր կառուցվածքային ծավալային հատկանիշներով, այլև լեզվական նյութի և ոճական համակարգի ու հորինվածքի առանձնահատկություններով:

ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՍՔ

Գիտական խոսքը հասարակության մի մասը կազմող այն մարդկանց խոսքն է, որոնք գրաղվում են գիտությամբ: Գոյություն ունեն բնական և հասարակական գիտություններ, թուղթ գիտությունների համար ընդհանուրն այն է, որ կոչված են կյանքի, աշխարհի, բնության և հասարակության երեսությունների գոյության, ծագման, զարգացման, փոփոխության ու վեղացման օրենքներն ու օրինաշափությունները բացահայտելու ու ձանաշելու և մարդկության կյանքը ճիշտ ու նպատակահարմար կառավարելու խնդրին ծառայելու համար: Գիտություններից յուրաքանչյուրը կյանքի մի կողմին վերաբերող խնդիրներով է զրաղված, այդ պատճառով էլ դրանք ունեն իրենց հատուկ ներքին բնագավառները: Գիտական խոսքի լեզվական նյութը գրա-

կան լեզուն է իր բառապաշարով ու գերականությամբ, սակայն գիտության յուրաքանչյուր ճյուղ մշակում է իր բնագավառին վերաբերվող տերմինաբանություն, հաստուկ հասկացություններ և խորհրդանշաններ, արտահայտման հատուկ եղանակներ և դըրանց միջոցով իր գիտելիքները տալիս հասարակության այն անդամներին, որոնք ցանկանում են այն սովորել կամ որոնք զբաղվում են տվյալ գիտությամբ: Այս պատճառով էլ գիտական խոսքը գեղարվեստական խոսքի պես մատշելի չէ բոլորին, տերմինացված է, աշքի ը ընկնում բովանդակության համեմատական ճշգրտությամբ ու կանոնականությամբ: Նրա ամբողջ արժեքը բովանդակության մեջ է՝ նրա կարենորության, նորության, կյանքի համար անհրաժեշտության մեջ, այդ պատճառով էլ արվեստական ու զարդարուն չէ, պատկերավոր ու հուզական չէ և ոչ էլ արտահայտիչ, որովհետև նպատակ չի հետապնդում մարդկանց գեղագիտական հաճույք պատճառել: Ընդհակառակն, գիտական խոսքը տրամաբանական է, կշռադատված, ապացուցական, փաստալից և կոչված է ներգործելու մտքի, բանականության վրա: Գիտական խոսքը, եթե նկատի շունենանք որոշ տեսակներ, միանշանակ է, այսինքն՝ այլաբանական չէ, ի տարբերություն գեղարվեստական խոսքի, որ անհատականության դրոշմով է հանդես գալիս, մեծ մասամբ անդեմ է, այսինքն վերաբերմունքային չէ, և նրա մեջ շարադրանքն օրյեկտիվ է: այն միաժամանակ կրկնելի է, ուրիշների ձեռք բերած նվաճումներից օգտվում են ուրիշները, երրեմն կրկնում նրանց, մի բան, որ գեղարվեստական խոսքում անթույլատրելի է: Գիտության զարգացման համընթաց գիտական խոսքը միշտ կարոտ է ճշշտման, այս պատճառով էլ այն ժամանակի ընթացքում կորցնում է իր արդիական նշանակությունը:

Գիտական խոսքի կառուցվածքում կարեոր տեղ ունեն սահմանումները, ձևակերպումները, կանոնները, բանաձեւերը, որոնք տրվում են հնարավորին շափ ճիշտ, հնարավորին շափ սեղմ, հնարավորին շափ տրամաբանված: Գիտական խոսքի որոշ տեսակներում կարեոր հանգամանք է դառնում ապացուցականությունը: Գիտական խոսքը ձևով մենախոսական է, բայց շատ հաճախ էլ բանավիճային. այն մի մասով ուղղված է ուրիշների դեմ և հերքում է նրանց, մի մասով էլ հաստատում, ապացուցում է այլ բան: Գիտական խոսքը տարբերվում է նաև իր կառուցվածքի յուրահատկություններով: Այն կառուցվում է սովո-

բարար մակաժման (ինդուկտիվ) եղանակով՝ պարզից գեպի բարդը, մասնավորից ու եղակից գեպի ընդհանուրը, կոնկրետից գեպի վերացականը սկզբունքով, սակայն երբեմն էլ դրան հակառակ՝ գեղուկտիվ եղանակով։ Դիտական խոսքում կարևոր տեղ ունեն օրենքներն ու փաստերը, փաստարկումն ու եղածանդումները։ Քանի որ այն ունի բացատրական բնույթ, նրա մեջ նյութը բաշխվում է ստորակարգության եղանակով։

Այս բոլորը պատճառ են դառնում, որ գիտական խոսքում լինեն լեզվական ոչ բոլոր կարգի բառային ու քերականական միջոցներ, այլ միայն նպատակահարմարությամբ ընտրված, սահմանափակ բառեր ու քերականական միջոցներ։ Գիտական խոսքում համարյա տեղ չունեն լեզվի բոլոր այն միջոցները որոնք կապված են հուզականության հետ՝ ձայնարկություններ, բացականչական, հրամայական, հարցական և միակաղմ նախադասությունները, հուզեր ու զբացմունքներ արթնացնող, ինչպես և մտքերը զորացնող փոխակերպություններն ձևեր։ Գիտական խոսքում տեղ չունեն ժողովրդական բառ ու բանը, առածաբանությունը, ճարտասանական բնույթի գեղշւամները։ Ընդհակառակն, գիտական խոսքում լայն կիրառություն ունեն վերացական հասկացություն արտահայտող բառերը, բայանունները, անվանական ու բայական կապակցություններով, ինչպես և բարդ ստորադասական շարահյուսական կտորույցները։

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հրապարակախոսությունը ևս մարդկանց որոշ խմբի հասարակական գործունեության բնագավառ է։ Այն նույնպես անհատ մարդկանց խոսքն է՝ ուղղված հասարակական գործունեության համար պատրաստ մարդկանց և կոչված է կազմակերպման ու ներազդման ճանապարհով մասսաների ներկա գործություններին ցանկալի լինթացք տալու համար։ Հրապարակախոսությունն ընդգծված գաղափարախոսական լինույթ ունի։ Այն կարող է լինել քաղաքական-հասարակական, դասակարգային, ազգային, կրոնական և այլն։ Հրապարակախոսությամբ պաշտպանվում են այս կամ այն դասակարգի, հասարակական դասի ու խավի, հասարակական կազմակերպության, պետության ու իշխանության, ազգության ու ժողովրդի, կրոնի ու դավա-

նանքի շահերը։ Հրապարակախոսության նպատակն է խոսքով մասսաներին գրավելը, կազմակերպելը և նպատակամղված գործողության պատրաստելը, նրանց մեջ մտքեր ու գաղափարներ արթնացնել և հասունացնելը, հասարակական, համագույշին, համաժողովրդական կարևորություն ներկայացնող հարցերի ու խնդիրների նկատմամբ հասարակական վերաբերմունք մշակելը։

Հրապարակախոսության (հրապարակային ճառ, զեկուցում, ելույթ, հոդված, քաղաքական մեկնաբանություն, կառավարական հայտարարություն, գեկլարացիա, պետական բարձր պաշտոնատար անձանց հարցազրույց և այլն) խոսքի լեզվական նյութը գրական լեզվի բառերն են և քերականությունը։ Այսպիսի խոսքը համատեղում է և գիտականի, և գեղարվեստականի որոշ կողմեր։ Սա ևս փաստալից է, հետեւողական, տրամաբանական, ապացուցական, մատչելի, բայց և սուրյեկտիվ, դիվանագիտական, վերաբերմունքային և աշքի է ընկնում և մտքի, և կամքի, և զգայությունների վրա ներգործելու հատկությամբ, միտքն հետեւությունն ուղղակիորեն, անսքող բացահայտ արտահայտելու պարտադրականությամբ։ Այն հաճախ կրքոտ է ու մարտունակ, երբեմն զուսպ, դիվանագիտական, բայց միշտ որոշակի մոտավոր կամ հեռավոր նպատակ հետապնդող։ Այս պատճառով էլ հրապարակախոսության մեջ գործի են դրվում ճարտասանական այն բոլոր միջոցները, որոնք կոչված են ժառայիելու էրիստիկային՝ բանավեճի արվեստին։ Հակառակորդին անպայման հաղթելու ցանկությունը և կիրքը հաճախ է ոմանց մղում ճարտասանական կեղծիքների ու խորամանկումների, փաստերի աղավաղման ու կեղծիքի։ Ահա հակառակորդի կեղծիքը բացահայտելու և հերքելու պահանջը հրապարակախոսությունը դարձրել է ավելի ընդդիմախոսական։ Այս առանձնահատկությունների համեմատ էլ հրապարակախոսության լեզվում կուտակվում են համապատասխան լեզվական միջոցներ՝ հակադրությունների ձևեր, համեմատություններ, խոսքը դորացնելու միջոցներ (հատկապես սատիճանի, կուտակման, շափազանցության և այլ ձևեր), հուզականության, արտահայտչականության և պատկերավորության միջոցներ։ Այստեղ կարեվոր դեր ու նշանակություն են ստանում ներհյուսումը, վկայաբանությունը, ժողովրդական բառ ու բանը, իմաստությունները, քաղաքական ու պետական գործիշների ասութները, պատմա-

կան անցյալի նշանակալից իրադարձությունների հիշատակումը և այլն:

ՎԱՐՉԱԳՈՐԾԱԲԱՐԱԿԱՆ ԽՈՍՔ

Պետությունները ներկայացնում են հասարակական փակ համակարգեր, որոնց մեջ հասարակական հարաբերությունները կանոնավորվում ու կառավարվում են հասարակական ինստիտուտների ու հիմնարկների, ղանազան աստիճանակարգությունների, միմյանց ստորակարգությամբ կապված վարչական մարմինների ու մեծ ու փոքր օղակների միջոցով։ Վարչագործարարական խոսքը պետության այս զանազան ինստանցիաների պաշտոնական անձանց ու անձերից կազմված մարմինների խոսքն է՝ ուղղված թե՛ այլ ինստանցիաների անձանց և թե՛ անհատ մարդկանց, նաև զանազան հաշվառումներ են, տեղեկատվություններ, արձանագրություններ, ձևակերպումներ, զանազան փաստաթղթեր, փաստագրություններ հասարակական կյանքը կառավարելու ու կազմակերպելու համար։ Վարչագործարարական խոսքը երրեմն դուրս է գալիս առանձին երկրների սահմանափակ ուղղություն և հասնում մինչև միջազգային հարաբերություններ։ Միջազգային ու ներպետական բնույթի փաստաթղթերը, կանոնադրությունները, օրենքները, հրամանները, հրահանգները, գրագրություններն ու գործավարությունը, զանազան կարգի հաշվետվությունները, պայմանագրերը, մարդկանց պաշտոնական միջավայրում հաղորդակցումը վարչագործարարական խոսք են։ Այսպիսի խոսքի առաջին պայմանը միօրինակությունը, միանշանակությունը և հասկանալիությունն է։ Այս է պատճառը, որ այսպիսի խոսքում կարեոր տեղ ունեն խոսքային կաղապարները, ընդհանրապես կաղապարաբանությունները, արտահայտման միաեղանակությունը, բառերի բացառապես ինքնարանական գործածությունը, բառերի և արտահայտությունների տերմինացված գործածությունը, ասվածի ու գրվածի նկատմամբ պատասխանատվության գիտակցումը, արտահայտման մեծ միավորից մինչև լեզվական ամենաստորին տարրը՝ տառը և կետադրական նշանը հասնող արտահայտամիջոցների իմաստային ճշտության պահանջը։ Այսպիսի խոսքը հնարավորին շափ համառոտ է, և նրա մեջ տեղ զունեն լեզվի հուզարտահայտչական

բոլոր միջոցները։ Այսպիսի խոսքն ապացուցական չէ, և նրա որոշ տեսակներ ունենում են կատեգորիկ բնույթ, խոսքն ասվում է իրեկ անառարկելի պահանջ, պարտադիր օրենք, հրաման կամ կարգադրություն։

ՈՃԵՐ

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՈՇ

Կյանքի հիշյալ այս տարբեր բնագավառներում իրենց առօրյա ու գործնական հաղորդակցման ընթացքում ընդհանուր կանոններին ենթարկվելով հանդերձ՝ մարդիկ լեզվագործածությամբ միաժամանակ տարրերվում են միմյանցից։ Մարդն անհատականություն է. նա ծնվում, ապրում, մեծանում ու գործում է միանգամայն ուրույն հանգամանքներում, հանդամանքներ, որ երբեք չեն կրկնվում՝ ոչ մի օր, ոչ մի ժամանակ։ Ոչ միայն միշտ նոր ևն, միշտ յուրովի հանգամանքները, այլև միշտ թագմ են ու նոր մարդու ամեն պահի ունեցած զգացումները, ապրումները, հույզերը, շրջապատի նկատմամբ հանդես բերած վերաբերմունքները։ Ահա միշտ փոփոխվող՝ իրադրության թարմությամբ և հոգերանության անընդհատ փոփոխականությամբ էլ պայմանավորված է լինում խոսքի միշտ անկրկնելի ինքնատիպությունը, եվ եթե հաղորդակցման ոլորտը, հաղորդակցման նպատակը, խոսքի նյութը պահանջ են գնում, որ մարդիկ միակերպ արտահայտվեն, ապա մարդու անհատականությունը, բնական ծիրքն ու տաղանդը, բնական խելքը, գիտելիքներն ու կրթությունը, խառնվածքն ու բնավորությունը, դաստիարակությունն ու կենսափորձը, գաղափարական ոգեշնչությունը, տվյալ պահին ունեցած ոգեռությունն ու երևակայությունը, ինչպես և հանգամանքների յուրահատկությունը դառնում են այն պատճառները, որոնց հետևանքով ոչ մեկի խոսքը նման չի լինում ուրիշ մեկի խոսքին։ Դիտությունը, համեմատական բննության ենթարկելով նշանավոր անհատների լեզվագործածությունը, հաստատում է խոսքային անհատականության երեվույթը, այն, որ յուրաքանչյուր անհատ յուրովի է օգտվում մայրենի լեզվի միջոցներից ու հարստություններից, կեզդի մեջ կան միաժամանակ երկու հակասական շարժումներ՝ լեզվի կայունու-

թյան, որ ձեւանում է լեզվագործածության ընդհանրությունների վրա և թելադրված է փոխադարձորեն հասկանալի լինելու պահանջով, և փոփոխականություն, որ ձեւանում է այդ ընդհանրություններից շեղումների ձեռվ՝ իրրե անհատականության դրսերում: Կիրառական լեզվաբանության զարգացման հետ մեկտեղ պարզ դարձավ, որ որքանով էլ լեզվագործածությունն անհատական երեւլթ է, այնուամենայնիվ այն միշտ ունի օբյեկտիվ հիմք և ենթակա է լեզվաբանական ճշգրիտ ուսումնասիրության: Մենք հնչունաբանության բաժնում արդեն ծանոթացանք հնչունների հաճախականության օբյեկտիվ վիճակագրությանը: Այժմ ասենք, որ ոչ միայն հնչունների գործածություններն են ներկայացնում հաճախականության օբյեկտիվ վիճակ, ոչ միայն բառերի գործածություններն են ներկայացնում օբյեկտիվ վիճակ, որի հիման վրա էլ կազմվում են հաճախականության բառարաններ, այլև քերականական բոլոր իրողությունները, բոլոր կարգերն ունեն գործածության հաճախականության օբյեկտիվ պատկեր, որ մեր լեզվում առայժմ չի ուսումնասիրված, և դրա ուսումնասիրությունը մոտակա ժամանակների խընդիր պետք է դառնա:

Մեր ասածները վերաբերում են նաև անհատների լեզվագործածությանը: Սակայն որքանով էլ որ ըստ նյութի, խոսքի տիպի և օբյեկտիվ այլ հանդամանքների պատճառով մի հեղինակի կամ անհատի լեզուն նման լինի մյուսինին, այնուամենայնիվ լեզվական տարրերի նրա գործածության սուբյեկտիվ ցուցանիշները կլինեն տարբեր: Ահա անհատ գրովների լեզվական գործածության սուբյեկտիվ ցուցանիշներով էլ կարելի է դատել նրանց անհատական ոճերի մասին: Սակայն պետք է ասենք, որ առայժմ ոչ մի հեղինակի (գրող թե գիտնական) լեզվի բազմակողմանի, օբյեկտիվ շափանիշներով ուսումնասիրություն չի կատարված: Եղած ուսումնասիրությունները կրում են մասնակի բնույթ և լիակատար պատկերացում շեն տալիս որևէ անհատ հեղինակի լեզվագործածության, ուստի և նրա ոճի մասին:

Ինչպես ասվել է, յուրաքանչյուր անհատ յուրովի է դորժածում մայրենի լեզուն, որով և ձեւավորվում է նրա անհատական ոճը: Մեկն, օրինակ, սիրում է գործածել բառի գրական ձևը, մյուսը՝ ժողովրդականը (հմտա. այս, այդ, այն-էս, էղ, էն, հիմա-հիմի, հայր, մայր, եղբայր, քույր-հեր, մեր, ախաղեր,

քիր կամ քուր), մեկը գերադասում է գրական, մյուսը՝ ժողովրդական համանիշը (հմտ. սակայն-բայց, որպեսզի-որ, փոխանակ-փոխարեն կամ տեղակ, չքնաղ-հուրի-փերի): Ոչ միայն ամեն մեկն իր միրած բառերն ունի, այլև մեկը գերադասում է իր մտքերը պարզ ու ժողովրդական շարահյուսական կառուցներով արտահայտել, մյուսը՝ համեմատաբար բարդ շարահյուսական կառուցների է դիմում, մեկի մտածողությունը լնթանում է խոսքի ինքնաբանական կառուցներով, մյուսինը՝ փոխաբանական և այն, և այս բոլորը՝ ոչ միշտ հատուկ մտադրվածությամբ: Սա անհատական լեզվագործածության օբյեկտիվ նախադրյալ է: Այսպես, օրինակ, ոռու գրողներից Կուպրինը յուրաքանչյուր նյութական իմաստ ունեցող 500 բառի մեջ գործածում է միշտին թվով 77 բայց, Շոլոխովը՝ 77, այնինչ Պուշկինը՝ 110, Սիմոնովը՝ 111, իսկ Զեխովը՝ 120: Եթե Սիմոնովը 500 բառում ունի 170 գոյական, 49 ածական և 73 դերանուն, ապա Շոլոխովն ունի 216 գոյական, 77 ածական և 39 դերանուն: Պուշկինի լեզվում 100 գոյականից 25-ն ստանում է ածականով արտահայտված որոշիչ, իսկ 100 բայից 26-ն ստանում է մակրայական լրացում, այնինչ Լերմոնտովի լեզվում 100 գոյականից 39-ն է ստանում ածականով արտահայտված որոշիչ, և 100 բայից 42-ն է բնութագրվում մակրայով¹⁶:

Լեզվական բոլոր բաղադրիչները, արտահայտման բոլոր միջոցները կազմում են այն միավորները, որոնցից կազմվում է խոսքի ամբողջությունը: Այդ միավորները խոսքում հանդիս են գմծիս քանակային կողմով և զանազան համագրություններով, որոնցով էլ ձևավորվում են ոճական առանձնահատկությունները: Մի հեղինակի լեզու տարրերվում է մի այլ հեղինակի լեզվից ինչպես գործածված լեզվական միավորներով, այնպես էլ այդ միավորների քանակով ու հաճախականությամբ: Մեր միտքը պարզ դարձնելու համար վերցնենք լեզվի բաղադրիչներից միայն մեկը՝ բայի դիմավոր ձևը, և տեսնենք, թե նրա քանակային կողմն ինչպես է անդրադառնում խոսքի վրա: Թուրքիկ համեմատությունից անգամ կարելի է համոզվել, որ գիտական խոսքում և հրապարակախոսության մեջ խոսքի մասերի համեմատությամբ բայց, հատկապես դիմավոր բայց, քանակային առումով չնշին տեղ է բռնում, կազմելով շուրջ 9 տոկոս, այնինչ

¹⁶ А. Кондратов, Звуки и знаки, М., 1978, 29—30 էջեր:

գեղարվեստական խոսքում՝ շուրջ 18—19 տոկոս, այսինքն՝ երկու անգամից էլ ավել¹⁷: Ծնորհիվ այն բանի, որ բայց արտահայտում է գործողության գաղափարը, առարկաների հարաբերությունները, այն խոսքին տալիս է շարժունություն, կյանք ու կենդանություն: Միտք, իհարկե, կարելի է արատահայտել նաև առանց բայական ստորոգման, սակայն այդպիսի միտքը զուրկ է շարժումից. այն նման է մի բնանկարի, մեռյալ պատկերի, որտեղ ամեն ինչ անշարժ է, քարացած: Դիմավոր բայց խոսքի ոգին է, կենդանությունը, այն մոգական ուժը, որը խոսքին թեթևության շուրջ շարժման հաճելիություն է տալիս: Այս է պատճառը, որ հեշտ է լինում կարդալ այն հեղինակին, որը բայց դիմավոր ձևեր ավելի շատ է գործածում: Ուշագրավ է այս տեսակետից բայց եղանակային ձևերի գործածությունը Հ. Թումանյանի ստեղծագործություններում: Հատկապես ժողովրդական բանահյուսության որոշ մշակումներում նա բայց դիմավոր ձեւերի գործածության հաճախականության ուսկորդային ցուցանիշ է տալիս: Այսպես, օրինակ, նրա «Պոչատ աղվեսը» փոքրիկ հեքիաթը բաղկացած է 531 բառից, որից 205-ը բայց եղանակային ձևեր են (շուրջ 39 %), «Սիտը» հեքիաթի 275 բառագործածությունից 121-ը դիմավոր բայեր են (շուրջ 45 %), «Նորից եկան էն հավքերը» բանաստեղծության 124 բառագործածու-

¹⁷ Այս տոկոսային հարաբերությունը պարզելու համար մենք քննույն առանք մասնություն և մի բանի հեղինակներից պատահական առնված հատվածներում բայց դիմավոր ձևերի գործածությունը 580 բառի մեջ և ստացանք թետևալ արդյունքները. «Սովորական Հայաստան» օրաթերթից նեկ հատված («Սլով. Հայաստ. 16/5, 1988 թ.»), որտեղ կար 48 բայց դիմավոր ձև (8,3 %), Գ. Բ. Զահորկյանի «Ժամանակակից հայերենի տեսության միջնութեանը» աշխատությունից (1974, էջ 92—94), որտեղ կար 50 դիմավոր ձև (8,6 %), Յուրի Բորիկի ոուսերենից թարգմանված «Գեղագիտություն» աշխատությունից (1982, էջ 257—280), որտեղ կար 84 դիմավոր ձև (12,7 %), Մաֆֆու «Սամվելից» մի հատված (Ե. Ժ. 7-րդ հուն. 1958, էջ 270—272), որտեղ կար 100 բայց դիմավոր ձև (17,2 %), Նարեկոսի Երև. 2-րդ հատորից (1968 թ.) մի հատված (էջ 204—206), որտեղ կար 107 դիմավոր բայ (18,4 %) և Ստեփան Զորյանի Երև. Ժող. 1-ին հատորից (1980 թ.) մի հատված (էջ 96—99), որտեղ գործածված է 118 բայց դիմավոր ձև (20 %): Նկատելի է, որ գեղարվեստական խորում դիմավոր բայերի գերակշիռ մասը կազմում են Եյորական իմաստ ունեցող բայերը, այնինչ գիտական խորում և հրապարակախոսության մեջ՝ հանգույց բայերը, որոնք կազմում են անվանաբայական ստորոգյալ և շարժման գաղափարի թետ չեն կապվում:

Թյունից 48-ը բայի դիմավոր ձեւը են (շուրջ 40 %): Սակայն ոչ միայն ժողովրդական ծագում ունեցող ստեղծագործություններում է այդպես: Նրա «Անուշ» պոեմի 898 բառից 300-ը բայի է:

Այսպես էլ մի հեղինակ տարրեր է մյուսից ոչ միայն բայի դիմավոր ձեւների, այլև լեզվական ամեն մի միավորի, խոսքի յուրաքանչյուր միջոցի, շարահյուսական ամեն մի կառույցի, ամեն մի քերականական կարգի, բառերի, մի խոսքով՝ այն ամենի ընտրության մեջ, որոնք դառնում են խոսքի տարր, արտահայտման միջոց ու եղանակ:

Մեծ մտածողների, գրողների և բանաստեղծների անհատական լեզվագործածության մեջ է, որ ի հայտ են դալիս լեզվի պոտենցիալ հնարավորությունները: Սովորական արտահայտամիջոցը կարող է դառնալ նաև ճարտասանական ձև, եթե գործածված է ոչ սովորական եղանակով: Այսպես, օրինակ, մեծատաղանդ բանաստեղծ Հ. Սահյանը՝ սիրում է խոսքը կազմել էական բայ-սարորոգյալով, մի միջոց, որին համարյա չի դիմում հայ գրողներից ու բանաստեղծներից ոչ մեկը: Նրա «Կոմիտաս» բանաստեղծության մի քանի տները կազմված են այս սկրզբունքով.

Գո երգերի մեջ գութանի վար է,
Ծիրանի ծառ է ու խնձի ծառ,
Սիրավոր լոր է ու Սոնա յար է,
Թուխ այսի խալ է ու ծնկի ծալ...
... Լուսնյակ գիշեր է, կավե կտոր է,
Կավե սափոր է, կավե զավաթ,
Լացող սրտի մեջ լավի սարսու է,
Լավի կարոտ է, լավի հավատ:

Մեր բանաստեղծական խոսքի արտահայտամիջոցները նաև մի նորությունով էլ է հարստացրել. այդ խոհականության ճարտասանական ձևի կիրառումն է վերոհիշյալ կառուցվածքում, որի շնորհիվ խոսքը դառնում է համառոտ, ձեռք բերաւ առածի սեղմություն, դառնում առածի պես ուժեղ ու հատու: Ահա մի հատված, որ վերցնում ենք յոթ տնից բաղկացած նրա մի բանաստեղծությունից.

Շմակն ի վար խոնավ խութեր,
Խոնարի խոտ,
Մամուռի խոտ, սարսուրի խոտ,
Սունձկի խոտ:
Ահոնի ձոր, մաշված առու,

Միամբ օդ,
Ցավի հոտ է, անձավի հոտ,
Մութի հոտ:

Բանաստեղծն այստեղ շնորհիվ իր գտած արտահայտման նոր միջոցի հասել է ոչ միայն բնապատկեր ստեղծնելու խոսք-արվեստի կախարդանքին, այլև համառոտության գաղտնիքին, որը խոսքի բարձրագույն կազմակերպվածության արտահայտություն է, խոսքի կարևոր արժանիքներից մեկը: Ընդամենը 22 բառ այս հատվածում (26 բառագործածություն), բայց ինչքան բան կա այստեղ ասված:

Մեր դարի սկզբում իբրև արտահայտման նոր միջոց հայ բանաստեղծական խոսք բերեց Վ. Տերյանը՝ անորոշ դերբայը գարձնելով տխուր, անորոշ, թախծոտ խոհեր ու տրամադրություններ արտահայտելու յուրահատուկ ձև: Բացի դրանից նա դիմեց նաև մեկ եղանակածենին (հատկապես ըղձական և պայմանական) դարձյալ անորոշ, տխուր, թախծոտ մտորումներ արտահայտելու համար (տե՛ս այս մասին Գիրք առաջին, էջ 296—298):

Թե ինչու հեղինակը իր միտքն ու մտածությունն արտահայտելու համար նախընտրում է այս և ոչ թե մի այլ միջոց ու եղանակ, լեզվի գանձարանից ընտրում է հատկապես այս միավորները և ոչ թե ուրիշները, կախված է նրա անհատականությունից, որի մասին խոսել ենք և «Բառագործածություն» վերնագրի տակ և վերը: Այս ասումով Բյուֆոնի հայտնի ձևակերպումը՝ ոճն ինքը մարդն է, միանգամայն խոր իմաստ ունի: Խոսքի մեջ գրսնորվում է մարդն՝ ինքը իր հոգեբանությամբ, իր ողջ էությամբ, իր իմացականությամբ, գեղագիտական ընկալումներով ու անձնական կոլտուրայով:

Կախված օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք հանգամանքներից՝ մարդ միշտ միանման չի արտահայտվում: Այս բանում կարենու դեր ունի խոսողի կամ գրողի հոգեկան վիճակը: Ոգեարված, խանդավառված, գաղափարով տարված ու վերացած մարդու երևակայությունն ընդունակ է կատարելու ստեղծագործական թռիչքներ: Այսպիսի ոգեսորության պահերին է, որ տաղանդավոր անհատներն ստեղծում են գլուխգործոցներ: Այսպիսի խոսքում է, որ փայլում են ստեղծագործողի խոսքային կարողությունները: Սակայն բուն ստեղծագործության ոգին, բովանդակությունը և խոսքի արվեստը տարրեր բաներ են: Խոսքի կա-

տարյալության ձգտումը յուրաքանչյուր զրագետ ու բարեկիրթ մարդու ուղեկցում է ամբողջ կյանքի ընթացքում։ Սակայն կատարյալությունն ինչպես ամեն ինչում, այդպես էլ խոսքում հարբերական հասկացություն է։ Ինչպես որ մարդ զանազան հաճախամանքներում տարբեր ձևերով է արտահայտվում, այնպես էլ տարբեր մարդիկ ոչ միայն տարբեր, այլև միեւնույն նյութի շուրջը երբեք միանման չեն արտահայտվում։ Դրա պատճառը, ինչպես ասվել է, խոսողի կամ գրողի անհատականությունն է։ Յուրաքանչյուրը կարող է ինչ-որ բանի մասին վատ արտահայտվել, կարող է նաև ինչ-ինչ չափերով ավելի լավ ձեակերպել իր մտքերը, նայած թե խոսքի թեման, հանգամանքներն ինչպիսի պահանջ են դնում խոսողի կամ գրողի առաջ։ Այսուղեղ խաշանվում են երկու տարբեր երեսութներ՝ խոսքի նյութն ու հանգամանքներն իբրև պահանջ և անհատի կատարողական հնարավորությունները։ Այս խաշաձևման հետևանքով էլ առաջանում են ոճական այն տարբերությունները, որ ընդունված է կոչել անհատական ոճեր։

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՈՃԵՐ

Անհատական ոճերը վերոհիշյալ պատճառով կարելի է բաժանել երկու ենթախմբի՝ գրելակերպի, որի մեջ կարևոր հանգամանք են դառնում մի անհատի խոսքային տարբերությունները մի այլ անհատից, և գրավոր ռեների, որոնց մեջ կարևոր հանգամանք են խոսքի բովանդակությունը, լեզվական նյութը և խոսքի տեխնիկական կողմը։

Գրելակերպը և գրավոր ոճերը առավել գրավոր խոսքը բնորոշող հատկանիշներ են, սակայն վերաբերում են նաև բանավոր խոսքին։

Գրելակերպ։ Գրելակերպը շարադրման անձնական սովորույթն է ու տեխնիկան, բառերի ընտրության անձնական նախասիրությունները, որոնցով մեկի խոսքը տարբերվում է մյուսինից։ Գրելակերպը ոճի մասնավոր և խոսքը դրականորեն կամ բացասականորեն բնութագրող հատկանիշների ամբողջություն է։ Խոսքը դրականորեն են բնութագրում ոճի մասնավոր արժանիքները՝ կենդանությունը, թանդավառությունը, հյութեղությունը, քաղցրությունը, զարդարունությունը, փարթամությունը, պեսափ-

սուչ յունը, չեզպէ հարստությունը և ձեավարդությունը (ֆիգուրայնություն): Սրանց հակառակ խոսքը բացասականորեն են բնութափում ոչի մասնավոր թերությունները՝ փօւնությունն ու նոռումությունը, կեղծ պաթոսն ու պաթեախկությունը, շորությունը, անհամությունն ու ճաւաղաղությունը, անփութությունն ու ուրիշներին աշակերտաբար ընդօրինակելը:

Գրավեր ոճեցը ձեավորվում են իրեն արդյունք խոսքի բովանդակության, լեզվական նյութի և խոսքի արտաքին ու ներքին կառուցվածքների փոխարարերությունների: Համապատասխան այդ փոխարարերությունների էլ գրավոր ոճերը բաժանվում են երեք մակարդակի՝ բարձր կամ վսեմ, միջին կամ խառը և հասարակ կամ ցածր:

Բարձր կամ վսեմ ոճ: Բարձր գաղափարները (մարդկության ճակատագրի, հայրենիքի բախտի հետ կապված իրադարձություն, բարոյական վեճ խնդիր և այլն) պահանջում են, որ արտահայտման լեզվական միջոցները լինեն խոսքի նյութին համապատասխան, այսինքն՝ խոսքը կազմված լինի հանդիսավոր, բարձր ու վսեմ գաղափարներ արտահայտող բառերից և արտահայտություններից, ընտիր կառուցքներից ու ոճական միջոցներից, որ արտահայտման եղանակը լինի հանդիսավոր և նյութի բովանդակությանը պատշաճ: Բարձր կամ վսեմ ոճին պատշաճում են նաև դասական հայերենի բառեր ու քերականական ձեր, նշանավոր մարդկանց իմաստություններ, այլև անհրաժեշտության դեպքում՝ օտար բառեր: Այսպիսի խոսքը կարող է կազմված լինել պարբերույթներից ու պարբերավոր կառուցներից, ընտիր փոխակերպություններից ու ձերից: Եթե արտահայտման լեզվական նյութը և ոճական հնարանքները համապատասխան են լինում խոսքի բարձր բովանդակությանը, ոճը դառնում է հարուստ ու փարթամ, ծաղկուն ու զարդարուն, խոսքը՝ իմաստալից ու հնչեղ: Այսպիսի խոսքի օրինակ կարող է ծառայել «Աբու-Լալա մահարի» պոեմը:

Արտահայտման այսպիսի եղանակը եթե գործառվում է խոսքի ոչ բարձր բովանդակության դեպքում, ոճը դառնում է վերամբարձ, գրքային ու փուլ կամ խրթին, որոնք ոճի թերություններ են, իսկ եթե խոսքի նյութը ցածր է, ապա ոճը դառնում է երգիծական կամ ծաղրական:

Միջին կամ խառը (սովորական) ոճ: Խոսքի սովորական նյութը պահանջում է լեզվական ոչ շատ ընտիր, այլ շափակոր

Միջոցների գործածում: Այսպիսի խոսքում տեղ պիտի ունենան միայն գրական լեզվում գործածվող բառեր ու արտահայտություններ, նաև ընտիր փոխակերպություններ ու ձևեր, որոնք պետք է բարեխառնված լինեն ժողովրդական խոսքի սարքերով՝ ժողովրդական բառերով ու դարձվածներով, ժողովրդական բառ ու բանով, ժողովրդական լեզվամտածական կառուցներով։ Այսպիսի բարեխառնումը հատուկ է գեղարվեստական խոսքին, իսկ խոսքի մյուս տիպերում զգալի տեղ պետք է ունենան այն լեզվական միջոցները, որոնք ծառայում են խոսքի՝ ձայնովիչ (տերմիններ, շարադյուսական գրական կառուցներ և այլն երբ խոսքի սովորական բովանդակության հետ լեզվական ոճական միջոցները համապատասխան են լինում, ոճը դառնուած է գեղեցիկ ու հաճելի, եթե սովորական նյութին դուգակցվում են վսեմ ոճին հարմար լեզվական ու օճական միջոցներ, խոսքը դառնուած է վերամբարձ, ճոռոմ ու փեռուն, իսկ եթե միջնորդ ոճի միջոցները զուգակցվում են ցածր նյութի կամ դատարկ բովանդակության հետ, ապա ոճը դառնուած է պարզունակ, աղքատ ու անճաշակ։

Հասարակ կամ ցածր ոճ: Հասարակ կամ ցածր ոճ է առաջանում այն դեպքում, երբ հասարակ ու ցածր նյութի շուրջը կառուցված խոսքի բառերը՝ համապատասխանաբար ցածր ու հասարակ իմաստներ են արտահայտում և կամ դրա համար աղքատ, շատ սահմանափակ լեզվառնական միջոցներ են գործադրված։ Այստեղ տեղ շունեն բոլոր այն միջոցները, որոնք ծառայում են խոսքի վսեմությանը, հանդիսավորությանը, փարթամությանն ու գեղեցկությանը, հակառակ դեպքում ոճը կդառնա կոմիկական։ Այն դեպքում, երբ հասարակ բառերի ու արտահայտությունների հետ գործածվում են նաև գոեհիկ բառեր ու արտահայտություններ, գոեհիկ դարձվածներ և առածաբանություններ, ոճը դառնուած է գոեհիկ։

ՈԾԱՎՈՐՈՒՄ

Ոճավորումը գեղարվեստական գրականության մեջ գործադրվող միջոց է գրական կերպարը և կամ գրական կերպարի ապրած ժամանակի ու միջավայրի բներանգը ստեղծելու համար։ Յուրաքանչյուր գեղարվեստական կերպար միաժամանակ

պատկանում է Հասարակական որևէ խավի, ունի իր անձնական, անհատական, ազգային, սեռային և տարիքային առանձնահատկությունները, իր Հասարակական դիրքը, ապրում ու գործում է իրբն սրոշակի ժամանակի մարդ և այլն: Համապատասխան այս բոլորի էլ գեղարվեստական երկում նա պետք է հանդես գա նաև իր լեզվական անհատականությամբ: Ահա լեզվական առանձնահատկությունների դրսնորումը գեղարվեստական կերպարի խոսքի մեջ կոչվում է ոճավորում: Բերենք ոճավորման մի օրինակ: Հ. Պարոնյանն իր անմահ «Մեծապատիվ մուրացկաններ» իրդիծական վեպում կերտել է բազմաթիվ երգիծական կերպարներ՝ զավեշտական հանգամանքներում, յուրաքանչյուր կերպարն օժանական տիպական միջոցներով: Ահա, մի հատված Արիսողոմի և քահանայի զրուցից:

Քահանայն ներս մտավ:

Արիսողոմ աղան ոտք եկավ:

— Ողջո՞ւն, Արիսողոմ աղա:

— Օրինյա, տեր հայր:

— Մեղավոր ձեր բարեպաշտության գաղն իմանալով՝ աճապարանք եկա ձեր շերմեռանդության պատվական որպիսությունը հարցելու. ի՞նչպես եք, Արիսողոմ աղա:

— Աղեկ ենք:

— Միշտ աղեկ ըլլաք, տեր աստված ձեր մեռելոց արքայություն և կենդանյաց ավորս երկարս պարզեւեցն:

— Ծնորժակալ եմ, դուք ի՞նչպես եք, տեր հայր:

— Մեր աղեկությունը մի՛ հարցունեք... ժամանակիս աղեկությունը...

Տեր աստված զեեզ համենայն փորձանաց և ի չարե ազատ պահեցն. ծողովուրդն երբ աղեկ ըլլա, քահանաներուն ալ երեսը կը խնդա:

Այս փոքրիկ հատվածում մի շարք վերամբարձ ու գրաբարյան բառերի, արտահայտությունների և քերականական ձևերի (պրոֆեսիոնալիզմներ) գործածությունը (ողջուն, անապարանք, մեղալորս, բարեպաշտություն, շերմեռանդություն, մեռելոց, արքայություն, ավորս երկարս, պարզեւեցն, զեեզ, համենայն փորձանաց, ի չարե, ազատ պահեցնե) ստեղծում է քահանայի կերպարին հարիր լեզվական միջավայր, որով և կերպարը դառնում է իրական մարդ, ձեռք բերում գեղարվեստական ճշմարտականության պատրանք:

Այսպիս էլ վաղ ժամանակներին նվիրված ստեղծագործություններում՝ պատմավեպերում ու պոեմներում, ստեղծվում

Ժամանակաշրջանի բներանգ, և լեզվականորեն տիպականացվում են գրական-պատմական կերպարները:

ԻՐԱԴՐԱԿԱՆ ՈԺԵՐ

Գրելիս ու խոսելիս արտահայտամիջոցների ու եղանակների ընտրություն ենք կատարում ոչ միայն ըստ խոսքի նյութի ու բովանդակության, այլև ըստ խոսքի առարկայի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի և ըստ հաղորդման նպատակի: Մենք մի ձեռվ ենք արտահայտվում, երբ մեր նպատակը սոսկական հաղորդակցումն է, և մենք ուզում ենք որևէ տեղեկություն տալ կամ իմանալ, իմացածը ճշտել, և մի այլ ձեռվ, երբ մեր նպատակն ուրիշներին սովորեցնելն է, մի ձեռվ ենք արտահայտվում, երբ բարեկամաբար ենք տրամադրված խոսքի առարկայի կամ խոսակցի նկատմամբ, և մի այլ ձեռվ, երբ թշնամաբար կամ ոչ բարյացակամությամբ ենք տրամադրված դրանցից որևէ մեկի նկատմամբ: Արտահայտման համապատասխան եղանակները, որ գիտակցական ընտրության արդյունք են, առաջ են բերում խոսքի իրադրական ոճերը: Իրադրական ոճերը լինում են հաղորդատվական, ուսուցողական, մտերմական, հանդիսավոր, բանավիճային, կատակահեղնական և երգիծական:

Հաղորդատվական ռեն: Հաղորդատվական ենք կոչում առօրյա հաղորդակցման խոսքի ոճը, երբ մեր նպատակն է հարցում անել շիմացածի մասին, ճշտել իմացածը, որևէ բանի մասին անհրաժեշտ տեղեկություններ իմանալ և կամ մեր զրուցակցին տալ անհրաժեշտ տեղեկություններ, անհրաժեշտ ինֆորմացիա: Հաղորդատվական ոճը տրամախոսական է, խոսքն առավել զբրուց է, հարց ու պատասխան: Հաղորդակցվողների խոսքերը հյուսվում են միմյանց, մեկը մեկի համար հիմք ու հենարան դառնում, որի հետեւնքով էլ այն զեղչական է, հաճախ է ուղեկցվում ժեստերի ու շարժումների «լեզուներով», հանպատրաստից է, հագեցած ժողովրդախոսակցական լեզվի տարրերով: Սա մեր խոսքի սովորական ոճն է, որին հակադրվում են իրադրական մյուս ոճերը: Հաղորդատվական ոճի մեջ կարող են տեղ ունենալ մյուս իրադրական ոճերի այս կամ այն առանձնահատկությունները:

Ուսուցողական ռեն: Ուսուցողական

դպրոցական

Հական ուսուցման խոսքի ոճն է: Այս ոճով են գրվում դասագրերն ու ձեռնարկները, հանրամատշելի գրքերը, այս ոճով են կարդացվում դասախոսությունները: Այսպիսի խոսքը իմացողի խոսքն է շիմացողին, սովորեցնողի խոսքն է սովորողին, այդ պատճառով էլ կազմվում է պարզից բարդի, մատշելիից դժվար մատշելիի, նյութականից ու առարկայականից վերացականի սկզբունքով, ունի էվրիստիկական բնույթ, ինչպես և գիտական խոսքի տարրեր՝ ձեակերպումներ, սահմանումներ, բանաձևեր, օրինակներ, գաղափարների և հասկացությունների ստորակարգումներ ու բաշխումներ և այլն:

Խրատական ոճ: Խրատողը ևս սովորեցնում է, միայն թե սովորեցնում է կենսափորձ ունեցողը շունեցողին, մեծը՝ փոքրին, հասարակական դիրքով բարձր կանգնածը՝ ստորադրյալին, եթե ուսուցողական խոսքի մեջ սովորողի նկատմամբ սովորեցնողի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը չի դրսեորվում, ապա խրատական խոսքում զգալի է հանդուրժողականությունը, քարոզը և իրեն խրատելու բարոյական իրավունք վերապահված լինելու տոնը: Մանավանդ եթե խրատական խոսքի նյութը բարոյական խնդիր է և վերաբերում է մարդու վարվեցողությանը, կենսակերպին, բնավորությանը, ապա խոսքի տոնը դառնում է հորդորական ու հանդիմանական: Այսպիսի խոսքերը մեծ մասամբ կազմված են լինում սուբյեկտիվ վերաբերմունքի եղանակաձևերով հանդես եկող բայաձևերով:

Մտերմական ոճ: Այս ոճին են դիմում մարդիկ այն դեպքում, երբ սեր, քնքանք, գորով և նման դրական նուրբ զգացումներ են արտահայտում մեկի նկատմամբ: Այսպիսի խոսքի նյութը սովորաբար անձնական խնդիր է: Այս ոճն առավելապես գրավոր խոսքում է հանդես գալիս, հատկապես նամակագրության մեջ: Մտերմական ոճում հաճախական կիրառություն ունեն որոշ բառեր (սիրելի, բանկազին, անզին և այլն), նվազական-փաղաթշական ածանցներ ունեցող բառեր, հաճախ է շեշտվում ես դերանվան սեռականը (իմ անզին, իմ սիրելի և այլն), սովորական են նաև այս բառերը Ս ստացական հոդով (սիրելիս, նոզյակա): Այս ոճում ընտրվում են լեզվի այն միջոցները, որոնք խոսքին տալիս են հանդիսավորություն, վեհություն ու վսեմություն:

Հանդիսավոր ոճ: Սա հասարակայնորեն կարևոր խնդրի մա-

սին հյուսվող խոսքի ոճն է: Այսպիսի խոսքն ուղղված է լինում հասարակությանը, նրա առանձին խմբերի և նպատակ է ունենում բարձրացնել հասարակայնորեն կարեռը որևէ երկութիւ, իրադարձություն, նշանավոր անհատի գործունեություն և այլն: Այսպիսի խոսքը կառուցված է լինում լեզվի այնպիսի միջոցներից, որոնք խոսքին տալիս են հանդիսավորություն, վսեմություն, լրջություն ու կշիռ: Այսպիսի խոսքում տեղ ունեն պարբերութները, փոխակերպություններն ու ձևերը, խոսքի վերամբարձությանն ու պատկերավորությանը ծառայող բառերն ու ոճական հնարանքները: Այսպիսի խոսքում նախադասությունները սովորաբար լինում են երկարացունչ, մտքերն՝ իմաստալից, պատկերավոր, առածաբանական, լուրջ ու կարեռը:

Բանավիճային ոճ: Բանավիճային ոճը վիճարկման ենթակա խնդրի շուրջը հյուսվող խոսքի ոճն է, հակառակ կողմերի միջև ընթացող խոսքի ոճը: Այսպիսի խոսքում կարեռը տեղ ունեն փաստերն ու վկայաբերությունները, հերքումն ու ապացույցը, հետևաբար և տրամաբանական և ճարտասանական հավաքաբանությունները (սիլլոգիզմներ): Այսպիսի խոսքում ձևերից գործածվում են ուժեղները, հաճախական են լեզվի ժխտական (նեգատիվ) միջոցները, ինչպես և ճարտասանական կեղծիքները:

Կատականեգնական ոճ: Այսպիսի ոճի ենք դիմում այն դեպքում, երբ խոսքի նպատակ է դառնում այլոց առաջ մեկի թերությունների ու թուլությունների վերհանումը բարեկամաբար ծաղրելու, մտերմաբար ծիծաղի տալու, կատակելու միջոցով: Այս «բարեկամաբարն» ու «մտերմաբարն» են պատճառը, որ ծաղրի առարկա անհատը հանդուրժում է իր հասցեին արված հեգնանքն ու ծաղրը: Այսպիսի խոսքի նյութը կարեռը ու լուրջ խնդիր չէ, անհատն էլ կարեռը անձ չէ կամ մտերիմ, յուրային մարդ է, իսկ խոսողը կամ նրանից ավագ է, կամ նրա հավասար մեկը, այլապես կատակն ու հեգնանքը կվերածվեն ծաղրի ու վիրավորանքի: Այս նշանակում է, որ կատակահեգնական ոճի լեզվական միջոցները նույնն են, ինչ որ երգիծական ոճինն են:

Երգիծական ոճ: Երգիծանքը ծաղր է և կարող է վերաբերել ինչպես մարդուն, այնպես էլ հասարակական երկութներին, մարդկային հարաբերություններին ու բարբերին, հասարակական կարգերին, պետությունների վարած քաղաքականությանը և այլն: Երգիծանքը միշտ էլ անբարյացկամության ու թշնամական վերաբերմունքի արտահայտություն է: Երգիծական բո-

վանդակություն ունեցող խոսքի նպատակն է մերժել, հերքել թե՛ անհատ մարդկանց արատները և թե՛ հասարակական հիմնարկների վարած արատավոր, ոչ ժողովրդական քաղաքականությունն ու վնասակար գործունեությունը: Երգիծանքի ենթակա շեն հասարակական լայն ճանաչում գտած մեծ անհատները (հոչակավոր գրողները, արվեստագետները, քաղաքական մեծ գործիչները և այլն), ինչպես և լուրջ հասարակական արժեքներկայացնող երեսութիւններն ու ժողովրդին ծառայող քաղաքական հիմնարկները: Երգիծանքն առավել վերաբերում է միջակ երեւլութիւնների և միջին կամ ստորին խավի մարդկանց:

Կան երգիծանքի լեզվաոճական բազմաթիվ միջոցներ՝ հակադրություններն ու հակադրության ճարտասանական ձևերը, շափազանցությունը, փոխարերությունը, համեմատությունը, բառերի կեղծ ստուգաբանությունը, տարասությունը, փոխատեղությունը, բառախաղը և այլն: Երգիծական ոճի առանձնահատկությունն այն է, որ բանն ասվում է այնպես, որ առաջ է բերում ծիծաղ, ծաղրպող անձը կամ երեսութիւններկայացվում է զավեշտական գծերով կամ կոմիկական հանգամանքներում:

Երգիծանքը գեղարվեստական գրականության մեջ կյանքի արտացոլման, կյանքի արատավոր երեսութիւնները քննադատելու կարևոր միջոց է: Երգիծանքն է կազմում այն հիմքը, որի վրա բարձրանում են կոմեդիան դրամատուրգիայի ժանրում և սատիրական ու երգիծական զանազան ստեղծագործությունները արձակում ու շափածոյում:

ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՄԵԹՈԴ ԵՎ ՈՇ

Այս գլուխն ավարտելուց առաջ ասենք, որ գեղարվեստական, մասամբ նաև գիտական և հասարակախոսական բնույթի ստեղծագործություններում, աշխատություններում և երկերում հեղինակի անհատական ոճի ձևավորման վրա նկատելիորեն անդրադառնում են ինչպես իշխող գաղափարախոսությունները, այնպես էլ ժամանակի գրական-գեղարվեստական մեթոդները, այն ընդհանուր իշխող գրական ավանդույթները, որոնց համապատասխան կերտվում են գրական կերպարները, և ձևավորվում է պատումը, խոսքի լեզվական հյուսվածքը: Այսպես, օրինակ, մեր վաղ միջնադարի ողջ ժողովրդական և հեղինակային

ստեղծագործություններում, հին ժամանակներից սկսած մինչև նարեկացի և Ծնորհալի, նկատելի է խոսքի հյուսվածքի մեջ այլարանական տարրը, որն արդյունք է աշխարհի դիցարանական և աստվածաշնչական ըմբռումների և դրանց հետևանքով ստեղծված գրական ավանդույթների: Նոր ժամանակներում՝ դեմոկրատական գաղափարների արթնացման ու վերելքի ժամանակներում, գեղարվեստական խոսքի կարևոր տարր դարձան ժողովրդական բառ ու բանը, արտահայտման ժողովրդական ձևերն ու լեզվամտածական կառույցները (Արովյան, Պողյան, Թումանյան և ուրիշներ): Խոմանտիզմը մեր գրականություն բերեց արտահայտման բարձր ոճ (Ռաֆֆի, Մուրացան և ուրիշներ), իսկ ոեալիզմը՝ գեղարվեստական կերպարի, իրականության և մարդկանց սոցիալական հարաբերություններ՝ արտացոլման լեզվական տիպականացում: Եկավ սիմվոլիզմը, և գեղարվեստական պատկերն ստացավ զուբյեկտիվ բովանդակություն, խորհրդավոր և խորհրդապատական նշանակություն:

Ասվածից հետեւում է, որ հեղինակի անհատական ոճի ձևավորման մեջ կարևոր տեղ ունեն նաև ժամանակաշրջանի ինչպես գաղափարական հոսանքները, այնպես էլ այն՝ գրական ավանդույթները, որոնց ազդեցության տակ նա գտնվում է ստեղծագործելու, զբելու պահին: Սիմվոլիզմի ստեղծագործական որոշ սկզբունքների տուրք տված հայ բանաստեղծների՝ Տերյանի, Մեծարենցի, մասամբ նաև Զարենցի լեզվական արվեստի ընդհանրությունը (բառագործածություն, գերականական որոշ ձևերի ու կառույցների նախապատվություն տալը և այլն) հենց սիմվոլիզմի ազդեցության արտահայտություն է: Այս է պատճառը, որ գաղափարական գարգացում ու հեղաշրջում ապրած հեղինակի ստեղծագործությունների: տարբեր փոխերում փոխվում են նաև նրա բառընտրությունը, գեղարվեստական կերպարների և պատկերների կերտման լեզվական արվեստը: Դրանում կարելի է համոզվել հենց թեկուզ միայն Զարենցի ստեղծագործությունների օբյեկտակով:

ԽՈՍՔԻ ԹԵՇՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ

Հասարակությանն ուղղված յուրաքանչյուր խոսք իբրև մտքի արտադրանք գնահատվում է ըստ իր արժեքի, որի համար շափանիշների հիմք են բովանդակությունը, ընդհանրապես տրված ինֆորմացիան, լեզվական առաջարկը և խոսքի կառուցման արվեստը:

Իբրև կերտվածք խոսքը շատ կողմերով նման է ճարտարապետական կառուցվածքներին: Այնպես ինչպես կարևոր շինությունների համար գործածվում է ընտիր շինանյութ, նույնպես և կարևոր բովանդակություն ունեցող խոսքի համար պահանջվում է լեզվական ընտիր նյութ՝ գրական բառեր ու քերականական ձևեր և ընտիր արտահայտամիջոցներ ու արտահայտաեղանակներ: Սակայն ինչպես որ միենույն շինանյութից յուրաքանչյուր ճարտարապետ իր ձևով է կառուցում պահանջված շենքը, այնպես էլ միենույն նյութը յուրաքանչյուր անհատ իր ձևով է վերապատմում, ավելի ճիշտ կլիներ ասել, որ միենույն նյութի շուրջը երբեք միանման շեն արտահայտվում նույնիսկ երկու մարդ: Լատինական առածը ճիշտ է ասում, թե երբ երկու մարդ նույն բանն են անում, երբեք արդյունքը նույնը չի լինում: Նույն բանն ենք տեսնում հաղորդակցման մեջ հակառակ գործընթացում ևս. երբեք երկու մարդ ճիշտ միանման շեն ըմբռնում միենույն խոսքը: Անհատականությունը մտավոր գործունեությունից միշտ անբաժան է: Առանձնապես գեղարվեստական խոսքի համար կարևոր դեր ունի խոսքի ձևը:

Կառուցվածքային կողմից քննելիս տեսնում ենք, որ խոսքը ունենում է և արտաքին, և ներքին ձև: Նույն բովանդակությունը կարելի է արտահայտել ըստ տարբեր բանակարգերի, հնարավոր է վերաբերագրել թե՛ արձակ և թե՛ շափածո, թե՛ շարուն և թե՛ պարբերավոր խոսքով և այլն: Այս բոլորը խոսքի արտաքին ձևն են կազմում:

Խոսքի ներքին ձևի տարրերից կարևոր են եղանակավորությունը և վերաբերմունքը: Պատմելու եղանակով ասվածը հնարավոր է արտահայտել հարցման եղանակով, հարցումով ար-

տահայտվածը՝ պատմելու եղանակով և այլն։ Միևնույն բանը կարելի է արտահայտել ինչպես ինքնաբանական լեզվական միջոցներով, այնպես էլ փոխաբանական ոճական միջոցների՝ փոխակերպությունների, այլաբանությունների, ինչպես և ձարտասանական ձևերի գործածությամբ։ Ներքին ձևի մյուս հանգամանքը խոսողի կամ գրողի վերաբերմունքն է խոսքի բովանդակության և նրա առարկայի նկատմամբ։ Միևնույն բանը կարելի է ասել լրջությամբ, բայց և կարելի է ասել կատակի, կարելի է ասել իրրեկ այլաբերություն կամ հեգնանք, կարելի է ասել սառն ու անտարբեր, բայց և հարավոր է ասել կրոպվ, ասվածի մեջ գնելով ապրումներ ու հույզեր։

Թե ինչպիսին կլինի խոսքը բովանդակության և ձևի փոխաբերության տեսակետից, կախված է օրյեկտիվ և սույցեկտիվ մի շարք հանգամանքներից, որոնց մեջ կարենոր են հետեւյալները։

1. Ինչպես խոսքի նյութը, այնպես էլ հաղորդման բովանդակությունը որոշակիորեն կարող են պահանջել, որ խոսողը կամ գրողն ընտրի արտահայտման այս կամ այն ձևը։ Այսպես, օրինակ, թեորեմի ապացուցումը, տեխնիկայի, գիտության այս կամ այն հարցի մեկնաբանությունը, քաղաքական նշանակություն ունեցող պետական փաստաթուղթ կազմելու առաջադրանքը կպահանջեն, որ խոսքը լինի արձակ¹⁸, գրված հիմնականում ինքնաբանական լեզվական միջոցներով, միտքն ասված լինի ուղղակի, լրջությամբ, առավելապես առանց հուզաարտահայտչական միջոցների, ունենա մտքերի հետևողականություն, ոռվորական բանակարգ և այլն։

2. Հաղորդման նպատակը ևս կարող է թելադրել արտահայտման այս կամ այն ձևը։ Հարցի գիտական քննությունը և ուսումնասիրությունը կպահանջեն արտահայտման մի ձև, մի այլ ձև կունենա այն խոսքը, որի նպատակն է ուրիշներին սովորեցնելը, քարոզելը, խրատելը, մի բանում համոզելը և այլն։

3. Պակաս կարենոր չէ և այն, թե ում է ուղղված խոսքը։

18 Անցյալում մինչև իսկ լուրջ բնույթի գիտական աշխատություններ գրվել են շափածո (1-ին դարում Հորացիոսը գրել է «Պոնզիայի գիտություն» պոեմը, 17-րդ դարում Բուալոն՝ «Պոնտական արվեստ» պոեմը, 18-րդ դարում Խաչը, Էրգրումեցին՝ «Յաղագս հոեստորութեան» ծեսնարկը և այլն), սակայն դա տուրք էր ժամանակների գեղագիտական ըմբռնումների և գրական ազդեցության։

Արտահայտման նույն ձևերը չեն լինում գործածված քաղաքական, սոցիալական դիրքով, կրթական մակարդակով խոսողից ու գրողից բարձր կամ ցածր կանգնած մարդկանց ուղղված խոսքերում: Օրինակ, կառավարական բարձր պաշտոնյային կամ թագավորին նույն ձևով ու տոնով չեն դիմում կամ գրում, ինչ ձևով ու տոնով դիմում են կամ գրում ընկերոջն ու բարեկամին: Նույն ձևով չեն դիմում մեծերը փոքրերին, և փոքրերը՝ մեծերին:

4. Խոսքի արտահայտման ձևը կախված է նաև այն բանից, թե ինչպիսի իրադրության մեջ է խոսողը կամ գրողը. լավ հոգեվիճակում է, թե վատ, տվյալ պահին գիտակցությունն է նրան առաջնորդում, թե զգացմունքը կամ կիրքը, նաև ունկընդիրը բարեկամաբար՝ է տրամադրված, թե թշնամաբար:

5. Արտահայտման ձևն անխղելիորեն կապված է խոսողի կամ գրողի անհատական ունակությունների ու կարողությունների հետ: Այն մեծ շափով կախված է մարդու բնական ինելքից, գիտելիքներից, կենսափորձից, աշխարհայացքից ու աշխարհնկալումից, անհատական կուլտուրայից (բարեկրթությունից), ճաշակից ու շնորհից, խոսելու ու գրելու հմտություններից, գրագիտության աստիճանից, ստեղծագործելու և հորինելու անձնական կարողություններից, տվյալ պահին ունեցած նախասիրություններից, բնավորությունից, հոգեբանական տիպից ու խառնվածքից: Բացի այդ, արտահայտման ձևը զգալիորեն կապված է նաև գրական ավանդույթների, ուղղությունների և սովորությունների հետ:

Խոսքը հոգեբանական ու բնախոսական բարդ աշխատանքի արդյունք է, որն արտահայտում է մարդու բանական երեք կարգի գործունեությունը. ա. մտածողությունը, բ. կամքը և գ. հույզերը, զգացումներն ու կրթերը: Այս պատճառով էլ խոսքը նպատակագրման տեսակետից միջոց է ծառայելու երեք խնդիրների, որոնք են՝ 1. ինֆորմացիայի (գիտելիք, եղելություն և այլն) հաղորդում (մտածողական գործունեության արտահայտում), 2. ներդորժություն ունկնդրի վրա (կամքի արտահայտում) և 3. հույզերի ու ապրաւմների արտահայտում:

Մարդու անական այս երեք կարգի գործունեության արտահայտությունները չեն կարող լինել համահավասար ամեն մի խոսքում: Դրա հատճառները բազմազան են, որոնց մեջ կարելի են խռոսողի կամ գրողի հոգեվիճակը, հաղորդական բովանդակությունը և վերաբերմունքը դրա նկատմամբ, խոսքի տիպը

(գիտական, գեղարվեստական, պաշտոնական-գործարարական և այլն), մասամբ նաև խոսքի դրսկորումը (արձակ, շափածո, բանավոր, գրավոր, մենախոսություն, տրամախոսություն կամ երկխոսություն) և այլն:

Իր բովանդակության, հաղորդած գաղափարների, գիտելիքների և այլ կարգի ինֆորմացիաների կարևորությամբ, ինչպես և գեղագիտական արժանիքներով խոսքը, որ հասարակության և հասարակական անհատի կյանքում ունի անգնահատելի դեր¹⁹, ձեռք է բերում ուսալ արժեք և ըստ այդմ էլ տեղ գրավում համամարդկային այլ արժեքների շարքում։ Միանգամայն հասկանալի է, որ լուրջ գիտական ուսումնասիրությունը և առտնին զրույցը, բարձրարժեք գեղարվեստական ստեղծագործությունը կամ կարևորություն ներկայացնող քաղաքական աշխատությունը և լրագրային երկրորդական հաղորդումը հասարակական առումով հավասար արժեքներ ներկայացնել չեն կարող Խոսքը գնահատվում է ոչ միայն անհատի շահի ու ճաշակի, այլև առաջին հերթին հասարակական-քաղաքական, դասակարգային, բարոյական ու գեղագիտական սմբռումների, աշխարհայացքի ու գաղափարախոսության բարձրության հայեցակետերից։

ԽՈՍՔԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ծ

Հնդկանրապես խոսքի թերության պատճառ կարող են դառնալ բովանդակության աղքատությունը, ոչ ինքնուրույնությունը,

¹⁹ Խոսքը ոչ միայն հասարակական կյանքը, հանրակեցությունը և աշխատանքը կազմակերպելու, մարդկանց ու պետությունների միջն հարաբերություններն իրականացնելու միջոց է, այլև ճակատագրով միմյանց կապված անհատներին համախմբելու, կազմակերպելու, կրթելու ու բարձրացնելու, մարդու և հասարակության գործունեությունը, նրա իմացական ողջ հարատությունը փաստագրելու և արձանագրելու, այն սերունդներին հանձնելու միջոց։ Ուրիշների հետ հաղորդակցումը, ինֆորմացիա փոխանակելը մարդու լիարժեք հանգստի՝ ուժերը վերականգնելու (ուեկրեացիա) ստացին պայմաններից ու պահանջներից է։ Ուրիշների հետ հաղորդակցվելու իրադրությունը զրկվելը մարդու համար ամենածանր պատիճներից մեկն է։ Թեև ոչ ցանկալի խոսքը վճարում է մարդուն, նույնիսկ հոգեկան խախտումների պատճառ դառնում, սակայն համեմելի խոսքը կարող է բուժել որոշ հոգեկան թիվանդություններ։ Ատեղեծ լավ տրամադրություն՝, որը առողջության ինչպէս և արդյունավետ աշխատանքի հախապայման է։

Հաղորդած ինֆորմացիայի անհավաստիությունը կամ անպիտանիությունը, խոսքի ձեկ և բովանդակության անհամապատասխանությունը, խոսքի լեզվական բաղադրիչների և խոսքի կառուցման միջոցների ոչ ճիշտ, ոչ պատշաճ, ոչ նպատակահարմար ու ոչ նպատակասլաց գործածությունը, խոսքը շի կարող որևէ արժեք ներկայացնել, եթե գաղափարապես շի հագեցված, եթե շի տակիս որևէ արժեք ներկայացնող ինֆորմացիա, եթե շի բերում հաղորդման նորություն, եթե գոնե նորը կամ հինը չի ասվում նորովի կամ ինքնատիպ։ Արտահայտման եղանակների միակերպությունն ու միատիպությունը, բառապաշարի աղքատությունը, անպատկերավորությունն ու անզարդությունը նըշան են անփորձության կամ մտքի ու իմացության աղքատության, իսկ աղքատությունը մի բան է, որից խորշում են ոչ միայն ունեորները, այլև բոլորը, եթե համառոտությունը խոսքի արժանիք է, որը պայմանավորում է նրա ուժը, ապա իրթնաբանությունը արատ է։ Եթե հանդիսավորությունը խոսքի արժանիք է, ապա երկարաբանությունը և ամելորդաբանությունը խոսքը դարձնում են ձանձրալի ու անհետաքրքրական։ Այնպիսի արատներ, ինչպիսիք են մանվածապատությունը, անորոշությունն ու անպարզությունը, խոշընդուներ են ունկնդրի և ընթերցողի համար, իսկ անճշտությունն ու անտրամաբանականությունը, անհետականությունն ու պարզունակությունը, ինչպես և ուղինեներին աշակերտաբար հետևելը ունկնդրին և ընթերցողին հետ են վանում և կամ նրան հոգերանորեն տրամադրում խոսողի և գրողի դեմ։ Խոսքը զրկվում է արժանիքից, երբ շի բավարարում համամասնության, համաշափության և ներդաշնակության պահանջներին, եթե համապատասխան չէ արտահայտվողի տարիքին, հասարակական դիրքին, խոսքի իրադրությանը, եթե խոսքի մեջ ուժի փոխարեն ընդգծվում է կոպտությունը, համարձակության փոխարեն՝ հանդիպությունը, անմիջականության փոխարեն՝ գոեհկությունը, քնքշանքի փոխարեն՝ թուլությունը և բնական գեղեցկության փոխարեն՝ արհեստականությունը։ Դեղարվեստական խոսքի համար թերևս ամենամեծ թերությունը արտահայտչականությունից և պատկերավորությունից զուրկ լինելն է, այսինքն՝ մտքերի մերկությունը և անզարդությունը, ինչպես և անկառուցիկությունն ու անձեւազարդությունը։

Խոսքի թերությունների մեջ ուրույն տեղ ունեն ոճական սխալները, որոնք հստակորեն պետք է տարրերվեն քնրականա-

կան սխալներից: Ինչպես արդեն ասվել է, նախադասությունների քերականական անսխալականությունը խոսքին ներկայացվում է իրրև տարրական պահանջ, բայց ոչ պայման խոսքի արժանիք համարելու համար: Ճիշտ է՝ քերականական սխալները տեղ գտնելով խոսքում՝ զգալիորեն խաթարում են խոսքի պատկերը, սակայն քանի որ այդպիսի սխալների մասին խոսվում է լեզվի տեսության դասընթացներում, այդ պատճառով էլ մենք այստեղ դրանց շենք անդրադառնալու, այլ ընդհանուր գծերով ներկայացնելու ենք մեր կողմից կարևոր դիտված ոճական սը-խալները:

| ՈԺԱԿԱՆ ԱՎԵԼԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ (ԲՈՒՆ. ԱԼԵՎԱՐԴՅԱՆ)

Ավելադրությունը ժողովրդական լեզվամտածողությանը հատուկ ոճական սխալներից է, որը գրական խոսք է թափանցում իրրև այդպիսի լեզվամտածողության արտահայտություն: Ավելադրությունն արդյունք է այն բանի, որ մի ձևով արդեն ասված գաղափարը կրկնվում է նույն նախադասության մեջ ավելորդ անգամ՝ առանց գաղափարը որևէ նրբիմաստռվ հարստացնելու: Օրինակ՝

Մեծ մարդիքը միրըները սանդելով, պառավ կնանիքը շարսավը կոնատակների տակին՝ կամաց-կամաց ... գնացին ժամ:

(Խ. Աքովյան)

Այստեղ տակին բառը միանգամայն ավելորդ է, այսինքն՝ ավելադրություն է, որովհետև կոնատակներին նշանակում է թե՛ տակ, այն, ինչ ցանկացել է ասել վիպասանը կապակցությամբ:

Այդ դուան մոտ կանգնած էր մի տղամարդ, երկու ձեռքերը յուր դաշումի կորի վրա դրած: (Բաֆֆի)

Վերջինը, որ մի խարտյաշ, կրակու պատաճի էր, մոտ տասնելյութեն տարեկան, երկու ձեռքերը դրեց Սաթակի ծնկներին: (Բաֆֆի)

Այս ընդգծված օրինակներում ավելադրություն է երկու բառը, որովհետև ձեռքեր հոգնակին հենց երկու իմաստն ունի և ոչ անորոշ հոգնակի:

Նույն ձևով հաճախ ենք հանդիպում գրավոր (բայց առավել բանավոր) խոսքում այնպիսի ավելադրությունների, ինչպիսիք

ևն՝ շուրս կողմից շրջապատել, ոտքով բացի տալ, առամով ծամել, իր աշխով տեսնել և այլն:

Ավելադրության մի մեղմ տեսակն էլ առաջանում է այն դեպքում, երբ երկու բառերից կազմված կապակցության մի բաղադրիչը բայց է, իսկ մյուս բաղադրիչը՝ այնպիսի գոյական, որի վերջին բառաբաղադրիչը նույն բայցի արմատն է, ինչպես՝ նանցագործություն գործել, անդամավճար վճարել, դերակատարը կատարեց, գրաբերս բերում է, մեժենավարը վարում է, հանժամուրը փորում է և այլն:

Մեր լեզվի զարգացման ներկա փուլում ավելադրություններն սկսել են դառնալ հազվադեպ երկույթ:

ԹԱՐՄԱՏԱՐ

Թարմատարը²⁰ խոսքում և իմաստային, և քերական ական առումներով որեւէ դեր չկատարող, ավելորդ գործածված բառ է կամ կապակցություն: Իբրև թարմատար հաճախ է հանդես գալիս դերանունը: Օրինակ՝

ԶԵ՞ որ կենդանի մարդիկ յուր հետ տանելը՝ այդ բավական մեծ ծանրություն է, իսկ նրանց մորթիքը տանելը այդ բարկան հեշտ է ու թեթև: (Բաժդի)

Այստեղ ընդգծված այդ բառը երկու անդամ նախադասության մեջ գործածվել է իբրև ենթակա, այն դեպքում, երբ դրանցից անմիջապես առաջ նախադասության ենթականերն են, որի հետեւանքով նախադասություններն ունեն կրկնակի ենթականեր: Այդ-ը միանգամայն ավելորդ է և անտեղի:

Թարմատարը կարող է գաղափարի որոշ խստացման միջոց դառնալ: Այսպիսի նշանակությամբ հաճախ են գործածվում այս, այդ, այն նաև ինես, ինեղ, ինքը (հմմտ. Այսօր սոլարապետն ինքն է ղեկավարելու մարտը) դերանունները:

Բառերի մի մասն էլ իբրև թարմատար գործածվում է ոռւսերենի ազդեցությամբ: Ծուսերենի պատճենումով իբրև թարմատար գործածվում են որոշ դերանուններ, ինչպես, օրինակ՝

²⁰ Թարմատար բառերի մասին տե՛ս «Քերականական ավելադրություն» վերնագրի տակ, (Գիրք առաջին, էջ 415):

իրեն (ոռւս. օքայ), որ հաճախ է գործածվում իրեն վատ զգալ. իրեն երեակայել, ինչպես ես ինք զգում արտահայտություններում, ինչպես և այլ կապակցություններում: Օրինակ.

Այդ պարզ պատկերացնում է իրեն ամեն մի մարդ: (Մամոյ)

Մինհատրությունն իրենց ներկայացնում էր մի վիթխարի կազմակերպություն: (Վ. Գ. Տրուխանովսկի, Ռինատան Զերչի, 1972, 228)

Ռուսերենի ազդեցությամբ իրեւ թարմատար է գործածվում ենթարկել բայց, որ հաճախ ենք հանդիպում բննադատության ենթարկել, բննարկման ենթարկել, ոմբակոծության ենթարկել, ուսումնասիրության ենթարկել, վերլուծության ենթարկել և մի քանի այլ կապակցություններում (փոխանակ՝ բննադատել, բննարկել, ոմբակոծել և այլն):

Ոճագիտության մեջ ընդունված է թարմատար համարել նաև խոսքի մեջ բառի կամ կապակցության անտեղի և անիմաստ կրկնությունը, որը ժողովրդական լեզվամտածության արտահայտություն է և նշան պարզամիտ արտահայտած զանակի:

Ահա մեկ օրինակ՝

— Էն աստո՞ր: Ավիտս, ասում ա, ըժում ի՞նչ լավ աղամորդի ա, Ե՛: Էս Ե՛ր ա, ասում ա, Թիվանդացել, որ ըսենց թել ա կտրվել: Հրես պարզ ըրևում ա, Էլի՛, ասում ա, ունեցած-չունեցածը դեղ ու դարմանի ա տվել, համա զադ չի դառե: Էս ովքե՞ր են, ասում ա, երկուսը պրստիկ են, մեկը-մեճճ: Էս մեճճը քիրն ա, ասում ա, թե կնիկը, շատ ա դարդ անում: Հրես մեկն էլ կա, ասում ա, պառակ ա, սա էլ ա, ասում ա, շատ տարակուած: Դն էս էլ դու ես, Ելի, ասում ա, ի՞նչ ես շատ զահիա տանում: (Նար-Դու)

Թարմատարը կարող է դառնալ գեղարվեստական կերպարի խոսքը ոճագորելու միջոց: Ն. Զարյանը «Հացավան» վեպում որոշ կերպարների տիպականացման համար ընտրել է այս միջոցը: Ահա Շմավոնի և Ղուկասի խոսքերից մեկական հատված.

— Ընկերնե՞ր, առաջարկում եմ բաժակները հարյուր տոկոսով լըց-նել և հիմնականում խմել մյուս թանկագին հոյուրի կենացը, որ նույն-պես պարծանք է և նրան հիմնականում սիրում է մեր սովետական ժողովուրդը և նրա անունը հարյուր տոկոսով ծանոյք է Հացավանի կողխոզներիներին, մեծին ու փոքրին, գրագետին և անգրագետին... առաջարկում եմ հիմնականում խմել ընկեր... ինչպես է Զեր ազգանունը...

— Խոռոխորունի— օգնության հասավ Հասմիկը, բայց Ծմավոնը ոչ մի կերպ չկարողացավ արտասանել հարյուր տոկոսով անհծված այդ բառը:

Երբ Լևոնն ասում է, թե կիսագրագետ մարդը ճե կարսց իսկական բոլշևիկ լինել, Ղուկասը վիրավորվում է.

— Դու իրավունք չունես չքավոր ու հարազատ կոլյոզմահիկն ենիք անել... հալածել,— ընկեր Լևոն, — եզրափակեց իր ելույթը Քեռի Շուկասը:

ԱՆՀԵՏԵՎՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԲՈՒՆ. 'ԱՆԱԽԱԼՈՒԹՅՈՅԻՑ')

Երկու տեսակ անհետեղականություն գոյություն ունի՝ գիտակցված և չգիտակցված: Ոմանք գիտակցված անհետեղականությունը ունի ուժի ուժությունը ունական ձևությունը ունի ուժի ուժությունը: Սա դիտմամբ արված այնպիսի սխալ է, որի շնորհիվ արտահայտությունը հնչում է թարմ ու նորովի, անմիջապես ուշադրությունը դրավում: Այսպիս, մեր գրական մշակույթով զրադարձների շրջանում սովորույթ է դարձել ավանդ բառի գործածությունը տվանդույր բառի փոխարեն, որակ բառի գործածությունը հատկանիշ բառի փոխարեն, մեկի կարծիքը կիսել, մեկի տեսակետը բաժանել և այլն, որոնք պարզապես ոռուսաբանություններ են և իրեն նոր արտահայտածն ուշադրություն են գրավում և տարածում գրտնում:

Զգիտակցված անհետեղականությունն արդյունք է մտքի ու հետեղական ընթացքի և խոսքի համար թերություն է: Այսպիսի անհետեղականությունն ունի բազմազան արտահայտություններ: Այստեղ կանգ կառնենք միայն մեզ կարեոր թվացածների վրա: Անհետեղականության դեպքերից մեկն այն է, որ դեռևս միտքը շավարտված՝ սկսվում է մի այլ միտք, որի հետեւ վանքով համաստվում է բարդ նախադասության մտքերի տրամադրանական ընթացքը և տրամաբանական ու քերականական կապը: Ահա մի օրինակ Խ. Արովյանի «Վերը Հայաստանի» վեպից.

Մեծ մարդիքը միրբեները սանդելով, պառավ կնամիքը շարսավը կոնստանտինի տակին՝ կամաց-կամաց տանից դուրս ելան ու տեր ողորմյա քաշելով, Հայր մեր ասելով, Հրաժարիմքը կամ Հավատով խռոտովանիմքը քրների տակին վնասինքնելով՝ իրար ողջուն տալով՝ || շատը իր տակը քցելու շորը կամ մորթին ձևով բռնած՝ քիթ քրի տված գնացին ժամ, դուռը պաշեցին, || էն վախտին վրա հասան՝ որ տերտերը դեռ չեր եկել, || ժամկոչին ասեցին, որ զանգակը քաշի ու || իրանք՝ մեկ քանի ծունը դնելուց ետո՛ || մարդիքը սեղանի առաջին կամ սննդի տակին, || կնամիքը ետի դասումը իրանց համար իրար մոտ

շորը փութին, չոքեցին, գումա գիլի դրին ու սկսեցին զրից անիլ, իրանց գեղի ու տների բանը պատմի, իրար հալ հարցնի, մինչև տնրտերն եկավ, ॥ ճրագները, կանթեղները վառեցին, ॥ որտեղ ձեռ չկար, մղդին ածեց՝ տերտերի փիլոնը քեց ու ընչանք մյուս ընկերն ու տիրացութը կզային, ॥ նա էլ մի քանի ծունք դրեց, չոքեց, սաղմոս ասեց, աղոքը արեց, եկողներին լավ վարավուրդ արեց՝ որի քեֆը հարցրեց, որի նետ էլ էնքան զրից արեց կամ աշքերը ճմրեց, մինչև խալիս մի քիշ շատացավ, ॥ ընկերն եկավ, Հրաժարիմքը ասեցին, գրակը գիլեցրին երեսները դեպի Արևմուտքը դարձրին ու եսու էլ եղ շուր եկան, Հավատամքն ու Մեղեն սկսեցին՝ ॥ զանգակը մեկ անգամ էլ քաշեցին, ॥ որտեղ զանգակ չկար, ժամհարը զնաց կտրների, սորբների վրա ձեռ տվեց, ॥ ու ժամն սկսեց կանգնիլ:

Այս նախադասության մեջ 12 անգամ փոխվել է մտքի առարկան, իսկ ընդգծված կապակցություններում նախադասության ենթակաները կան, այնինչ ստորոդյալները անհետնողականության հետեւանքով բաց են թողնված:

Անհետնողականության դեպքերից մեկն էլ այն է, որ նախադասության մեջ տրվում է ենթական, և առանց ստորոգյալով միտքն ամփոփելով՝ խոսողն անցնամ է՝ միւ այլ նախադասության։ Այդպիսի անհետնողականության երկու դեպք տեսանք Արովյանից բերված օրինակում։ Աչս մի օրինակ էլ Հ. Հակոբյանից։

Հե՞ ազատության անպարտ զինվորներ,
Գուք, որ անխոռվ
Ներկեցիք փողոց ու գործարաններ
Զեր տաք արյունով,
Նույն վայրում այսօր ջամի-ջիվաններ
Ըմրուս շարքերով
Զեր գուլքն նմ անում... Զեր թափած արյամք
Սնվում, ամրանում...

Այստեղ կոշականից հետո դուք ենթակայով սկսվել է նախադասությունը, սակայն մնացել է այն անավարտ, և հեղինակն անցել է հաջորդ նախադասությանը։

Անհետնողականության հետևանքով լրացումը կարող է չըկապվել լրացյալի հետ։ Հետեւալ օրինակում խախտված է տեղի պարագայի և լրացյալ բայի խնդրառական կապը։

Այնուաղ, հայրենական օջախի մոտ, ուր հույս ուներ նա միիրարարություն գտնել, այնուաղ, յուր ընտանիքի ջերմ գրկում, ուր փափագում էր նա վայելէլ մոր օրինությունը, կնոշ զգվաճքը և յուր զավակների

սերք,— այնտեղից մերժվեցավ նա, այնտեղից արտաքսվեցավ նա, որպես մի անառակ, որպես մի մոլորալ որդի: (Ռաֆֆի)

Այնտեղ տեղի պարագաները (կրկնված են) իրենց լրացումներով (ընդգծված են) մնացել են շկապակցված մերժվեցավ և արտաքսվեցավ բայերի հետ:

Առանձնապես տարածված անհետեղականության ոճական սխալներից մեկն էլ այն է, որ նախադասության կառուց է մտցվում անորոշ դերեամբ գործիական հոլովով դերբայական կապակցություն, որի ենթական նախադասության ենթական չէ, որի հետևանքով դերբայական կապակցությունը մնում է նախադասության հետ շկապված: Ահա օրինակներ.

Հրամանագրով նախատեսված վարչական իրավախախտում կատարած անձը վարչական պատասխանատվությունից ազատվում է (Եյութերը ընկերական դատարանի, հասարակական կազմակերպության, կամ աշխատավորական կուեկտիվի քննությանը հանձնելով), եթե նաշշի առնելով կատարված իրավախախտման բնույթը և իրավախախտողի անձնագրությունը, նրա նկատմամբ նպատակահարմար է կիրառել հասարակական ներգործության միջոցը;

(«Սովետական Հայաստան» օրաթերթ)

Նյութերը ո՞վ է հանձնում, հայտնի չէ: Նախադասության կառուցվածքը ճիշտ կլիներ միայն այն դեպքում, եթե նյութերը հանձնողը լիներ նույն անձը ենթական, բայց քանի որ հանձնողը անձը անձը չէ, ուստի նախադասությունը սիսալ է կառուցված:

Չանադիտական նպատակներով ոչ մեծ չափերով օղու և ոգենից այլ խմբքների գնումն ու վերավաճառքը վարչական տույժի են ենթակա հիսունից մինչև հայրուր ուրիշ չափով տուգանքի ձևով՝ բռնագրավելով սպեկուլացիայի առարկաները: (Նույն տեղում)

Գնումն ու վերավաճառքը ենթակաները չեն կարող քունագիր գրավել, հետևաբար նախադասության կառուցվածքը սիսալ է: Ահա «Քաղաքացիական օրենսգրքից» երկու հոդված:

Հոդված 95. Քաղաքացիների վտարումը ինքնագլուխ գրանցրած բնակելի տարածությունից.

Բնակելի տարածությունը ինքնագլուխ կերպով գրանցրած անձինք վտարվում՝ նա առանց մեկ այլ բնակելի տարածություն հատկացնելու:

Գրվածից դուրս է գալիս, որ վտարվողն է բնակելի տարածություն հատկացնողը:

Հաղված 96. Օրդերն անվավեր ճանաչելու հետևանքները օրդեր ստացած անձանց անօրինական գործողությունների հետևանքով բնակելի տարածության օրդերը անվավեր ճանաչվելու դեպքում նրանք ենթակա են վտարման առանց այլ բնակելի տարածություն հատկացնելու:

Դարձյալ նախադասության կառուցվածքը սխալ է, որովհետև բնակելի տարածություն հատկացնողը ուրիշներ են և ոչ թե վտարվողը:

Անհետեղականության հաճախ հանդիպող տեսակներից մեկն էլ այն է, որ միևնուն կեաբ առանձին ենթակետեր միավորում են մի նախադասության մեջ այնպես, որ դրանց մի մասը քերականական նույն հարաբերությամբ չի կապվում ընդհանուրի հետ։ Այսպիսի ոճական սխալներ սփոված են մեր հայկական օրենսգրքերում։ Ահա միայն մեկ օրինակ։

Հայկական Սովորական Սոցիալիստական Հանրապետության Գնդագոյն սովետաց որոշում է.

1. Ժողովրդական դեպուտատների սովետների, ամրող ագրոարդյունաբերական կոմպլեքսի, հանրապետության մինիստրությունների և գերատեսչությունների պետական կարևորագույն խնդիրներից մեկը համարել ամենուրեք հողային օրենսդրության ստեղծումը (Ծիծու է—Պ. Պ.):

2. Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին՝ մշակել և իրականացնել միջոցառումներ ուղղված հողօգտագործման հետագա բարելավմանը, հանրապետությունում հողային օրենսդրության պահանջների խստիկ կատարմանը (Ծիծու չէ):

3. Ժողովրդական դեպուտատների տեղական սովետներին և նրանց գործադիր կոմիտեներին՝ բարելավել... (Ծիծու չէ)

4. Պարտավորեցնել Հայկական ՍՍՀ մինիստրություններին ու գերատեսչություններին (Ծիծու է)։

5. Հայկական ՍՍՀ դատախազությանը՝ ուժեղացնել հսկողությունը հանրապետության հողային օրենսդրության պահանջների անշեղ կատարման նկատմամբ... (Ծիծու չէ):

Այսպես անձիշտ են կառուցված նաև հաջորդ 6-րդ և 7-րդ կետերը: (Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», օրաթ. 13. 7. 84 թ., էջ 2):

Ընդամենը 7 կետ, և միայն երկուսն են (1-ինը և 4-ը), որ քերականորեն կապված են նախադասության որոշում է ստորոգյալի հետ (որոշում է նամարել պարտավորեցնել), իսկ մյուսները անհետեղականության պատճառով չեն կապակցված։ Հենց նույն էզում զետեղված է ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի մի ուրիշ որոշում՝ դարձյալ կազմված նույն անհետեղականությամբ։

Անհետեղականության մի արտառոց տեսակն էլ այն է,

որ դիմավոր նախադասությունը կաղմվում է առանց ենթակայի:
Աչա մեկ օրինակ.

Քաղաքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման, կուլտուրական շիճարարության բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների մասին մարդկանց տեսյակ է պահվում ոչ միայն աշխատանքային կոլեկտիվներում, այլև՝ ըստ բնակության վայրի: Սուանձնահատուկ ուշադրություն նվիրելով սոցիալիստական համակեցության կանոնների խախտումների դեմ պայքարին, իրավակարգի պաշտպանության ամրապնդմանը, սենյորի իրավական մարմինների հետ բնակչության շրջանում իրականացնում է իրավական պրոպագանդայի տարրեր ձևեր:

(«Սով. Հայաստան», օրար. 18. 7. 84 թ.)

Միմյանց հետեւից երկու նախադասություն, և ոչ մեկն էլ ենթակա շտանի (ընդգծված են ստորոգյալները), այդ ենթակաները չկան և նախորդ նախադասություններում: Հայտնի չէ նաև, թե ով է առանձնահատուկ ուշադրություն նվիրողը:

Էլ ավելի արտառոց են այն դեպքերը, երբ անհետեսողականության պատճառով նախադասությունը կաղմվում է առանց ենթակայի և ստորոգյալի: Աչա մեկ օրինակ.

Քննարկելով հարքեցողությունը և ալկոհոլիզմը հաղթահարելու, ինքնաօղեթորումը արմատախիլ անելու միջոցառումների մասին հարցը, ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհուրդը (....) պարտավորեցրել է վճռականորեն ուժեղացնել պայքարը հարքեցողության, աչկոհոլիզմի, ինքնաօղեթորման և տնային պայմաններում ուրիշ թունդ ոգեշից խմիչքների պատրաստման դեմ: Այդ նպատակով.

ակտիվացնել աշխատավորական կոլեկտիվների, իրավապահպանական մարմինների գործունեությունը հարքեցողություն և ալկոհոլիզմ ծնող պատճառների ու պայմանների վերացման ուղղությամբ.

բարձրացնել ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների և հիմնարկների պատասխանատվությունը բոլոր կոլեկտիվներում հարքեցողության ամեն տեսակ փաստերի նկատմամբ անհանդուժողական վերաբերմունքի ստեղծման համար.

քաղաքացիներին և հատկապես երիտասարդներին ավելի ակտիվորեն ներգրավել հասարակական-քաղաքական կյանքի, գիտատեխնիկական ստեծագործության մեջ, խոր հետաքրքրություն առաջացնել գեղարվեստական ինքնագործումներության, արվեստի, ֆիզկուլտուրայի և սպորտի նկատմամբ.

օրենսդրությամբ նախատեսված ներգործության միջոցները ամենայն խստորդյամբ կիրառել այն առձանց նկատմամբ, ովքեր ոգեշից խմիչքներ են օգտագործում արտադրության մեջ և հասարակական վայրերում, ինչպես նաև գրադրում են ինքնաօղեթորումով և ալկոհոլային խմիչքների սպակուլյացիայով:

զարգեստական արժեքի վրա: Ի դեպ ասենք, որ ժամանակա-
վրիպություն է պատմական հնչունափոխությամբ առաջացած
հետին ձևերը տանել պատմական այնպիսի ժամանակաշրջան,
երբ դեռ այդ երևութը չկար: Այդպես է վարվում Ստ. Զորյանը
«Վարագդատո վեպում, որտեղ գրու է:

— Խշամ օթա, Աղեքսանդր Մակեդոնացին նույնպես զբաղվել է
պահպահական խաղերով և դույնը չէ խանգարել, որ նա դառնա մած
բազավոր և անգամ աշխարհակալ:

Ժամանակավրիպություն է նոր փոխառությունները, արտա-
հայտությունները, դարձվածներն ու ասույթները, ինչպես և ար-
տահայտակեղանակները հին ժամանակների միջավայրում գոր-
ծածելը: Հ. Խաչատրյանն իր հիշյալ վեպում գրու է. «ինչպե՞ս
է քա անուենը», «ինչպե՞ս են կոչում ֆեզ, «դու ֆեզ վատ ես
զգում», «որտեղի՞ց երանց մոտ այդքան ուժ ու կորով», «զար-
մանալ կարելի է հայերի վրա», «լավ է ուշ, ժան երբեք» և այլն,
որոնք ուսաբանություններ են՝ հայի մտածողությանը խորթ
ձեռը, հետևաբար և ժամանակավրիպություն:

ՕՏԱՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (Վարվարիզմ)

Ոչ մի ժողովուրդ չի կարող տնտեսական, քաղաքական,
մշակութային և այլ կարգի շփռմներ լունենալ այլ ժողովուրդ-
ների, հետևաբար և նրանց լեզուների հետ, եթե նա աշխարհից
կարված, կղզիացած չի ապրում: Հայ ժողովուրդը հազարամ-
յակներ ի վեր ապրում է ժողովուրդների մի այնպիսի խառնա-
բանում, որի նմանը երկի աշխարհի ոչ մի անկյունում չկա: Մի-
այն վերջին 2000 տարիների ընթացքում մեր լեզուն ունեցել է
կենդանի, անմիջական շփռմներ պարսկերենի, հունարենի, ա-
րաբերենի, թուրանական լեզուների, վրացերենի, ուստերենի և
այլ լեզուների հետ: Այդ շփռմների հետևանքով հայերներ վերց-
ցել է բառեր, պատճենել բաղադրություններ և արտահայտու-
թյուններ:

Լեզվական ազդեցությունները երկու ուղիով են դալիս՝ ան-
միջական կամ ժողովրդական և գրական: Փոխառությունն ան-
միջական է, եթե կատարողը ժողովուրդն է: Այսպիսի փոխա-
ռությունները հասարակ բառեր են: Հասարակ են նուև մեր օրե-

բում կատարված ժողովրդական փոխառությունները, ինչպես՝ բատինիկա, զազեք, դուխովկա, զապօնկա, մաշին, նասկի, շեմօդան, շուկի, պալտո, պագոշ, պոեզ, սապոզ, սկամեյկա, վարատնիկ, վեցրո և այլն:

Դրականության միջոցով կատարված փոխառությունները կոչվում են գրական: Այս ուղիով եկած ազդեցությունները շեն սահմանափակվում սոսկ բառային փոխառություններով: Լեզվի համար ապահով են նաև այս երկու ուղիներով կատարված փոխառությունների դերն ու արժեքը:

Դրական ճանապարհով եկող լեզվական ազդեցությունները մեծ ծավալում ստացան նոր ժամանակներում՝ ազդերի կաղմավորումից հետո: Կապիտալիզմի զարգացման հետևանքով մի կողմից իշխող ազգերի նացիոնալիզմն ու շովինիզմը և մյուս կողմից փոքր ժողովուրդների ազգային ինքնագիտակցության արթնացումը պատճառ են դառնում, որ փոքր ժողովուրդների մտավորականությունը իշխող ժողովրդի լեզվական ազդեցությունները համարի քաղաքական ճնշման արտահայտություն և դեմ կանգնի լեզվական փոխառությունների: Սակայն պեսաք է նկատել, որ մեծ, իշխող ժողովուրդների լեզուներն էլ կրում են այլ լեզուների ազդեցությունները: Առանձնապես մեր ժամանակական երր ստեղծվել են մասսայական կապի ու ինֆորմացիայի նոր, հզոր միջոցներ, ոչ մի ժողովուրդ, մեծ թե փոքր, չի կարող շենթարկվել մշակութային, տեխնիկական, սոցիալական, հետեւարար և լեզվական ազդեցությունների: Առավել ուժեղ ազդեցությունների են ենթակա փոքր ժողովուրդները: Մեծ ժողովուրդների մշակութային, գիտական ու տեխնիկական մակարդակին հասնելու անհրաժեշտությունը, գիտության ու մշակույթի մեծ կյանքով շնչելու և ապրելու առողջ ձգտումը կենսական պահանջ են դնում հատկապես փոքր ժողովուրդների առաջ՝ ընդունելու անհրաժեշտ տերմիններ, կատարելու փոխառություններ, քարողությունների ու կապակցությունների պատճենումներ: Սա լեզուների զարգացման բնականոն ընթացք է, և այդ ընթացքի դեմ պայքարելն՝ անմտություն: Սակայն, իրու կանոն, լեզվական ազդեցությունները տեղի են ունենում ոչ միշտ ըստ անհրաժեշտության և գիտականորեն կանխագծված կանոնների համաձայն: Դա ունի իր պատճառները: Նախ՝ ազգային մտավորականության մի մասը՝ սովորելով ոչ մայրենի լեզվով և շիմանալով մայրենի լեզվի բառերը, արտահայտամիջոցները և

արտահայտման եղանակները, մայրենի լեզվի նորությունները և կամ դրանք բավարար շափով գեղեցիկ ու պատշաճ շամարելով, գործածում է օտար լեզվի բառեր, դիմում օտար ձևերի ու արտահայտաեղանակների: Գտնվելով օտար լեզուներով կարդացած գրականության ազդեցության տակ, մտավորականության մի մասը յուրացնում է օտար բառեր ու արտահայտման ձևեր և դրանք իր խոսքով աննկատ բերում մայրենի լեզու: Նույն բանն են անում նաև թարգմանիչներից շատերը, որոնք միշտ չեն, որ կարողանում են մայրենի լեզվի արտահայտչամիջոցների վերածել օտար խոսքը և հաճախ էլ օտարը համարելով պակելի գեղեցիկ կամ ճիշտ՝ դիմում են տառացի պատճենման: Պատճառներից մեկն էլ հոգեբանական է: Ընդհանրապես մարդկային հոգեբանությունն ամեն նորի ու օտարի մեջ տեսնում է խորհուրդը ու խորհրդավորություն: Այսպես է ընդունում նա նոր տարազը, կենցաղի ու առտնին գործածության իրերը: Նրա աշխին խորհրդավոր է երեսում այն ամենը, ինչ գալիս է հեռվից, օտար է ու տարաշխարհի²¹: Այդպես է վերաբերվում նա բառերին ու արտահայտաեղանակներին, մանավանդ նրանց, որոնց բովանդակությունը հստակ, որոշ չեն, և կամ նոր են, արտասովոր: Օտարը ուժեղ է, ներգործուն: Ռուսերենի ոօձլեց-ը կամ շվոլոչ-ը, թուրքերենի սիհտիր-ը շատ ավելի ուժեղ են ներգործում, քան դրանց հայերեն համարժեքները՝ ստոր-ը, սրիկան-ն, կորիր-ը: Եթե դրանք բարձր մտավոր բնագավառի կամ մշակույթի բառ ու արտահայտություն են, հնչում են ավելի կախարդիչ գույներով ու երանգներով, և օտար բառ ու ձև գործածողը մայրենի լեզվին ոչ լավ տիրապետող իր ունկնդրի վրա թողնում է ապշեցուցիչ տպավորություն: Հենց այս պատճառով էլ ոմանք ունկնդրի առաջ ավելի բարեկիրթ կամ զարգացած երեալու, նրանց առաջ փայլելու նպատակով դիտմամբ օտար բառ, արտահայտություն կամ լեզվամտածական կառույց են գործածում: Սակայն պետք է նկատենք, որ ճիշտ նպատակին գործածված օտար բառը, արտահայտությունը կամ լեզվամտա-

²¹ Այսպես են հայում մարդիկ նաև անձնանուններին: Թողած հայկական անունները՝ շատերն են իրենց որդիններին կնքում օտար և օտարակազմ անուններով, ինչպես՝ Ռուդոլֆ, Ֆելիքս, Ֆրիդրիխ, Ֆրունզե, Գրիգորի, Մարտին, Իլյա և այլն: Բանն այսպես է ոչ միայն մեր օրերում, այլև նդրախտարար ալդակն եր անցյալի ամբողջ պատմության ընթացքում:

ծական կառուցքը խոսքի համար կարող է խսկապես զարդ դառնալ: Այս նկատել են դեռևս անցյալի մտածողները (Արիստոտել, Կվինտիլիանոս և ուրիշներ), որոնք խոսքի գրավչության համար թույլատրելի են համարել օտար բառեր և արտահայտություններ գործածելը: Որ օտար բառը, ընդհանրապես օտար լեզվին գիմելը, կարող է խոսքը գեղագիտորեն հարստացնելու միջոց դառնալ, հայ իրականության մեջ այս մասին ուշագրավ գիտողություն է արել XV դարի մեծ փիլիսոփիա Գրիգոր Տաթևացին: Նա «Գիրք հարցմանց» աշխատության մեջ գրել է. «Թէպէտ բաժանումն լեզուաց պատուհաս երկի, այլ պիտանի է: Նախ ի գեղեցկութիւն լեզուին, զի որպէս գոյն առ գունով պայծառանայ, և արուեստ առ արուեստ, նոյնպէս լեզու առ լեզու գեղեցկանայ ի խօսքն...»:

Եթե նկատի ունենանք միայն վերջին հարյուրամյակը, որ զուգադիպում է մեր նոր գրական լեզվի զարգացման հարյուրամյա պատմությանը, ապա պետք է ասենք, որ ոռուերենը եղել է ուղեցույց արևելահայ լեզվի զարգացման ճանապարհին. ոչ միայն փոխառել ենք հազարավոր բառեր, ոչ միայն նոր՝ արդիական նշանակություններ են ստացել հայերեն բազմաթիվ բառեր ու կապակցություններ ոռուերենի օրինակով, ոչ միայն ստեղծվել կամ պատճենվել են գիտության, մշակույթի ու տեխնիկայի շատ տերմիններ, ստեղծվել բազմաթիվ հապավումներ, այլև ոռուերենի օրինակով ծավալվել են հայերենի լևագործառահայտման որոշ հնարավորություններ: Բերենք միայն մեկ օրինակ: Մինչև մեր դարի սկիզբը աշխարհաբարում անորոշ դերբայն ինքնուրույն՝ առանձին կամ կապակցությամբ, նախադասություն չէր կազմում: Այն ոռուերենի նմանությամբ գրական լեզվում սկսեց գործածվել երկու նոր գործառություններով: Նախ՝ գեղարվեստական խոսքում սկսեց գործածվել պատմողական, հարցական և երկընտրանքի նախադասություններում իրեւ մտքի արտահայտման նոր միջոց (Հիշենք Վ. Տերյանի «ՍՊուանալ», ձ. Հակոբյանի «Ապրել» և Պ. Սևակի «Ապրել» բանաստեղծությունները): Այնուհետև՝ գործարարական խոսքի ոճում գործածվում է սահմանականության նշանակությամբ (հատկապես արձանագրությունների որոշումներում), որից և հրաման, պահանջ, կոչ և այլն («Ում որ հարկն է: Մուժիկին տալ մի զույգ կոշիկ»: Հասնել առաջավորներին: Դուրս գրել ածականները և որոշել երանց տեսակները: Պահպանել լուսայուն:

և այլն): Անորոշ գերբարյն սկսել է այժմ հանգես գալ նոր կիրառություններով: Այսպես, օրինակ, անցյալում այն իրրեն վերնագիր չէր գործածվում: Պարույր Սևակն ունի «Մեռնել», «Ապրել» և «Ծրգիլ» վերնագրերով բանաստեղծություններ: Այն չի գործածվել երկրորդական նախադասություններում՝ պայմանի շաղկապի հետ, մի բան, որ հիմա կարծես գործածվելու հավակնություններ է հանդես բերում: Պարույր Սևակն, օրինակ, գրում է.

Եթե գամկեն՝

Փարոսի պես.

Արմաքամկեն՝

Հերոսի պես.

Ու քրքրվեն՝

Դրոշի պես.

Եթե մեռնեն՝

Բայց առաջմն ապրեն է պետք:

Եթե գորեվեն՝

Այն լուրի նման,

Որ գերված երկրին

Սեփական բախտի տեր է Ռոշակում:

Եթե մոլորվեն՝

Այն տուղտի նման,

Որ կանաչում է ծառի փշակում...

Մասամբ ուսւերենի, մասամբ էլ եվրոպական այլ լեզուների ազդեցության հետևանք պիտի համարել հայ գեղարվեստական գրականության լեզվում ներքին խոսքի հանդես դալու փաստը: Նույն բանը պետք է ասենք նաև մասնաւուան երևույթի մասին, որը որքանով էլ որ գովելի երևույթ չէ, այնուամենայնիվ ճիշտ գործածվելու դեպքում մյուս լեզվական միջոցների նման հարստացնում է մեր արտահայտամիջոցները, դրանք դարձնում ավելի բազմազան:

Այս նշված ազդեցությունները երկու կողմերով հարստացնում են մեր լեզուն ու խոսքը, մեր լեզուն հարստանում է նոր գաղափարներով, և բազմազան են դառնում խոսքի արտահայտամիջոցները:

Սակայն այս դրական կողմի հետ թաքնված ձևով մեր լեզուն է մուտք գործում նաև բացասականը, որը մեծ մասամբ արգյունք է լեզվի նկատմամբ նղած կամայական վերաբերմունքի և կամ հետևողական լեզվական բաղաքականության բա-

Շակայության: Այս դեպքում գրական լեզու են թափանցում մակարույժ բառեր, արտահայտաձևեր, շարահյուսական կաղապարներ, որոնք խարիսում են լեզվի կառուցվածքը, առանց նոր բան տալու լեզվին:

Ահա այսպիսի ազդեցությունները պետք է գնահատվեն իբրև բացասական իրողություններ և մերժվեն, որպեսզի շխաթարվի լեզվի զարգացման բնականոն ընթացքը, ինչպես այդ տեղի է ունեցել գրաբարի զարգացման երկու տարրեր փուլերում՝ նախ հունարանության և ապա՝ լատինարանության ազդեցությամբ:

Լեզվի բաղադրիչ տարրերից հեշտությամբ օտար ազդեցությունների են ենթարկվում բառապաշարը, բառակապակցությունները և շարահյուսական կառուցվածքը, որոնք միմյանց հետ կապված են մինչև այն աստիճան, որ մեկ բառը կարող է պայմանավորել շարահյուսական կառույցի գոյությունը կամ չկոյությունը լեզվում (այս մասին տե՛ս Գիրք առաջին, էջ 179):

Ժամանակակից հայոց գրական լեզվում հանդիպում են այնպիսի ոռուաբանություններ, որոնք ոչ միայն մեր լեզվին որևէ նոր բան չեն ավելացնում, այլև խաթարում են այս կամ այն շափով հայերենը՝ մինչև անհասկանալի դարձնելու աստիճան։ Ստորև տալիս ենք այդպիսի ոռուաբանությունների առավել հաճախական իրողությունները բացատրող օրինակներ։

ա. Ոմանք պատմական, դիցաբանական և կրոնական հաերահայտ անունները գործածում են ոչ թե հայերենում դարավարավանդությով հաստատված, այլ ոռուաբենի ձևով, ինչպես՝

Մաֆուապը (փոխ. Մաթուսաղան— Պ. Պ.) գրեթե հասել է երկարակեցության՝ դոկտոր Քրիստոֆորոսի գծած սահմանին՝ 1000 տարուն. ըստ Ավետարանի նա մահացել է 989 տարեկան հասակում։ Խոսիֆը (փոխանակ Հովսեփը— Պ. Պ.) ապրել է 110 տարի, Սարան (փոխ. Սառան— Պ. Պ.) 187, Արքահամը՝ 275: («Գիտ. և տեխնիկա»): Ապա նույնական հաջողությամբ Դավիթի և Գոյլափի (փոխ. Գոյլաթը— Պ. Պ.) կրիվը կարելի է ներկայացնել որպես մենամարտ, որտեղ փոքրիկ երկրայինը խարդախությամբ հաղթեց հսկա եկվորին։ (Ավանգարդ)

բ. Տարածված ոռուաբանություններից է հայերենում իրենց համարժեք բառային ու պատկերային բաղադրիչ կողմերը ոռուսերենում չունեցող դարձվածները բառացի թարգմանելը, որի պատճառով առաջանում են անհասկանալի, երբեմն էլ անհեթեթ արտահայտություններ։ Բերենք մի քանի օրինակ։

— Ծողովը պատմական լուսավորության մինիստրի և ժանդարմական գրք-
222

դապետի թերեւ ձեռքով ես առանց Շնորհային ցնցումների և ամորիսած ինքնասիրության հանդեն նկա լունդոնի լեհական միտինգում:

(Գերցեն)

Ոռուսերենի ս լեցոյ րуки (министра народного просвещения и жандармского полковника) դարձվածը, որ նշանակում է հետևելով մեկին, նրա օրինակով, թարգմանված է թերեւ ձեռքով անհեթեթ կապակցությամբ, որի պատճառով հայր չեւ հասկանում գրվածի իմաստը:

Մեզ հարկավոր չեն իմաստումներ, որոնք կարող են շուր տալ, մենք ինքներ եւ բնդեր ունենք: (Գորկի)

Ոռուսերեն մա սами ս յսами դարձվածը թարգմանվել է բառացի, որի հետևանքով հայն այլ բան կհասկանա, քան այն, ինչ որ ոռուսերենի դարձվածի իմաստն է՝ մենք էլ մարդ ենք, մենք էլ ենք բան հասկանում:

գ. Ժամանակակից հայերենում անձնանունների սեռականի փոխարեն, որը պատկանելություն է ցույց տալիս, մանք նախընտրում էին դնել անձնանվան ածականական ձեր, որը ոռուսերենում սովորական երեսույթ է: Մի ժամանակ մեր մամուլը հեղեղվել էր «լենինյան խոսք», «լենինյան աշխատություններ» նույնիսկ «լենինյան շարժումներ» անհեթեթ կառակցություններով, որոնք պետք է որ ժամանակը դեն նետեր մեր խոսքից ու լեզվից:

դ. Մերժելի ոռուսանություն է նախադասության կառուցվածքի մեխանիկական պատճենումը, որի հետևանքով արտահայտությունը հայի համար դառնում է անհասկանալի: Ահա մի երկու օրինակ.

Բոլոր հեաքերում, նույնիսկ այսօրվա դրությամբ, մեզ հայտնի ադրբենների թիվը շատ մեծ է, որպեսզի նրանց կարողանանք կոչել «տարրական»: (Գիտուր. և անխնիկա)

Հնդգծվածը հայի համար անհասկանալի է: Պետք է լինի՝ աղբրոնների թիվը այնքան մեծ է, որ դրանք անհնար է անվանել «տարրական»:

Հարյուր հիսուն տարի առաջ Գերմանիայում մի անտառու վայրում որդումածությունից ոչնչացան մինչև մեկ միլիոն ծառ: Դժրակտությունը շափազանց մեծ էր, որպեսզի անուշադիր բողնենին:

(Վ. Լումկնի, Հետաքրքրաշարժ կենսարանություն) Ես բավկանին հապաւատ եմ, որպեսզի կատարեմ քո աշխնամա-

Նորմակ ցամկությունը, — շարունակեց բազավորը:

(Յա. Ի. Գերեզման, Աշխալզ մաքնչառիկա)

Հնդգծված հատվածները պետք է թարգմանվեին՝ դժբախտությունն այնքան մեծ էր, որ անհնար էր անուշադրության թրղնել, և ես այնքան հարուստ եմ, որ կարող եմ կատարել քո ամենահամարձակ ցանկությունը:

Ե. Ռուսարանության մի տեսակն էլ խնդրառության այլափոխումն է, երբ հայերենի բային վերագրվում է նույն իմաստն ունեցող բայի ռուսերեն խնդրառությունը, որ հայերենի բային հատուկ չէ: Թերենք մի երկու օրինակ. օգտվել բայը հայերենում պահանջում է բացառականով խնդիր, այնինչ նույն իմաստն ունեցող ուղղակի բառը՝ գործիականով խնդիր: Հայերենում ռուսերենի օրինակով գործիական հոլովով խնդիր դնելը օգտվել բայի մոտ ռուսարանություն է, ինչպես՝

— Թող ուրեմն, որ ես օգտվեմ նրա հարստությունով. Բնուացիր գործերից, հանձննելով ինձ հարստանարությամբ ու կեղեցումով դիզված հարստությունը: (Ծիրականգաղեկ)

Բայց գյուղատնտեսության հիմքն արեգակի ճառագայթման են, որոնցով մարդկությունն առաջմ օգտվում է տարերաբնորնեն:

(«Ավանդարդ»)

Այսպես, հարմոնիայով և սիրուվ օգտվում են միայն ավելտիկամ և կիրառիստիկան: (Թարգմանություն Արիստոտելի «Պոետիկայից»)

Թանը միայն այն չէ, որ օգտվել բայի այսպիսի խնդրառությունը սիսակ է, այլև այն, որ այդ սիսակը փոխում է հայերենի ճիշտ արտահայտաեղանակը: Օրինակ.

Երկի շատ մարդ հավաքվի, քանի որ Ուոլտոնն օգտվում է մեծ ժողովրդականությամբ, շնայած մաքոր շաղատանի մնան է:

(Ա. Կոնան Դոյլ, Կորուայլ աշխարհ)

Եթե ռուսն ասում է՝ օգտվել նեղինակությամբ, ժողովրդականությամբ և այլն, ապա հայի համար անթույլատրելի է: Հայը պետք է ասի՝ նեղինակության ունի, ժողովրդականության է վայելում և այլն: Հնարավոր է նաև, որ օգտվել բայի խնդրառությունը ճիշտ է վերածված հայերենի, և այնուամենայնիվ դարձյալ սիսակ լինի: Ահա մի օրինակ.

Հնագույն ժամանակներում տրագիկները եպիկներին հավատաքանիշ էին օգտվում այդ բնագավառում:

Արիստոտելի «Պոետիկայի» թարգմանիլը տառացիորեն

Այստեղ է թարգմանել՝ օգտվել բայի մոտ դնելով բացառականով խնդիր, սակայն թարգմանությունը սխալ է, քանի որ հայերեն չէ: Հայերեն այն կլիներ՝ ազատ էին (ազատություն ունեին) այդ բնագավառում: Հետևաբար ոռուսերենի ՊՈԼԵՅԶՈՎԱՏԵՐԸ բայը հայերենի օգտվել-ը չէ միայն. նրանով կազմված ոռուսերենի շարահյուսական կառուցներից մեկին էլ համապատասխանում են ունենալ, լինել հայերենի բայերի վերը բերված կառուցները:

Այժմ բերենք այլ բայերով օրինակներ, որոնց հետ դրված են հայերենին խորթ ձևերով խնդիրներ:

... ջեռուցման սեզոնի 90 կոպեկ արժեքը բազմապահվում է 40 բառ մետրի վրա (փոխ. մետրով): («Երևակ. Երևան»)

Այնուհետև մեկ անձին հասանելիք ջրի ծախսի արժեքը բազմապահվում է յուրաքանչյուր ընտանիքի անձերի թվին և համապատասխան գումարը նշվում գրքույներում: (Նայն անդամ)

Սպահուակ արագիլը, կարմիր ոտները նորիզոնակամ դիրքով ուղիղ մնկնած, լայն թեքերով բափահարում եք, շտապելով. դեպի Արաքսի մորուտները: (Բաժդի)

Մաղիկները կարծես սփոված լինենին գումագույն գանձարներով: (Բաժդի)

Եթե Բաֆֆուց բերված առաջին օրինակում հեշտ է կատարել ուղղումը՝ դարձնելով հայերեն՝ թեևը բափահարում էր, ապա երկրորդ նախադասությունը անհասկանալի է՝ ծաղիկները սփոված էին գույնզգույն գոնարեներ, երկուսն էլ հնարավոր է: Վերջին հնարավոր դեպքին նման է որոշ բայերի կրավորական ձևերի շարահյուսական նոր կառուցը, որ դարձյալ ոռուսերենի պատճենում է, ինչպես՝

Խնճարիի թեք շրջանուվում է օդով. օդային պտտահողմը պոկելով թեից, նրան հրում է վեր ու վար: («Գիտութ. և տեխնիկա»)

Որան համապատասխան հայերեն կառուցը կլինի՝ օդը նույնական է թեի շրջը (փոխ. ոռու. թեք շրջանուվում է...),

Խնդրառական կարգի սխալները, որ ոռուսերենի պատճեննեան հետևանք են, բավական շատ են, և դրանց բոլորին անգրադառնալը մեր նպատակից դուրս է: Սակայն կա օտարարան խնդրառության մի տեսակ, որը ծավալում է ստանում և սպառնում խաթարել հայերենի պարզ շարահյուսական մի կառուցվածք, որի պատճառով էլ դրան շանդրադառնալ չենք կարող: Այս կառուցվածքը կապված է իրեն, որպես մասսամբ նաև ինչ-

Ավելա կապերի խնդրառության հետ, որոնք հայերենում գրաբառի ժամանակներից առ այսօր առնում են հայցական հոլովով խընդիր լրացում: Ենթարկվելով ոռուերենի խնդրառության կանոնի պահանջին՝ արդեն շատերն են խնդիրը համաձայնեցնում ոչ թե կապի, այլ նախադասության այլ անդամի հոլովառության պահանջին՝ միայն թե այդ համահունչ լինի ոռուերենի խնդրառությանը: Ահա մի երկու օրինակներ.

Չինական ժողովրդական Հանրապետության՝ որպես ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամի վրա լուրջ պատաժանատվություն է ընկած... («Սովետ. Հայաստան», օրար. 27. 5. 1977, էջ 2)

Այստեղ անդամի վրա պետք է կապվեր որպես կապի հետ, այնինչ համաձայնեցվել է նանրապետության բառաձեռի հետ, որով և խաթարվել է հայերենի շարահյուսական կառույցը, այդ այն պատճառվ, որ ոռուերենի բառացի թարգմանությունն է. На Китайской Народной Республике, как на постоянном члене Совета Безопасности ООН, лежит серьезная ответственность.

Ոռուերենի համապատասխան հայերեն թարգմանությունը պետք է լիներ՝

Չինական ժողովրդական Հանրապետության վրա լուրջ պատասխանատվություն է ընկած որպես ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ և կամ՝ որպես ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ Չինական ժողովրդական Հանրապետության վրա՝ լուրջ պատասխանատվություն է ընկած:

Այսպիսի ոռուաբան խնդրառությունների առաջին օրինակների հանդիպում ենք անցյալ դարի երկրորդ կեսերի գեղարվեստական ստեղծագործություններում: Ահա մի օրինակ՝ Ռաֆֆու «Սամվելից».

Զեզմինցի, որպես ազնվատում կանացից, ավելի իրավունք ունենք պահանջել այդ...

Ռաֆֆու ժամանակներից մինչև այժմ այս արտահայտաձևն այնքան է գործածվել, որ ոմանց թվում է, թե հենց հայերենն այս է: Ահա մի երկու օրինակներ Հ. Հովհաննիսյանի «Բեմական խռոքի պոետիկան» (1973) գրքից.

Հետինակը փորձում է բացատրել բառերպից խոսքի, որպես ինքնառույն գեղարվեստական համակարգի, բնույթը:

Բնմական գործողությունն ակավում է տեքստի, որպես նյութի, դիմացրության հաջթահարումով:

մեզ ակամա մոտեցնում է դերասանական մտածողության մեջ խոսքի, որպես «տիրապետող ուժի» (Հեգել), գաղափարին:

... այս է մանախոսության, որպես դրամատիկական գործողության, տրամաբանությունը:

Ահա մի օրինակ էլ բացառական հոլովով.

Սովետական գիտնականների ունիկալ փորձները ցույց տվեցին, որ կենդանի բջիջները օգտվում են ուլտրամանիշակագույն ազդանշաններից, որպես ներգրծման միջոցներից:

(«Սով. Հայաստան» օրար. 4. 11. 1972 թ.)

գ. Ռուսաբանություն է անորոշ դերայով որոշ կառույցների պատճենումը, ինչպես, օրինակ՝

— Գետինը մտնեմ, թե սուտ եմ ասում,— բացականչեց ծերուկ Թաթևը:

— Մի նայեցե՞ք: Գծվել կարելի է:

(Հերք. Զ. Ուելս, Անտառի գանձը)

Չե՞ որ չարությունից ուղղակի կարելի է նեղովել:

(Ալ. Դյումա, Սև կակաչ)

Հայերեն ընդգծված արտահայտությունները կլինեն՝ մարդ կգծվի, գծվելու բան է, ֆիշ է մնում, թե մարդ գծվի (մարդ ֆիշ է մնում գծվի). մարդ կխեղղվի, ֆիշ է մնում խեղղվի և այլն:

— Աստված իմ, աստված իմ: Գուցն ձեզ էլի ինչ-որ բառ է հարկավոր ասել: (Ալ. Դյումա, 6. տ.)

Այս էլ պետք է հասկանալ՝ գուցե էլի ինչ-որ բառ ուզում ես ասել:

Դժվար է գերազանցած ներսես Շնորհալու դերը հայ բանաւողական արվեստի զարգացման գործում:

(«Սովոր. Հայաստան» օրար.)

Այս էլ հայերեն պետք է ասվեր՝ մեծ է ներսես Շնորհալու դերը..., որ և հասկանալի է հային և գեղեցիկ, և հարմար: Նույն ձեռվ ասում են՝ Ձեզ կարելի՞ է ուսել, իբրև թե՝ թույլատրվո՞ւմ է, որ ուտեք (թո՞ւլ են տալիս՝ ուտեք):

է. Ռուսաբանությունների մի մասն էլ դերանունների գործածության մեջ է: Բերենք մի երկու օրինակ.

Կապույտ շրջանակից աստիճանաբար լայնանպով, իշխում է թասածն կամարը և, թասնեկով կիսաոլորտին, կտրվում է ու կախվում:

Ճեր գլխին՝ կատարյալ շրջանագծի ձևով (ուզում է ասել՝ կախվում է մարդու գլխին — Պ. Պ.): (Գրակ. թերթ.)

Հայ երևույթին, նման և արտաքինից ստույգ սահմանափակումների թիվը սահմաններ չունի, և որքան մենք երանց (ավելորդ է — Պ. Պ.) շատ ենք ուսումնասիրում, դրանք այնքան ֆիզիկական ավելի խոր բռվանդակություն են դրանքում: («Գիտ. և տեխնիկա»)

Վերջերս տարածում է գտել ինչը դերանվան սեռական հոլովի (իր) ոչ ճիշտ գործածությունը դարձյալ ոռւսերենի նմանությամբ: Բերենք մի օրինակ. Ս. Խանզադյանի (Երեք տարի 291 օր» ռազմաճակատային օրագրության առաջարանում Ս. Դուդինը գրել է. «Հայ գրող Սերո Խանզադյանը ունի և արտասովոր տաղանդ, և կյանքի հարուստ փորձ՝ նա իր ժողովովի իսկական զավակն է, մեր հայրենիքի ժողովուրդների լենինյան եղբայրության համատարիմ մարտիկը»: Եվ Դուդինի գրածը թարգմանվել է միանգամայն ճիշտ: Դուդինը պետք է որ իր ժողովայի ասեր, քանի որ ո՛չ ինքն է հայ, ո՛չ էլ Խանզադյանն է ոռու: Բայց ահա երբ հայն է հայի մասին այդպես արտահայտվում, ամենակին էլ թուլլատրելի չէ: Այսպես, հայ գրողը Պարույր Սևակի մասին գրում է, թե «Նա սիրում էր իր ճայրենիքը ոչ միայն որդու, այլև տիրող նման» (Սովետ. Հայաստան, օրաթ.): և հայ գիտնականը ե. Տեր-Մինասյանի մասին գրում է. «Հայագետն առհասարակ խորագիտակ էր իր ժողովուրդի պատմական զարգացման առանցքային հարցերին... (Գրակ. թերթ):

ը. Հաճախականության առումով ամենատարածված ոռուարանության կազմում են կապերն իրենց պարագայական և խնդրային հարաբերություններում գործառվելիս: Ահա մի քանի օրինակ.

Ի՞նչ է կատարվում եղանակի ներս (փոխ. ինչ պատահեց եղանակին — Պ. Պ.): («Սավ. Հայաստան, օրաթերթ»)

Բայց պազ, ի՞նչ կատարվեց այդ դժբախտ հորստեկի ներս (փոխ. ի՞նչ պատահեց այդ դժբախտ հորստեկին: (Ակ. Դյումա, Սև կակաչ)

Ժամանակը խնկական բանաստեղծի, արվեստագետի ներս անում է այն, ինչ անում է լավ նկարի, զբրդի կամ գինու ներս. պարզապես գիճն է ավելացնում: (Գր. թերթ) Սա հայերեն չէ: Միայն վերջին նախադասության օգնությամբ կարելի է կոսմիկ, որ նեղինակն ուզում է յանել՝ ժամանակը բարձրացնում է խնկական բանաստեղծի և արվեստագետի արժեքը, Ծիշու այնպես, ինչպես բարձրացնում է լավ նկարի, գրքի կամ գինու արժեքը:

Եվ դա երբ նոտ ստացվում է գրերն ինչպես քան հիանալի առ-

գահներում ունեցող մաքրու մոռ (ուզում է ասել՝ նա արտասանում է հիմնավի առևանություն ունեցող մաքրու նման):

(«Սով. Հայաստան», օրարք.)

Հնարավոր դարձավ փորձարարական ձևով ժառանգական փոփոխություններ (մուտացիանը) ստանալ տարրեր օրգանիզմների մոռ, չույսանակ՝ փոփոխություններ առաջ բռնել տարրեր օրգանիզմներում:

(«Սով. Հայաստան», օրարքերը)

Նույն ձևով ասվում ու գրվում է՝ Երեկօնները նիվանդի մոռ նկատվում է շերմաստիճանի բարձրացում (փոխ. նիվանդի շերմաստիճանը բարձրանում է), Հանգստանում է Մօսկվայի տակ (փոխ. Մոսկվայի մատ, մոտերքում, մերձակայքում), Ապրում են մեր փողօցի վրա (փոխ. մեր փաղցցում) և այլն:

Փետրվարի 17-ի լույս 18-ի գիշերը օդի սառը զանգվածների Շերմաստան կապակցությամբ (փոխ. Շերմաստելու Ռետեանքավ կամ պատճառով— Պ. Պ.) շերմաստիճանը լեռնային շրջաններում իջել էր 22 աստիճանի:

Ներկա ծյան առատ տեղումների պատճառն այն է, որ Փոքր Ասիայի շրջանում ակտիվացել է ցիկլային գործունեությունը, որի կապակցությամբ (փոխ. Ռետեանքավ— Պ. Պ.) Հայաստանի տերիտորիա են թափանցել տաք ու խոնավ օդի զանգվածները...

(«Սով. Հայաստան», օրարքերը)

Այս կարգի ռուսարանություններին են հարում պարագայական որոշ կապակցություններ, ինչպես, օրինակ.

Այսուելից ջուրը գոլորշիքանում է դեպի մբնուրոս՝ ամսի ձևով: Անձրեկի և ծյան աերքավ այն նորից բափում է երկրի մակերեսին: Բայց ամրողություն չի վերադառնում: Նրա որոշ մասը գոլորշու ձևով անցնում է տիեզերական տարածություն:

(Մատնաւ)

Ընդգծված կապակցությունները ճիշտ հայերեն թարգմանվելու դեպքում կունենային հետեւյալ տեսքը՝ ամպ դարձած, գոլորշի դարձած, անձեռն և ծյուն դարձած կամ իրեւ ամպ, իրեւ անձեռն և ծյուն, իրեւ գոլորշի:

թ. Ռուսարանությունների մի մասի պատճառն էլ այն է, որ անտեսվում է ռուսերեն բառի բազմիմաստությունը: Այսպես, օրինակ, ռուսերեն բառում բառը միայն բանվար և բանվարական չի նշանակում: Անտեսելով բառուն բառի բառի դմաստները, ամեն դեպքում այդ բառի փոխարեն դնում են բանվարական իմաստը: Օրինակ՝

Մետաղը տիգեզուն արագ թապութ է և խակուն մասուցվութ ասք-

քի բանվորակամ գլուխներին (փոխ. բանող գրուն— Պ. Պ.):

(Գիտ. և տեխնիկա)

Հայաստանի և Անդրկովկասի հնձիշ դամակները օրինաբարեն կայծքարներ պրիզմավոր դանական շեղբեր են, որոնց բանվորակամ եզրերը հարթեցված են (փոխ. բանող եզրեր): (Ն. Ա.)

Վերջերս մեր խանութիներում ամենուրեք փակցված էին ազդագրեր, որոնցով ազդարարվում էր, որ «բանվորական հրակողությունը» խանութում իրականացնում են այսինչ-այսինչ վաճառողները, փոխանակ աշխատանքային նսկողություն զրելու նույն ձևով ձար ուրած կապակցությունը խանութիներում դառնում է բնության նվերներ (փոխ. բնության պարզե), ուժակա պահպանը պահպանը՝ տեսում են մեացել (փոխ. անցյալ են դարձել), լես բառի դիմաց, որ ոռուերենում և անտառ է, և անտառանյութ, հայերենում ոմանք գործածում են անտառ՝ հասկանալու համար կտրտված գերաններն ու փայտերը, խլեբ բառը, որ ոռուերենում և՛ հաց է նշանակում, և հացամթերք, հայերենում ոմանք գործածում են նաև հացամթերք իմաստով, որ չունի արևելահայերենը: Ոռուերենի բառացի պատճենման արդյունք են նաև այնպիսի արտահայտություններ, ինչպիսիք են՝ անունդ ինչպես է, զլիարկը հագավ, գործողության մեջ մտնել, զեկուցումով նանդես գալ, կանացի վարսավիրանոց, իրենից ներկայացնում է, «այստեղ պառկած է նարսություն» (Սով. Հայաստան, օրաթ.՝), պարավեցին քիմին, «ծանր է Հիպոկրատի գլխարկը» և այլն:

Ժ. Տարածում գտած ոռուաբանություններից է՝ ոռուերենի օրինակով հոգնակի ձևի գործածությունը, երբ հայերենի պահանջով պետք է եղակի գործածել: Օրինակ՝

Սեյիդ Ալին առողջ է, չի դնում ակնոցներ և դրա պահանջն անգամ չունի: (Գիտ. և տեխնիկա)

Նույն ձևով՝ խանութում վանավում են մեխեր, ջահեր, թեյնիկներ և այլն:

Ժ. Առուաբանություն է մեկի անունը հարցնելու հետևյալ կաղապարները՝ ինչպես կոչել Զեզ, ինչպես մեծարել Զեզ, ինչպես և անունը տալու հետեւյալ կաղապարները՝ «... որին իվենս էին կոչում...» (Հ. Ուելս «Անտառի գանձը»), «իսկ նույրերը կոչվում են Դիանա և Մերի Ռիվերսմեր» (Շ. Բրոնսե, Ջեյն էլլը) և այլն:

ԺԲ. Օտարաբանություն է (ֆրանսաբանություն) անորոշ դերքայի գործիական հոլովով այն կապակցությունը, որն ունի ուղղական հոլովով դրված քերականական ենթակա, ինչպես՝

Օրը կիրակի լինելով, փողոցը սովորականից ավելի կենդանություն էր ստացել: (*Նար-Դոս*)

Օրը տոն լինելով՝ գարանոցի վարժապետական խումբը ևս այդտեղ էր: (*Մուրացան*)

Պարսից արքունիքը յուր կրօնության բոլոր ուժը սպառելով միայն տղաների դաստիարակության վրա, աղջկները մնում էին համարյա թե անկիրթ: (*Բաֆֆի*)

ԺԳ. Ուսուաբանություն է դիմել, հանդես գալ *բայեր*: Վելադրական գործածությունը, ինչպես՝

Դահլիճում հավաքվածներին, մրցույթի մասնակիցներին և դափ- նեկիրներին ողջունի շերմ խոսքով դիմեց (փոխ. շերմ խոսք ասաց կամ՝ շերմորեն ողջունեց— Պ. Պ.) Հայկական ՍՍՀ կուլտուրայի մինիստր Գ. Առաքելյանը: (*Մամուկից*)

Հայկական ՍՍՀ 1985 թվականի պետական բյուջեի նախագծի մասին և Հայկական ՍՍՀ 1988 թվականի պետական բյուջեի կատարման մասին գեկուցումով հանդես եկավ (փոխ. գեկուցեց— Պ. Պ.) Հայկա- կան ՍՍՀ ֆինանսների մինիստր, դեպուտատ Զ. Զանոյանը:

(«Սով. Հայաստան», օրար.)

ՄԵԿ առ մեկ շքննելով բոլոր կարգի անհարկի օտարաբա- նությունները, ասենք, որ օտար կաղապարները, օտար շարա- հյուսական կառույցները, իբրև նոր, թարմ ձևեր, անմիջապես ուշադրություն են գրավում և իրենց արտասովորությամբ հա- ժախս են հրապուրում հատկապես մայրենի լեզվի նրբություն- ներին շտիրապետող մարդկանց: Մեր արած դիմովությունները վերաբերում են մեր լեզվում տեղ գտած, հայերենին ոշնչով շօնող և ուսերենին էլ ոշինչ շտվող ուսուաբանությունների մի մասին միայն: Դրանք մեր լեզվում ավելի շատ են և հաստա- սում են այն միտքը, որ արդի գրական հայերենը, իբրև զար- գացող լեզու, գեռ շատ բան ունի շտկելու և կատարելագոր- ծելու: Միանգամայն իրավացի էր Դ. Դեմիրճյանը, որ մի քանի սասնամյակ առաջ գրում էր. «Հայերենը հին լեզու է և հա- րուստ լեզու— պետք է լավ սովորել: Նա անվերջ զարգանում է— պետք է հետևել ընթացքին և ուղեկցել: Նա ստեղծագործ- վում է— պետք է մասնակցել: Օտար լեզուներից օգտվել չ' հանակում հայերենը թուլացնել, այլ ուժեղացնել»:

ՈՇԻ ԱՆՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ոճական սխալների մի տեսակն էլ անհամապատասխանությունն է, որը հետևանք է ոչ համապատասխան բառերի, քերականական ձևերի և արտահայտամիջոցների ընտրության և ունի մի շարք արտահայտություններ:

Ընդհանրապես ոճն անհամապատասխան է լինում, եթե գործածված բառերը, լեզվական միջոցները, ոճական հնարանքները համապատասխան չեն լինում կամ ունկնդրին (փոքրերի հետ մի ձեռվ ենք խոսում, մեծերի հետ՝ մի այլ ձեռվ, հավասարի հետ մի ձեռվ, մասնագետի հետ՝ մի կերպ, ոչ մասնագետի հետ՝ մի այլ կերպ և այլն), կամ խոսողին ու գրողին (փոքրին պատշաճում է մի ձեռվ արտահայտվել, մեծին՝ մի այլ ձեռվ, հրամայողը մի ձեռվ է արտահայտվում, խնդրողը մի ուրիշ ձեռվ և այլն), կամ պահին, տեղին, հանգամանքներին և կամ խոսքի նյութին (հանդիսավոր պահերին մի կերպ ենք արտահայտվում, տիրության առիթով խոսելիս՝ մի տեսակ, իսկ ուրախության սեղանի շուրջը՝ միանգամայն այլ են արտահայտման միջոցներն ու եղանակները): Խոսքի ընդհանուր հյուսվածքում բառային, քերականական ու ոճական ոչ մի միջոց իր գոյությունը չպետք է զգացնել տա: Դրանք պետք է այնպես հյուսված լինեն, որ դառնան մի ամբողջություն, կազմեն ներդաշնակություն և միմյանց ընդդեմ շինեն:

Անհամապատասխանությունը կարող է լինել լեզվական նյութի, նրա գործածության տեխնիկայի և բովանդակության մեջ:

Բողնելով բովանդակության մեջ հնարավոր անհամապատասխանությունների մի քանի հարցերի քննությունը վերջին գլխին (տե՛ս Երիստիկա-բանավենի արվեստ գլուխը), համապակի անդրագառնանք լեզվական նյութի անհամապատասխանությանը:

Նախորդ գլուխներում միր ասածներից հետևում է, որ բառերը և քերականական կարգերը երկփեղկված են թե՛ տարածամանակյա և թե՛ համաժամանակյա առումներով, ըստ որում հնարանությունները, նորաբանությունները և հայերենի բռնորդամանակներին հատուկ համագործածական լեզվական միջոցները խոսքի համար տարբեր արժեքներ են ներկայացնում: Տարբեր արժեքներ ունեն նաև բարբառային, ժողովրդական և գրա-

Յան ուղարտներին հաստուկ լեզվական միջոցները: Սրանցից յուրաքանչյուրը խոսք է բերում իր միջավայրի ու ոլորտի համապատասխան ոճը՝ ցածր, միջին և բարձր:

Թօյություն ունի տարբեր ոճերի լեզվամիջոցներից օգտվելու երկու եղանակ: Առաջինն այն է, երբ խոսքի նյութի ու նպատակի թելագրությամբ ընտրվում են միայն ցածր, միայն միջին կամ միայն բարձր ոճերի իրողությունները: Այսպես, օրինակ, Ե. Չարենցն իր «Տաղարանն» ստեղծելիս դիմել է ժողովրդական բառ ու բանին, ժողովրդական քերականական միջոցներին, ինչպես՝

Կոնգեմ հիմի փշն զուռնեն— հարբած ըլիմ մինչև էգուց,
Անեն մարդու ընկեր ըլիմ— ու բաց ըլիմ մինչև էգուց:
Ֆայտոն նստած՝ անցնեմ քոչով, պատուհանից վրես նայես՝
Էշիոն անքոն սիրտու ընկերի— ու լաց ըլիմ մինչև էգուց:
Խելքս քամուն, հովին տված՝ էրթամ ընկեմ դուքան ու բառ՝
Ընկերների սուփրին գինի ու հաց ըլիմ մինչև էգուց:
Երթամ ուրիշ գոզանների գիրկը դնեմ գլուխս տաք՝
Քո եռ անուշ, ազիզ տեսքով հարբած ըլես մինչև էգուց:

Այստեղ ոլ միայն բանաստեղծական արտաքին կառուցվածքն է հասարակ, ոլ միայն բանաստեղծական պատկերներն են հասարակ, այլև ընտրած բառերը և արտահայտությունները՝ փշել, զուռնա, ըլել, էգուց, բաց ըլել (իր մտորումներն ամբողջովին արտահայտել), ֆայտոն, նուշ, վրես, էշխ, լաց ըլի, խելքը քամուն, հովին տալ, դուքան, բաղ, սուփրա, երթալ, գոզալ, էդ, ազիզ, այլև քերականական ձևերը՝ փշեն, կուզեմ (սեղում եմ), զուռնեն, լաց ըլիմ, հարբած ըլիմ, այլև կապակցությունները՝ փշե զուռնեն, էշխդ սիրտս ընկնի, ընկնեմ դուքան ու բառ, սուփրին գինի ու հաց ըլիմ, գիրկը դնեմ գլուխս, անուշ, ազիզ տեսքով, այլև կապակցության միջոցներն ու եղանակները՝ կուզեմ հիմի փշե զուռնեն (զուգադասություն), կուզեմ հիմի փշե զուռնեն— հարբած ըլիմ մինչև էգուց (շարահարական կապ) և այլն: Բոլոր այս միջոցները կազմում են ընդհանուր ֆոնը, որի հետ գրական բառերը՝ հարբած, մինչեւ, ամեն, մարդու, նստած, անցնեմ, անմուն, սիրտս, խելքս, ընկերների, գինի, հաց, ուրիշ, գիրկ, դնեմ, տաք, նռ, տեսքով (համագործածական և ոլ վերամբարձ), այնպես են հյուսված ժողովրդականին, որ ոճական անհամատեղելիություն չի առաջանում:

Ժողովրդական խոսքի միջոցներով են գրված Զարենցի և այլ ստեղծագործություններ (լավ օրինակ է «Մաճկալ Սաբոյի պատմությունը»), սակայն երբ նրա նյութը բարձր գեղարվեստական խնդիրներ են, նա դիմում է լեզվառնական միանգամայն այլ միջոցների ընտրությանը: Հիշյալ ստեղծագործություններից, օրինակ, միանգամայն տարբեր է «Ամբոխները խելագարված» պոեմի լեզվական ատաղձը: Բարձր ոճին հատուկ լեզվառնական միջոցներ են գործադրված Ա. Խսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմում, Վ. Տերյանի պոեզիայում:

Տարբեր ոճերից օգտվելու երկրորդ եղանակն այն երր ստեղծագործության մեջ ոճերը բարեխառնվում են: Այսպես է անում Հ. Թումանյանն իր շատ ստեղծագործություններում: Օրինակի համար վերցնենք «Թմկաբերդի առումը» պոեմի առաջին քառատողը:

Հե՛, պարոններ, ականջ արեք
Թափառական աշուղին,
Սիրո՞ւ տիկնայք, ջահե՛ լ տղերք,
Լա՞վ ուշք դրեք իմ խաղին:

Այստեղ տիկնայք բառն իր ձեռվ պատկանում է բարձր ոճին. այն ունի կանայք ժողովրդական և տիկիններ գրական գուգահեռ ձեռքը, որոնք թվում է թե ավելի հարմար լլինեին ջանել, աշուղ, տղերք, ուշք դնել, խաղ, ականջ անել հասարակ բառերի միշավայրին: Սակայն Թումանյանը նպատակ չուներ իր խոսքը ցած իշեցնել գրական լեզվի մակարդակից, ընդհակառակն, բարձր ոճի բառերն ու արտահայտությունները բարեխառնելով հասարակ ոճի բառերին ու բառաձեռին, նա ժողովրդական բառն ու բանը, ժողովրդական բառերն ու արտահայտաձեռները բարձրացնում է գրականի մակարդակին՝ իր խոսքն ավելի մտերմիկ, հարազատ ու սրտամոտ, հյութել ու կենդանի դարձնելու համար: Թումանյանի վարպետությունն այս տեսակետից անգերազանցիկ է. նա այդ բարեխառնումն անում է միանգամայն աննկատ: Ահա այսպես հիշյալ պոեմում համագործածական բառերին միախառնված են մի կողմից հասարակ գուշման, գյալլա, բյալբյալ, դրկել, տուր շտալ, կնիկ, դոնաղ, տեֆ, զալում և մյուս կողմից՝ նժոյց, աննկուն, սեաշյա, ննոց, երկրակալ, դալուկ, մտախոն, ցնծություն, հորդորել, նանապազ, գոռ, շաշել, անարկու, խավարշտին, շարագուշակ, բարձունք, լի, մարմարին, ցասում և այլ գրական ու բարձր ոճի բառեր:

Նույն բանը վերաբերում է դարձվածաբանությանը, քերականական ձևերին և արտահայտչական մյուս միջոցներին: Տարբեր ոճական միջոցների բարեխառնման վարպետությամբ թումանյանի լեզվագործածության արվեստն առանձնանում է մեր գեղարվեստական գրականության մեջ:

Այն դեպքում, երբ ոճական տարբեր շերտերի միավորները ոչ թե բարեխառնվում են, այլ մեխանիկորեն խառնվում միմյանց, ոճը դառնում է անհամապատասխան: Այդ ցույց տալու համար բերենք մի հատված Հ. Հակոբյանի «Ծիփոնգէս» բանաստեղծությունից:

Ծիփոնգէս,

Անա և ես...

Ես, որ տեսա մեծ եղբորդ՝ Վոլխովստրոյին,

Հոչակավոր Դնեպրոստրոյին,

Զահին գյոզալ մեր Զագէստին,

Պոետ դարձած Զորագէստին,

Ողջուն քեզ:

Տեսա մեկի ամբարտակը հոյակերպ, վես,

Մյուսի խրոխտ շաուզները սքանչելի,

«Փամ ու սամբով» Ծիրկանալի խլոտան գէս,

Եվ Սվիրստրոյ— մեջքը արած դյուզ ու շոլի:

Այս փոքրիկ հատվածում, առանց բարեխառնվելու, միմյանց մոտ դրված են զանել, գյոզալ, փահմ ու սամբով, դյուզ ու չոլ ցածր ոճի բառերն ու արտահայտությունները բարձր ոճի այնպիսի բառերի հետ, ինչպիսիք են հոչակավոր, պղետ, ողջուն, ամբարտակ, հոյակապ, վես, խրոխտ, սիանչելի, խլորտուն, մանավանդ որ սրանց հետ էլ գործածված են օտար գէս, շյուզ, Վոլխովստրոյ, Դնեպրոստրոյ և Սվիրստրոյ բառերն ու հատուկ անունները, որոնք նույնպես մեր հոգեբանական ասոցիացիայով կապված են բարձր ոճի ոլորտին:

Անհամապատասխանության դեպքերից մեկն էլ այն է, որ բացասական լիցքավորում ունեցող բառով կամ արտահայտությամբ բնութագրվում է դրական հասկացությունը: Օրինակ՝

Առևտրական լինելը ապրուստի միակ ասպարեզն է եկվոր հայի համար, որը ոչ կալվածք ունի, ոչ էլ բանկային ներդրում: Բայց հայը շնորհանակ է, խելացի և ճարպիկ, ուստի կարողանում է արտաքին առևտրուի բնագավառը թափանցել ու առևտուր սկսել մենց այն երկրի ու քաղաքի հետ, որտեղից ճողովրել է, որը եղել է իր ծննդապայրը:

(Գրակ. թերթ)

Այստեղ նողոպերել բայց ճիշտ չի ընտրված: Ճողոպերել արևելահայերենում նշանակում է փախչել, ծլկել, փախուստ տալ՝ բոլորն էլ բացասական առումով: Այս բայց կգործածենք միայն նրա նկատմամբ, որին հակակրում ենք, որի նկատմամբ թշնամաբար ենք տրամադրված: Նուրբ ոճական բացասական լիցքավորում ունի նաև նարպիկ բառը, հետեւաբար այստեղ հարմար կլիներ գործածել սրա այն համանիշները, որոնք դրական ոճական լիցքավորում ունեն (ձեռներեց, բանհմաց, հնաբագետ և այլն):

Տարածում ունի նաև նակատագրի բերումով արև յառաջ թյան ոչ ճիշտ գործածությունը: Այս արտահայտությունը ար ոճականորեն դրական լիցքավորում, հետևաբար դժբախիքամանքների համար ճիշտ չէ այն գործածել, ինչպես որ տեսնում ենք հետեւալ նախադասություններում.

Ո՞ւմ հայտնի չէ, որ հայ ժողովուրդը պատմական ճակատագրի բերումով մինչև այսօր բաժանված է երկու խոշոր հատվածների:

(«Սով. մամկավարժ»)

Ճակատագրի բերումով բանաստեղծի (Ե. Զարենցի—Պ. Պ.) ձեռագրերը ցրվել են... («Հայր. ձայն»)

Հայ ժողովուրդը ճակատագրի բերումով սիովել է աշխարհով մեկ: (Ն. Թեղը)

Ճիշտ կլիներ, եթե այս արտահայտությունից առաջ դրվեր դժբախտ բառը կամ բերում բառը փոխարինվեր այլ բառով՝ խաղ, հմայք և այլն:

Ծանոթություն.— Բացասական լիցքավորում ունեցող բառը կամ արտահայտուրը կարող է նույնպես դրական իմաստով գործածվել, բայց սա խրախուսելի ոճական միջոց չէ: Օդինակ՝

Եղ ի՞նչ ասեմ, մեր Վարդան օսմանցոյի երկրումը բրդերի ժամանակ էր, մրանք իրենց երեխաներին եղ Աջամ Վարդանի անունով էին վախացում ու քնացում: (Պ. Պոռշյան)

Անհամապատասխանության դեպքերից մեկն էլ այն է, երբ առարկան և նրա փոխաբերական համանիշը միասին գործածվելուց հետո ժավավլվում է մեկ կամ մյուս համանիշը: Օրինակ՝

— Այժմ Փոքր Հայքը ևս ստանակու լավագույն բամայն Կլեոպատրան:

— Այնուամայնթվ, գիտցիր, Գորդիոս, մենք կփորձնենք նաև այդ բամայն, իսկ երեք այն ժամանակ կատ անպեսք դաւս եկավ, Հայք կմտածի ուրիշ բամազու ժամանեած:

(Հ. Խոչատրյան)

**Այստեղ թեև ծավալելի գաղափարը Կլեապատրա-ն է, սա-
կայն գրողը ծավալել է բանալի հասկացությունը, որով և թուլ
է տվել ոճական սխալ:**

Ուստական արձակի հսկայական գետը երկու հարյուր տարուց ա-
վելի է, ինչ ապրում է միայն վերելք: («Գրակ. թերթ»)

**Այստեղ էլ ծավալված է ուստական արձակը, որով դարձել
է՝ գետը վերելք է ապրում անհամատեղելի գաղափարը:**

Այս երեկո լորին, մեր մտերիմ լորին
Ասես ծառ չէ— մի փունջ ծլվոց է ասես:
Ու եթե դու գայիր,
Ժամանակին գայիր,
Գարնանային Ռարբած իրիկնամուտն ու ես
Քեզ կնվիրեինք փունջն այս ծլվոցի: (Վ. Դավթյան)

Անհամապատասխանության պատճառ կարող է դառնալ
առնչակից գաղափարներից մեկի շփոթումը մյուսի հետ: Ահա
երկու օրինակ՝

Քրների մեռ կային զան երեք զինվորներ, որոնք լայնալին կա-
պարենք վզներով զցած, զցաւու սպասում էին որնէ հրաման կա-
տարելու: (Հ. Խոչշաբարյան)

Լայնալին կարող է լինել աղեղը, բայց ոչ կապարճը, որը
ծառայում է նետերը մեջը զնելու նպատակին. կապարճը շփոթ-
ված է աղեղ առնչակից հասկացության հետ:

Այսպիսով, ցանաւով գններայն արդեն սպասում է և ուսմք է
նույնական: («Երեկ. Երեան»)

Կա նիզակ նոնել (և իսկապես նիզակը կարելի է ճոճել)՝
արտաշայտությունը, բայց անպատճերացնելի է ուսմք նոնել-ը:

Իրրե ամփոփում ասենք, որ ոճական սխալների տարած-
ման պատճառները մի քանիսն են: Նախ, ինչպես ասվել է, ամեն մի օտար բառ, քերականական ձև և կառույց ունի խոր-
հըրդագորության հետաքրքրականությունը և արտասովորության
փայլը, որի պատճառով էլ նա հեշտությամբ գալիքակղում է
հատկապես լեզուն շատ լավ շիմացող և լեզվական քաղաքա-
կանության հետ գործ չունեցող մարդկանց: Այնուհետև, սր-
խալները, հատկապես ոճական սխալները, միշտ չեն, որ խոշն-
գու են գառնում հաղորդակցմանը: Մեր բանականությունը
շատ միջոցներ ունի ոչ էական սխալներ ունեցող խոսքը ճիշտ

Այլրաճելու: Զպետք է մոռանալ, որ լեզվի շարժման և զարգացման շարժիչը ավանդախախտությունն է՝ լեզվում կայունացած, ավանդական դարձած կանոնների խախտումը։ Սրան ավելացնենք նաև այն հանգամանքը, որ կայունացած արտահայտաձևներից կատարվող շեղումները խոսքը թարմացնելու միջոց են, քերականական կանոններին ստրկանալը ծանր ոճի պատճառներից մեկն է։ Եվ միշտ էր Պուշկինը, որը հենց այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ «Եվգենի Օնեգինում» գրում էր՝

Ինչպես անժախտ շորթերն աղջկա,
Չեմ սիրում նաև ես խոսքը ուսաց,
Որում քերականական սխալներ չկան։

Եվ այն պատճառով, որ «սխալ», «ոչ ճիշտ» և «անհարազատ» բառերը, քերականական ձևերը և շարահյուսական կառույցներն ու կաղապարները, ինչպես և ոճական հնարներն ու մյուս արտահայտամիջոցները գրական ճանապարհով մուտք են գործում լեզու և մերվում «Հարազատ» ու «Ճիշտ» ձևերին, ոչ միայն դժվարանում է իսկապես սխալն ու մերժելին ճանաշելը, այլև դրանց դեմ ժամանակին պայքար ծավալելը։

ԽՈՍՔԻ ԱՐԺԱՆԻԳՆԵՐԸ

Հույն փիլիսոփա Դեմոկրիտը իմաստուն է համարել այն մարդուն, որը կարող է գեղեցիկ վճիռ հանել, անվրեպ խոսել և անել անհրաժեշտ գործը։ Անսխալ կամ անվրեպ խոսելը իմաստության երեք պայմաններից մեկը համարելը ամեննեին պատահական բան չէր հին աշխարհի մտածողների շրջանում։ Հին աշխարհում ինն արվեստներից վսեմագույնը համարվում էր հոետորությունը, որը խոսքի արվեստ էր։ Բժշկության հայր Հիպոկրատը բժշկից պահանջում էր յուրաքանչյուր հիվանդի համար գիտենալ նախ անհրաժեշտ խոսքը և ապա անհրաժեշտ խոտը։ Հին մտածողները վկայում են, որ Սոկրատեսը մարդու մասին կարծիք չէր հայտնում, քանի դեռ չէր լսել նըրան։ Միջնադարի մեծ բանաստեղծ Ֆիրդուսին խոսքի դերը շատ լավ գիտակցելով էր ասում։

Գին տուր խոսքին, ո՞վ անցվոր մարդ, վսեմ խոսքին և իմացի՛ր,
Որ այս կյանքում հավերժական չկա ոչինչ խոսքից բացի։

Հիրավի, անցյալի խոսքի մեծագույն վարպետների ստեղծագործություններն իրենց երկարակեցությամբ ոչ միայն մըրցում են եզիստական բուրգերի հետ, այլև պակաս չեն հիացնում ու զարմացնում, ավելի պակաս գեղադիտական հաճույք չեն պատճառում սերունդներին, քան աշխարհի յոթ հրաշալիքները։ Զենք խոսում արդեն գեղարվեստական ու դիտական բարձրարվեստ ստեղծագործությունների՝ մարդկության կյանքում ունեցած դաստիարակչական դերի, մարդկային մտքի զարգացման ու վերելքի, մարդկության առաջադիմության ճանապարհը լուսավորելու գործում ունեցած մեծ առաքելության մասին։

Բովանդակալից ու նպատակասլաց, գեղեցիկ ու նրբագեղ խոսելու և գրելու կարողությունը քաղաքակրթության արտահայտություն է, նշան անձնական բարձր կուլտուրայի ու մտավոր զարգացածության, մի շնորհք, որ լուսապսակի պես զարդարում է այդպիսի ձիրքով օժտված մարդու կերպարը։

Որո՞նք են խոսքի արժանիքները։ Ինչի՞ շնորհիվ է հասարակ, առօրեական խոսքը բարձրանում մինչև վարպետություն, վարպետությունից՝ հրաշակերտություն։ Իմաստուն ու գեղեցիկ խոսելու ու գրելու արվեստն արդյոք ի վերուստ տրված մի պարգև չէ՝ ընտրյալներին ու առանձնաշնորհյալներին։

Ինչպես կյանքի ամեն մի բնագավառում, մարդկանց հասարակական հարաբերություններում, իրերի ու երևույթների մեջ ավելի հեշտ է սխալներ ու թերություններ նկատել, քան թե արժանիքներ ու առավելություններ տեսնել, առավել ևս խոսքի մեջ շատ ավելի հեշտ է թերությունները տեսնել, քան արժանիքներն ու դրանց պատճառներն ըմբռնել։ Ամեն մի սովորական մահկանացու կարող է շենքի ծուռն ու թերին նկատել, մինչդեռ բոլորը չեն, որ կարող են նրա արժանիքները կամ սրանց պատճառները ցույց տալ։ Ինչպես մյուս երևույթների, այնպես էլ խոսքի արժանիքների վերհանումը և գնահատումը կապված է որոշ հասկացությունների հետ՝ անհրաժեշտ է, թե ոչ, պիտանի՞ է, թե ոչ, օգտակա՞ր է, թե ոչ, գեղեցի՞ է, թե ոչ, հաճելի՞ է, թե ոչ, հազվագյուտ է, թե ոչ և այլն։ Այս հասկացությունների մի մասը գեղագիտական դժվարին խըն-

գիրներից է, ուստի պատահական չէ, որ լեզվաբանական ու գրականագիտական ուսումնասիրություններում առավել հաճախ շեշտը դրվում է գրական խոսքի լեզվական սխալների և ոչ թե արժանիքների վրա։ Նկատելով քերականական կանոնների դեմ որոշ մեղանլումներ կամ գրական նորմայից շեղումներ, ոմանք կարծում են, թե խոսքը կունհնար արժանիքներ, եթե այդ սրխալները պիսեն, հետեւարար և պահանջ են դնում ուսուցման, ընթացքում լեզվաբանական ողջ գիտելիքների հաղորդումը հարմարեցնել լեզվի նորման ու քերականական կանոնները սովորեցնելու խնդրի իրագործմանը։ Կարծես թե հենց այս մտադիպության դեմ էր մեզնից գեռնս շուրջ մեկ ու կես դար առաջ խոսում Վ. Դ. Բելինսկին։ Ն. Կոշանսկու «Ընդհանուր ճարտասանություն» գրքի 9-րդ հրատարակության առթիվ տպագրած մի հոդվածում («Общая реторика Н. Кошанского») նա գրում է. «8-անկացած սեմինարիստը խոսում և գրում է իրորի մարմնացած քերականություն, բայց նրան ո՛չ լսել է լինում, ո՛չ կարդալ։ Բանն այն է, որ քերականությունն իմանա իր սահմանները և լսի այն լեզվին, որի կանոններն է բացադրում։ այս դեպքում նա կսովորեցնի և՛ գրել, և՛ կարդալ նիշտ, և այնուամենայնիվ միայն նիշտ և ոչ ավելին. լավ գրել և խոսել սովորեցնելը ամենկին էլ նրա գործը չէ։ Եվ իսկապես, մշտակարը քերականորեն ճիշտ ու անսխալ արտահայտել կարողանալը թեև անշուշտ նախապայման է, սլարտադիր պահանջ լավ ու գեղեցիկ խոսելու և գրելու համար, սակայն ամենկին էլ շիպայմանավորում խոսքի ո՛չ գեղեցկությունը, ո՛չ հանելիությունը, ո՛չ հետաքրքրականությունը, ո՛չ հարստությունը և ո՛չ էլ որևէ այլ արժանիք։

Խոսքի արժանիքները թաքնված են նրա բովանդակությունը և ձևը կազմող տարրերի ու բակադրիչների մեջ։ Դրանք խոսքի նյութական ու տեխնիկական կողմերի զանազան համակրությունների հետեւանքով առաջ եկած հատկանիշներ են, որոնք պայմանավորում են խոսքի թե՛ բովանդակությունը և թե՛ ձևը։ Խայած այն բանին, թե այդ հատկանիշներն ինչ հարաբերակցությամբ ու համամասնությամբ են հանդես գալիս խոսքի մեջ, դրանից այն կարող է դառնալ գեղեցիկ, բազմազան, հարուստ,

Հ. В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, т. VIII, 1955,
с. 509.

**Հետաքրքրական, նրբագեղ, բովանդակալից և այլն։ Ստորև մենք
խոսելու ենք խոսքի արժանիքներից ամենակարևորների մասին
միտյն։**

**ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱԳԵՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ,
ԽՆԱՋՐՄԱՅԻԱՅԻ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐԺԵՔԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ ՆՐՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՂՈՐԴՄԱՆ ԽՆՁԱՏԻՇՊՈՒԹՅՈՒՆ**

Դասական ճարտասանության առաջին գլուխը նվիրված է պյուտին։ Եվ դա պատահական չէ։ Գյուտը ամեն մի ստեղծագործական խոսքի առանցքն է, հիմնական գաղափարը, առանց որի այն զրկվում է իր իմաստից։ Գյուտը մտահղացման էությունը կազմող այն հիմնական գաղափարը կամ միտքն է, որի շուրջը հյուսվում է նպատակադրված խոսքի՝ ասելիքի բովանդակությունը։ Ստեղծագործական բնույթի ամեն մի խոսքի (գիտական և գեղարվեստական ստեղծագործություններ, ճառ, զեկուցում և այլն) արժեքը որոշվում է նրանով, թե ինչ գյուտ կանուա մեջ, ինչ բովանդակություն ունի, ինչ արժեքի ինֆորմացիա է պարունակում, ինչ ընդհանրացումներ ունի, որքանով են դրանք հասարակայնորեն կամ անհատապես անհրաժեշտ կամ օգտակար, նորություն են, թե ոչ, ինչպես են այդ մտքերն ու գաղափարները մատուցվում, որքանով են ինքնատիպ և այլն։

Մեծ արժեք են ներկայացնում և ունկնդրի կամ ընթերցողի վրա թողնում են ուժեղ տպավորություն այն մտքերն ու գաղափարները, որոնք ներգործում են մարդու աշխարհայացքի վրա, նոր, առաջավոր աշխարհայացք են ուղենջում և մարդու միտքը լուսավորում մարդկության համար վճռական կամ մեծ կարևորություն ունեցող ըմբռնումներով, բերում են նոր գաղափարախոսություն, որը ծնվում է ժամանակի պահանջների թելադրանքով, բացահայտում են աշխարհի և մարդկային հասարակության զարգացման օրենքներ ու օրինաչափություններ, աշխարհի ճանալողության մեջ բերում նոր մոտեցում, դնում նար ուղղության հիմք և կամ գեղարվեստական ուժեղ պատկերների ու կերպարների միջոցով, բացահայտում են մարդու իսկական կոչման էությունը, կյանքում հաստատում ճշմարիտը, գեղեցիկը և բարին, առաջադրում գեղեցիկ իդեալներ։ Գիտության պատմությունից հայտնի է, թե ինչպիսի գեր են ունեցել,

օրինակ, Նյուտոնի, Քարվինի, Մենդելեևի, Էյնշտեյնի և շատ ազլ նշանագոր գիտնականների հայտնագործությունները գիտության զարգացման ու վերելքի ճանապարհին: Յուրաքանչյուրին, ով զբաղվել է հայ գրական մշակույթի պատմությամբ, շատ լավ հայտնի է, թե Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունից» ինչքան գրական սյուժեներ են ծնվել, և նրա հենքի վրա ինչքան պատմական-քննական աշխատություններ են լույս աշխարհ եկել:

Համանման դեր ու նշանակություն ունեն բարձրարժեք փիլիսոփայական, պատմական ու գեղարվեստական ստեղծագործությունները, որոնք լուսավորում են մարդու ճանաշողության ճանապարհը, օգնում նրան՝ իր մեջ հայտնաբերելու հոգեկան հարստություններ ու գանձեր, օգնում զգալու, և տեսնելու, ճանաշելու և վայելելու կյանքի գեղեցկությունները և պայքարելու գեղեցիկը կյանքում հաստատելու համար, սովորեցնում կյանքի դժվարությունները հաղթահարելու և կյանքն իմաստավորված ու իմաստալից անցկացնելու արվեստը:

Ստեղծագործական բնույթի մեջ մի խոսքից չի կարելի պահանջել հավասար շափով գաղափարի խորություն ու նորություն, մտքերի հարստություն և կարևորություն, արժեքավորություն և ինքնատիպություն: Այնուամենայնիվ դրանք խոսքին ներկայացվող ամենակարենոր պահանջներից են: Ա. Ֆ. Կոնին ճիշտ էր նկատում, թե լավ է ոչ մի բան շասել, քան ասել ու բան շասել: Հանրության համար արժեք ներկայացնող ամեն մի խոսքում էլ գաղափարը պետք է լինի ինչ-որ շափով ինքնատիպ, ինչ-որ շափով նոր, իսկ եթե նոր չէ, ապա այն պետք է ներկայացված լինի նորովից, պատասխանի նոր խնդիրների ու պահանջների:

Ասում են՝ մեկը՝ Եյնշտեյնին հարցրել է, թե գրի՞ է առնում ծոցատետրում իր ինքնատիպ մտքերը, և նա պատասխանել է, որ այդպիսիք շատ չեն լինում, որ գրի առնելու անհրաժեշտություն զգացվի: Անշուշտ, նոր ու ինքնատիպ, խոր ու կարևոր մտքեր համահավասար բոլորի գլխում չեն ծագում²³, Սակայն

²³ Դրա համար անհրաժեշտ է մի կողմից բնական տալանդ և օժտվածություն, իսկ մյուս կողմից՝ մեծ աշխատասիրություն: Պատմությունը բնական տաղանդով օժտված գիտնական մարդկանց շատ օրինակներ ետպիս: Ամա Օբրանցից մի երկուսը՝ ժամանակակից մաթեմատիկայի հիմ-

Նոր ու ինքնատիպ խոսքի համար իբրև գյուտ կարող են ծառայել նաև ուրիշների մտքերը, ուրիշների գյուտերը: «Քննախոսություն մեթոդի մասին» աշխատության մեջ Դեկարտը գըրում է. «Բայց ես դեռ դպրոցում յուրացրի, թե անկարելի է երեակայել այնքան արտառոց և անհավանական մի բան, որ ասած վիճներ փիլիսոփաներից մեկը կամ մյուսը»: Սակայն, ինչպես Կրիստիանն է ասում, «Ժամանակի ընթացքում հինգ դառնում է նոր», և չի բացառվում, որ ուրիշից վերցրած միտքը կամ գաղափարը, այլև նյութն ու փաստերը հիմք դառնանք բարձրարժեք գեղարվեստական կամ գիտական նոր խոսքի համար:

Արիստոտելը գտնում էր, որ ունկնդրին կամ ընթերցողին պետք է տալ այնպիսի գաղափարներ, որոնք սովորական մարդու ըմբռնողությունից վեր են, և կամ, եթե դրանք այդպիսին չեն, պետք է ասվեն այնպես, որ ոչ մեկն այդպես ասած վիճնի: Ուրեմն գաղափարի կարեռության հետ վճռական դեր ունի նաև արտահայտման ինքնատիպությունը: Գյոթեն արտահայտման ինքնատիպությունը համարել է բոլոր արվեստների այբն ու քեն:

Խոսքը մեծ արժեք է ունենում նաև այն դեպքում, եթե ոչ միայն նոր մտքեր ու գաղափարներ է տալիս ունկնդրին կամ ընթերցողին, այլև նոր մտքերի ու գաղափարների ծնունդ է տալիս, խթան դառնում նոր մտքերի ու գաղափարների հրապարակ գալու համար:

Այս առումով միանգամայն տեղին է հնչում Դիստերվեգի նշանավոր ասույթը՝ վատ ուսուցիչը սովորեցնում է ճշմարտությունը, իսկ լավը՝ թե ինչպես պետք է այն բացահայտել:

Խոսքի թողած տպավորությունը մեծ է լինում նաև այն ժամանակ, եթե այն մեր առաջ բաց է անում բնության ու հասարակական երեսւթների մեջ թաքնված գաղտնիքներ, բացահայտում օրենքներ ու օրինաշափություններ: Եյնշտեյնը գրել է.

նագիր Գառուը ից բոլոր հայտնագործությունները արել է 14—17 տարեկան նասակում: Կիբեռնետիկայի հայր Նորբերտ Վիները գիտությամբ լրջորեն զբաղվել է 5 տարեկան հասակից: Պասկալը ձևակերպել և ապացուցել է էվկլիոդան երկրաշափության ավելի քան 90 թեորեմ, եթե դեռ երկրաշափության մասին գաղափար չուներ, իսկ 15 տարեկանում հրատարակել է կոմի հատվածի վերաբերյալ աշխատություն և ապացուցել ավելի քան 100 նոր թեորեմ: Բնածին մեծ տաղանդով օծոված մարդկանցից էին Թովմա Ցունգը, Էդիտոնը և ուրիշներ:

«Ամենագեղեցիկ և խոր զգացումը, որ մարդ կարող է ունենալ, գաղտնիքն ըմբռնելու զգայությունն է. գաղտնիքի մեջ է ամեն մի իսկական գիտության աղբյուրը»: Եթե գեղեցիկ ու խոր զգացում է գաղտնիքն իմանալը, ապա որքան խոր զգացում է գիտնականի համար գաղտնիքի հայտնագործումը: Իզուր չէր Դեմոկրիտն ասում, թե ինքը կգերադասեր գտնել մի պատճառակական բացատրություն, քան թե տիրանալ պարսկական գահին:

Նույն բանը վերաբերում է գեղարվեստական ստեղծագործությանը, որի արժեքը բարձրանում է հատկապես այն դեպքում, երբ նրա մեջ հայտնագործվում է կյանքի որևէ օրինաշափություն, իմաստավորվում են մարդկային հարաբերությունները, դրանց տրվում նոր մեկնարանություններ, և գրականությունը մարդկանց լուսավորում է կյանքի ճանաշողությամբ, գարգացնում մարդու նկատմամբ լավատեսություն, հումանիզմի ու բարձր բարոյականության հայացք, առաջ բերում առողջ մղում դեպի լավ գործը ու լավի պաշտպանությունը:

ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱԶՈՒՋԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Լեզվի նյութական կողմի կրողները հնչուններն են, որոնց տարրեր զուգորդություններից կազմված են բառերը. բառերից կազմվում են նախադասությունները, իսկ վերջիններից էլ՝ խոսքը: Խոսքի շատ կարեոր բաղադրիչ է հնչերանգությունը, որը միշտ անբաժան է նախադասության բովանդակությունից և պայմանավորում է նրա եղանակավորությունը:

Սրանք լեզվի ու խոսքի նյութական հնարավորություններն են:

Միտք ու մտածություն արտահայտելու համար բառերը նախադասության մեջ ու նախադասությունները խոսքում կապվում են իրար, հանդես գալիս իրու համակարգված ամբողջություններ: Լեզուն ունի նյութական կողմի այս միավորները միմյանց զուգորդելու, կապելու և համակարգելու պատկառելի թվով կանոններ, օրենքներ ու օրինաշափություններ, քերականական ու իմաստաբանական գաղափարները տարբերակելու, ընդհանրացնելու ու մասնավորելու, համեմատելու ու հակա-

գրելու, նյութական-իրական և մարդու հոգեկան աշխարհներու արտապատճերելու բազմազան միջոցներ ու եղանակներ: Սըրանք էլ լեզվի ու խոսքի տեխնիկական հնարավորություններն են:

Լեզվի այս երկու կողմերը՝ նյութական և տեխնիկական հնարավորությունները, կազմում են լեզվի հարստությունը: Լեզուն միջոցների ու հնարավորությունների մի անբավ գանձարան է, որն իր գոները հավասարապես բաց է անում հասարակության ամեն մի անդամի առաջ, բայց յուրաքանչյուրը նրանից օգտվում է ոչ թե իր ցանկացածի, այլ կարեցածի շափով: Բացի սրանից, յուրաքանչյուր անհատ էլ յուրովի է օգտվում լեզվի նյութական միջոցներից ու տեխնիկական հնարավորություններից: Լեզվագործածությունը անհատական երևույթ է, այդ պատճառով էլ խոսքը կրում է անհատականության կընիքն ու դրոշմը: Ցուրաքանչյուր անհատ լեզուն յուրովի է իմանում, ունենում է իրեն մատչելի բառապաշարը, արտահայտման սիրած կում նախընտրելի ձեռքն ու եղանակները, ավելի հաճախ գործածում է այս կամ այն կառուցվածքի նախադասություններ, գերադասում լեզվամտածական այս կամ այն կաղապարներին դիմել և այլն: Արանով էլ առաջ է գալիս անհատական ոճը, իսկ սա բնութագրվում է որոշակի հատկանիշներով, որոնք ենթակա են լեզվաբանական-գիտական շափումների ու հաշվումների:

Խոսքի մեջ անընդհատ միևնույն բառերի, արտահայտման միւնույն եղանակների, լեզվամտածական միևնույն կառուցների դիմելն առաջ է բերում անհարկի կրկնություն (տավլուլոգիա) և տհաճ ու ձանձրալի միակերպություն, որոնք մտքի ու խոսքի աղքատության նշան են: Այնինչ լեզուն ընձեռում է աներևակայելի մեծ հնարավորություններ՝ խոսքը բազմազան դարձնելու համար: Այսպես, օրինակ, արդի հայերենն ունի շուրջ 200 հազար բառ, որի մեկ տոկոսն անգամ բավարարում է մեզ կյանքում կառավարվելու համար:

✓ Խոսքի կարևոր արժանիքներից մեկը արտահայտման եղանակների բազմազանությունն է, որն արդյունք է լեզվական միջոցներից ու տեխնիկական հնարավորություններից խոսքի բովանդակության, նպատակադրման, տեղի, ժամանակի ու այլ հանգամանքների պահանջներին համապատասխան առավել աղատ, առավել նպատակաւաց օգտվել կարողանալու:

Հեզվի հարստություններից այս կամ այն ձևով օգտվելու հանգամանքով են պայմանավորված խոսքի արտաքին ու ներքին ձևերը, արտաքին ու ներքին բովանդակությունները։ Բառերի ընտրության և նրանց կապակցությունների հետ կապված մի շարք երկույթներ։ Դրանցից է կից բառերի ծայրաթևերում բաղաձայնների և ձայնավորների հանդիպադրությունը, թաղածայնն ու ձայնավորը հանդիպադրվելիս արտասանությունը հեշտանում է, և սրանից շահում է խոսքի երաժշտականությունը։ Բաղաձայնը բաղաձայնի և ձայնավորը ձայնավորի հետ հանդիպադրվելիս առաջ է գալիս արտասանական որոշ գժվարություն, որը կարող է վնասել խոսքի երաժշտականությանը, սակայն բաղաձայնների նպատակադրված կուտակումը կարող է արձակ խոսքին տալ հանդիսավորություն և առնականություն։

Հիշյալ երկույթներից են նաև հանգիտությունը՝ բաղաձայնույթն ու առձայնույթը (որ միևնույն բաղաձայն կամ ձայնավոր հնչումնի հաճախված գործածությունն են) և հանգը, ինչպես և բազմահոլովությունը՝ միևնույն բառի տարրեր քերականական (հոլովման կամ խոնարհման) ձևերով գործածվելը մոտ տարածության վրա, որոնք խոսքին բանաստեղծականություն հաղորդելու միջոցներից են։

✓ Բառերն ունեն ֆիզիկական առանձնահատկություններ, կարծ ու միջին մեծության և երկար բառերը տարրեր դերեր ունեն լեզվում։ Բանաստեղծական խոսքի համար արժեք ունեն միայն այն բառերը, որոնց վանկերի թիվը վեցից շի անցնում²⁴,

²⁴ Վանկերի թիվը կարևոր դեր ունի բանաստեղծական խոսքում։ Բառերի կազմության այս առանձնահատկության դրսնորումը չափած խոսքի մեջ ոչ միայն պայմանավորում է խոսքի որթը, չափը և ձևը, այլև միաժամանակ այն ստեղծագործության ոգու և հեղինակային ոճի կարողությանը ներկայացներից է։ Այսպես, բնարական ոտանավորները սովորաբար ըստեղծվում են 1—4 վանկանի բառերով, իսկ էպիկական շունչ ունեցող ստեղծագործություններում կարող են գործածվել մինչև վեց վանկանի բառեր։ Մի հեղինակի ոճը մյուսինից տարբերվում է նաև նրանով, թե ով ինչ երկարության բառեր է գործածում։ Այսպես, օրինակ, Հովհաննեսը, Ավ. Նսահակյանը, Վ. Տերյանը, Ե. Զարենցը և անցյալի այլ բնարեր գուներ գործածում են 1—4 վանկանի բառեր (5 վանկանի բառեր՝ հազվադեպ), իսկ մերօրյա պոետներից ոմանք հաճախ են գործածում 5 և 6 վանկանի բառեր։ Եթե Հովհ. Թումանյանն իր ողջ չափած ստեղծագործություններում (այն էլ բացառապես վաղ շրջանի ստեղծագործություն-

Յոթ և ավել վանկեր ունեցող բառերն ընդհանրապես պիտանի չեն ոտանավորի և քնարական ու ոփթմական արձակի համար, այնինչ շարուն, այսինքն՝ ոչ ոփթմական, և ոչ պարբերավոր արձակ խոսքի համար բառերի երկարությունն ու վանկերի քանակը ընդհանրապես նշանակություն չունեն։ Հավասար քան։ Կով վանկեր ունեցող բառերի պարբերական գործածությունն առաջ է բերում կշռույթ (ոփթմ), և խոսքը դրանից ձեռք է բերում բանաստեղծականություն։ Նույն բանն է տեղի ունենամ, երբ պարբերաբար միմյանց հաջորդում են երկար ու կարճ, կարճ ու երկար և կամ սրանց վանկերի ընդհանուր գումարին հավասար քանակով վանկեր ունեցող բառեր, ինչպես վերն ասվել է, քիչ վանկեր ունեցող բառերով են ստեղծվում նույն զգացմունքներ արտահայտող քնարական շափածո և արձակ ստեղծագործությունները, այնինչ հանդիսավոր, լուրջ ու ծանրակշիռ բովանդակություն ունեցող խոսքի համար անհրաժեշտ են նաև երկար բառեր։ Կարճ բառերը հարմար են արագախոսության և խոսքին թափ հաջորդելու համար. դրանք առաջ են բերում արագության տպավորություն, այս պատճառով էլ կարենոր դեր ունեն բանավեճի մեջ, հատկապես հարձակվող կողմի համար։ Երկար բառերն այսպիսի նպատակների համար հարմար կամ պիտանի չեն, մինչդեռ հրապարակախոսության մեջ և գիտական խոսքում կարող են կարենոր դեր խաղալ։ Գիտական խոսքում հատուկ նշանակություն են ձեռք բերում տերմինները՝ անկախ երկարությունից, և բաղադրյալ բառերը, որոնք նպաստում են միտքը ճիշտ ու առարկայորեն արտահայտելուն։ Բարդ բառերը կարենություն ունեն նաև գեղարվեստական խոսքի համար, որովհետև նրանց բաղադրիչներն արտահայտում են գաղափարների հարաբերություններ և հաճախ են առաջ բերում բառիմաստի ներքին պատկեր, որով և խոսքն ինչ-որ շափով դառնում է պատկերավոր։

Խոսքի բազմազանության պայմաններից մեկն էլ հոմանիշ, նույնանիշ, նականիշ, նույնանուն, նարանուն, բազմիմաստ, տե-

Շերում) շուրջ մեկ ու կես տասնյակ 5 վանկանի բառեր է գործածել, Ավետարակյանը՝ մոտ եռակի շատ, Վ. Տերյանն ու Ե. Զարենցը՝ հազվադեպ, ապա Պարույր Սևակը միայն «Եղիշի լույս» ժողովածոի մեջ այնքան 5 և 8 վանկանի բառեր է գործածել, որքան միասին չեն գործածել հիշյալ բանաստեղծներն իրենց բոլոր շափածո ստեղծագործություններում։

սակասեռային ու ճարաբերակից բառերից, օգտվել կարողանալն է, խոսքի բազմազանության աղբյուր են նաև բառերի շերտերն ըստ ժամանակային և տարածական ոլորտների:

Այս բառաշերտերից յուրաքանչյուրն իր այս կամ այն ոճական երանգն է բերում խոսք: Այսպես, գրաբար բառերն իրենց հետ բերում են հնության փայլ և յորհրդավորություն, խոսքը դարձնում գրքային կամ վերամբարձ, նրան տալիս հանդիպավորություն ու վսեմություն, իսկ եթե դրանք անհրաժեշտաբար չեն գործածվում, ոճը դարձնում են փքուն ու ճռում: Ժողովրդական բառերը, դարձվածները և բառակապակցությունները ոճը դարձնում են հասարակ, ուստի և պիտանի չեն գիտական խոսքում, հրապարակախոսության մեջ և պաշտոնական գրագրություններում գործածելու համար: Եվ ընդհակառակն, դրանք ոճին տալիս են կենդանություն, թեթևություն և բնականություն, բերում են ժողովրդայնության ոգի, խոսքը դարձնում պարզ ու անպաճույն, ուստի և հարմար են ոչ միայն առտնին խոսք ու զրոյցում, այլև գեղարվեստական խոսքի որոշ տեսակներում գործածվելու համար: Նոր բառերն ու տեղին գործածված օտար բառերը²⁵ խոսքին հաղորդում են նորության թարմություն և արտասովորության գրավչականություն: Բարբառային բառերի ու պրոֆեսիոնալիզմների մի մասը խոսքը կարող է դարձնել գուհիկ կամ ցածր: Դրական լեզվի համար խոսքի ոճավորման միջոց կարող են ծառայել արևմտահայերենի այն բառերը, որոնք չեն արևելահայերենում:

Լեզվի բառապաշտարից անկախ գոյություն ունեն և մի առանձին շերտ են կազմում բառերի կայուն կապակցությունները կամ բառակապակցությունները:

Խոսքի բազմազանության համար կարևոր է ոչ միայն բառերի ու բառակապակցությունների, այլև քերականական ձեզերի՝ հոլովման ու խոնարհման բառաձեռերի ճիշտ ընտրությունը: Ինչպես հոլովման, այնպես էլ խոնարհման համակարգե-

²⁵ Նկատի ունենք ուսերենից և ուսերենի միջոցով նվրոպական լեզուներից կատարված գրական փոխառությունները: Թուրքերենից, պարսկերենից և արաբերենից կատարված փոխառությունների մեծ մասը ժողովրդական է, այդ պատճառով էլ դրանք ոճը դարձնում են հասարակ Ընթանարապես ժողովրդական փոխառությունները հասարակ են: Հասարակ են նաև ուսերենից ոչ գրական ճանապարհով նկատ ժողովրդական փոխառությունները:

րում գոյություն ունեն զուգահեռ ձևեր, որոնց մի մասը գալիս է գրաբարից, մի մասն էլ ունի ժողովրդական կամ բարբառային ծագում: Ժողովրդական ու բարբառային քերականական բառաձևերն ավելի հարմար են մտերմիկ զրուցին ու հասարակ խոսքին, իսկ գրական ու գրաբարյան բառաձևերը՝ գիտական խոսքին ու հաբարակախոսությանը: Գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ անհրաժեշտության թելադրանքով գործածվելին՝ քերականական զուգահեռ ձևերը խոսքը դարձնում են բազմազան, իսկ բազմազանությունը հաճելիության կարևոր պայմաններից մեկն է:

Բազմազանություն է առաջ գալիս հատկապես խոսքի մեջ տարրեր կառուցվածքների ու տիպերի նախադասությունների գործածության հետեւանքով: Միատեսակ կառուցվածք ունեցող ու միատիպ նախադասությունները ծանր ու տարտամ ոճ են առաջ բերում: Ինչպես կյանքի բոլոր հանգամանքներում, այնպես էլ խոսքի մեջ միակերպությունը ծնում է տաղտկություն: Բարդ ու բազմաբարդ նախադասություններով, ինչպես և գերբայական դարձվածքներով արտահայտված մտքերը թեև հարմար են խոսքի ճշտության համար, և այդ պատճառով հաճախված են լինում գիտական խոսքում, սակայն դժվար լսելի ու դժվար ընկալելի են: Քանի որ գերբայական դարձվածքներով ու բազմաբարդ կառուցվածքի նախադասություններով արտահայտվում են մի քանի գաղափարների ու մտքերի հարաբերություններ, այսպիսի կառուցցների ընկալումը համեմատաբար մատքի մեծ լարում է պահանջում, հատկապես մտավոր ոչ մեծ զարգացում ունեցող մարդկանցից: Այսպիսի նախադասությունները, ինչպես և պարբերույթները, օւան մի այլ առանձնահատկություն. որպեսզի նրանց իմաստալին կամ քերականական ամբողջություն ներկայացնող բաղադրիչները մեկ շնչով արտասանվեն, իսկ դա ամեն մի բարդ կառուցվածքի նախադասության համար պարտադիր պայման է, անհրաժեշտ է լինում ընքերի մեջ կուտակել շատ օդ, և այս պատճառով առաջացած արտասանական ձգվածությունը առաջ է բերում պահետիկություն, հոետորականություն և հանդիսավորության պատրանք: Հասկանալի է, որ այսպիսի նախադասությունները պիտանի չեն մտերմական խոսքին ու զրուցին, առօրյա հաղորդակցմանը:

Գրական լեզուն մշակել է մտքի արտահայտման մի շարք կառուցցներ ու կաղապարներ, որոնք բացակայում են ժողո-

Վըրդական խոսքում: Այսպիսեան են մարդի արտահայտման կրավորական կառուցվածքը՝ ներգործության խնդրով հանդերձ, հետադաս դերբայական դարձվածքներով, հետադաս առանձնացված որոշիչներով, ինչպես նաև միջարկումով (այսինքն՝ յուրահատուկ շրջադասությամբ) նախադասությունները և այլն: Այսպիսի կառուցներն ու կաղապարները, որ խոսքը բազմազան գարձնելու միջոցներից են, երբեմն հաճելի տպավորություն են առաջ բերում հենց այն պատճառով, որ ժողովրդական լեզվում շկան:

Խոսքը բազմազան է լինում նաև այն դեպքում, երբ առանց մտքին ու հմաստին վնաս հասցնելու, միևնույն երևույթի կամ գաղափարի մասին արտահայտվելիս միևնույն լեզվական ձևերը շենք գործածում, երբ միանման հույզեր ու զգացումներ արտահայտելու համար լեզվական միևնույն կաղապարներին ու ճարտասանական ձևերին շենք դիմում:

Խոսքի բազմազանության կարևոր պայմաններից մեկն էլ եղանակավորությունն է: Հարցական, բացականչական և հրամայական նախադասությունները կապված են հույզերի արտահայտման հետ և ծառայում են խոսքը հուզական և արտահայտիչ դարձնելու նպատակին: Այդ է պատճառը, որ հուզված, բարկացած մարդիկ անմիջապես անցնում են հարցական, բացականչական ու հրամայական կարճ նախադասությունների: Համանման նպատակների են ծառայում նաև միակազմ նախադասությունների որոշ տեսակներ, ոճական զեղչումները (էլիպսիս), ճարտասանական որոշ ձևեր (ճարտասանական հարց, ճարտասանական բացականչություն և այլն): Եղանակավորությանը, որ առաջ է գալիս զանազան բնույթների (պատմողական, հարցական, հրամայական, միակազմ և այլն) նախադասությունների՝ խոսքի մի հատվածի կամ պարբերության մեջ միահյուսվելու հետևանքով, մի կողմից առաջ է բերում բազմազանություն, իսկ մյուս կողմից՝ խոսքը զգալիորեն հուզական է դարձնում:

Եթե քերականական մի շարք կարգեր և ոճական միջոցներ (օրինակ, որոշչի և հատկացուցչի հետադաս գործածությունը, ստորոգյալի նախադաս գործածությունը՝ ենթակայի համեմատ, միջարկումը և այլն) խոսքը դարձնում են բանաստեղծական, ապա դրանց հակառակ կան ժողովրդական մտածողությանը հատուկ լեզվամտածական կաղապարներ, քերականական կարգեր

և ոճական միջոցներ, որոնք խոսքը դարձնում են հասարակ, նրան տալիս ժողովրդական երանգ և այդ պատճառով էլ շեն զործածվում բարձր ոճերում, գիտական խոսքում, հրապարակախոսության մեջ և այլն։ Արդի ժողովրդական-խոսակցական հայերենում գոյություն ունեն 40-ից ավելի այդպիսի լեզվամտածական կաղապարներ, որոնք հայերենի հատկաբանություններն են։

Ժողովրդական մտածողության ձևերից մեկն էլ զուգադասությունն է (պարատաքսիս), որն առաջ է գալիս այն բանի հետևանքով, որ երկու կամ ավելի մտքեր միասնաբար են հանդիս գալիս մեկ նախադասության մեջ։

Եթե գրական լեզվում բարդ նախադասության կազմիչները սովորաբար կապված են լինում շաղկապներով կամ հարաբերական դերանուններով, ապա ժողովրդական մտածողությանը հատուկ է շարահարական կապը, այսինքն՝ շարահյուսական այնպիսի կապը, որի համար շաղկապներ ու հարաբերական դերանուններ շեն պահանջվում, ինչպես, օրինակ, հետեւյալ առածներում է։

Մեկ կա՝ հազար արծեն, հազար կա՝ մեկ չարծեն։

Հերմենը թթու կերան, որդկերանց ատամն առավ։

Մուկը ծակը չէր մտնում, ցախակեն էլ պոչին կապեցին։

Տնքալիս ինձ ես կանչում, տրտնզալիս՝ տեգորս կնկան։

Լեզուն իր բաղադրիչ տարրերում ունի թաքնված մեծ հընարավորություններ։ Թե այդ հնարավորություններից ով ինչպես կօգտվի, կախված է ոչ այնքան դրանց տեսական իմացությունից (թեև դրա դերն անտեսել լիովին չի կարելի), որքան գործնական հմտություններից, անձնական շնորհքից, խոսքի պահը բնորոշող զանազան հանգամանքներից։ Բոլորն էլ իրենց բառամթերքը, հնչերանգը, արտահայտման եղանակը, մտածողական կառուցվածքները փոխում են՝ համապատասխան խոսքի նյութի ու բովանդակության, խոսքային միջավայրի ու հանգամանքների, սակայն յուրաքանչյուրն ըստ իր ձաշակի, գեղագիտական ըմբռնումների և իմացության։ Աշխարհահոշակ գրողներից ու մտածողներից շատերը իրենց գրելու ու խոսելու մեծ շնորհքը ձեռք են բերել ոչ այնքան հոետորական արվեստի պահանջների տեսական իմացության և դրանց գործնական կիրառության միջոցով, որքան իրենց աշխատասիրությամբ՝ ու-

րիշների ճառերից, ուսումնասիրություններից ու ստնդադործություններից, ժողովրդական, մասամբ նաև օտար արտահայտ աձնելու սովորելու, ինչպես և արտահայտման նոր եղանակներ որոնելու և գտնելու ճանապարհով։ Միանգամայն հասկանալի է, թե ինչու նշանավոր մանկավարժ Յան Ամոս Կոմենիուսը պահանջում էր ոչ մի լեզու չուսումնասիրել քերականության գրքերով, այլ գրողների ստեղծագործություններով²⁶, իսկ Զոն Լոկը գրում էր. «Ես շատ քիչ կամ նույնիսկ բոլորովին չեմ հանդիպել մի մարդու, որը լավ դատելու և գեղեցիկ խոսելու շնորհք ձեռք բերեր, ուսումնասիրելով այն կանոնները, որոնք այդ բանը սովորեցնելու հավակնություն ունեն»²⁷,

ՀԱԿԻՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսքի ոչ մի տեսակի համար արժանիք չեն կարող լինել երկարաբանությունը և ավելորդաբանությունը։ Ավելորդություններից զերծ խոսքը լինում է հակիրճ։ Հակիրճությունը կամ սեղմությունը խոսքի բարձր կուլտուրայի արտահայտություն է, Այն մի կողմից լեզվի ընձեռած արտահայտման հարուստ հնարավորությունները ամենաարդյունավետ ձեռվ, տեղին ու նըպատակահարմար գործածելու, իսկ յյուս կողմից՝ խոսքի նյութի մասին հստակ պատկերացում ունենալու, խոսքի առարկան լավ իմանալու և այն առավել ճշտությամբ ու խորությամբ արտահայտել կարողանալու արդյունք է և հետեանք։

Խոսքի տարրեր տիպերում սեղմությունը տարրեր արտահայտություններ է ունենում։ Դորժարարական տիպի որոշ խոսքեր (ստացական, տեղեկանք, շիազորագիր և այլն) գրվում են պատրաստի կաղապարներով, ուստի թույլ չեն տալիս ավելորդաբանություններ։ Այսպես չեն գեղարվեստական ու գիտական խոսքերը և հրապարակախոսություններ։ Եթե գեղարվեստական ու գիտական խոսքերը և հրապարակախոսության մեջ պահպանվում են հասկանալիության կամ պարզության և խոսքի ճշտության պահանջները, և սրանց միանում է հակիրճությունը, խոս-

²⁶ Մանկավարժության պատմության քրեստոմատիա, հ. 1, Եր. 1886, էջ 218:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 813:

քը դառնում է աֆորիստական. սովորական նախադասությունները հնչում են իրեւ ասուլիթներ, նախադասությունների հապակցությունները վերածվում են սիլլոգիզմների։ Ահա մի հառված նղիշելի պատմությունից։

Ում հոգիները բոլացած են երկնավոր առաջինությունից, սաստիկ երկուողի մեջ է ընկած մարմնի բնուրյունը. ամեն հողմից շարժվում է և ամեն խոսքից վրդովկում, ամեն բանից դողում. այսպիսի մարդը ցնորական բաներով է անցկացնում իր կյանքը, իսկ մարմանակ է անդառնակ կորստյան մատնվում։ Ինչպես որ հնում մեկն աւել է՝ հիասկացված մահը և, հիասկացված մահը՝ անմահություն։ Ով որ չգիտե, թե ինչ է մահը, վախենում է մահից, իսկ ով գիտե մահը, երանից չի երկնչում։

Եվ այս բոլոր շարիքները մարդու միտքն են մտնում անուսումնությունից։ Կույրը գրկում է արեգակի նառագայթներից, իսկ տգիտությունը գրկում է կատարյալ կյանքից։ Լավ է աշքով կույր, քան մտքով կույր։ Ինչպես որ հոգին մեծ է մարմնից, այնպես էլ մտքի տեսողությունը մեծ է մարմնական տեսողությունից։

Հնդհանրապես խոսքում ավելորդ են այն բոլոր բառնորը, նախադասությունները, միջանկյալ պատմությունները և այլն. որոնք որևէ ձևով չեն նպաստում մտքի ու գաղափարի ճշգրիտ արտահայտմանը, գեղարվեստական կերպարների ու գեղարվեստական իրադրության տիպականացմանը, չեն ծառայում գեղագիտական նպատակի։

Խոսքի հակիրճությունը կամ սեղմությունը համարյա միշտ ուղիղ համեմատական է լինում բովանդակության խորությանը. ով կարողանում է իր մտքերն արտահայտել հնարավորէն չափ հակիրճ ու սեղմ, նրա ասածն՝ էլ լինում է խոր ու բովանդակալից, և ընդհակառակն, ով կարողանում է արտահայտել խոր ու բովանդակալից մտքեր, նա տիրապետում է նաև հակիրճ արտահայտվելու արվեստին։ Սյսպես է նաև գեղարվեստական խոսքում։ Չերնիշևսկու կարծիքով սեղմությունը ստեղծագործության գեղարվեստական արժեքի առաջին շափանիշն է։

Հնում աթենական ծաղկուն ու փարթամ ոճին հակադրվել է լակոնականը, որ պահանջում էր մտքերն արտահայտել հնարավորին չափ սեղմ, առանց զարդերի ու պաճուճանքների։ Ինչպես բռունքը բաց ձեռքի համեմատությամբ, այնպես էլ սեղմ խոսքը ծավալունի նկատմամբ զգալիորեն ուժեղ է լինում։ Սրբ Ալեքսանդր Մակեդոնացուն հարցրին, թե ինչու են լակոնացիք սիրում կարճ խոսել, ասաց՝ «որովհետեւ համառոտությունը մոտ

է լոռւթյանը», իսկ լոռւթյունը հնում դիտվել է իմաստնության նշան։ Ծուս դասական գրականության ուահվիրաններից մեկը՝ Զեխովը ասում էր, թե գրելու արվեստը կրնատելու արվեստ է։

Համառոտությունը հատկապես գիտական խոսքի կարևոր պայմաններից մեկն է։ Գիտական խոսքում նշանակալից գեր ունեն գիտաբառերն ու տերմինները, որոնք զգալի շափով պայմանավորում են խոսքի հակիրճությունը, քանի որ դրանք փոխարինում են ամբողջական սահմանումների ու բացատրությունների։ Գիտական խոսքի համառոտության միջոցներից են բարդ բառերի գործածությունը բառերի կապակցությունների փոխարեն, դերբայական գարձագաժներով կառուցների գործածությունը բարդ նախադասությունների փոխարեն, խուսափումը շրջասություններից, գեղարվեստական որոշիչ-մակդիրներից, առարկայի կամ գործողության չունեցած հատկանիշների ժիմտումից և այլն։

Խոսքի համառոտությունը շպետք է վերածվի անհասկանալիության։ Խոսքը շպետք է դառնա առեղջածային։ Պետք է հիշել, որ եթե հակիրճությունն արժանիք է, ապա խրթնաբանությունը՝ թերություն։ Սակայն մի բան էլ անվիճելի է. եթե համառոտության մեջ է խոսքի ուժն ու հզորությունը, ապա ընդարձակության մեջ է թաքնված կսեմության և հանդիսավորության գաղտնիքը։ Միանգամայն իրավացի և գեղեցիկ է արտահայտվել այս մասին Պլուտարքոսը՝ «Կամ որքան հնարավոր է՝ կարճ, կամ որքան հնարավոր է՝ հաճելի»։

ՃԾՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ճշտությունն ըստ էության ոչ միայն խոսքի արժանիքներից է, այլև նրան ներկայացվող շատ կարեռ պահանջ։ Եթե ինչ-որ բանում այն ճիշտ չէ, ապա իր նպատակին չի կարող ծառայել, որովհետեւ ոչ ոք բարյացակամ վերաբերմունք չի հանդես բերում անճշտության ու սխալի, առավել ևս դիտմամբ առաջ քաշված բացահայտ կամ քողարկված ստի, կեղծիքի ու խարդախության նկատմամբ։

Խոսքի ճշտություն ասելով առաջին հերթին հասկանում ենք նրա բովանդակության ճշտությունը, սակայն դրա հետ մեկտեղ՝ ինչպես քերականական, այնպես էլ խոսքի կառուցման օքան։

կանոնների ճշտությունը։ Բովանդակության ճշտություն ասէլով՝ հասկանում ենք նախ փաստերի ու փաստարկների, տարեթվնրւ, եղելությունների, ժամանակների, իրական-պատմական անձերի, աշխարհագրական և այլ անվանումների ճշգրտությունը, իրերի և երեսությների պատճառակցական կապերի, փոխկապվածությունը ու զանազան առնչությունների ճիշտ արտացոլումը և այլն։ Այնուհետև, բովանդակության ճշտության հաջորդ մակարդակը պայմանավորում են փաստերից ու տվյալներից, մտքերից ու դատողություններից մակարերվող եզրակացություններն ու եզրահանգումները։ Խոսքի ճշտությունը պահանջում է, որ դրանք հակառակ լինեն իրերի բնույթին, այլ բխեն դրանց ներքին հությունից և շհակասեն տրամաբանության օրենքներին։

Սրան հետեւում է ավելի բարձր մակարդակ, որն իր մեջ առնում է ամբողջ խոսքի բուն բովանդակությունն ու նորաւու կը՝ հիմնական հետեւությունը, մեկնարանությունն ու գնահատականը, գաղափարական եզրակացությունը և այլն։

Ոմանք հանիրավի կարծում են, թե ճշտությունը սոսկ դիտական խոսքին ներկայացվող պահանջ է։ Լև Տոլստոյը միանգամայն իրավացի էր, երբ գրում էր՝ «Որքան էլ որ տարօրինակ թվա, գեղարվեստն առավել ճշգրտություն է պահանջում, քան գիտությունը»։

Խոսքի ճշտությունը պահանջում է, որ նրա մեջ ճիշտ լինեն գործածված բառերն ու տերմինները, որ գրողը կամ խոսողը տիրապետի և խստորեն հետևի լեզվի օրենքներին ու կանոններին, որպեսզի ճիշտ լինեն կառուցված նախադասությունները, քերականական ճիշտ կապերով հանդիս կան նախադասությունը բաղադրող միավորները՝ պարզ նախադասության անդամները և բարդ նախադասության կազմիները։ Բանավոր խոսքում ոչ գրական հնչերանգն ու առողջանությունը, գրավոր խոսքում ուղղագրական ու կետադրական սխալները, որ սովորաբար անգրագիտության «անմեղ» արտահայտություններ են, այլև բառերի ու բառակապակցությունների, դարձվածների ու պատրաստի խոսքային միավորների ոչ տեղին ու ոչ ճիշտ գործածությունները ունկնդրի ու ընթերցողի մեջ արհամարհանքի գործում են առաջ բերում։

Ըստ էության ուղղագրական, կետադրական, արտասանական-ուղղախոսական նորմաների, ինչպես և բառերի գործածությունների և դրանց քեզականական կապակցությունների կա-

նոնների ճշտության պահպանումը ոչ թե խոսքի արժանիքի մակարդակի պահանջ է, այլ նախնական այն պայմաններից մեկը, որոնց վրա պետք է բարձրանա խոսքի արժանիքի պահանջը:

Խոսքի ճշմարտության պահանջի դեմ է արհեստականությունը: «Ճշմարտությունն ասող խոսքը պետք է լինի հաստիակ և առանց արհեստականության», — ասել է Սենեկան: «Այստեղ, ուր արվեստը զգացվում է, պակասում է ճշմարտությունը», — նույն միտքն արտահայտել է նաև Կվինտիլիանոսը: «Զըգատի՛ր ամենից առաջ ճշմարտությանը, և այն ժամանակ քիզ հետ կլինեն գեղեցկությունը և առաքինությունը», — սովորեցնում է Հնդկական ժողովրդական իմաստությունը:

ՀԱՍԿԱՆԱԼԻՌՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ ՊԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆ

«Պարզությունն ու ճշմարտությունն այնպիսի գեղեցկություններ են, որ ամեն բանի մեջ կփնտրվեն ամեն բանն առաջ», — ասել է Հայ մեծ գրող Հակոբ Պարոնյանը: Արիստոտելը նշում է խոսքի միայն մեկ արժանիք՝ հասկանալիությունը: Խոսքի հասկանալիությունը կամ պարզությունը, ինչպես հին աշխարհի մեծ փիլիսոփան է ցույց տալիս իր «Պոետիկա» աշխատության մեջ, պայմանավորված է առաջին հերթին լեզվական նյութի գործածությամբ և շարադրանքի որոշակի ձևերով: Հասկանալիության, կարևոր պայմանը մտքերի արտահայտումն է ընդհանուր գործածական բառերով, ընդհանուր գործածական նախադասությունների կառուցվածքներով: Սակայն այսպիսի խոսքը պարզ լինելով հանդերձ կարող է լինել պարզունակ: Մյուս արատների ու առաքինությունների պես պարզությունն ու պարզունակությունն էլ արտաքուստ նման, իսկ էությամբ հակադիր երևույթներ են²⁸: Եթե պարզունակությունը տհասության ու սահմանափակության արտահայտություն է, ապա պարզությունը՝ մտավոր հասունության ու զարգացածության վկայություն:

Պարզությանը մյուս կողմից հակադրվում է խրթնաբանու-

²⁸ Դեռևս հին հույներն են Ակատել, որ առաքինություններն ու առատները համախ արտաքուստ միմյանց նման են (առատաձեռնություն և վատնողություն, խնայողություն և ծլատություն և այլն):

թյունը, որը շատ հաճախ միտումնավորության արդյունք է: Կան հեղինակներ, որոնք և խոսքի նյութը, և լեզվի նյութը շատ լավ իմանալով հանդերձ՝ գորում են խրթին լեզվով, այսինքն՝ գործածում են հասարակության լայն խավերին անհասկանալի բառեր և իրենց մտքերն արտահայտում են հասարակ մարդկանց համար անսովոր լեզվամտածական կառուցներով:

Այսպիսի հեղինակներն այդ անում են դիտմամբ՝ ուրիշների համեմատությամբ գիտուն երևալու ձգտումով: Սակայն խըրթնարանության պատճառ կարող է դառնալ նաև խոսքի, ստեղծագործության նյութի բովանդակությունը: Ընդհանրապես խըրթին գրելը կապված է մեծ մասամբ անհատի հոգեբանական խառնվածքի հետ: Այս տեսակետից հայ իրականության մեջ առանձնանում են թեոդորոս Քոթենավորն ու Դրիգոր Մագիստրոսը, որոնց ստեղծագործությունների մի մասի լեզուն աշքի է ընկնաւմ ծայրահեղ խրթինությամբ: Պետք է ասել, որ բոլոր դեպքերում էլ խրթնարանությունը գովելի հատկանիշ չէ և ամենայն էլ խոսքի ու հեղինակի արժանիք չի կարող համարվել:

Պարզությանն անհարիր է նաև շատախոսությունը, ինչպես և շաղակրատանքը. ամեն մի ավելորդ ու անտեղի գործածված քառ խանգարում է պարզությանը: Պարզությանը խանգարում են գերբայական դարձվածքներով խճողված պարզ, ինչպես նաև ենթաստորագասության մի քանի աստիճան ներկայացնեղ նախդասությունները: Մասնագիտական տերմինները և օտար բառերն ու բանաձևերը, թեև խոսքի ճշտության ու համառոտության միջոցներից են, սակայն կարող են դառնալ պատճեց բոլոր նրանց համար, ովքեր դրանք չգիտեն:

Հասկանալիությունը կամ պարզությունը սիրում է կոնկրետությունն: Այն հակառակ է վերացականությանը և ճամարտակությանը: Մրանց հակառակ հասկանալիությանը զգալիորեն նպաստում է առարկայականությունը, որով կապ է ստեղծվում վերացականի և թանձրացականի միջև: Առարկայականությունը է ստեղծվում փաստերով, կենդանի օրինակներով, պատմական ու գեղարվեստական գրականության տվյալների վկայությամբ, նմանությունների ու համեմատությունների միջոցով, ընդհանուր անվանումների փոխարեն մասնավոր անվանումների գործածությամբ և այլն (այս մասին տե՛ս ստոքն):

✓ ՏՐԱՄԱԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսքի կարեոր արժանիքներից է տրամաբանականությունը: Եթե մեր գիտակցությունը և միտքը խոսքի մեջ փնտրում են գաղափարի նորություն, խորություն, կարեռություն և թարմություն, մեր տեսողությունն ու լսողությունը նրա մեջ որոնում են գեղեցկություն, հաճելիություն, ներդաշնակություն և բազմազանություն, ապա մեր դատողությունն ու իմացությունն առաջին հերթին պահանջում են, որ նրա մեջ լինի հակասականություն: Հակասություններով լի մեր կյանքում շատ բաներ ենք հանդուրժում, սակայն ոչ մեկին չենք ներում, երբ նրա խոսքի մեջ նույնիսկ չնշին հակասականություն ենք նկատում:

Մարդու հոգեկան գործունեության կարողությունները, որոնք արտահայտվում են լեզվի միջոցով, ինչպես ասվել է, բաժանվում են երեք բնագավառների՝ մտքերի, կամքի և զգայությունների: Միտքն արտահայտվում է նախադասություններով, որոնք դատողություններ են և պարտադիր կարգով պետք է համապատասխան լինեն ձեական տրամաբանության օրենքներին: Կումք ու զգայություններ արտահայտող նախադասությունները ձեական տրամաբանության օրենքներին չեն ենթարկվում: Բացի սրանից, ձեական տրամաբանության գիտությունը գործում է դատողությունների ու մտահանգումների ոլորտում, այն չի բարձրանում մինչև մտածության (որը կապակցված դատողությունների ամբողջություն է) մակարդակը:

Խոսքի տրամաբանականությունը պահանջում է, որ նախ՝ հակասականություն լինի բանակարգի մեջ: Այնուհետեւ՝ այն պահանջում է, որ հակասականություն լինի բովանդակության մեջ, որպեսզի, ինչպես ասում են, խոսքը չսկսվի կենացով և ավարտվի հոգոցն հանգուցելոցով: Այդ նշանակում է, որ մըտքերը պետք է կապված լինեն միմյանց, բխեն իրարից, լինի պատճառաբանվածություն մտքերի պատճառահետևանքային շըղթայի բոլոր օղակներում: Խոսքի համար շատ կարեր է նաև հոգեբանական պատճառաբանվածությունը:

Խոսքի տրամաբանականությունը լի նույնանում ճշմարտականության հետ: Տրամաբանականությունը և ճշմարտականությունը միայն շփման կետեր ունեն. դրանք ոչ թե նույնական, այլ հարաբերակից հասկացություններ են: Միևնույն տրամաբանականության դեպքում հնարավոր է նույնիսկ հակառակ եղ-

բահանգումների հասնել: Այդ կախված է նրանից, թե տվյալ եղանակման համար ինչն է ծառայել իրբու հիմունք, ելակետ կամ դրույթ, ինչ հայեցակետից է ելել հեղինակը: Դրույթի, ելակետի, հայեցակետի ու մեթոդի ընտրությունն ընդհանրապես սուբյեկտիվ գործոն է, այդ պատճառով էլ մարդիկ միենույն երևույթի մասին տալիս են տարրեր մեկնաբանություններ ու բացատրություններ և հանգում են տարրեր եղակացությունների: Բերենք միայն մեկ օրինակ.

Եվաթլուս սովորություն էր սովորում Պրոտագորասի մոտ: Նա փիլիսոփայի հետ պայման է դնում, որ նրան վճարելիք վարձի կեար տա անմիջապես, իսկ մյուս կես՝ այն ժամանակ, երբ շահի առաջին դատը: Պրոտագորասը համաձայնում է: «Ակայն ուսումն ավարտելուց հետո Եվաթլուսը ո՞չ դատի պաշտպանություն է հանձն առնում, ո՞չ էլ կամենում է վճարել ուսուցին:

Պրոտագորասը նրան դատի է տալիս:

— Կամ դատավորները կդատապարտեն քեզ վարձը վճարել,— ասում է նա,— և դու կվճարես օրենքով, կամ դատը կշահես և ստիպված կիմես վճարել՝ համաձայն մեր պայմանի: Հետևաբար երկու դեպքում էլ կվճարես:

Եվաթլուսը նրան պատասխանում է.

— Եթե ես դատապարտված, ապա չեմ վճարի համաձայն մեր պայմանի, որովհետև առաջին դատս կորցրած կիմեմ, իսկ եթե շահեմ, դարձալ չեմ վճարի՝ համաձայն դատավճուի: Ուստի երկու դեպքում էլ չեմ վճարի:

Երբեմն տարրեր մեկնաբանությունների գալունիքը, ինչպես այդ ցույց է տվել Արիստոտելը, թափնված է լինում բառերի բազմիմաստության, ինչպես և այն բանի մեջ, թե ով ինչպես է հասկանում բառը, ինչ բովանդակություն է զնում նրա մեջ:

Ամեն մի անտրամաբանականության հետևանքը լինում է էկլեկտիզմը, սակայն անտրամաբանականությունից պետք է տարրերել կարծեցյալ անտրամաբանականությունը, որով ըստեղծվում են փոխակերպությունների մի շարք տեսակներ՝ երկսայրաբանությունը, անձակցությունը և այլն:

Տրամաբանականություն չի նշանակում նաև աշխարհայացք: Տրամաբարհայացքների տեր մարդիկ կարող են ստեղծել բարձրարժեք երկեր: Հակառակ աշխարհայացքներ են ունեցել, օրինակ, Հեգելն ու Մարքսը, մեկը՝ իդեալիստ, մյուսը՝ մատերիալիստ, բայց երկու խոշորագույն մտածողների երկերն էլ փայլում են իրենց կուռ տրամաբանությամբ:

ՊԱՏԱԽԵՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ ԱՐՏԱՀԱՅՏԾՈՒԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Եսոսքային ինֆորմացիան ստանում ենք տեսողության լուսողության զգայարաններով: Սակայն խոսքն առավել կապված է տեսողության և լսողության զգայությունների հետ ոչ միայն նրա համար, որ ականջով ասածը լսում ենք, և աշբով գրածը տեսնում, այլև այն պատճառով, որ անկախ ընկալման ուղղուց խոսքն առաջ է բերում ուժեղ տեսողական և համեմատաբար թույլ լսողական մտապատճերներ: Թե՛ բանավոր և թե՛ գրավոր խոսքը բերում է մեր տեսողության առաջ իրական աշխարհի իրերի ու երեսույթների հարաբերությունների պատճերներ, որոնք իբրև ինֆորմացիաներ դարձյալ հիմնականում ստանում ենք հիշյալ երկու զգայարաններով:

Եթե այս երկու զգայարաններից ստացած զգայություններում տեսողությունն ամեն ինչում գեղեցկություն է փնտրում, ապա լուսողությունը որոնում է ներդաշնակություն: Գեղեցկությունն ու ներդաշնակությունը հավասարապես առաջ են բերուած հաճելիության զգացում, Տեսողության զգայության պահանջին խոսքը բավարարություն է տալիս իր մի շարք հատկանիշներով, որոնց մեջ շատ կարեոր է պատճերավորությունը, իսկ լուղության զգայության պահանջին՝ նույնպես մի շարք հատկանիշներով, որոնց մեջ կարեոր դեր ունեն, արտահայտչականությունը և նվազայնությունը:

Գոյություն ունի, ինչպես ասվել է, մտածողության երկու եղանակ. մի դեպքում այն առարկայական է, բնական, այսպես առած՝ սովորական, մյուս դեպքում՝ պատճերավոր է, «արվեստավոր», այսինքն՝ ոչ սովորական, որ հոգեբանները կոչում են կողմնային: Մտածողությունն առարկայական է այն դեպքում, երբ առարկաները, առարկաների հատկանիշները և սրանց միջև եղած հարաբերություններն արտահայտվում են իրենց անուններով, այսինքն՝ այն բառերով, որոնք լեզվում կյանքի են կոչված արտահայտելու հենց այդ առարկաները, նրանց հատկանիշները և հարաբերությունները: Սա համապատասխանում է մարդու բնական, սովորական, առօրեական մտածողությանը, երբ նա դատողություններ է անում որևէ բանի մասին, արտահայտում սուրյեկտիվ-կամային ու զգացական վերաբերմունք: Մտածողության այսպիսի եղանակը սովորական է սահմանադրության համապատասխանում:

կան և գիտական բնույթի խոսքերի համար: Այսպես ենք մտածում նաև պաշտոնական գրադրություններ կազմնչի, ուսորյաղույցի ժամանակ և այլն: Սրան հակառակ պատկերավոր մտածությունը արդյունք է այն բանի, որ առարկաները, նրանց համար կանխիշները և հարաբերություններն արտահայտվում են ոչ թե դրանք անմիջապես նշանակող բառերով, այլ ուրիշ՝ միանգամայն այլ նշանակություն ունեցող և իմաստային այլ դաշտերի վերաբերող բառերով: Պատկերավոր մտածողությունը, յինելով առավելապես գրական խոսքի արտահայտություն՝ գեղարվեստական գրականության կարևոր բաղադրիչներից է, խոսքի գեղարվեստականության պայմաններից մեկը:

Ինչպես տեսանք, բառերը խոսքում երկու ձևով են գործածվում՝ իրենց բուն, այսինքն՝ ինքնարանական նշանակությամբ, և իրենց ու բուն, այսինքն՝ գորիսարանական նշանակությամբ: Բառերի նման՝ նախադասություններն էլ կարող են երկու ձևով գործածվել՝ ինքնարանորեն և այլարանորեն: Ինքնարանորեն գործածվելիս նախադասության իմաստը հավասար է լինում նրա մեջ եղած բառերի նշանակությունների գումարին, իսկ այլարանորեն գործածվելիս նախադասության իմաստը և բառերի նշանակությունների գումարը լինում են տարբեր, երբեմն հակառակն, այսինքն՝ ասվում է մի բան, և հասկացվում՝ այլք բան: Բառերի ու նախադասությունների փոխարանական ու այլարանական գործածությունները խոսքը դարձնում են պատկերավոր, զարդարուն, արտասովոր ու գրավիչ, ունկնդրի և ընթերցողի մեջ առաջ բերում հիացմունքի ու զարմանքի զգացում, նրանց վրա թողնում ուժեղ, անջնջելի տպավորություն: Հենց սրա մեջ է թաքնված գեղարվեստական խոսքի հաճելիության գաղտնիքներից մեկը:

Պատկերավորության պատճառները շատ են: Դրանց մասին այստեղ հանգամանորեն հնարավոր շէ խոսել, և մենք ըստիպված ենք բավականանալ միայն մի բանի համառոտ գիտողություններով:

Նախ ասենք, որ պատկերավորություն կարեղ են արտահայտել նաև բաղադրյալ բառերը, ինչպես և դարձվածները, որոնք իմաստների ներքին հարաբերություններ են արտահայտում: Պատկերի գաղափար են արտահայտում, օրինակ, ծանրաբեռնված (ծանր բեռնված), ռանձնարել (ոտքով խփել), գրկաբաց, քեարափի, դռնփակ, տաճճանման, մարգանման, որ-

դիարար, զազանաբար, երեխայօրեն բաղադրյալ բառերը և գրլիին նստեցնել, ոտքը ոտքի առաջ զդնել, ականջին օդ անել, դանակը ուսկորին նասնել, իր արշինով շափել, կաշին ֆերել, նամբերության բաժակը լցվել դարձվածները:

Խոսքի պատկերավորության հիմնական միջոցներից են նրանությունը և համեմատությունը: Տեղին արված ճիշտ համեմատությունները կամ նմանությունները ոչ միայն ասածը դարձնում են հասկանալի, ավելի տպավորիլ ու դիպուկ, այլև կարող են պատկերվող առարկան արժեքավորել զեղագիտական առումով՝ միաժամանակ ցույց տալով համեմատությունը կատարողի մտքի թափանցողությունը, ճաշակի ազնվությունը, խըրատների երկար ճանապարհով տանելու փոխարեն ունկնդրին կամ ընթերցողին օրինակների կարճ ճանապարհով նպատակակետին հասցնելու կարողությունը: Գյոթեն գեղարվեստական թարգմանությունը նմանեցնում է կնոջը, որը եթե գեղեցիկ է, հավատարիմ չէ, եթե հավատարիմ է, գեղեցիկ չէ: Հանճարեղ երգիծաբան Հակոբ Պարոնյանը ամուսնությունը նմանեցնում է մի պաշարված բերդի, որի մեջ եղողները ձգտում են դուրս գալ, իսկ դրսի եղողները՝ ներս մտնել: Հայտնի է Պլեխանովի խորիմաստ համեմատությունը, որ նա արել է անհատի և մասսայի փոխադարձ կապի և հեղափոխության մեջ նրանց ունեցած դերերի գնահատման վերաբերյալ՝ մասսայի դերը ներկայացնելով զրոների, իսկ անհատի դերը՝ նրանցից առաջ դրված միավորների ձեռվլ: Մրանով նա ուզում էր ասել, որ մասսայի կարողությունը իրական հզոր ուժի է վերածվում այն ժամանակ, երբ նա ունենում է առաջնորդ, և առաջնորդի դերն էլ իմաստավորվում է այն ժամանակ, երբ նրա ետևից գնում է իրական ուժ ներկայացնող կազմակերպված մասսա:

Բանիմացությամբ ու ճաշակով արված համեմատությունը և նմանությունը շարժում են ունկնդրի կամ ընթերցողի միտքը, զարգացնում մարքի գործունեության մի շատ կարևոր հատկանիշ՝ գիտողականությունը, մարքի գործողությանը տալիս ակտիվություն, սովորեցնում մտավի կապ ու ընդհանրություն տեսնել հեռավոր կամ միմյանց հետ ոչ մի ընդհանրություն շունեցող տուրարկաների ու երևույթների միջև, սովորեցնում մտածել:

Պատկերավորություն են առաջ բերում բառերի միւյարանական և նախադասությունների այլարանական գործածությունները, հատկապես այն փոխակերպությունները, որունց հիմքում

ընկած են համեմատությունը և նմանությունը: Այդպիսի փոխակերպություններից են փոխաբերությունը, մակդիրը, փոխանունությունը, անվանափոխությունը և այլն: Թե պատկերավորությունը ինչ գեր կարող է ունենալ խոսքի գեղագիտության մեջ, և կամ ինչպես է առաջ գալիս պատկերը բառերի փոխաբանական գործածությունների հետևանքով, ցույց տանք մեկ օրինակով.

Լճացու բարդին զոհ չեր երևում սուր կացիներից.

Դեղձեմիներից մարշան էր կարում,

Շեփորուկներից՝ երկնքի կաթի,

Եվ ձյունի փաթի՝

Ակացիներից...

Գարուն է, գարուն: (Պ. Սևակ)

Փոխաբերությունների, մակդիրների և այլ փոխակերպությունների շնորհիվ խոսքը դառնում է բանաստեղծական, ձեռշբերում խոր զգացմունքայնություն, և աշխարհի իրերն ու երեվույթները մեզ պատկերանում են ոչ իրենց իրական-պրոզաիկ կերպարանքով, այլ գունազարդված ու երանգավորված²⁹: Բացի սրանից, բառերի ու նախադասությունների փոխաբանական ու այլաբանական գործածությունների հետևանքով հնարավոր է լինում արտահայտել այնպիսի գաղափարներ ու հասկացություններ, որոնց համար լեզուն հատուկ բառեր չի ունենում: Առամիայն մեկ օրինակ.

Մով են աշքերը Զավախիք դստեր,

Ու կորչում է մարդ օրա նայացքում... (Հ. Թումանյան)

Եթե փորձելու լինենք ծով փոխաբերությունը փոխարինել աշքերի իրական հատկանիշ արտահայտող որևէ բառով, ապա կաեսնենք, որ հայերենը չունի նման մի բառ, որ իմաստային ու ոճական այնքան լիցքավորում ունենա, որքան ծով մակդիրը: Նույն ձեռվ, եթե փորձելու լինենք կորչում է փոխաբերությամբ արտահայտված իմաստը որևէ այլ բառի ուղղակի նշանակու-

²⁹ Զպնուք է կարծել, թե խոսքի պատկերավորության, արտահայտչականության և բանաստեղծականության միակ պայմանը ոճական արտահայտամիջոցների գործածությունն է: Այդ նպատակին ծառայում են լեզվական այլ միջոցներ ևս, որոնց մասին խոսվել է առյուն ձեռնարկի համարյա բոլոր բաժիններում:

թյամբ արտահայտել, ապա կտեսնենք, որ դա անհնար է. Հայերենում չկա այս գաղափարն արտահայտող որևէ բայ:

Բառերի և նախադասությունների փոխարանությունը հարացոցային (ասոցիատիվ՝ պարադիգմատիկ) հարաբերակցության արտահայտություն է: Այդ նշանակում է, որ մի բառի կամ արտահայտության գործածությունը մի այլ հասկացության կամ իմաստի նշանակությամբ կատարվում է կամ օրինակով, կամ համարանությամբ և կամ նմանության, կամ համեմատության, կամ առնչակցության, կամ հակադրության հարաբերակցության հիման վրա:

Խոսքի արտահայտչականության և նվազայնության միջոցները ևս ծառայում են խոսքի բանաստեղծականության խնդիրներին: Դրանք արտահայտում են խոսողի հույզերն ու ապրումները, ունկնդրի և ընթերցողի մեջ առաջ բերում համանման զգայություններ, ժառայում հույզերի ու ապրումների ավելի խոր և ուժեղ արտահայտմանը: Խոսքի այսպիսի միջոցներ են առձայնութն ու բաղաձայնույթը, պարբերույթը, կշռույթը (ոիթմ), հռետորական կամ ճարտասանական ձևերը (ֆիգորներ), որոնցից առավել կարևորներն են կրկնաբերությունը (կըրկնություն, նախաբերություն, վերջաբերություն, առհյուսում), հոգնահոլովությունը, աստիճանը, զեղումը, անշաղկապությունը, բազմաշաղկապությունը, դիմառնությունը, բացադարձությունը, բարառնությունը, ճարցը, ճարտասանական բարցը, ճարտասանական դիմումը և այլն: Այս ձևերից յուրաքանչյուրը յուրովի է կապված մեր հոգեկանի հետ և յուրովի էլ արտահայտում է մեր այս կամ այն ապրումը, զգացումը, հույզը, յուրովի համակում մեր հոգին ուրախության, սխրության, կարտառանքի, ափսոսանքի և բազմաթիվ անանուն ու չգիտակցված զգացումներով, առաջ բերում բազմապիսի պատրանքներ, այս կամ այն ձևով ուժեղացնում կամ թուլացնում մտապատկերները: Դրանք բոլորն էլ օգնում են արտահայտելու մարդու ներքին հույզերի հարուստ աշխարհը, ստեղծում ներդաշնակություն տեսողական, լսողական և մյուս զգայությունների իրական պատկերների և դրանց պատրանքների միջև:

ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎ ԲՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Խոռքն իբ մի շարք կողմերով կապված լինելով խոսողի կամ գրողի հոգեկանի հետ, արտացոլում է նրա հոգեբանությունը: Խոսքի համապատասխանության և բնականության արժանիքները պայմանավորող հանգամանքները շատ են: Ամենից առաջ նշենք, որ բովանդակությունը և այն արտահայտող լեզվական ու ոճական միջոցները պետք է համապատասխանեն Ֆիլյանց: Գոյություն ունեն լեզվական ու ոճական միջոցներ, որոնք հարմար են գործածվելու կարևոր մտքեր, բարձր գաղափարներ արտահայտելու դեպքում, և ընդհակառակն, կան լեզվական ու ոճական միջոցներ, որոնք հարմար են ու պատշաճ գործածվելու հասարակ մտքեր արտահայտելու դեպքում: Կարեւոր ու բարձր գաղափարներ ու մտքեր արտահայտելու դեպքում հարմար են խոսքը վսեմ, հզոր ու նրբագեղ դարձնող միջոցները, իսկ հասարակ գաղափարներ ու մտքեր արտահայտելու դեպքում՝ ժողովրդական բառերն ու բառաձևերը, ժողովլրդական դարձվածներն ու արտահայտությունները, նախադասությունների այն կառույցները, որոնք առավել կամ միայն խոսակցական լեզվին են հատուկ: Հասարակ կամ աղքատ մտքերի արտահայտման դեպքում վսեմության, հզորության և նրբագեղության միջոցների գործածությունը խոսքը դարձնում է կոմիկական:

Խոռքի բովանդակության փոփոխությունը պահանջում է արտահայտման միջոցների ու եղանակների փոփոխություն: Միանման լեզվառնական արաւոհայտամիջոցների ու եղանակների շեն դիմում տիսուր մարդը և ուրախը, բարկացածն ու սքանչացածը, պատանին ու ծերունին, կիրթն ու անկիրթը: Նույնիսկ արտահայտման միջոցներն ու եղանակներն իրենք իրենց փօխված են, երբ միևնույն մարդը գրում է բանաստեղծություն, պատմվածք կամ գիտական աշխարհություն:

Համապատասխանության մյուս կողմն էլ այն է, թե խոսը կամ դրազը ով է, երեխա՞ է, թե մեծ, տղամա՞րդ է, թե կին, մասնագե՞տ է, թե ոչ, յուրացինների՞ հետ է խոսում, թե հակառակորդի կամ թշնամու, իր ռանկնդիրների հետ միանո՞ւն գաղափարախոսությանն է հետևում, թե ոչ, նույնիսկ նո՞ւն հավատն ունի, թե ոչ, ի՞նչ իրադրության մեջ է տվյալ պահին,

շի՞ հակադրվում իշխող օրենքներին, բարքերին, ավանդույթներին և այլն:

Ինչպես խոսքի նյութը, այնպես էլ հոգեբանական մյուս հանգամանքները պայմանավորում են խոսողի կամ գրողի տըզյալ պահի հոգեվիճակն ու տրամադրությունը, այդ պատճառով էլ դրանց փոփոխությունն առաջ է բերում խոսողի տրամադրության, հոգեվիճակի ու հոգեբանության փոփոխություն և անդրադարձորեն՝ խոսքային միջոցների փոփոխություն։ Նույն ձեզ վով, եթե այս փոփոխությունները բնական են, համանման փոփոխություններ են առաջ բերում ունկնդրի կամ ընթերցողի հոգեկանի մեջ։ Հետևաբար համապատասխանությունն իր բոլոր դրսեւրումներով կամված է բնականության հետ։ Երբ խոսքը լինում է բնական, ստեղծվում է այն պատրանքը, թե իրեւ այն միաժամանակ ճշմարիտ է։

Բնականության մյուս կողմն էլ արտահայտամիջոցների համապատասխանությունն է իրերի բնությանը։ Մտերմիկ զըրույցին հարմար են միջավայրին պատշաճող հասարակ բառեր և քերականական պարզ կառույցներ, խնջույքի ու ուրախության սեղաններին՝ մի կարգի բառապաշար ու արտահայտամիջոցներ, սգո սեղանին մի այլ կարգի բառապաշար ու արտահայտման եղանակ, հանդիսավոր, հասարակական միջավայրի խոսքին՝ միանգամայն այլ բառապաշար, քերականական կառույցներ ու ոճական հնարանքներ։

Ընդհանրապես մի բան ասվում կամ գրվում է ինչ-որ խավի կամ մակարդակի մարդկանց համար։ Խոսելիս միշտ նկատի ունենք մեր ունկնդրին։ Խոսքի նկատմամբ մը ահասկ պահանջ է ներկայացնում լուսավորված, զարգացած ու կրթ մարդը, մի այլ կարգի պահանջ՝ անփորձ պատանին կամ՝ յանքի մասին դեռևս վառ երազանքներ ունեցող երիտասարդը։ Անշուշտ բոլորն էլ՝ զարգացածն ու ոչ զարգացածը, գիտունն ու անգետը, կենսափորձ ունեցողն ու չունեցողը, անտարբեր չի՛ խոսքի հարստության ու ոճի փարթամության, գեղեցկության ու վսեմության նկատմամբ։ Միայն թե շզարգացած, շկրված, կենսափորձ ու գիտելիքներ չունեցող մարդուն հասարակ բաներն էլ բավարարում են, կարող են թվականություններուն և այնինչ զարգացած ու կրթված, բարձր ճաշակի տեր մարդուն բավականություն ու գեղագիտական հաճույք կարող է պատճառել խկապես հարուստ ու բովանդակալից, գեղեցիկ ու

արվեստավոր խոսքը միայն։ Հանրահայտ փաստ է, որ պատանիներին ու երիտասարդներին գրավում ու դուր են գալիս արտահայտման այլարանական եղանակը, խոսքի զարդերն ու պաճուճանքները, ինչպես և օրիորդական սեթեթանքները, այնինչ զարգացած մարդուն, գիտնականին ու փիլիսոփային՝ մըտքերով հարուստ, սիլոգիզմներով (հավաքաբանություն) կառուցված լուրջ ու հզոր խոսքը։ Մասսամբ այս է պատճառը, որ միենույն խոսքը տարրեր կերպ են ընկալում ոչ միայն տարրեր տարիքների ու տարրեր գիտելիքների տեր մարդիկ, այլև տարրեր հոգեվիճակների մեջ գտնվողները, այլև միենույն մարդը և տարրեր հոգեվիճակների մեջ գտնվելու գեպքում, և տարրեր տարիքներում։ Հոգեկան յուրաքանչյուր վիճակի համար լեզուն ունի հարմար արտահայտաձև։ Այսպես, լրջությանը և պաշտոնականությանը լեզվական մի կարգի արտահայտաձևեր են հարմարում, կատակին ու ծաղրին՝ մի այլ կարգի արտահայտաձևեր։

Խոսքը զգալիորեն կապված է անհատի բնավորության և հոգեկան կերտվածքի ու խառնվածքի հետ։ Գեղեցիկ ոճը կարող է ծնվել միայն գեղեցիկ զգացմունքներից։ Ընդհանրապես լեզվառնական միենույն միջոցներին շեն դիմում խոլերիկն ու սանգվինիկը, մելանխոլիկն ու ֆլեգմատիկը, ժանտ ու ժանգոտ բնավորության տեր և աշխույժ ու զվարթ բնավորություն ունեցող մարդիկ։

Համապատասխանության, բնականության և խոսքի նյութական միջոցների ու տեխնիկական հնարավորությունների տեղին գործածության պահանջման խախտումը երբեմն արդյունք է անգրագիտառության, երբեմն անճաշակության, երբեմն էլ՝ անտեղի ձեռամոլության։

Իմանալ, թե տվյալ հանգամանքներում ինչպես պետք է վարվել և ինչպես պետք է արտահայտվել, այնքան էլ հեշտ բան չէ։ Սա մարդուց պահանջում է եթե ոչ կատարյալ իմաստնություն, առաջ առնվազն՝ տակածի ու շափի զգացողություն, լեւը, բարեկրթություն ու կենսափորձ։ Ինչպես կյանքում, այնպես էլ խոսքում չկա ավելի դժվար բան, քան անմիջապես տեսնելն ու իմանալը, թե ինչն է տեղին, և ինչը չէ տեղին։

ՆՐԲԱԳԵԶՈՒԹՅՈՒՆ

Նրբագեղությունը խոսքի կարևոր արժանիքներից է, որը մի կողմից խոսողի կամ զրոյի շնորհքի, իմացության, զարգացածության ու հոգեկան բարձր կերտվածքի վկայության արտահայտություն է, իսկ մյուս կողմից՝ խոսքի բովանդակությանը ուժ ու թափ հաղորդելու, ընթերցողի կամ ունկնդրի վրա ուժեղ տպագորություն թողնելու միջոցների ամբողջություն։ Խոսքի նրբագեղության պատճառներն ու միջոցները շատ են։ Դրանց մեջ հատուկ ուշադրության են արժանի առաջարարանությունները՝ ասացվածքները, առածները, ժողովրդական իմաստությունները, մեծ մտածողների, նշանավոր գործիչների ասույթներն ու իմաստալից մտքերը։

Ուրիշների մտքերից բանիմացությամբ օգտվել կարող են միայն շնորհք ու ճաշակ ունեցող մարդիկ։ Իմաստուն երեալու ձգտումով ժողովրդի կամ «մի փիլիսոփայի» անունից բերվող անճաշակ, անիմաստ վկայաբերությունները, անտեղի քաղվաճքաբանությունը միայն արհամարհանքի զգացում են առաջացնում լսողի կամ ընթերցողի մեջ։

Խոսքն ավելի մեծ տպագորություն է թողնում այն ժամանակ, երբ հեղինակն ինքն է իմաստախոսում, երբ ինքն է տալիս գեղեցիկ, իմաստալից ձևակերպումներ։

Խոսքը նրբագեղ է դառնում նաև սրամտության, երկսայրաբանության, հեգնանքի, երգիծանքի, բառախաղի, արտահայտման հնարագիտական եղանակի և ոճական այլ հնարանքների ճաշակով ու տեղին գործածության շնորհիվ։

Սրամտության մի կողմը սրամտողի խորաթափանցության արտահայտությունն է, նրա մտքի արագ ունակցիցով ու արագ գործողությամբ հանդերձ, իսկ մյուս կողմից այն իր մեջ ունի նենգություն, յուրայինին խոցելու կամ թիկունքից տրվող անսպասելի հարվածով նրան հազթելու միտում։ Այս պատճառով է, որ ընդհանրապես շափազանց ազնիվ ու լուրջ մարդիկ չեն սրամտում։ Համենայն դեպքում, սրամտելու կարողությունը յուրահատուկ խելքի արտահայտություն է։ Պատահական չէ, որ Պարույր Սևակը մի բանսատեղծության մեջ նախընտրում է ոչ թե արքայի, այլ պալատական ծաղրածուի դերը։ Ահա սրամտության մի օրինակ։

Ծահն ու շահզադան մի օր իրենց ծաղրածուի մետ ձմռանը որսի են գնում: Երբ եղանակը տաքանում է, նրանք հանում են իրենց վերարկուները և գցում ծաղրածուի ուսին: Ծահն տեսնելով քեռան տակ կուշ եկած մարմնով փոքր ծաղրածուին, ծիծաղում է և ասում:

— Քեզ Վրա մի իշի բեռ կա:

— Ո՛չ, շահն ապրած կենա,— ասում է ծաղրածուն,— երկու իշի բեռ:

Հումորի զգացումը հասարակական բարեկրթության ցուցանիշներից մեկն է: Բարի կատակը, հնգամանքն ու երգիծանքը առաջ են բերում լավ տրամադրություն, ուրախացնում են, ծիծաղեցնում և հաճույք պատճառում, մի պահ մարդկանց մոռացնել տալիս կյանքի հոգսերը: Սակայն կատակի և հեգնանքի նյութ կարող են դառնալ ո՞չ լուրջ ու հասարակական առումով կարենոր բաներ, ո՞չ մեծ մարդիկ, ո՞չ էլ արգահատելի կամ ատելի երկույթներ ու մարդիկ: Կատակը և ծիծաղելին պետք է լինեն բարձր և արժանապատվությամբ լի, բայց ոչ գոեհիկ կամ կոմիկական, այլապես կարող են վերածվել խեղկատակության և վնասել խոսքի նրբագեղությանը: Միծաղ առաջ բերելը մտքի ամենահաճելի կարողությունն է: Ոմանց կալիծրքով ծիծաղի պատճառը միշտ թաքնված է լինում զարմանալիի ու հաճելիի միասնության մեջ: Գիտականորեն ապացուցված է, որ ծիծաղը և լավ տրամադրությունը բարերար ներգործություն են ունենում առողջության վրա, կանոնավորում են ֆիզիոլոգիական պրոցեսները, արյան շրջանառությունը, ակտիվացնում օրգանիզմի կենսագործունեությունը և դրանով հանդերձ նպաստում երկարակեցությանը: Հայտնի է, որ Պլուտարքոսը ծիծաղը համարել է կերակուրների առաջին համեմունքը, իսկ Սպարտայի լիկուրդու օբենսդիրը սեղանատներում դնել է տվել ծիծաղի աստծու հեթանոսական արձաններ:

Միծաղելին և հաճելին ունեն շփման կետեր: Միծաղելին արտահայտվում է սովորական ու հասարակ բառերով ու արտահայտամիջոցներով և չի սիրում զարդարանք: Երբ ծիծաղելին արտահայտվում է խոսքի զարդերի միջոցով, ծիծաղը ետ է մղվում, և դրա փոխարեն առաջ է գալիս հիացմունք:

Զարմանալին այն է, որ ծիծաղ հարուցող խոսքային միշտցների մեծ մասը կապվում է կեղծիքների հետ, և այնուամենայնիվ ինքն արտացոլում է կյանքի ճշմարտությունը:

Խոսքի նրբագեղության գաղտնիքներից մեկն էլ բառերի

Կապակցությունների մեջ է թաքնված: Թանաստեղծական խռո-
ֆի որոշ տարրերի կիրառումը արձակ խոսքի մեջ նրան տալիս է
հաճելիություն: Արձակը դառնում է հաճելի հատկապես այն
ժամանակ, երբ իր մեջ ունենում է քողարկված կշռույթ, ինչ-
պես Պլատոնի արձակն է:

Արտահայտման ննարագիտական եղանակը խոսքային իս-
կական գյուտ է և կապված է հեղինակի անհատական մտածո-
ղության եղանակի հետ: Դա ասելիքը ոչ սովորական ձեռվ ար-
տահայտելու շնորհք ու կարողություն է: Ահա Սաադու «Թու-
տանից» մի օրինակ մեր փոխազրությամբ.

Քուրդն այնքան շատ էր խփշտել խավիծ,
Որ ողջ գիշերը տնքում էր ցավից:
Բժիշկ եկավ, ասաց. «Այս անպիտանը
Չի լուսացնելու, պրծած է բանը:
Կիրիկն բույնից, նետից թաթարի,
Բայց ոչ երբեք կերած ավել պատառից.
Ավելը քաշին էլ կրերի ծնկի:
Չէ՛ այս ողորմելին ոտքերը կտնկի»:
Ու մեռավ նույն գիշեր... բժիշկն, աստված վկա,
Անցել է քառասուն տարի, բայց քուրդը դեռ կա:

Այստեղ հնարագիտությունն այն է, որ մեղմ հումորով ար-
ված այս առակ-պատմությունը տարվում է մի ուղղությամբ, և
տրվում է միանդամայն անսպասելի լուծում: Հայ պոեզիայում
խոսքը հնարագիտական եղանակով հաճախ է կառուցում Պա-
րոււր Սևակը:

Հնարամտությունն ամեն տեղ է՝ թե՛ արտահայտման ձևի
և թե՛ բովանդակության մեջ: Խոսքը զգալիորեն կշահի, եթե
այս երկու կողմերի հնարամտությունները համատեղվեն:

Միտքը հնարագիտական զանազան եղանակներով արտա-
հայտելը ունկնդրի ու լճթերցողի մեջ զարմանքի ու հիացմունքի
զգացում է առաջ բերում այն պատճառով, որ ոչ ոք կյանքում
այլպես չի արտահայտվում:

Պոեմիայում, բացարում է Արիստոտելը, հենց շատ բա-
ներ այսպիսի նշանակություն են ունենում այն պատճառով, որ
խոսքի առարկան շատ ավելի հեռացված է լինում իրական-
առօրեական կյանքից: Սակայն զարմանքի ու հաճելիության
զգացումը միայն պոեզիայից չէ, որ քաղում ենք, այլ նաև ար-
ձակից, եթե նա էլ պոեզիայի այդ առանձնահատկությունն ունի:

Նրբագեղ խոսքը թողնում է ուժեղ տպավորություն, ավելի

Գեշտ է յուրացվում ու հիշվում, քան այդ առանձնահատկությունը շունեցող խոսքը:

ՈՒԺ ԵՎ ԴԻՆԱՄԻԶՄ

Խոսքը պետք է նմանվի կենդանի արարածի, ունենա իր կազմվածքի և բնավորության ինքնատիպությունը, տարբերվի իր ակտիվությամբ, և փայլի կենսական ուժերով: Խոսքի ուժը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով, որոնց մեջ կարեռ են մարդու միտքը, կտեքը և զգացումները: Խոսքի ուժի աղբյուրն առաջին հերթին մտքերի մեջ է: Թույլ և անկարեռը, առօրյա և սովորական մտքերը որևէ ազդեցություն չեն թող-նում ունկնդրի վրա: Մաքսիմ Դորկին ճիշտ է նկատել՝ գրելով, որ ամենից ավելի դժվար և վատ յուրացվում են հասարակ մտքերը, քանի որ ո՞չ ուշադրություն ենք դարձնում դրանց վրա և ո՞չ էլ աշխատում ենք մտապահելց Այնինչ. որքան մտքերը խոր են, կարեռ և արժեքավոր, ասված տեղին և դիպուկ, այնքան մեծ է լինում խոսքի ազդեցության ուժը: Սակայն խոր մտքերը, կարեռ և արժեքավոր գաղափարներն էլ ինքնին, առանձին վերցրած կարող են ուժ հանդես բերել այն ժամանակ, երբ նախ՝ դրանց ընկալման համար ունկնդրի կամ ընթերցողի հետ հոգեբանական կապ է ստեղծված, և այնուհետև՝ լցուքի ընդհանուր մեխանիզմի մեջ հենարան ունեն և մեծացված են շարժիչ լիներով և շարժափոկերով: Ահա այսպիսի դեր ունեն խոսքի թե՛ նյութական և թե՛ տեխնիկական միջոցները:

Խոսքի ազդեցության ուժի համար շատ կարեռ հանգամանք է կամքի ու գգաւումունքների դրսեորումը, որոնց արհայտումն անխզելիունն կապված է լեզվական դանազան միշտցների և խոսքի տեխնիկական զանազան հնարավորությունների հետ: Բավական է, որ մարդ բարկացած է, և բարկացածության շափին համապատասխան նրա ձայնի տոնը բարձրանում է, նա ավելի հաճախ է դիմում միակաղմ, ինչպես և հրամայական ու բացականշական նախադասությունների, քերականական ու ոճական զեղչումների և այլն: Արտահայտման մի ձև է ընտրում հանդիմանողը, մի այլ ձև՝ կովողը, խնդրողն ու աղաշողը և այլն: Թոլոր այս հանգամանքներում խոսքին ուժ հաղորդող և նրան ազդություն տվող լավագույն միջոցները ա-

ռազին հերթին ճարտասանական ձևերն են (ֆիգուրները): Կըրկնությունը, առավելումը, նախարեռությունը, վերջարեռությունը, զեղչումը, լրությունը, շափազանցությունը, նակադրությունը, վերելիքի ու վայրէջչի աստիճանները, կուտակաւմը, նոգնահօղպաւթյունը, անշաղկապությունը, բազմաշաղկապությունը, տարանշատությունը, դիմանությունը, նարտասանական նարցը, նարտասանական դիմումը, նարտասանական բացականչությունը, վերհուջը, փոխակերպություններից՝ փոխաբերությունը, գորացման միջոցներից՝ համեմատությունը և այլարանություններից՝ նեզնանքը: Մրանց պետք է ավելացնենք նաև նախադասությունների որոշ կառուցվածքներ, հատկապես միակազմ նախադասությունները և պարբերուցիքը:

Խոսքին ուժ հաղորդելու համար պետք է կարողանալ տիրապետել քիչ բառերի միջոցով շատ մտքեր արտահայտելու արվեստին: Խոսքի հզորությանը նպաստող հաւաքամանքներից մեկն էլ ուժեղ փաստարկները խոսքի վերջում դնելն է, ինչպես և ուժեղ ֆիգուրները խոսքի վերջում գործածելը: Դիոնիսիոս Հալիկառնասցին խոսքի ուժի ազրյուրը տեսնում էր բառերի որոշ կարգի կապակցությունների մեջ, որ նա կոչում էր խիստ տեսակի կապակցություններ: Այսպիսի կապակցությունները ունեցող խոսքում պարբերուցիքի անդամները ձգտում են ուժեղ դիրքի, դրանք անհավասար են և կշռույթով տարբեր: Խիստ կապակցությունը դրանց մեջ փնտրում է ավելի բնականություն, քան արվեստ, և ձգտում այն բանի: Որ դրանք առված լինեն ոչ այնքան սովորույթի ուժով, որքան որ զդացման ննրգործությամբ: Խոսքն ուժեղ տպավորություն է թողնում մանավանդ այն ժամանակ, երբ լեզվական արտահայտմամիջոցները, այդ թվում և ֆիգուրները, մերթ գործածվում են մի, մերթ՝ մի ուրիշ նշանակությամբ:

Խոսքի ուժին զգալիորեն նպաստում է դինամիզմը, որի համար կարևոր միջոցներ են բատերացումը, բայի դիմավոր ձևերի առատությունը և մի քանի ճարտասանական ձևեր, հատկապես զեղչումը, անշաղկապությունը և այլն:

Խոսքի ներգործության ուժը զգալապես մեծացնում են խոսքային այն միջոցները, որոնք կոչված են մեր մեջ արթնացնելու կամ հարուցելու ապրումներ, հույզեր ու զգայություններ: Ապրումները, զգայություններն ու հույզերը՝ սեր, ուրախություն, տիրություն, կարոտ, գորով, ամոթ, զայրույթ, ա-

տելություն, վախ, խղճահարություն և այլն, ոչ միայն էությամբ են տարբեր, այլև իրենց արտահայտման լեզվական միջոցներով։ Սրանցից յուրաքանչյուրը հարուցվում է իրեն հատուկ արտահայտմամիջոցներով, որոնք թաքնված են կամ հատուկ խոսքային կառուցյների և կամ իրերի բնույթի, այսինքն՝ բովանդակության մեջ։ Բերենք միայն մեկ օրինակ։ Յուրաքանչյուր շիրականացած ցանկություն տիսուր զգացմունքներով է համակում մեզ։ Իսկ ցանկությունների արտահայտման համար հայոց լեզվամ սովորական միջոց է ըղձական եղանակի բայաձեւերի գործաժողությունը։ Ըղձական եղանակի դրական կամ հաստատական բայաձեւերը ցույց են տալիս չկատարված գործողություն և կարող են արտահայտել շիրականացած ցանկություն։ Պատահական չէ, որ Վ. Տերյանի որոշ բանաստեղծություններ գրված են բացառապես ըղձական եղանակաձևով։ Հենց այս պատճառով էլ գրանք խիստ զգացմանքային են, արտահայտում են հեղինակի թախծոտ տրամադրությունները և միաժամանակ մեր մեջ արթնացնում են համանման տրամադրություններ։

Այստեղ տեղին է դիտարկել լեզվական մի օրինալափություն։ Այդ յուրաքանչյուր լեզվական ձևակիմաստային միավորի առաջնականակարգությունն է։ Լեզվական յուրաքանչյուր ձևակիմաստային միավորը ընդունակ է նոր լիցքավորում հանդես բերելու։ Եթե բանը հաճախ ենք տեսնում մի լեզվից մի այլ լեզվի թարգմանություն կատարելիս, երբ թարգմանող լեզուն թարգմանվողի քերականական կարգերը չունենալով հանդերձ կարողանում է արտահայտել մյուսի՝ նրան խորթ քերականական իմաստները։ Նույն բանը տեղի ունի միևնույն լեզվի ոլորտում։ Այսպես ահա հայոց լեզվում ըղձական եղանակը հատուկ թախծոտ տրամադրության եղանակ չէ, սակայն մեծ քնարերգուն կարողացել է այս եղանակի մեջ տեսնել նման տրամադրություն արտահայտելու հնարավորությունը և ստեղծել ինքնատիպ սաեղծագործություններ։ Ուստի ըղձական եղանակի բայաձեւերը մեր լեզվում թույլ են տալիս ստեղծելու խոսքային այնպիսի կառուցյներ, որոնք կապվում են որոշակի զգացմունքների հետ։

Խեսքի նյութը ևս կարող է լինել այդպիսին։ Այսպես, օրինակ, բոլորին խղճահարությամբ է համակում այն խոսքը, որի նյութը որդիներից լքված կամ անտեր ու անխնամ մնացած ծեր ծննդներն են։ Բոլորին էլ խոր թախծուվ է համակում վերջուցք։ Բավական է այս առիթով հիշել միայն հայ սուբեզիւզի-

այնպիսի առմոռաց հատվածներ, ինչպիսիք են Ս. Շահագիզի «Երազը», Հ. Թումանյանի «Անուշ» պոեմի 25-րդ հատվածի մի կտորը («Ողբացին անշունչ դիակի վրա» տողից մինչև «Անցած օրերը միտը կրերի» տողի վերջը), Եղիշե Չարենցի «Մորս համար գաղել», Ավ. Խաչակյանի «Մայրիկիս» ստեղծագործությունները և այլն:

Ընդհանրապես խոսքի զգացմունքայնությունն արդյունք է հեղինակի ապրած զգացմունքների ու հույսների: Եթե խոսողը կամ գրազը չի ապրում իր ասելիքով, եթե ինքը չի տոգորված այս կամ այն զգացումով, ապա նրա խոսքը չի կարող լինել զգացմունքային, այն չի կարող ունկնդրի մեջ արթնացնել անհրաժեշտ զգացմունք ու հույսը, չի կարող առաջ բերել ո՛չ յոր ապրումները, ո՛չ էլ ոգևորություն:

ՀԱՄԱՅՆՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՍՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԱԿԱՆ ԵՎ ՆԵՐԴԱՅՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ստեղծագործական բնույթի խոսքերը (գեղարվեստական, գիտական, քաղաքական-հրապարակախոսական և այլն), ունենում են անհատական հորինվածք, իրենց հատուկ կազմվածքն ու կերտվածքը: Ամեն մի կառուցվածքի ու կերտվածքի ներկայացվող գեղագիտական առաջին պահանջը համաշափությունն է ու համամասնությունը, որոնք գեղեցկության պայմաններից են, իսկ մարդ սովոր է ամեն ինչի մեջ գեղեցկություն փնտրել: Անկենդան բնությունը համաշափություն և համամասնություն ընդհանրապես չի ճանաչում, և այլ են նրա գեղեցկության շափանիշները (Արարատ լեռը գեղեցիկ է, առանց համաշափի լինելու), այնինչ բույսերի, կենդանի արարածների և մարդու հորինածի գեղեցկության պայմաններից մեկը համաշափությունն է ու համամասնությունը: Խոսքն էլ իբրև հորինվածք դառնում է գեղեցիկ այն դեպքում, եթե համապատասխան է լինում համաշափության ու համամասնության պահանջներին: Ներքին համաշափությունն ու համամասնությունը կապված են խոսքի բովանդակության հետ: Թե ինչին ինչ տեղ է հատկացված և ինչքան տեղ է տրված, շատ բան է որոշում խոսքի մեջ, և այստեղ շափանիշը շափի զգացումն է: Արտաքին համաշափությունն ու համամասնությունը ներքինի համեմատ ավելի շոշափելի են ու

առարկայական, որովհետև ենթարկվում են ֆիզիկական շափումների: Խոսքի ներածական մասի, բուն նյութի և ավարտի ծավալների միջև համապատասխանություն պետք է լինի: Անկախ այն բանից՝ խոսքն արձակ է, թե շափածո, պետք է ունենա արտաքին կառուցիկություն: Շատ կարևոր է, որ ներդաշնակություն լինի ներքին և արտաքին համաշափությունների և համամասնությունների կամ խոսքի ձևի ու բովանդակության միջև: Ճիշտ է՝ այս պահանջների մի մասը կապվում է արտալեզվական երևույթների հետ, մարդու մտածելակերպին ու հոգեբանական ազդակներին, սակայն սրանք խոսքի գեղագիտությունը պայմանավորող հանգամանքներ են:

Համաշափությունից և համամասնությունից բացի կարևոր հանգամանք է կարգը: Ամենուրեք, ուր դադարում է կարգը, դադարում է նաև գեղեցկությունը, որովհետև վերջինս արդյունք է առաջինի:

Խոսքի գեղագիտության համար մեծ կարևորություն ունի շափի զգացումը: Դեմոկրիտը գրում է. «Դեղեցիկ է ամեն ինչի մեջ շափավորությունը: Այն բազմապատկում է կյանքի ուրախությունը և հաճույքը դարձնում ավելի մեծ»: Այս լիովին վերաբերում է նաև խոսքին:

ԱՐԱՐԿԱՑԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսելու գործողությունը միաժամանակ մտածելու գործողություն է, իսկ խոսքը մտածության լեզվական արտահայտությունն է: Լեզվական մտածողությունը տեղի է ունենում պատրաստի լեզվական կաղապարների միջոցով, որոնց տիրապետում ենք լեզվական պրակտիկայում և դպրոցական ուսուցման ընթացքում: Այդ կաղապարներն աներևակայելիորեն հեշտացնում են խոսելու գործողությունը՝ խոսելու տեխնիկան դաշտանելով կիսապատումատ ենթագիտակցական կարողություն, որի շնորհիվ ուղեղը համեմատաբար քիչ էներգիա է ծախսում: Լեզվական կաղապարներն առաջ են գալիս բառ-հասկացությունների կապի և առնչությունների երկու կարգի՝ լեզվատրամարանական և լեզվա-հոգեբանական հարաբերությունների լեզվա-տրամարանական հարաբերությունների ամբողջությունը կոչվում է շարա-

կարգային հարաբերություն, իսկ բառ-հասկացությունների լեզվա-հոգեբանական հարաբերությունների ամբողջությունը՝ հարացուցային կամ ասոցիատիվ։ Այս երկու կարգի հարաբերությունները կոչված են արտահայտելու աշխարհի իրերի ու երեվույթների միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները, կապերն ու առնչությունները, և մտածել նշանակում է մտովի տեսնել, ճանաչել, հաստատել ու ներկայացնել աշխարհի իրերի ու երեսությների միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները, կապերն ու առնչությունները։ Խոսել ու գրել նշանակում է առարկաների ու երեսությների միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները, կապերն ու առնչություններն արտահայտել այնպես, որ հնարավորին շափ նույնպիսի մտապատկերներ ու զգացումներ առաջանան ունկնդրի կամ ընթերցողի մեջ, ինչպիսին ունի խոսողը կամ գրողը։

Լեզվի բառապաշարը հսկայական թվով բառեր է պարունակում։ Չատ լեզուներում այն անցնում է հարյուր—երկուհարյուր հազարից, իսկ մի երկու լեզուներում մոտենում է կես միլիոնի։ Այդ բառերը հավասար որոշակիությամբ չեն արտահայտում առարկաները և նրանց զանազան հատկանիշներն ու առնչությունները։ Անվիճելի է, որ մասնավոր հասկացությունների համեմատ թույլ են լինում ընդհանուր հասկացություններ արտահայտող բառերի առաջ բերած մտապատկերները։ Այս պես, օրինակ, ձի պատկեր է, չորհոտանի՝ թույլ ու անորոշ պատկեր, իսկ կենդանի բառում պատկերը լիովին խամրում է։ Նույն ձևով՝ սուր, հրացան, ատրճանակ, գնդացր ավելի առարկայական մտապատկերներ են առաջ բերում, քան զենք բառը, մուրեն, սղոց, ուրագ ավելի առարկայական մտապատկերներ են առաջ բերում, քան գործիք բառը, դպրոց կամ եկեղեցի ավելի առարկայական մտապատկերներ են առաջ բերում, քան շինուարյուն բառը, դասավանդել, սղացել, վարել ավելի առարկայական մտապատկերներ են առաջ բերում, քան աշխատել բառը և այլն։ Պետք է նկատի ունենալ նաև այն, որ ավելի առարկայական նշանակություն են ունենում այն բառերը, որոնք հասկանալի են բոլորին, ունեն ամենօրյա հաճախական գործածություն։ Խոսքի առարկայականության մեջ կարեռ տեղ ունեն գոյականի և բայի լրացումները, որոնց միջոցով իրացվում է նկարագրությունը, որը գեղարվեստական ու գիտական խոսքի անհրաժեշտ բաղադրիչներից է։ Խոսքի առարկայակա-

նության պայմաններից են մտքի արտահայտման ներգործական-
և շեղոք կառուցվածքները, ի հակադրություն կրավորական կա-
ռուցվածքի: Խոսքը դառնում է ավելի առարկայական նաև այն
դեպքում, երբ կարեոր գաղափարները նախադասության մեջ
հանդես են գալիս ենթակայի դերում, և եղելություններն ու
կարեոր գործողություններն արտահայտվում են ոչ թե դերայ-
ներով, այլ բայի դիմավոր ձեերով: Խոսքի առարկայականու-
թյան մեջ կարեոր դեր ունեն նաև հոմանիշները: Եթե միևնույն
գաղափարը կարելի է արտահայտել երկու կամ ավելի բառերով,
ապա այդ նշանակում է, որ տարրեր պետք է լինեն նաև դրանց
առաջացրած բառային-իմաստային պատկերները, որովհետև հո-
մանիշներից յուրաքանչյուրը որևէ կողմով է մասնակցում ընդ-
հանութ պատկերի արտահայտմանը: Խոսքի առարկայականու-
թյանը զգալիորեն նպաստում են պատկերավորության ոճական
միջոցները:

Այստեղ մենք խռուցինք խոսքի առավել կարեոր արժա-
նիքների մասին: Հասկանալի է, որ մի խռովը չի կարող միա-
ժամանակ ունենալ վերոհիշյալ բոլոր արժանիքները: Բացի դրա-
նից, արժանիքների մի մասը կարող է իսկապես արժանիք լի-
նել խռովի մի տիպի, մի տեսակի համար և կարող է ամեններն
էլ արժանիք լինել, նույնիսկ թերություն դառնալ խռովի մի այլ
տիպի համար:

Լուսոր կամ ընթերցողը խռովին ներկայացնում է երեք կար-
գի պահանջ՝ օգտակա՞ր է, թե ոչ, անհրաժե՞շտ է, թե ոչ, նե-
տաքրքրակա՞ն է, թե ոչ: Օգտակարությունն ու անհրաժեշտու-
թյունը բավարարում են մեր մտավոր պահանջմունքը և խռովի
բռվանդակության հետ են կապված, իսկ հետաքրքրականու-
թյունը բավարարում է գեղագիտական պահանջմունքը և կապ-
ված է ոչ միայն բռվանդակության, այլև կառուցվածքի, խռովի
արտացին կողմի հետ:

Ժամանակին սովիետները կյանքում ամեն ինչ, այդ թվում
և խռովը, համարում էին պայքար: Եվ իսկապես, սրա մեջ ճշշ-
մարտություն կա: Թե՛ գիտական, թե՛ նրապարակախոսական
և թե՛ զեղարվեատական խռովերն ի վերջո նպատակ են նետա-
պեցում ներքել, մերժել ինչոր բան և դրա փոխարեն նաստա-
տել, կյանքի կոչել մի այլ բան, հաղթահարել ունկնդրի միաքը,

Կամքն ու զգայությունները, նրան ենթարկել առաջ քաշված գաղափարին, իշխել նրա մտքի, կամքի ու զգայությունների վրա: Եթե բովանդակայնությունը, ինֆորմացիայի հարստությունը, կարևորությունը և արժեքավորությունը, ճշտությունը, հակիրճությունը, համաշափությունը, համամասնությունը և ներդաշնակությունը, տրամաբանականությունը, ձևադարձությունը (ֆիգուրայնություն) և դինամիզմը արժանիքներ են, որոնք պայմանավորում են խոսքի ուժն ու հարստությունը, ապա բազմազանությունը կամ լեզվի նյութական ու խոսքի տեխնիկական հնարանքների հարստությունը, առարկայականությունը և նրբագեղությունը խոսքի՝ գեղեցկությունը պայմանավորող արժանիքներ են: Եթե մարդու տեսողական նայացքը ամեն ինչի մեջ փնտռում է գեղեցկություն, իսկ լսողականը՝ բազմազանության մեջ ներդաշնակություն, ապա մտավոր նայացքը միշտ սևոված է լինում նարսության վրա:

Խոսքի արժանիքներն ըստ էության հանդում են երեք հարկներ՝ ուսումնական, հարստության և գեղեցկության: Խոսքի ուժը ներգործում է մարդու կամքի ու ցանկությունների, հարստությունը՝ մտավոր կարողությունների, իսկ գեղեցկությունը՝ հոգեկան կարողությունների ու զգացմունքների վրա: Ինչպես կյանքում, այնպես էլ խոսքում շատ կարելոր գեր են խաղում հիշյալ երեք գործոններ՝ ուժը, հարստությունը և գեղեցկությունը: Եթե մեկին կարելի է հաղթել ուժով, մյուսին գրավել հարստությամբ, ապա մի ուրիշին էլ կարելի է գերել գեղեցկությամբ: Սակայն երբեմն այն, ինչ անում է գեղեցկությունը, չեն կարող անել ուժն ու հարստությունը միասին: Արևելյան սաացվածքն իզուր չի պատգամում.

Ինչ չես անի թրով, ոսկով,
Զեռք կրերեա քաղցր խոսքով:

Խոսքերից մեկը կոչված է լինում քարոզելու ճշմարիտը, մյուսը՝ օգտակարը և անհրաժեշտը, մի երրորդը՝ բարին ու առաքինին: Խոսքի առինքնող ուժը բազմապատկվում է, երբ ճշմարիտը, օգտակարը, անհրաժեշտը և բարին հանդիս են գալիս գեղեցկության և հաճելիության հետ մեկտեղ, որոնք սակայն մի կերպարանք, մի պատկեր, մի ձև, մի համ ու հոտ և մի երանգ չեն ունենում:

Հիրավի մեծ կարողություն է լավ խոսելն ու գրելը, որ նշանակում է, ինչպես Արիստոտելն է իմաստնորեն սահմանում, ասել այն, ինչ պետք է, շասել այն, ինչ պետք չէ, և ասել այնպես, ինչպես պետք է:

Լավ խոսելու և գրելու արվեստը միանգամից ոչ ոքի չ' տրվում: Ցիցերոնի «բանաստեղծ ծնվում են, հռետոր՝ դառնում» իմաստալից ձևակերպման էությունն այն է, որ խոսքի արվեստին տիրապետելու համար անհրաժեշտ է ձգտում ու կամք, տարիների համառ աշխատանք ու զանք, վարժություն ու փորձառություն: Չենք կարող չհամաձայնել ոռւս գրող Գոնչարովի այն մտքի հետ, թե լուրջ արվեստը և ամեն մի լուրջ բան պահանջում է մարդու ամբողջ կյանքը:

ՅՈՒՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԲԱՆԱՎԵՃԻ ԱՐՎԵՍՏ (Էրիստիկա)

(Համառոտ ակնարկ)

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բանավեճի արվեստը՝ էրիստիկան (Եզրտւա տեղայի, բարձրացած ամսությունը) ձևավորվել է հին Հունաստանում մեզնից շուրջ 2500 տարի առաջ, տրամաբանության, դիալեկտիկայի, էրոտեստիկայի, մնեմոնիկայի և էվրիստիկայի հետ միաժամանակ, արվեստներ, որոնք հիմք դարձան ճարտասանության ձևավորման համար և կազմեցին նրա բաղկացուցիչ տարրերը։ Այս շուրջադիպում է Հունաստանում ստրկատիրական դեմոկրատիայի ծաղկման շրջանին, երբ ազատների դասն օգտվում էր խոսքի ազատությունից, երբ հասարակական կենսավարման մեջ մարդկանց կարծիքների անկաշկանդ բախվելու հնարավորություն էր ստեղծվել։

Բանավեճի արվեստն ստեղծեցին էլեական փիլիսոփայական դպրոցի ներկայացուցիչները՝ սովեստները, որոնք գտնում էին, որ կյանքում ամեն ինչ պայքար է, և մարդու նպատակը պետք է լինի այդ պայքարի մեջ հաղթանակ շահելը։ Սակայն նրանք տեսնում էին, որ կյանքում ամենուրեք չէ, որ հաղթանակ է տանում ճշմարտությունը, թեև ամեն ինչի մեջ ճշմարտության բացահայտումը մարդու բանական ամենակարևոր հատկանիշներից, մարդու ամենաէական ճգումներից մեկն է։ Բանավեճի պատճառը նրանք տեսնում էին անհատների շահերի անհամատեղելիության մեջ. ինչ նպաստավոր կամ օդուակար է մեկին, աննպաստ է մի ուրիշի համար և վնասակար, միաժամանակ ինչ օգտակար է կամ նպաստավոր մեկի համար, այն էլ նրան թվում է ճշմարիտ։ Այստեղ էլ թաքնված է ճշմարտության ու սխալի ակունքը։ Սովեստները տարրերում էին իսկապես ճշմարիտը և թվացյալ ճշմարիտը՝ ճշմարտանմանը դնում ճշ-

մարտի փոխարեն, ուստի հնարավոր է դառնում ցանկալի ճշշմարտանմանն անցկացնել իսկապես ճշմարտի փոխարեն:

Թանավեճի արվեստի մասին առաջին ուսումնասիրությունը պատկանում է սովետ Պրոտագորասին: Ցիցերոնի վկայությամբ նա գրել է երկու աշխատություն՝ «Վիճելու արվեստը» և «Բանավեճ» վերնագրերով (վերջինս երկու հատորով), որոնք սակայն մեզ չեն հասել:

Սովետների ժամանակներից մինչև մեր օրերը շատ բան է փոխվել այս արվեստի և կառուցվածքի, և թե նրա նպատակի ըմբռնման՝ հարցերում⁸⁰:

Գետք է ասել, որ բանավեճի արվեստը երկար դարեր գործնական զարգացում չի ապրել: Դրա պատճառը աշխարհի պետությունների հասարակական կարգերի ոչ դեմոկրատական կառուցվածքն էր: Որտեղ չկա դեմոկրատիա, որտեղ իշխում է բրոնատիրությունը: այնտեղ չի կարող լինել ազատ իսսոք, մտքերի բախում, հետեւաբար և այնտեղ չի կարող զարգանալ բանավեճի արվեստը: Քիչ թե շատ այս արվեստը իր գոյությունն անցյալում պահպանել է կրոնական, իսկ հետադայում՝ միջնադարում ստեղծված համալսարանների, այլև դատարանների փակ միջավայրերում, հետագայում՝ գիտական-հասարակական դրականության մեջ ու մամուլում:

Թողնելով էրիստիկայի զարգացման պատմությունը, թողնելով նրա ուսումնասիրության անհրաժեշտության հարցերի քննարկումը, այժմ տեսնենք, թե ինչ տարրերից է բաղկացած այս արվեստը:

Նախ՝ ինչ է բանավեճը: Մարդիկ միմյանցից տարբերվում են դասային, դասակարգային, ազգային և անհատական շահերով, ձգտումներով և նպատակներով: Անհատներն ել միմյանցից տարրերվում են իրենց բնական ընդունակություններով, խելքով, ըմբռնումներով և մտավոր ու հոգեկան այլ կարողություններով: Մարդ-անհատի այս առանձնահաճատկություններով էլ պայմանավորված են նրա իմացությունը, ճանաշողությունը, ընկալունակությունը, շրջապատի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը և հանդես բերած վարքն ու գործելակերպը: Միևնույն

⁸⁰ Նոր ժամանակներում էրիստիկայի մասին աշխատություն նա գրության վերաբերության մեջ աշխատության վերաբերությունը 1820 թ. Արթուր Շոլենգայեր, Էրիտրիկա, СПБ, 1893) և ուս գիտնական Ս. Ի. Պովարնին (С. И. Поварнин, Искусство спора, Петроград, 1923):

առարկայի, երևույթի, անձի մասին մարդիկ ունեն ոչ միայն տարրեր իմացություններ ու շահախնդրություններ, այլև դրանց դերի ու նշանակության տարրեր գնահատություններ։ Բացի դրանք հասարակական յուրաքանչյուր միավորում (ժողովուրդ, պետություն և այլն) ժամանակի ընթացքում ձևավորում է կոլեկտիվ ըմբռնում, կոլեկտիվ վերաբերմունք ու սկզբունքներ իրերի ու երևույթների մասին, որոնք թեև բարոյական կամ իրավական պարտադրականության ուժ են ունենում կոլեկտիվի յուրաքանչյուր անդամի համար, սակայն կարող են չհամընկնել անհատի ըմբռնումներին։ Յուրաքանչյուր անհատ ժամանակի ընթացքում իր համար ձևավորում է օրյեկտիվ և սուբյեկտիվ սկզբունքներ, որոնք նրա համար դառնում են շափանիշներ յանկացած երևույթը անձնապես գնահատելու համար, և որոնցով նա առաջնորդվում է ամեն մի ցանկացած պահի։ Այս քանի որ տարրեր են լինում այս սկզբունքները, շափանիշները, մոտեցման ելակետերը, տարրեր մարդիկ միևնույն երևույթի մասին ունենում են ոչ նույնական տեսակետներ ու կարծիքներ։ Կարծիքներն ու տեսակետները դառնում են համոզման հիմք, որն իբրև գիտելիք միշտ ստուգվում է հասարակական փորձով։ Այս պատճառով էլ յուրաքանչյուրն իր համոզումը համարում է ճիշտ, այլապես ոչ ոք անձշառությունը չի դարձնում իր համար համոզման հիմք։ Սակայն հենց այն պատճառով, որ տեսակետն ու կարծիքն են ընկած համոզման հիմքում, մարդկանց համոզմունքներն էլ տարրեր են լինում։ Յուրաքանչյուրն իր կյանքի դառն փորձով համոզվում է, որ աշխարհն այնպես չի կառուցված, որ ամեն ինչում համապատասխան լինի իր ըմբռնումներին, իր ցանկություններին ու շահերին։ Այստեղից էլ մեր ներքին վեճը աշխարհի, մարդկանց, մեր ժամանակների, մեր բախտի, հավատի ու անձամբ մեր դեմ։ Ուստի պետք է եղրակացնել, որ ինչպես յուրաքանչյուրը պետք է իմանա խոսել ու գրել, այնպես էլ պետք է իմանա բանավեճի մեջ պաշտպանվել, ուրիշների սխալ դրույթները հերքել, իր դրույթները հաստատել, իր արդարությունն ապացուցել և դրա մեջ ուրիշներին համոզել, որովհետև վեճի ու բանավեճի համար և՛ օրյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ պատճառները միշտ կան ու կմրնան։ Քանի կան մարդն ու մարդկությունը, դասերն ու դասակարգերը, ազգերն ու պետությունները, բանավեճը մարդկության անխուսափելի ուղեկիցն է լինելու։

Բանավեճը օրենքով նախատեսված ու սահմանված միջոց է իրավական մարմիններում (դատարան) անտեղի մեղադրանքի հերքման և արդարության վերհանման համար:

Բանավեճն առանձնահատուկ դեր է ստանձնել հասարակական հարաբերությունների զարգացման ներկա փուլում, երբ ստեղծվել են միջազգային մի շարք կազմակերպություններ, միջազգային ասպարեզ են դուրս եկել զանգվածային լրատվական զանազան միջոցներ:

Բանավեճը կարևոր տեղ ունի բուհական ուսումնական և գիտական աշխատանքների կազմակերպման պրակտիկայում: Կառավարության կողմից սահմանված կարգի համաձայն բարձրագույն կրթություն ստացողը բանավեճի մեջ հաղթանակ շահելու ձանակարգով է պաշտպանում իր դիվլումային աշխատանքը, իսկ գիտական աշխատողը՝ իր դիսերտացիան: Հնդդիմախոսությունը, որը ևս գաղտնի գիտական բանավեճ է, միջոց է գնահատելու ինչպես դիսերտացիա, այնպես էլ դիվլումային աշխատանք: Դրախոսությունը, որը ևս գաղտնի գիտական բանավեճ է, նույնպես գրական (գիտական թե գեղարվեստական) երկը գնահատելու, նրա արժանիքներն ու թերությունները վեր հանելու սիջոց է: Ահա այս տեսակետից էլ բանավեճի արվեստին տիրապետելը միայն հասուն մասնագիտության տեր մարդկանց գործ չէ, այս ամեն մի գրագետ մարդուն ներկայացվող պահանջ:

Բանավեճը պայքար է երկու կողմերի միջև և իբրև պայքար ունի իր տակտիկական և ստրատեգիական միջոցները, որոնք թաքնված են նաև լեզվի հնարավորությունների մեջ, նյութական և ստրատեգիայի օգնությամբ բանավեճի մեջ մըտնողը կարող է հաղթահարել հակառակորդի կովանները ոչ միայն այն դեպքում, երբ ինքն արդարացի է, և փաստարկներն էլ ուժեղ են, այլև այն դեպքում, երբ արդարացի չէ, և փաստարկները:

ԲԱՆԱՎԵՃԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԸ

Բանավեճ կարող է լինել այնտեղ, որտեղ կա խոսքի աղաւատություն, դեմոկրատիա, և երբ կա «սկզբունքների ընդհանություն» այլ, կերպ ասած՝ վիճել կարելի է յուրայինի հետ, բայց ոչ թշնամու, որի գեմ ոչ թե վիճում, այլ պայքարում են, թեև պայքարի միջոց են նաև վեճն ու բանավեճը:

Բանավեճն ըստ իր արտահայտման ձևի լինում է բանավոր

և գրավոր, ըստ իր դրսկորման կերպի՝ բացահայտ և թաքուն կամ ծածուկ, ըստ իր ձևավորման եղանակի՝ պաշտոնական և պարտադրվածությամբ:

Բանավեճը բացահայտ է, եթե ունի հրապարակային լրություն, ծավալվում է մասսայի առաջ կամ հրապարակային մամուլում, տպագիր աշխատություններում։ Թափոն կամ ծածուկ բանավեճը առավելապես լինում է գիտական աշխատություններում, գեղարվեստական խոսքում, նաև գաղտնի գրախոսություններում։

Պաշտոնական է բանավեճը, երբ բուհի շրջանավարտը գրում է դիպլոմային աշխատանք, և գիտնականը թեկնածուական կամ դոկտորական դիսերտացիա և պաշտուանում իր գաղափարները հրապարակայնորեն՝ վեճի մեջ մտնելով պաշտոնական՝ իրավասու գիտական մարմինների կողմից նշանակված ընդդիմախոսի կամ գիտական խորհրդի և կամ քննական հանձնաժողովի անդամների հետ։ Պաշտոնական է նաև դատական բանավեճը, որտեղ ևս կարող են հանդես գալ իրավասու մարմինների կողմից հաստատված ընդդիմախոսներ (դատախուզ, դատապաշտպան և այլն)։ Պաշտոնական բանավեճը միշտ լուծում՝ ավարտ է ունենում։

Պարտադրվածությամբ բանավեճի դեպքում հատուկ մարմինների կողմից նշանակված ընդդիմախոսներ չեն լինում, և բանավեճով կարող է լուծվել, կարող է և լուծվել հարցը, ըստորում այն կարող է լինել գիտական հարց, կարող է լինել տընտեսական կամ քաղաքական հարց, կարող է մի անձի վերաբերյալ մասնավոր խնդիր լինել, կարող է լինել մի ամբողջ ժողովրդի ճակատագրին վերաբերող հարց։ Այսպիսի բանավեճը կարող է լինել նաև անլուծելի։

Ոմանք տարբերում են բանավեճի այլ տեսակներ և՝ ըստ նյութի՝ չկենտրոնացված (անձե), այսինքն՝ մեկ հարցի շուրջը, թե խառնիխուուն՝ բազմաթիվ հարցեր ընդգրկելով, ըստ կողմերի կազմի՝ մեկ անձնավորության, թե մեկից՝ ավելի մարդկանց միջև։

Բանավեճի բաղադրիչներն են ներքումը, ապացույցը և նետելությունը կամ եղրահանգումը։ Նախ պետք է հերքել հակառակորդի դրույթները, ապա ապացուցել հակառակ դրույթներ և հանել եղրակացություն, անել հետեւություններ։ Այն ամենը, ինչ կարող է վեճի նյութ դառնալ, պահանջում է ապացուց,

իսկ ինչ պահանջում է ապացույց, ապացուցելին է: Բանավեճի կենտրոնում լինում է ապացուցելին, որը տարբեր է լինում հակառակ կողմերի համար: Ինչը կողմերից մեկի համար ապացուցելին է, մյուսի համար հերքելին է, և ընդհակառակն: Որպեսզի կողմերից մեկը որևէ բան ապացույցի, պետք է հերքի հակառակ կողմի ապացուցելին: Ապացուցելին որևէ դրույթ է, որի պաշտպանությանն ու հերքմանն են ուղղված բանավեճը բոլոր ուժերն ու միջոցները: Ապացուցման դրույթը ուսւանական Ս. Ի. Պովարնինի արտահայտությամբ նույնն է, ինչ ո շախմատում թագավորը, որի պաշտպանությանը կամ որի չեմ է ծավալվում ամբողջ պայքարը: Բանավեճի մեջ ամենակարևորը դրույթի էության պարզաբանումն է՝ դրույթի սահմանմաս մեջ երկիմաստություն կա՞, թե ոչ, ինչ սահմանումներ ունի, աքսիոմատիկ՝ են այդ սահմանումները, թե ոչ, մասնավո՞ր խնդրի է վերաբերում, թե ամբողջ դասի կամ խմբի, նաև տեսանիշը տեսակա՞ն, թե սպորադիկ բնույթ ունի, մե՞կ դրույթ է հերքվում, թե այլ դրույթներ ևս: Դրույթի ճիշտ ըմբռնումը շատ կարևոր հանգամանք է, որովհետև դրա մեջ է լինում սխալն ու անընդունելին կամ այդպիսին համարվածը, որից և ծայր է առնում վեճը: Բացի դրանից, թե ինչպիսին կլինի հերքումը, կախված է ամբողջապես դրույթի բնույթից: Հերքման համար անհրաժեշտ են փաստեր և փաստարկներ, որոնք պետք է անառարկելի, անհերքելի լինեն ինչպես բանավեճողների, այնպես էլ նրանց համար, ում առաջ տեղի ունի բանավեճը՝ հատուկ ատյանի, թե հասարակայնության: Հերքման փաստարկները միաժամանակ կարող են դառնալ ապացուցման վաստարկներ կամ կովաններ, բայց և ապացույցը կարող է ունենալ իր փաստարկները: Եզրանգումը ապացույցից բխող հետևություն է, որի հիմքում պետք է լինեն անառարկելի դատողություններ:

ԲԱՆԱՎԵՃԻ ՏԱԿՏԻԿԱՆ ԵՎ ՍՏՐԱՏԵԳԻԱՆ (Բանավեճի մեջ հաջողության հասնելու միջոցները)

Բանավեճի մեջ հաջողության հասնելու, այսինքն՝ վեճը շահելու երկու ճանապարհ գոյություն ունի, մեկն ազնվության, ուղղամտության և արդարության ճանապարհն է, իսկ մյուսը՝ խարդախության, խորամանկության, խաբեության ու կեղծիքի

Հանագրքը: Մարդիկ տարբեր են իրենց մարդկային էությամբ ու բնավորությամբ։ Կան համարձակ, արդարամիտ, ազնիվ, համեստ, բարի, հանդուրժող, վեճ ու աղմուկից խուսափող, անհամարձակ, ամոթխած մարդիկ, կան նաև կռվասեր ու կոպակիտ, շար ու անհանդուրժող, խարդախ ու անազնիվ, հանդուզն ու աներես, շահադետ ու կողմնակալ մարդիկ։ Ամեն տեսակ մարդու հետ չէ, որ կարելի է ազնիվ վեճի մեջ մտնել, բայց եթե հանգամանքներն ստիպում են, և այսրուագրվածությամբ մտնում են, բանավեճի մեջ, պետք է իմանաս նաև այդպիսիների հետ բանավեճի մեջ մտնելու արվեստը։ Ինչպես ամեն մի պայքար, բանավեճը ևս պահանջում է բարոյական ու ֆիզիկական ուժերի լարում, կամքի դրսեորում։ Շատ անգամ հոգեբանական դիմացկունությունն է վճռում վեճի ելքը։ Սակայն սրբանք նախապայման են, քան վեճի մեջ հաղթանակ շահելու պայման։ Բանավեճի մեջ հաղթանակ շահելու առավել կարևոր պայմանները հետևյալներն են։

1. Ամեն մի բանավեճի մեջ հաղթանակ շահելու կարևոր նախադրյալ է ուղիղ դատելու և ճիշտ եզրահանգումների հասնելու գիտությունը՝ տրամաբանությունը։ Բանավեճի մեջ մարդու իսկական զորավիգը ողջախոհությունն է, առողջ տրամաբանելու բնական կարողությունը, որը բազմապատիկ անգամ հզորանում է, երբ բնական տրամաբանությունը հենվում է տրամաբանության գիտության օրենքների, հատկապես մտահանգումների և հավաքաբանությունների իմացության վրա։

2. Նյութի ու փաստերի խոր, բազմակողմանի և մասնագիտորեն իմացումը մյուս պայմանն է, որը վեճից հաջող ելք է խոստանում։ Հակառակորդի համար ամենածանր փորձությունը այն է, որ սեփական փաստերը շուր են տալիս իր դեմ, հարված են հասցնում իր իսկ զենքով։ Սրանից հետևում է, որ փաստերը շպետք է լինեն ոչ հակասական և ոչ էլ երկրնույթ։

Բանավեճն անհամեմատ դժվար բնույթ է ստանում այն դեպքում, երբ փաստերին միոխարինում են դատողությունները, սոսկ տրամաբանական գործողությունները։ Այս դեպքում մեծ մասամբ հաղթանակը նրա կողմը կլինի, ով կամ ունի դիալիտիկական մտածողություն, կուռ տրամաբանություն, հարուստ գիտելիքներ և լավ հիշողություն, և կամ նրա կողմը, ով կարող է դիմել ճարտասանական կեղծիքների ու խորամանկումների։ Փաստերի բացակայության դեպքում երբեմն այլ բնա-

գավառներից և պատմության անցյալից բերվող օրինակներն ու համեմատություններն են ձեռք բերում փաստերի ուժ և դառնում փաստարկ:

3. Ունեցած փաստերը ճիշտ, տեղին և նպատակին գործադրել կարողանալը ևս վեճը նպաստավոր ձևվ վարելու և հաղթանակ շահելու պայման է:

4. Այդ պայմաններից մեկն էլ հերքման և ապացուցման ժամանակ ըստ կարևորության շարակարգության պահպանումն է: Հակառակորդի մտքերը հերքելիս նախ պետք է հերքել նրա ամենաուժեղ փաստարկները և այնուհետև հաջորդաբար թույլերը, որպեսզի նրա փաստարկների անհիմն լինելն ավելի տպավորիչ ձևով երևա: Ընդհակառակն, ապացուցի դեպքում նախ պետք է բերել համեմատաբար թույլ փաստարկները և վերջում՝ ամենաուժեղները:

5. Թանավեճի կանոնների պահպանումը ևս կարեոր դեր ունի: Թե ում կողմը կլինի վեճը լսողների կամ հասարակության համակրանքը, որոշում է շատ հաճախ բանավեճի մեջ գտնվող անձնավորության կուլտուրան, փաստերին ու գործին առնվզող մյուս հարցերի նկատմամբ ցուցաբերած բարեխնդությունը, անկեղծությունը, անկողմնակալությունը, շափի ու տակաի զգացումը, իր արժանապատվության իմացումը և հակառակորդի անձի ու կարծիքի նկատմամբ հանդես բերած օրյեկտիվ վերաբերմունքը, ուղղամտությունը, անշառությունը և արդարամտությունը: Այս կարեոր է դառնում մանավանդ այն դեպքում, երբ հարցի վճիռը կայացնում են իրավասու մարմինների կողմից նշանակված մարդիկ: Թանն այն է, որ ոչ մի բարեմիտ մարդու դուր չի գալիս, երբ ոմանք վեճն ուզում են շահել գոեհիկ, անթույլատրելի միջոցներով: Նրանք, ովքեր բուն վեճի նյութը թողնելով՝ վիրավորում են հակառակորդի անձը, ծաղրում ու խայթում են նրան, որակում անպատեհ մակդիրներով, շեն կառող շահել ազնիվ, կիրթ ու բարեկիրթ մարդկանց համակրանքը, քանի որ նման արարքը քաղաքակիրթ մարդիկ իրենց համար վիրավորական են համարում:

6. Պակաս կարեոր դեր շռնի նաև խոսքի միջոցներին հնարավորին շափ լավ տիրապետելը: Բանավեճի մեջ ճարպիկ հակառակորդը առիթ չի բաց թողնում վեճի նյութը թողած՝ կառչել առանձին ոչ հարմար ձևով կամ սխալ գործածված բառներից և դրանից եղակացություններ հանել: Բացի դրանից, միևնույն

միտքը կարելի է ամենաբազմազան ձևերով արտահայտել: Լավ է, եթե գտնվում է արտահայտման ամենահարմար, ամենաճիշտ եղանակը: Այս դեպքում տպավորությունը անհամեմատ ուժեղ է լինում: Հատկապես բանավոր, կենդանի բանավեճը սլահանջում է ձայնային լավ տվյալներ, ձայնի ճիշտ ելեկչումներ, խոսքի տեմպի կարգավորում և այլն:

7. Հնարավոր կեղծիքների և ճարտասանական խորամանկումների կամ կեղծիքների դեմ միջոցառումներ ձեռնարկելու կարողությունը ևս կարեւոր պայման է բանավեճը նպաստավոր եղանակով առաջ տանելու համար: Սա բանավեճին հաճախ ուղեկցող ամենաանպատճ անախորժությունն է, որին դեմ դնելու համար շատ ջանքեր են պահանջվում: Վեճի մեջ անպայման հաղթանակ շահելու համար մարդիկ հաճախ են դիմում կեղծիքի և ճարտասանական խորամանկումների:

Կեղծիքները դատապարտելի միջոց են, որ ուղղված են ինչ գնով էլ ուզում է լինի՝ արդարության ձայնը խլացնելու միջոցով, անազնիվ ճանապարհով հաղթանակ շահելու խնդրին: Այս նպատակով երբեմն դրույթը հերքելու փոխարեն ունանք կեղծում ու նենգափոխում են փաստերը, գրպարտում հակառակորդ կողմին՝ ընդհուպ մինչև ժողովրդի, օրենքի, իշխանության առաջ հանցանքի մեջ մեղադրելը: Կեղծիք է նաև բուն հարցի շրջանցումը, հիմնական փաստարկի փոխարեն նրա հետ շկապված այլ խնդիրների առաջ քաշումը և հերքումը, դրույթը հերքելու փոխարեն հակառակորդի անձի հետ կապված որևէ այլ խնդրի առաջ քաշելը և նրան մեղադրելը:

Ճարտասանական կեղծիքներն ու խորամանկումները ևս ոչ աղնիվ միջոց են հակառակորդ կողմին հաղթելու համար: Այսպիսի միջոցները շատ են: Առավել հաճախ հանդիպող ճարտասանական խորամանկումներն ու կեղծիքները հետեւալներն են:

ա. Ճարտասանական խորամանկումներից ու կեղծիքներից մեկն է հակառակորդի վրա հոգեբանական հարձակումը, նրա վրա հոգեբանական ճնշում գործ դնելը: Սա տեղի է ունենում ամենաբազմազան եղանակներով, որոնցից են, օրինակ, նրան հեգնելը (հակառակորդի արտահայտության ձևերը կրկնելը, ֆիզիկական որևէ պակասություն ակնարկելը, նույնիսկ նրա անունը տարասության ենթարկելը և այլն), նրան շփոթեցնելը, անընդհատ ուղղիկաներ տալը, հարցերով ընդհատելը, աղմկելը և այլն: Թոլորը չէ, որ կարօղ են սառնաարտություն հանդես ցերեւ

Հոգեբանական այսպիսի հարձակումների նկատմամբ: Հատկապես հոգեբանական հարձակմանը շեն դիմանում բնականից ամորթիսած, վեհերոտ, նաև զղային մարդիկ, որոնք բացասական հույզեր ունենալիս հեշտությամբ մոռանում են ասելիթը, կորցնում մտքի տրամաբանական ընթացքը:

Հոգեբանական ճնշման միջոցներից մեկն էլ վեճը հարցաքննության վերածելն է: Հարցաքննությունը կարևոր միջոց է հակառակորդին հաղթելու համար: Եթե հակառակորդիդ շփոթեցնելու, իր ուղղուց շեղելու կամ իր համար ոչ նպաստավոր կարծիք դուրս քաշելու նպատակով հարցեր ես առաջադրում, և ինքը ենթարկվում է քեզ ու հարցերիդ պատասխանում, նրան լիովին ենթարկում ես քո կամքին, դնում քննություն հանձնողի վիճակում, ուստի և հոգեբանորեն ճնշված հանգստմանքների մեջ: Մրանից նա կորցնում է ոչ միայն հավասար վիճողի իր դիրքը, այլև զրկվում իր իմացածը, իր մտքերը բավարար ձևով ասելու հնարավորությունից: Այսպիսի հարցապնդումը խարդախ միջոց է, և դրա դեմ լավագույն զենքը նույն խարդախ միջոցին դիմելն է, այսինքն՝ հարցապնդմանը պետք է պատասխանել հարցապնդումով. «Խսկ դու ի՞նչ ես կարծում», «Խսկ քո կարծիքը ո՞րն է», «Քո կարծիքով ի՞նչ պիտի լիներ» և այլն: Բանավեճի մեջ շատ հաճախ հաղթության հասնելու լավագույն միջոցը դառնում է հակառակորդին իր զենքով խոցելը:

բ. Ճարտասանական խորամանկում է հակառակորդին ծուղակի մեջ գցելը: Սա տեղի է ունենում այն դեպքում, եթե հակառակ կողմին անընդհատ ընդմիջելով՝ շեղում են նրան մտքի հունից և տանում դեպի այնպիսի մտքերի արտահայտումը, որն անհնար է ապացուցել կամ կարող է վնասել մի երրորդ կողմի շահերին, և կամ այնպես են անում, որ նա առանց ապացուցելու մեխանիկորեն ժխտում է մյուս կողմի ասածը, ըստ որում այս կողմը խորամանկորեն առաջադրում է նաև այնպիսի դրույթ, որի ժխտումը հավասար է իր իսկ պաշտպանած դրույթի ժխտմանը: Այսպես խճելով հարցերի բավիղում՝ նրան դնում են ծիծաղելի վիճակի մեջ:

գ. Հակառակորդին ծուղակը գցելու մի միջոց էլ աշքակապությունն է: Հակառակորդին և ունկնդիրներին կեղծ սիրաշահության ճանապարհով ընդունել են տալիս այնպիսի մտքեր. որ իրենք են հորինել: Հաճախ են այս նպատակով գործածվում գիտությունը վաղուց հաստատել է, որ..., ո՞ւմ հայտնի չէ, որ...,

բոլորին հայտնի է, որ..., ձեզ էլ քաջ հայտնի է, որ... և նման արտահայտություններ: Մարդկային բնավորությունն այնպիսին է, որ ավելի շուտ հակում ունի ուրիշի ասածին հավատալու, քան դատելու և ամեն ինչի վրա կտսկած տանելու: Բացի դրանից, ոչ ոք չի ուզում շիմացող երեւալ, ուստի նման աշքակապության դեպքում հնարավորություն շունենալով շիմացած բանն անմիջապես ստուգելու, հաճախ հակառակորդի վստահ ասած սուտը մարդ ընդունում է լուսնությամբ և տեղի տալիս:

դ. Մտքերի նենգափոխումը, որ գրականության մեջ պարզապես կոչվել է իմաստակուրյուն, նույնպես միջոց է հակառակորդին տապալելու համար: Մարդիկ ուրիշների մաքերը նենգափոխում են բազմազան եղանակներով՝ մասնավոր երևույթի նկատմամբ ասվածը վերագրում են ընդհանուրին, ընդհանուր երևույթի համար ասվածը՝ մասնավորին, դրույթը նեղացնում դարձնում են մասնավոր խնդիր, մասնավորը՝ ընդհանուր և այլն: Մտքերը նենգափոխվում են նաև հասկացություններն այնպիսի համանիշներով փոխարինելու միջացով, որոնք իմաստային ծայրաթեմերում են: Նենգափոխում է լինում, երբ կարեվոր հասկացություն արտահայտող բառը բազմիմաստ է, և նրամի իմաստն առնվում է յորւափ փոխարեն: Այդպես է լինում նաև բառի ռուղղակի և փոխաբերական իմաստով գործածության դեպքերում, երբ փոխաբերաբար ասվածն առնվում է ուղղակի իմաստով, իսկ ուղղակի իմաստով ասվածը՝ փոխաբերաբար, որպեսզի հակառակորդի կարեոր փաստարկը դարձնի երկրորդական և իր երկրորդականը՝ կարեոր:

ե. Դրույթի նենգափոխումը հաճախ պատահող ճարտասանական կեղծիքներից է: Սա այն զեպքն է, երբ փոխանակ վեճի դրույթը հերքելու, հերքում են նրա օգտակարությունը և հաստատում ոչ թե հակառակ դրույթ, այլ նրա վնասակարությունը, և կամ առանց ապացույցի «հաստատում են» այն, ինչ անհրաժեշտ էր ապացուցել:

գ. Բացահայտ բայց դեռչված արամաբանական նախադրյալից օգտվելը համեմատաբար քիչ պատահող ճարտասանական կեղծիքներից է: Սովորաբար այս միջոցն իբրև դեղարվեստական հնարանք հիանալի է օդտաղութել Շեքսպիրն իր «Վենետիկի վաճառականը» ստեղծագործության մեջ: Շեյլուկն Անտոնիոյի հետ պայման է կապում, որ եթե նա հարկը ժամանակին չտա, ապա ինքը նրա սրտին մոտ տեղից կկտրի

մի ֆունտ միս։ Դատավոր Պորցիան փրկում է Անտոնիոյին։ Նա Շելլոկին ասում է՝ կտրիր միսը, բայց այնպես, որ ոչ մի կաթիլ արյուն չկաթի, քանի որ պայմանի մեջ արյան մասին խոսք չկա։ Հասկանալի է, որ միսը կտրելիս պետք է որ արյուն էլ կաթեր, սակայն իբրև հասկանալի բան դա պայմանում անտեսվել էր (զեղչված տրամարանական նախադրյալ)։ Սակայն այստեղ սովորությունը մարդու կյանք է փրկում։

Է. Կեղծ հակառակորդ ստեղծելը և նրան հաղթելը սովորական, լայն տարածում գտած ճարտասանական կեղծիքներից է։ Այս դեպքում կեղծիքի դիմողը անհեթեթ, բացահայտ անտրամարանական գաղափարներ է վերագրում ինչ-որ մարդկանց և հերքում ու հաղթում նրանց՝ ստեղծելով պատրանք, թե ինքն է միակ անսխալականը, միակ գերազանցը՝ իր գործով, խելքով, ըմբռնումներով։ Սովորական են այս դեպքում այսպիսի արտահայտություններ՝ կան մարդիկ, որոնք ասում են..., կան մտածողներ, որոնք այն միտքն են արտահայտում..., ոմանք մեզ իննադատում են այն բանի համար..., ոմանք մեզ մեղադրում են... և այլն։

Այս կետի տակ կարելի է դնել նաև այն դեպքը, երբ ուրիշի մտքի կամ արածի արժեքը ոմանք նս�մացնում են, որպեսզի նրա ասածի կամ արածի հիման վրա իր կրկնությունը երևա իբրև նորություն կամ նշանակալից բան։ Հատկապես գիտական խոսքում հաճախ է պատահում, որ ուրիշի կարեռը գաղափարը շարադրվում է իբրև նոր հայտնագործություն, սակայն միաժամանակ գրագոլության մեջ մեղադրվելու երկյուղից հեղինակը տողատակի հղում է անում՝ «տե՛ս նաև այսինչի աշխատությունը»։

Ծ. Ճարտասանական կեղծիք է առիթը ներկայացած տեղում ասելիքը մի ուրիշ անգամվա հետաձգելը, նաև ցույց տալը, թե այլ ասելիքներ (ապացույցներ) կա ունի, սակայն իբրև թե խնայում է հակառակորդին կամ այդքանն էլ բավական է համարում։

Թ. Տարածում գտած ճարտասանական կեղծիք է իր գրությը փաստերով ու փաստարկներով հաստատելու փոխարեն, երբ գրա անհրաժեշտությունը խիստ զգացվում է, անվերապահորեն հեղինակությունների վկայակոչելը։ Այս կետի տակ պետք է դնել ժաղովրդի, «մի փիլիսոփայի» վկայակոչությունը (ժողովուրդն ասում է..., ինչպես ծոքովերդն է ասում..., փիլիսո-

փաներից մեկն ասել է... և այլն), մանավանդ երբ նրանց անունից ասվում է՝ հաճախ այնպիսի անմիտ բան, որ չէր ասի ոչ մի փիլիսոփիա, ժողովուրդը՝ առավել ևս:

Ժ. Ճարտասանական կեղծիքներից մեկն էլ այն է, որ խնդրի էությունը թողած՝ աշխատում են հակառակորդ կողմի դրութիւն հիմունքի կամ փաստարկման միջև որևէ հակասական կետ գտնել և վեճը շուր տալ այդ հակադրության վրա:

Ժա. Ճարտասանական կեղծիք է մասնավոր ճշմարիտը բացարձակ ճշմարտի տեղ անցկացնելը, սրամտությամբ կամ բառախաղով գործն ավարտելը և այլն:

Մեր թվարկածները ճարտասանական կեղծիքների ու խորամանկումների մի մասն են կազմում միայն. իրականում դրանք շատ են և կարող են դառնալ հատուկ ուսումնասիրության նյութ: Մնում է մեզ միայն ասել, որ բանավեճում կարող է հաղթանակ շահել նա, ով գաղափարական համոզվածություն, խոր գիտելիքներ, իմացություն, կամքի ու հոգեբանական կոփվածություն, համարձակություն, դատողականություն ու մտքի սրբնթացություն ունենալու հետ միաժամանակ տիրապետում է լեզվին, տիրապետում է բանավեճի տակտիկային ու ստրատեգիային և գիտի հակառակորդի տրամաբանական իմաստակությունները, ճարտասանական կեղծիքներն ու խորամանկումները վեր հանելու և դրանք հերքելու ուղիներն ու միջոցները: Ինչպես մարտի դաշտում, բանավեճի մեջ ևս մարդուն զորավիգ պիտի լինի խղճի մաքրությունն ու ոգու արիությունը: «Կոհիվ պետք է անել միայն նրա համար, որպեսզի ապրես խաղաղությամբ»— այս է եղել Ցիցերոնի նշանաբանը, նշանաբան, որ չի կորցրել իր իմաստը նաև մեր ժամանակներում:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ	99
ՈՃԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏԱՄԻԶՈՑՆԵՐ	100
ԶՈՐԱՅՑՈՒՄ	101
Համակուտակում	3
Համագետնդում	4
Համադատում	4
Համամատություն	7
Տողարաժանում	8
Կարգափոխություն	9
ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	27
Խմաստային ոլորտ	82
Բառերի փոխակերպություններ	35
+ <u>Փոխաբերություն</u>	35
Մակդիր	35
Կրկնափոխաբերություն	44
✓ <u>Փոխանունություն</u>	48
Անվանափոխություն	49
Խելամտություն	58
Փոխմականուն	62
• Խորհրդանշան	64
Հեգնանք	66
Բառախառ	67
Նրբարանություն	72
Ազնակցություն	77
Նախադասությունների փոխակերպություններ	78
↳ Ազարանություն	80
+ <u>Ծրասություն</u>	81
Բանաշրջում	84
Չափազանցություն	89
↳ Նվազաբանություն	91
Դիմափոխություն	98
Ակնարկություն	94
Փոխակարգություն	95
Տարասություն	97
ԶԵՎԵՐ	99
Բառերի ձևեր	101
ՀԱՎԵԼՈՎՄՈՎ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ	102
↳ Կրկնություն	103
Կրկնապատկություն	105
Երկրորդում	109
Բաղմյուսում	110
Դարձ	111
Համաստիճանություն	113
	323

Ծղրայակցում	115
—Աստիճան	117
Սովորում	118
» Բազմաշաղկապություն	121
Բազմալծություն	123
Հապաղում	125
ԶԵՂՉՈՒՄՈՎ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ	128
—Զեղչում	129
Լոռություն	130
Անցում	131
Խոհականություն	132
Կամրջակապ	134
» Անշաղկապություն	137
ՆՄԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ	139
Նախաբերություն	140
Վերջաբերություն	142
Եղիշեական	144
Նարեկյան	147
Պիտակություն	153
Նույնաթիմքություն	155
Նմանավերջություն	156
Բազմահոլովություն	163
ՆԵՐՀԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԿԱԶՄՎՈՂ ԶԵՎԵՐ	164
Հակադրություն	165
Հակադրձում	169
Բաժանում	170
Ծրչում	172
Խաչակերպ	172
Անտրամաբանականություն	174
Երկիրմություն	175
Երկայրաբանություն	175
Նմաստակություն	177
Նախադասությունների ձևեր	178
† Ծարտասանական Բարց	178
Ծարտասանական Դիմում	180
Ծարտասանական բացականչություն	181
Բացդարձություն	182
Թատերացում	188
—Դիմանություն	185
Վերուղղում	188
Զուգաբաշխում	189
Տրոհում	190
Զիջում	192
Միջարկում	193
Սասանում	195

Հ Ո Ր Ռ Ո Ր Դ Մ Ա Ս	
Ա Պ Ա Ծ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն	199
Խ Ո Ս Ք Ա Յ Ի Ն Բ Ա Ն Ա Զ Ե Վ Ե Ր	200
Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ի Ն Խ Ո Ս Ք Ե Ր	201
Ա ս ա ց վ ա ծ ք ն ե ր	202
Կ ա ր ճ ա բ ա ն ու թ յ ու ն ն ե ր	203
Ա ռ ա ծ ն ե ր	203
Խ ր ա տ ա ն ի	204
Հ ա մ ա ռ ո տ ա ռ ա կ ն ե ր, ա ն ե լ դ ո տ ն ե ր և մ ա ն ր ա պ ա տ ո ւ մ ն ե ր	204
Խ մ ա ս տ ո ւ թ յ ու ն ն ե ր	208
Թ ե ն ա վ ո ր ա ր տ ա հ ա յ տ ո ւ թ յ ու ն ն ե ր	209
Ա ս ո ւ թ ե ր	211
Խ ր ա տ ա պ ա տ ո ւ մ («ք ա ն ք ի մ ա ս տ ա ս ի ր ա ց»)	214
Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս	
Խ Ո Ս Ք Ի Տ Ի Պ Ե Ր Ը Վ Լ Ո Ծ Ե Ր Ը (Ո ճ ի տ ե ս ու թ յ ու ն)	217
Լ ե զ վ ա կ ա ն ո ճ	218
Խ ո ս ո ր ի տ ի պ է լ ը	219
Ա ս ո ր յ ա -կ ե ն ց ա ղ ա յ ի ն խ ո ս ը	220
→ Գ ե լ յ ա ր ի լ ե ս տ ա կ ա ն խ ո ս ք	221
→ Գ ի տ ա կ ա ն խ ո ւ ր	222
→ Հ ր ա պ ա ր ա կ ա խ ո ս ո ւ թ յ ու ն	224
Վ ա շ չ ա գ ո ր ծ ա ր ա ր ա կ ա ն խ ո ս ք	226
Ո Ծ Ե Ր	227
Ա ն հ ա տ ա կ ա ն ո ճ	227
Ա ն հ ա տ ա կ ա ն ո ճ ն ե ր	233
Ո ճ ա վ ո ր ո ւ մ	235
Խ ր ա դ ր ա կ ա ն ո ճ ն ե ր	237
Գ Ր Ա Կ Ա Ն -Գ Ե Ղ Ա Ր Վ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Ս Մ Ե Թ Ր Ո Ռ Ի Ե Վ Ո Ռ Ը	240
Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս	
Խ Ո Ս Ք Ի Թ Ե Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ե Ր Ը Ե Վ Ա Ր Ժ Ա Ն Ի Ք Ե Ն Ե Ր Ը	242
Խ Ո Ս Ք Ի Թ Ե Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ե Ր Ը	245
✓ Ո ճ ա կ ա ն ա վ ե լ ա դ ր ո ւ թ յ ու ն	247
Թ ա ր մ ա տ ա ր	248
→ Ա ն հ ե տ ն ո ղ ա կ ա ն ու թ յ ու ն	250
✓ Ժ ա մ ա ն ա կ ա լ ի պ ո ւ թ յ ու ն	255
✓ Օ տ ա ր ա բ ա ն ու թ յ ու ն	257
Ո ճ ի ա ն հ ա մ ա պ ա տ ա ս ի ա ն ու թ յ ու ն	272
Հ յ Ո Ս Ք Ի Ա Ր Ժ Ա Ն Ի Ք Ե Ն Ե Ր Ը	278
Գ ա ղ ա փ ա ր ա կ ա փ ն թ ա գ ե ց վ ա ծ ու թ յ ու ն, ի ն ֆ ո ր մ ա ց ի ա յ ի կ ա ր ն ո ր ու թ յ ու ն, ա ր ժ ե ք ա վ ո ր ու թ յ ու ն և ն ո ր ու թ յ ու ն. Բ ա ղ ո ր դ մ ա ն ի ն ք ն ա տ ի պ ո ւ թ յ ու ն	281
→ Լ ե զ վ ա կ ա ն մ ի շ ո ց ն ե ր ի հ ա ր ա տ ո ւ թ յ ու ն և բ ա զ մ ն ա գ ա ն ո ւ թ յ ու ն	284
↖ Հ ա կ ի բ ո ւ թ յ ու ն	292
Ծ շ տ ո ւ թ յ ու ն	294
Հ ա կ ա մ ա պ ի ո ւ թ յ ու ն կ ա մ շ պ ա ր զ ո ւ թ յ ու ն	296
	335

Տրամաբանականություն	288
Պատկերավորություն և արտահայտչականություն	300
Համապատասխանություն և բնականություն	305
Նրբագեղություն	308
Ուժ և դիմամիզմ	311
Համաշափություն, համամանություն և ներդաշնակություն	314
Առարկայականություն	315
Ց Ո Թ Ե Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս	.
ԲԱՆԱՎԵԾԻ ԱՐՎԵՍՏ (Էրիատիկա)	320
Ներածական դիտողություններ	320
Բանավեճի տեսակները և նրա բաղադրիչները	323
Բանավեճի տակտիկան և ստրատեգիան (Բանավեճի մեջ հաջողության հասնելու միջոցները)	325

ԳՈՂՈՍՑԱՆ ԳՈՂՈՍ ՄԻԶԱՑԵԼԻ

ԽՈՍՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՈՃԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ
ԽՈՍՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

**Հրատարակության է ներկայացրել
 Բամակարանի հայոց լեզվի ամբիոնը**

Հրատարակչության խմբագիր՝ Օ. Պ. Համբարձումյան, Լ. Ս. Արզումանյան
 Գեղարվեստական խմբագիր՝ Ն. Ա. Թովմանյան
 Տեխն. խմբագիր՝ Ա. Մ. Գյուղօղովյան
 Վերստուգող սրբագրի՝ Ս. Ա. Ղալթախյան

ԽԲ 983

Հանձնված է շարվածքի 04. 08. 1991 թ.: Ստորագրված է տպագրության 02.12.1991 թ.: Չափար 84×108^{1/32}: Թուղթ № 2: Տառափեսակը «Սովորական»: Տպագրության եղանակը «Բարձր»: Հրատարակչական 17,0 մամուլ: Տպագրական 20,5 մամուլ=17,6 պայմանական մամուլի: Տպարանակ 1000: Պատվեր 889: Գիրը՝ 8 ռ. 50 կ.:

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, Մոավյան փ. № 1:
 Издательство Ереванского университета, Ереван, ул. Абовяна № 1

Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Արովյան փ. № 52
 Типография Ереванского университета, Ереван, ул. Абовяна № 52